T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

SOSYAL KONSTRÜKTİVİZME GÖRE TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1983-1993)

(DOKTORA TEZİ)

Kübra Deren EKİCİ

KOCAELİ 2018

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

SOSYAL KONSTRÜKTİVİZME GÖRE TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1983-1993)

(DOKTORA TEZİ)

Kübra Deren EKİCİ

Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER

KOCAELİ 2018

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

SOSYAL KONSTRÜKTİVİZME GÖRE TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1983-1993)

(DOKTORA TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Kübra Deren EKİCİ
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 11.04.2018/10

Jüri Başkanı: Ünvanı Adı SOYADI **(İmza)**
Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI **(İmza)**
Doç. Dr. Ali BALCI

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI **(İmza)**
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI **(İmza)**
Öğretim Üyesi Dr. Zafer YILDIRIM

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI **(İmza)**
Prof. Dr. Murat GEMREK

(Jüri, Yüksek Lisans için en az üç, Doktora için en az 5 öğretim üyesi ile oluşur)

KOCAELİ 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **vi**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL/TEORİK ÇERÇEVE: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE SOSYAL KONSTRÜKTİVİZM KURAM

1.1.SOSYAL KONSTRÜKTİVİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TEMEL ARGÜMANLARI 9
1.1.1.Sosyal Konstrüktivizmin Tarihsel Gelişimi 9
1.1.2.Sosyal Konstrüktivizmin Genel Argümanları 17
1.1.3.Sosyal Konstrüktivizme Temel Bakış Açıları 24
1.1.3.1. Alexander Wendt, Uluslararası Politikanın Sosyal Teorisi 24
1.1.3.2. Friedrich Kratochwill, Bütüncül İnşacılık 27
1.1.3.3. Nicholas Onuf, İnşacılık ve Kurallar 28
1.2.DIŞ POLİTİKA VE SOSYAL KONSTRÜKTİVİZM, KÜLTÜR, KİMLİK İLİŞKİSİ 30
1.2.1.Dış Politika ve Sosyal Konstrüktivizm 30
1.2.2.Dış Politika ve Kültür 31
1.2.3.Dış Politika ve Kimlik 35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GELENEKSEL ÇERÇEVESİ VE DIŞ POLİTİKA ANALİZİ

2.1.TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL ARKA PLANI 42
2.1.1.Batıcılık 46
2.1.2.Statükoculuk 46
2.1.3.Yurtta Sulh Cihanda Sulh 47
2.2.DIŞ POLİTİKA KARARLARININ OLUŞUMU 48
2.2.1.Karar Verme Süreci 51
2.2.2.Karar Vermeyi Etkileyen Faktörler 52
2.2.2.1.Kişisel Özellikler 52
2.2.2.2.Dışsal Çevre 53
2.2.2.3.İçsel Çevre 54
2.2.3.Dış Politikada Karar Alma 55
2.2.3.1.Algılama 55
2.2.3.2.Durumun Tanımlanması ve Yorumlanması 55
2.2.3.3.Kararın Alınması ve Uygulanması 56
2.2.4.Graham T. Allison ve Karar Alma Modelleri 56
2.3.DIŞ POLİTİKAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER 57
2.3.1.Devlet Dışı Faktörler 58

2.3.1.1.Ulusal Özellikler 58
2.3.1.2.Kamuoyu 58
2.3.1.3. Medya 59
2.3.1.4.Sosyal Gruplar 60
2.3.1.5.Ekonomi 60
2.3.2. Sosyolojik Faktörler 60
2.3.2.1.Siyasal Kültür 60
2.3.2.2.Kültür 60
2.4. TURGUT ÖZAL'IN DÜNYA GÖRÜŞÜ VE İDEOLOJİK DÜŞÜNCESİNİN ARKA PLANI 64
2.4.1.Dış Politikada İdeolojinin Rolü ve Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasına Etkisi 64
2.4.2.Turgut Özal'ın Kimliği: Devlet Adamı, Bürokrat, Politikacı Olarak Turgut Özal, Ailesi ve 12 Eylül Dönemi 67
2.4.2.1.Turgut Özal'ın Hayatı, Kişiliği ve Fikir Dünyası 67
2.4.2.2. 12 Eylül Dönemi, Turgut Özal İktidarı ve Dış Politikasının Genel Görünümü 80
2.4.3.Özal Liberalizmi 94
2.4.4.Özal Milliyetçiliği 102
2.4.5.Özal Muhafazakârlığı 103
2.4.6.Özal Sosyal Demokrasisi 107
2.5.ANAVATAN PARTİSİ'NİN (ANAP) KİMLİĞİ 108
2.5.1. ANAP Kurumsal Kimliği 108
2.5.2.Turgut Özal Dönemi ANAP Hükümetleri 115
2.5.3.ANAP Liberalizmi 117
2.5.4.ANAP Muhafazakârlığı 119
2.5.5.ANAP Milliyetçiliği 122
2.5.6. ANAP Sosyal Demokrasisi 123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI PRATİĞİ

3.1.TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÇERÇEVESİ 126
3.1.1.Liberalleşme ve Ekonomi Ağırlıklı Dış Politika 137
3.1.2.Aktif ve Çok Boyutlu Dış Politika 147
3.1.3.Etnik Unsurlara Yeni Bir Yaklaşım 150
3.1.3.1.Türk İslam Sentezi 150
3.1.3.2.Yeni-Osmanlıcılık 151
3.1.3.3.Türk Dünyası 155
3.1.3.4.Kürt Politikası 157
3.1.3.5.Başkanlık Sistemi Öngörüsü 162
3.2.TURGUT ÖZAL DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA UYGULAMA ALANLARI 164
3.2.1.Turgut Özal Dönemi Ortadoğu Politikası 164
3.2.1.1.Körfez Savaşı 172
3.2.1.2.Arap İsrail Politikası 181
3.2.1.3.İran-Irak Savaşı 182
3.2.1.4.Turgut Özal ve İslam Dünyası 186

3.2.1.4.1.İslam Konferansı Örgütü ve İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İKÖ, ISEDAK) 188
3.2.2.Turgut Özal Dönemi Avrupa Topluluğu İle İlişkiler 190
3.2.3.Güvenlik Politikası 199
3.2.4. Turgut Özal Dönemi Balkanlar ve Kıbrıs İle İlişkiler 200
3.2.4.1.Tarihsel Arka Plan 200
3.2.4.2.Soğuk Savaş Dönemi Türkiye'nin Balkan Politikası 201
3.2.4.2.1.Bulgaristan 202
3.2.4.2.2. Yunanistan 204
3.2.4.2.3.Limni Sorunu 206
3.2.4.2.4. Mart 1987 Ege Bunalımı 207
3.2.4.2.5.Davos Süreci 208
3.2.4.2.6.Kıbrıs ile İlişkiler 210
3.2.4.2.7.Bosna Hersek 213
3.2.5.Turgut Özal Dönemi ABD İlişkiler 214
3.2.6. Turgut Özal Dönemi Avrasya İle İlişkiler 218
3.2.7. Turgut Özal Dönemi SSCB İle İlişkiler 224

SONUÇ 227

KAYNAKÇA 241

ÖZGEÇMİŞ 259

ÖZET

Pozitivist ve post pozitivist teoriler arasında konumlandırılan Sosyal Konstrüktivizm, Uluslararası İlişkilerin sosyal yönüne vurgu yapan bir yaklaşımdır. Ontolojik açıdan sosyal gerçekliğin inşasına dair öneriler geliştirerek disiplince göz ardı edilen kimlik, değer, kültür, söylem gibi konuların uluslararası ilişkilere dâhil edilmesini sağlayan yaklaşım farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlayan Sosyal Konsrüktivizme göre, uluslararası politikanın temel yapıları maddi olmaktan ziyade sosyal özellikler taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, Sosyal Konsrüktivizme göre normatif düşünce maddi öğelerden daha önemlidir. Soğuk Savaş'ın ardından kimlik, değerler, normlar, kültür ve devlet dışı aktörlerin etkinliğinin artması, Sosyal Konsrüktivist Yaklaşımın güçlenmesine neden olmuştur.

Bu çalışma Sosyal Konsrüktivist Yaklaşıma göre Turgut Özal'ın başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin dış politikasını analiz etme amacı taşımaktadır. Kavramsal ve teorik çerçevenin incelendiği ilk bölümün ardından ikinci bölümde Türk dış politikasının geleneksel çerçevesi ortaya konulmuş ve Turgut Özal döneminde dış politikaya yön veren temel perspektif ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise dış politikaya yön veren ilkeler ve prensiplerle, dış politika uygulama alanları analiz edilmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Turgut Özal'ın yönetimde bulunduğu dönemde Türkiye, o zamana kadar takip ettiği statükocu dış politikadan uzaklaşmış, kimlik, değerler ve kültürün öne çıktığı, liberal-muhafazakâr, Neo-Osmanlıcı, aktif, risk alabilen, çok yönlü bir dış politika izlemeye yönelmiştir. Özal'ın kimliği, ideolojik düşünceleri ve değerleri, Türk dış politikasını doğrudan etkilemiş, Türkiye'nin dış dünyada işbirliği yaptığı coğrafyanın genişlemesine ve çok yönlü bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Batı odaklı dış politikası, Turgut Özal döneminde değişmemiş buna Osmanlı bakiyesi alanlar da eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Turgut Özal, Türk Dış Politikası, Dış Politika Analizi, Sosyal Konstrüktivizm, Kimlik.*

ABSTRACT

Social Constructivism, positioned between positivist and postpositivist theories, is an approach that emphasizes the social aspect of International Relations. By developing suggestions on the construction of social reality according to an ontological point of view; the approach which enables the inclusion of subjects that are ignored by discipline, such as identity, value, culture, discourse into international relations, puts forward a different perspective. According to the Social Constructivism, which started to gain importance especially in the 1980s, fundamental structures of international politics have social characteristics rather than materialistic view. Following the Cold War, the enhancement of identification, values, norms, culture and the effectiveness of non-state actors has led to the strengthening of the Social Constructivist Approach.

This study ,based on the social constructivists approach, is intended to analyze Turkey's foreign policy during Turgut Ozal's prime minister and presidential period. After the first chapter in which the conceptual and theoretical structure are examined, the traditional framework of Turkish foreign policy and a basic perspective which led foreign policy in Turgut Özal period is put forward in the second part, In the third part, the principles that guide foreign policy and foreign policy application areas are analyzed.

Briefly, Turkey moved away from the status quo foreign policy that had been followed up to that time in the period when Turgut Ozal was in power, and oriented towards a liberal-conservative, Neo-Ottomanist, active, risk-taking multifaceted foreign policy which had highlighted identification, values and culture. Özal's identity, ideological considerations and values have directly affected Turkish foreign policy, enabled Turkey to expand the geography of its cooperation in the international playing field and gain a multifaceted view. Western-oriented foreign policy of Turkey was unchanged during period of Turgut Ozal, furthermore Ottoman influenced regions were considered in foreign policies.

Key Words: *Turgut Özal, Turkish Foreign Policy Analysis, Social Constructivism, Identity.*

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AET	:Avrupa Ekonomi Topluluğu
AGİK	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
ANAP	:Anavatan Partisi
AP	:Adalet Partisi
AT	:Avrupa Topluluğu
BAB	:Batı Avrupa Birliği
BM	:Birleşmiş Milletler
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	:Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
DB	:Dünya Bankası
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
ECO	:Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)
GAP	:Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	:Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	:Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IMF	:International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
ISEDAK	:İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
İİT	:İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	:İslam Konferansı Örgütü
İKV	:İktisadi Kalkınma Vakfı
KDV	:Katma Değer Vergisi
KEİ	:Karadeniz Ekonomi İşbirliği
KEİB	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KİT	:Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKTC	:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	:Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	:Milli İstihbarat Teşkilatı
MSP	:Milli Selamet Partisi
NATO	:North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OECD	:Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
PKK	:Kürdistan İşçi Partisi
SEİA	:Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:Türkiye Birleşik Millet Meclisi
TCK	:Türk Ceza Kanunu
TİKA	:Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TİSK	:Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TRT	:Türkiye Radyo ve Televizyonu
TSK	:Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRKPA	:Türk Dili Konuşan ülkeler Parlamenter Asamblesi

TÜRKSOY :Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
YÖK :Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplini bugüne kadar üç büyük tartışmaya şahitlik etmiştir. İlk tartışma olan idealizm-realizm alanın ontolojisini, epistemolojisini belirlerken gelenekselcilerle davranışsalcılar arasındaki ikinci tartışmada metodoloji önem taşımış, pozitivizm-post-pozitivizm ise üçüncü tartışmayı oluşturmuştur. Bu çalışmanın arka planını oluşturan sosyal konstrüktivizm ise disiplinin son tartışması olan pozitivizm-post pozitivizm arasında üçüncü bir yol ve yaklaşımdır. Sosyal konstürktivizm bir uluslararası ilişkiler teorisi değildir. Sadece bu alana özgü bir yaklaşım da değil, disiplinler arası bir yaklaşımdır. Çalışma bağlamında ele alınmasının sebebi ise savaşların, anlaşmazlıkların, dış politika alanındaki sorunların sonunu öngöremeyen ve çözmekte başarılı olamayan uluslararası ilişkiler teorilerine nazaran yeni bir bakış açısı sunması ve değişen konjonktürle birlikte önem kazanan kimlik, değer, çıkar, norm ve sosyalleşme gibi kavramları odak noktası kabul etmesidir. Sosyal konstrüktivizm, disiplinin ve devletlerin dış politika tercihlerinde değerlerin, kimliğin, kuralların, normların, sosyalliğin yapısını vurgulaması bakımından farklılık gösteren bir yaklaşım olmuştur. İçinde bulunduğumuz dünya hem maddi hem de sosyal platformdur. Yalnız maddi oluşumlardan bahsedersek deneyimlerimizi, fikirlerimizi ve en önemlisi değer yargılarımızı görmezden gelmiş oluruz. Bu ise insanın olduğu bir ortam içinde düşünülemez bir durumdur. Zira her eylemin arkasında bir fikir, algı, değer ve amaç yatmaktadır. Aristo'nun söylediği gibi "*dünyayı biz, deneyimlerimiz oluşturmaktadır*" (Onuf, 2002: 1). Bu bağlamda devletlerin davranışları, değer yargıları, kimliği, çıkarları, liderlerin kimliği, kişiliği ve fikirleri de uluslararası ilişkiler disiplininde önem arz etmektedir. Sosyal konstrüktivizm de bu konuya yer veren bir yaklaşımdır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası politikada ikinci derece önemli ("low politics") konularının da önem arz ettiği, bu bağlamda etnik ve dini temelli çatışmaların, kimlik sorunlarının, terör, kitle imha silahları, çevre sorunları, insan hakları, değer yargıları, salgın hastalıkların önem derecelerinin üst düzeye ulaştığı, küreselleşmenin etkisi ile bu sorunların daha da görülebilir olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm bu kavramlara önem veren sosyal konstrüktivizmin de alan içinde önemini artmıştır.

Dış politika, devletlerin uluslararası sorunlara ve ortama göre geliştirdiği irade, duruş ve aldığı kararlardır. Dış politikanın oluşturulduğu süreçleri belirlemek için yapılan dış politika analizi sürecinde de birçok teori önemli bir oynamaktadır. Sosyal konstrüktivizm ise Soğuk Savaş sonrasını öngöremeyen, değişimi açıklamakta yetersiz kalan bu teoriler sayesinde uluslararası ilişkiler disiplininde ön plana çıkmıştır. Kavram ilk olarak Nicholas Onuf tarafından kullanılmıştır. Temeli sosyoloji ve sosyal teoriye dayanmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplininde sosyal konstrüktivizm üçüncü büyük tartışma sırasında "orta yol" olarak gündeme gelmiştir.

Sosyal konstrüktivist dış politika analizine göre, devletlerin dış politika tercihleri, ulusal ve uluslararası sosyo-kültürel yapılarla etkileşim sonucu şekillenmektedir. Yani karar alıcıların algı dünyasını şekillendiren sosyo-kültürel yapılar önem arz etmektedir. Uluslararası ilişkilerde, dış politikada sosyal konstrüktivizm gözüyle olay ve olguları değerlendirmek yapılan analizlerin değişmezliğini, tabulaşmasını önlemek ve alanın insani eylemlerce gerçekleştirilen kararlardan oluştuğu vurgulamak bakımından diğer teorilere göre fark yaratmaktadır. Duygu, düşünce, yaşanılan toplum, fikirler, değer yargıları vb. açılardan hem liderin, hem toplumun, hem de devletlerin etkilenmelerinin mümkün olabileceğini belirtmek adına da önem taşımaktadır. Zira her insan içinde bulunduğu toplumdan, aileden, inandığı dinden, günlük yaşadığı olaylardan etkilenmektedir. Bu etkiyi içinde bulunduğu yerde objektif kalma kaygısı içinde olsa dahi yansıtmaması pek mümkün değildir.

Sosyal konstrüktivist yaklaşımın temel argümanı; uluslararası ilişkilerin de toplumsal, sosyal ilişkiler gibi sosyal bir süreç ve alan olduğunu vurgulamak, kurallar, kurumlar ve bireylerce etkilenerek inşa edildiğinin ortaya koymaktır. Sosyal konstrüktivist bakış açısı, ülkelerin çıkarları, tutumları gibi noktaları önceden verili kabul etmemesi, zamanla değişebileceğini öne sürmesi, inşa edilen yeni durumdaki ilişkileri de analiz etmesi bakımından da önem arz etmektedir. Zira disiplin ya da uluslararası alan salt maddi ögelerden değil sosyal ögelerden de oluşmaktadır. Sosyal konstrüktivistler fikirlerin, değerlerin dünya politikasında oynadığı rolü algılamaya çalışmaktadırlar. Zira bir politikacının sahip olduğu düşünce yapısı, kimliği, değerleri onun vereceği kararlarda ve dış politika kimliği üzerinde kritik bir etki

yaratmaktadır. Bu bağlamda da karar alma teorisi sosyal konstrüktivizm ve dış politika analizinde önemli bir role sahip olabilmektedir.

Dış politika analizi bağlamında uluslararası ilişkiler teorilerinin bakış açıları çeşitlilik göstermektedir. Realist teoriye göre, devlet uluslararası siyasal sistemin temel aktörüdür, bağımsız hareket eder ve her zaman çıkarlarına öncelik verir. Uluslararası sistem anarşiktir ve bu koşullar altında devletin temel amacı güç olup, devletler kendilerini koruma amaçlı kar zarar hesabı yaparak dış politikalarını belirlerler. Realistler, iç politika dış politika ayrımı yapıp içyapı farklılıklarını göz ardı ettikleri için devletlerin benzer dış politika hedeflerine sahip olduklarını varsayarlar. Bu nedenle de ulusal güvenlik, devletin bekasını, bağımsızlığını devam ettirmek ve egemenlik haklarını korumak dış politikanın asgari müştereklerdir.

Yapısal realizm, klasik realizmin birim düzeyi analizini reddederek dış politika analizlerinin merkezine uluslararası sistemi ve bu sistemdeki güç dağılımını yerleştirmektedir. Yapısal realist dış politika analizi, devletlerin uluslararası sistemdeki güç dağılımına göre belirlenmektedir. Bunun yanı sıra güvenlik kavramına da önem vermektedir. Salt askeri güvenlik değil ekonomik güvenlik de önemlidir.

Faydacı liberalizmin dış politika analizindeki temel aktör, rasyonel faydayı elinde tutmaya yarayan sosyal örgütlü gruplardır. Dış politika bu gruplar arasındaki pazarlık ile ortaya çıkmaktadır. Dış politika analizi yapılırken ülke içindeki dış politika yapım sürecine ve bu süreçte etkin olan örgütlü aktörlere bakılması gerektiği belirtilmektedir (Efegil, 2012 (b): 61-62). Devlet içi aktörler olan çıkar grupları, iş dünyası ya da siyasi birimlerin sahip oldukları statülerini koruma isteği, onları karşılıklı bağımlı hale getirmektedir.

İdealizm, realizmin pejoratif okuması ile oluşan bir teoridir. İdealizme göre ulusal çıkar, ortak güvenlik kavramı ile özdeşleştirilip, ortak süreklilik varsayımı ile devletin hem kendi, hem de diğer insanların çıkarlarını koruyacağı şeklinde ortaya konmuştur. İdealist dış politika analizinde devlet temel aktördür. Fakat devlet dışı aktörlerin varlığı da yadsınmamaktadır. İdealizm ve liberalizm kavramları zaman

zaman aynı anlamda kullanılsa da her ikisi de ortak yönleri olan farklı kavramlardır. İdealizm, politik kökenli bir uluslararası ilişkiler teorisi iken, liberalizm ekonomi kökenli bir siyaset bilimi teorisidir. Öte yandan idealizm devlet merkezli iken liberalizm birey merkezlidir; idealizm uluslararası istikrar ve düzene dayalı iken liberalizm özgürlüğe dayalıdır. Her iki kavramın ortak özellikleri ise özü itibari ile Aydınlanma dönemi fikirlerini temel almaları, insan doğasını iyi kabul edip insan ve toplumun ortak çıkarları olduğunu ve ilerlemenin mümkün olduğunu öne sürmeleridir (Gözen, 2014: 74-95).

Sosyal konstrüktivizm bir yaklaşım olmasına rağmen bu teorilerin Soğuk Savaş'ın sonunu öngörememesi, çatışma ve anlaşmazlıklara çözüm bulamaması karşısında Soğuk Savaş sonrası dönemin önemli kavramları haline gelen kimlik, değerler, normlar, kültür vb. konuları odak noktası olarak ele alması bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra maddi öğeler kadar fikirsel öğelerin de önemli olduğunu, sosyalleşme ve etkileşimin disiplin için önemli bir faktör olduğunu vurgulaması açısından da bir alternatif olarak görülebilmektedir. Yöneticiler, liderler bir devletin kimliğinin oluşumunda en etkili aktörlerdir. Zira belirli grup ya da bireyler devletin kimliğini inşa etme konusunda doğrudan etkili olabilmektedirler. Aynı zamanda siyasal seçkinlerin etkisi ve dünya görüşü dış politika yapımı sürecini etkilemesi bağlamında da önem taşımaktadır. Sosyal konstrüktivizmde, devlet ve devlet dışı aktörler bulunmaktadır. Ancak genel anlayışa göre temel aktör, Weber'in meşru kuvvet kullanma hakkını elinde bulunduran devlet olduğu için, devlet kabul edilmiştir. Devlet ülke sınırları içerisinde ve uluslararası alanda belirli normlara göre davranmaktadır. Devlet ve yapı karşılıklı etkileşim halindedir. Zira paylaşılan bilgi vs. aktörleri şekillendirirken bir yandan da aktörler arası sosyalleşme sonucu inşa edilen kural, norm, davranışlar aktörlere meşruluk konusunda yönlendirme sağlamaktadır. Yapı, maddi kaynaklar, paylaşılan bilgiler ve sosyal ilişkilerden oluşmaktadır. Sosyal ilişkiler anlamları üreterek sosyal yapıyı inşa etmektedir. Kimlikler de bu inşadan etkilenmektedir. Kimlik devletin çıkarlarını etkilemesi bağlamında da önem arz etmektedir. Sosyal yapı dış politika önceliklerini belirlemektedir. Fakat çalışma bağlamında devlet ve kimliği üzerinde durulurken bir yandan da devlet kimliği ve dış politikası üzerinde etkili olan liderin kişiliği ve karar alma hususundaki etkisi de incelenecektir.

Hermann, bireylerin dış politika yapımındaki önemini devlet içinde önemli bir yerde bulunmasına, dış politika konusunda ilgili, eğitimli ve deneyimli olmasına, dış konulara özel ilgi duymasına bağlamaktadır (Gözen, 2000: 113-114). Bu bağlamda bu çalışmanın konusunu oluşturan eski Başbakan ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın deneyimi ehemmiyet taşımaktadır. Turgut Özal, Devlet Planlama Teşkilatı'nda ve Dünya Bankası'nda çalışmış, dış borçlar ve ekonomik sorunlar konusunda 24 Ocak döneminde önemli kararlar almasını sağlamış ve bu birikimi ile başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerinde hassas davranmıştır. Bir başka ifadeyle Turgut Özal pratiği, Hermann'ın modeline uyarlık taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı Turgut Özal'ın başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı döneminde takip ettiği dış politikasının sosyal konsrüktivist bakış açısıyla analiz edilmesidir. Turgut Özal'ın fikir yapısının, kimliğinin, manevi kişiliğinin, liderlik özelliklerinin, sahip olduğu değer yargılarının, mühendis, bürokrat, devlet adamı, aile babası yönlerinin ve kendisi tarafından kurulup kendisi ile eşleştirilen partisinin kimliğinin Türk dış politikasına nasıl bir yön verdiği sosyal konstrüktivizm bağlamında izah edilecektir. Ayrıca Turgut Özal dönemi Türk dış politikasında yaşanan kırılmayı ve bu dönemin Türkiye'nin uluslararası siyasal sistem üzerindeki etkilerini, kimlik anlamında yaşanan değişimleri, dış politikada çok boyutluluğu, incelenecektir. Özal'ın işbaşında olduğu yıllarda yalnız ekonomik alanda değil siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda yaşanan ilerleme ve liberalleşme dikkat çekmektedir. Özal döneminde Türkiye bağımlılık esasına dayanan ittifak anlayışını bir tarafa bırakmış, karşılıklı bağımlı bölgesel ağlar geliştirme çabasına girmiştir. Bu durum Türk dış politikasında çok önemli bir kırılma anını simgelemektedir. Türkiye'nin Avrupa'ya olan bağımlılığını azaltmak maksadıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ekonomik ve siyasi ilişkileri derinleştirmesi, öte yandan İslam Dünyası ile yakın ilişkilere girmesi çok boyutlu dış politika yaklaşımına verilen değeri göstermektedir. Bu dönemde Türk dış politikasında yaşanan kimlik değişimi de dikkat çekici bir diğer unsurdur. Değişen etnik politika, Kürt Sorunu'na bakış, Türkiye'nin komşu ülkelerle, Orta Asya ve Kafkasya ile Balkanlar, Avrupa ülkeleri ve Avrupa Birliği ile ilişkileri de değişim için anahtar rolü oynamıştır. Turgut Özal,

Türkiye'nin ekonomik dış politikasını yeniden yapılandırmıştır. Bu dönemde Türkiye Doğu ve Batı arasında köprü olarak nitelendirilmiştir.

Turgut Özal, Türkiye Cumhuriyeti'nin sekizinci cumhurbaşkanı, kırk beş ve kırk altıncı dönem hükümetlerinin ise başbakanı olarak görev yapmıştır. Özal 1983-1993 yılları arasında Türk dış politikasında önemli bir rol oynamıştır. Özal kişiliği, vizyonu, değer yargılarını ön planda tutması ve fikirleri ile Türk dış politikasına önemli yenilikler getirmiştir. Bu nedenle Turgut Özal dönemi Türk dış politikası birçok açıdan önceki dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Özal'ın kişiliği ve fikirleri, muhafazakâr ve liberal kimliği, Türkiye'nin geçirmiş olduğu ekonomik, sosyal ve siyasi dönüşüm, küresel politikadaki değişim de bu duruma etki eden önemli faktörlerdendir. Özal, Devlet Planlama Teşkilatı'nda müsteşar olarak görev almış, Türkiye'de kalkınma ve sanayileşme alanında yeni fikirlerin öncüsü olmuştur. Çok yönlü kişiliği ile özel sektörle yakın bağlar kurarken bürokrasi geçmişi ile devlet mekanizmasını yakından tanımıştır.

İç siyasal ortamda, 12 Eylül sonrası düzeltilmeye çalışılan ekonomik düzen Özal'ın mühendis ve ekonomist yönünü, kutuplaşmaların önlenmesi adına milliyetçi, muhafazakâr, liberal özellikleri kapsayan, bütünleyici ve birleştirici bir parti olması öngörülen Anavatan Partisi'nin Özal tarafından kurulması Özal'ın birleştirici yönünü, modern, Batılı fakat aynı zamanda manevi değerlerini de ön planda tutan, değer yargılarına olan bağlılığı ise Özal'ın muhafazakâr yönünü vurgulamaktadır. Dış politika bağlamında, Özal'ın, Batılı ülkeler, Ortadoğu, Orta Asya, Kafkasya ve ABD ile bağlantılar kurması, aktif ve çok yönlü bir politika izlediğini, Osmanlı Devleti bakiyesi olarak kabul ettiği ülkelerle kimlik, dini ve tarihi bağlarla ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği yönündeki görüşü ile de bölgesel bir güç olma isteğini ön plana çıkmaktadır. Özal'ın babacan, halk adamı, samimi, içten karakteri de hem ulusal hem de uluslararası alanda sempati kazanmasını sağlamıştır.

Özal'ın çok yönlü bir devlet adamı olması, değişimden, dönüşümden korkmaması, politikaya ekonomi gözlüğü ile bakması, bunun yanı sıra kültürel bağlar, değer yargıları, çağı ve ilerisini yakalayabilme amacı ile dış politikaya baskın

bir şekilde yön vermek istemesi Türk dış politikasını dönüştürmesi açısından önemli hususlardır.

Tez, bir dönem çalışması olması ve bu dönem hem iç politika hem de uluslararası politika bağlamında değişim sürecini ve bu süreçlerin Türk dış politikasına etkilerini analiz edebilmesi açısından geniş bir konu olup 1983-1993 yılları arası itibariyle sınırlandırılmıştır. Turgut Özal dönemini değer, kimlik, sosyallik vb. açılarıyla sosyal konstrüktivist açıdan ele alırken dış politika analizi bağlamında karar alma yaklaşımı ışığında liderin dış politika kimliği üzerindeki etkisi de ön planda tutulmuştur.

Bu çalışma sosyal konstrüktivist perspektifle Çalışmada sosyal konstrüktivizm Turgut Özal dönemi Türk dış politikasını hem sistem ve devlet düzeyi hem de birey düzeyinde liderin, normların, kültürün, iç politika aktörlerinin etkisi üzerinden bir sentez halinde açıklamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Wendt ve Kratochwill'in etkileri dikkate alınmıştır.

Literatür özeti bağlamında Turgut Özal ile ilgili birçok yüksek lisans tezi ve kitap, makale yazılmıştır. Akademik bağlamda siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, ekonomi, halkla ilişkiler ve sosyoloji alanlarında Özal ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.

Çalışma dolaylı gözlem yöntemi altında kaynak taraması yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bu çalışmada 1983-1993 döneminde izlenen dış politika analiz edilirken şu sorulara cevap aranacaktır:

1-Türk dış politikası bu dönem zarfında önceki dönemlerden ne gibi farklılıklar göstermektedir?

2-Turgut Özal'ın iş başında olduğu dönemde Türk dış politikasının temel ilkeleri olan statükoculuk ve Batıcılık ilkelerinde değişim yaşanmış mıdır?

3-Sosyal konstrüktivizm 1983-1993 döneminde Türk dış politikasını kapsamlı biçimde açıklamakta mıdır?

4-1983-1993 döneminde Türk dış politikasını doğrudan/dolaylı etkileyen uluslararası ve iç siyasal gelişmeler nelerdir?

5-Turgut Özal'ın dünya görüşü, ideolojisi ve ANAP Programı dış politikasının şekillenmesinde ne biçimde etkili olmuştur? Turgut Özal'ın mühendis, bürokrat, devlet adamı, aile babası, muhafazakâr, modern kimliğinin dış politikası üzerinde ve karar alma sürecindeki etkileri neler olmuştur?

6-Kimliğin, değer yargılarının, Türk dış politikasının şekillenmesinde etkisi olmuş mudur? Turgut Özal'ın Türk dış politikası için getirdiği değişimler nelerdir? Bu dönem çok yönlü ve aktif bir dış politika yürütülmüş müdür? vb. hususlara cevap aranacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal ve metodolojik çerçeve başlığı altında sosyal konstrüktivizm, gelişimi, temsilcileri, temel argümanları ile dış politika kimlik ve kültür ilişkisi incelenmiştir.

İkinci bölümde Türk dış politikasının geleneksel özellikleri, dış politika analizi, çalışmanın konusu bağlamında dış politikayı etkileyen devlet dışı unsurların etkisi ele alınmıştır. Ayrıca ikinci bölümde Özal'ın hayatı, ailesi, kimliği, 12 Eylül dönemi ve özellikleri ile Anavatan Partisi'nin (ANAP) kimliği ve özellikleri vurgulanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Turgut Özal dönemi Türk dış politikası pratiği başlığı altında Özal dönemi dış politikasının temel ilkeleri, kimliği ve dış politika uygulama alanları analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL/TEORİK ÇERÇEVE: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE SOSYAL KONSTRÜKTİVİZM KURAMI

1.1.SOSYAL KONSTRÜKTİVİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TEMEL ARGÜMANLARI

1.1.1.Sosyal Konstrüktivizmin Tarihsel Gelişimi

Sosyal konstrüktivizmin tarihsel gelişiminde Uluslararası İlişkiler disiplinindeki üç büyük tartışma önem arz etmektedir. Bunlardan ilki disiplinin terminolojisini ve ontolojisini hazırlayan idealizm-realizm tartışmasıdır. Bu kurucu tartışmanın temelini hazırlayan pratikte yaşanan gelişmelerdir. Birinci Dünya Savaşı ve getirdiği yıkım daha iyi bir dünyanın nasıl oluşturulabileceği üzerine çalışmalar yapılmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda idealizmin ilgi alanı; hukuk, demokrasi, uluslararası örgütler üzerinde yoğunlaşırken realizm; güç, güvenlik, çıkar, savaş vb. kavramları düstur edinmiştir. İdealizm, realizm tarafından oluşturulmuş ve realistlerin konumlarını netleştirmede pejoratif olarak tanımlanmıştır (Eralp, 1996: 60). İdealizm uluslararası ilişkilerde temel aktörün devlet olduğunu fakat devlet dışı aktörlerin de yer alabileceğini, anarşi ortamının uluslararası örgütler yardımı ile ortadan kalkabileceğini, insanın doğasının iyi ancak onu yanıltanın dış çevre olduğunu savunmaktadır. Realizm ise, dış politikanın temel aktörünün devlet olduğunu, devletin çıkarlarının öncelik taşıdığı insan doğasındaki kötü eğilimlerin uluslararası ilişkilere yansıdığı görüşünü savunmaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplininin yöntemini belirleyen ise gelenekselcilik-davranışsalcılık tartışması olmuştur. İkinci büyük tartışma olan tartışmada yeni şeyler söyleyen taraf davranışsalcılar olmuştur. Çünkü incelendiğinde gelenekselciliğin esas itibariyle idealizm ve realizm argümanlarının toplamı olduğu görülmektedir. Davranışsalcı kanat ise, tartışmanın yeni tarafını oluşturmakta ve disiplinin bir metodolojisinin olması gerektiğini savunan pozitivistlerden meydana gelmektedir.

Üçüncü büyük tartışma pozitivizm-post-pozitivizm tartışmasıdır. Soğuk Savaş sonrası artan etnik çatışmalar, terörizm, insan hakları ihlalleri, göç, salgın hastalıklar, pozitivizmin Soğuk Savaş sonrasını öngörememesi, dünya savaşlarının son bulmaması üzerine gelişen üçüncü tartışma normatif, değerlere, kimliğe vurgu yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Sosyal Konstrüktivizm orta yol olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal konstrüktivizm, hem bütüncül hem idealist bir bakış açısı ile gerçekliğin ve fikirlerin sosyal inşasını ele alan bir yaklaşım olmuştur (Küçük, 2014: 325). Sosyal konstrüktivizmin diğer yaklaşımlardan farkı ise, uluslararası kuralların inşasını, düzenleyici etkisini ele alıp temel kuramsal yapılar ile devlet kimliğini ve çıkarını sentezlemek için çalışmasıdır (Griffiths vd. 2011: 123). Kurumlar, devlet, diğer aktörlerin eylemleriyle değişime uğrarken aktör ve kurumlar arası karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmaktadır. Sosyal konstrüktivizm bir yandan sosyalliğe vurgu yaparken diğer yandan da yaşanılan dünyanın ve özelde de disiplinlerin birikim ve inşa üzerine kurulu olduğunu vurgulamaktadır.

Sosyal Konstrüktivizm bir uluslararası siyaset teorisi değildir. Uluslararası ilişkiler bağlamında özü itibariyle açık uçlu ve herhangi bir sosyal biçime uygulanabilir, analiz birim ve düzeyleri üzerinden ele alınan bir yaklaşımdır (Wendt, 2012: 243). Sosyal konstrüktivizm, rasyonellerin çok da üzerinde durmadığı sosyolojik perspektife sahip bir yaklaşımdır. Zira varsayımları vardır fakat bunlar üzerinde spesifik hipotez ve argümanlar kurulamamıştır (Karacasulu, 2014:108).

Sosyal konstrüktivistlerin rasyonalistlerden farkları bulunmaktadır. Rasyonalistler daha çok ‘neden oldu’ sorusunu ele alıp, sebep-sonuç ilişkileri bağlamında konuları açıklamaya çalışırken ve ‘açıklamacı teori’ geliştirirken, sosyal konstrüktivistler ‘nedir’, ‘nasıl oldu’ sorusunu cevaplayarak düşüncelerin ortaya çıkarıcı ya da kurucu görevlerini araştırma konusu yaparlar ve ‘kurucu teori’ geliştirirler. Aynı zamanda sosyal konstrüktivistler aktör ve yapıların ortaya çıkmasında düşünce unsurlarına yer verirken bireysel ve öznel değil, toplumsal düşüncelere, kolektif kimliklere yer verirler.

Karacasulu’ya göre rasyonalizm, bireysel ontoloji yani bilimsel açıklamaların birbirinden bağımsız, bireylere dönük olduğunu, sosyal konstrüktivizmin ise

bütüncül bir ontoloji yani yapının çeşitli toplumsal ilişkileri kapsadığını ele almaktadır. Rasyonellikte sonuç mantığı, yani maliyet çıkar hesabı ile egoist bir yaklaşım varken, sosyal konstrüktivizmde uygunluk mantığı, aktörlerin kural ve normlara uyacağı varsayılmaktadır (Karacasulu, 2014:114-115).

Uluslararası ilişkiler alanında sosyal konstrüktivizm normlara büyük bir önem atfetmektedir. Bu normlar rasyonalist kuramsalcılığın aksine düzenleyici değil inşa edici bir unsur olarak ele alınmaktadır. Bu ise hem uluslararası sistemde hem de dış politika analizinde normların inşa süreci görevi üstlendiğini gösteren bir kanıttır (İnat, Bakı, 2007: 272). Zira sosyal konstrüktivizme göre, uluslararası sistem, belirli zaman ve yerde, insanlarca meydana getirilmiş fikir, düşünce ve normlar bileşiminden oluşmaktadır. Bu bileşimin içinde sosyal gerçeklik de yapılandırılır ve devamlı olarak yeniden üretilir. Bu bağlamda uluslararası sistem değişebilir ve sosyal olarak da şekillendirilmektedir. Bu sistem içindeki hem maddi, hem de manevi yani kültürel öğeler sistemi etkilemektedir. Sosyal konstrüktivizme göre kültürel yapıların maddi yapılara nazaran önceliği bulunmaktadır. Zira yaklaşım aktörlerin, nesnelerin onlara atfedilen anlama göre bir değer taşıdığını savunmakta ve bunun üzerine sosyal olarak inşa edildiklerini vurgulamaktadır. Bu nedenle kimlik tanımlaması sosyal hayatta olduğu kadar politikada da önem taşımaktadır.

Sosyal konstrüktivizm bugün üçüncü yol gibi inşa edilir ya da post modernizm ve pozitivizm arası orta yol gibi kabul edilmektedir. Pratikte ise gelenekselci teorilere alternatif olarak az da olsa farklılıklara sahip bir yaklaşımdır (Onuf, 2002: 6).

Sosyal konstrüktivist dünya görüşünün temelleri Grotius, Kant ve Hegel'in klasik uluslararası dünya görüşü ile atılırken uluslararası ilişkilerde iki dünya savaşı arasında egemen olmuştur. Savaş sonrası dönemde uluslararası siyasete sosyal konstrüktivist bakış açısı ise Karl Deutsch, Ernst Haas ve Hedley Bull tarafından kazandırılmıştır (Wendt, 2012: 17).

1980'lerde sosyal konstrüktivist uluslararası ilişkiler yaklaşımının üç temel akımı olan John Ruggie, Friedrich Kratochwil ile modernist kol, Richard Ashley,

Rob Walker ile post modernist kol ve Spike Peterson ve Ann Tickner ile feminist kol, neorealizm ve neoliberalizmin aktörlerin sosyal inşasını vurgulayamamaları ve bu bağlamda az sosyalleşmiş olmalarını eleştirmiştir.

Sosyal konstrüktivizmin gelişimi Soğuk Savaş ile hız kazanmıştır. Neorealistler uluslararası sistemin maddi yeteneklerden meydana geldiğini kabul ederken, neoliberaller hem maddi yeteneklerden hem kurumlardan meydana geldiğini, sosyal konstrüktivistler ise düşüncelerin dağılımı ile uluslararası sistemin oluştuğunu vurgulamaktadır. Neorealistler materyalist ontoloji ile hareket ederken, neoliberaller maddi temele ek bir üst yapı ile sosyal konstrüktivistler ise idealist bir ontolojik bakış açısı ile hareket etmektedirler. Hatta neorealistler mikro ekonomik temele dayanırken yapının sadece davranışları etkilediğini, kimliği inşa etmediğini varsaymaktadırlar.

Sosyal konstrüktivistler kendi içerisinde farklı görüşleri benimseseler de hepsi ortak üç ontolojik önermeyi kabul etmektedir: İlki, siyasi ya da sosyal aktörlerin eylemlerini şekillendirdiğine inanılan normatif ya da fikirsel yapıların materyal yapılar kadar önemli olduğudur. Bu bağlamda fikirler, inançlar, değerler, önemlidir. Aynı zamanda maddi kaynakların insan eylemleri için bir anlam kazanması ancak aktörlerce paylaşılan ortak bilgi yapıları sayesinde gerçekleşecektir, maddi yapılar aktörlerce algılandığı şekilde anlam kazanacaktır. İkincisi, maddi olmayan yapıların aktörlerin kimliklerini belirleme hususunda etkili olmasıdır. Zira kimlikler çıkarları, çıkarlar ise eylemleri belirlemektedir. Üçüncüsü, aktörler ve yapılar birbirlerini karşılıklı olarak inşa etmektedir ve bir etkileşim bulunmaktadır (Smit, 2014 : 294-296). Ayrıca idealizm, bütünsellik, kurucu teori olma, sosyolojik açıklama gibi öğeler de sosyal konstrüktivistlerin rasyonalizm eleştirisinde önemli noktaları teşkil etmektedir (Küçük, 2009: 777).

Konstrüktivizm kavramı uluslararası ilişkiler literatüründe ilk olarak Nicholas Onuf'un "İnşa Ettiğimiz Dünya" ('World Of Our Making') adlı çalışmasında yer alırken uluslararası ilişkiler üzerindeki asıl etkisi ise Alexander Wendt'in eserleri üzerinden gerçekleşmiştir. Sosyal konstrüktivistler, devletlerarası ilişkilerin düzenli yürümesini sağlayan kurallardan, değerlerden, normlardan, İngiliz Ekolü'nün temsil

ettiği uluslararası toplum anlayışının getirdiği kural ve değerlerin devletlerin davranışları üzerindeki durumundan da etkilenmişlerdir.

Nasıl ki uluslararası normlar; kanunlar, tüzük ve yönetmelikler ya da bildirilerden oluşuyorsa toplumsal normlar da toplumların anayasal düzeni, parti programları, seçim ittifakları ve meclis tartışmalarından meydana gelebilmektedir. Yaklaşıma göre aktörü eyleme geçiren öznel faktörler, tarihsel, kültürel tecrübeler, değer, kimlik ve kuramsal bağlılıklar neticesinde oluşan kural ve normlara uygun davranışlardır.

Yaklaşım, entelektüel kökenlerini 1980'lerin üçüncü tartışmasına ve eleştirel sosyal teorinin standart figürleri olarak öne çıkan Anhony Giddens, Jurgen Habermas ve Michel Foucault'ya, hatta onların da öncüleri kabul edilen Marks ve Nietzsche'ye götürürken, bu düşünürler için inşacılık, geniş uluslararası eleştirel teori ailesinin bir parçasını oluşturmaktadır. Postmodernistler, Neo-Marksistler ve Feministler de bu aileye dâhil edilmektedir (Smit, 1996: 1).

Sosyal konstrüktivizm, uluslararası ilişkileri ve dış politikayı sürekli değişim halindeki sosyal ilişkiler olarak tanımlamakta, sosyal ve maddi dünyada yer alan ya da bu dünyayla iletişim halinde bulunan insanlardan başlayarak analiz yapmak gerektiğini öne sürmektedir. Sosyal dünya, pozitivizmde olduğu gibi maddeleştirilmiş ilişkiler, soyut kavramlar ve keşfedilmeyi bekleyen doğal davranış yasaları ile ele alınmamaktadır. Konstrüktivizmin farklı stilleri farklı sosyal fenomenler üzerine yoğunlaşmaktadır (Kubalkova, 2001: 23). Ancak burada belki de dikkat edilmesi gereken husus, materyal yapıları da görmezden gelmeden ilişkilerin sosyal boyutlarına da vurgu yapmaktır.

Sosyal konstrüktivizm bir teori değildir, dünya, gündem ve insan hareketliliği hakkında bir varsayımlar grubu, bir yaklaşımdır. Onun karşılığı realizm, liberalizm, kurumsalcılık değildir, uluslararası ilişkilerin birçok teorisini desteklerken, bu teori sarmallarına konstrüktivist alternatifler yaratmaktadırlar. Konstrüktivist açıklama, kesin sosyal anlamlara sahiptir. Bu anlam, norm, tarih ve fikirlerin komplex ve özel karışımından oluşmaktadır. Sosyal bağlamdaki odak noktası, kimlik ve inanç

sorunları üzerinedir. Sosyal konstrüktivizm uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikada özel bir role sahiptir. Belki de inanç ve ideoloji ilgisinden dolayı diğer yöntem ve devlet dışı aktörlerin rollerine vurgu yapmaktadır (Slaughter, 2011: 19-24). Bilimde, sanatta ve politikada maneviyatın, fikirlerin, hatta yaşam tarzının dahi etkisi bulunmaktadır. Bir kimsenin özellikle sosyal bilimlerde değişime karşı olması, matematikteki gibi iki artı ikinin dört etmesini beklemesi doğru değildir. Nasıl dönemin şartlarına göre yeni teorilere ihtiyaç duyuluyorsa olay ve olgular da dönemleri içerisinde değerlendirilmelidir.

Sosyal konstrüktivistler aktör ve kimliklerin sosyal olarak karakterleri üzerine inşa edildikleri vurgusu tarafından dünya politikasında sabit, pratik ve kurumlara meydan okuyucu hassaslıktaki inançlarının doğal sonucu ile tanımlanmaktadırlar (Phillips, 2007: 60).

Sosyal konstrüktivizmin uluslararası ilişkilerde yer edinmesinde pozitivizm ve post pozitivizm arasındaki tartışma ile neo realizm ve neo liberalizm arasındaki daha dar kapsamlı neo- neo tartışma önem arz etmiştir.

Üçüncü tartışmanın içindeki üçüncü yol olarak görülen sosyal konstrüktivizm, farklı bakış açılarını benimsemesine rağmen, pozitivist epistemoloji ve post pozitivist ontolojiye sahip olan bir yaklaşımdır (Friedrichs, 2004: 105). Bu bağlamda pozitivizm ile post-pozitivizm arası boşluğu doldurduğu söylenebilmektedir. Birçok dala ayrılmasında da bu noktanın etkisi büyüktür.

Sosyal türler, sosyal bilimsel araştırmanın nesnelerini içinde barındırmaktadır. Sosyal türler düşüncelere dayanmaktadır, böylece aktörlerin öznel yorumları ve onları meydana getiren sosyal kurallar hakkında yoruma dayalı bir anlayış pek çok konstrüktivist tarafından dikkate alınmaktadır. Sosyal türler daha fazla mekân ve zamana özgüdür, iç içe geçmiş inançlar, kavramlar veya teorilere dayanmaktadır, varlıkları onları bir yerden başka bir yere taşıyan insan eylemlerine bağlıdır. Wendt'e göre, uluslararası yapı ortak bilgiden meydana gelir ve sadece devletlerin davranışlarını değil kimlik ve çıkarlarını da etkilemektedir (Wendt, 2012: 94-97).

Sosyal konstrüktivizm yapısalcılık yani bütüncüllüğe de önem vermektedir. Düşüncelerin sistem üzerindeki yapısı önem arz etmektedir. Sosyal sistemin şartları, çıkarları, düşünceleri, kültürü, kural, norm ve örgütlere dönüşümü noktasında büyük rol oynamaktadır. Sosyal konstrüktivizme göre, aktörler rasyonalizmin aksine birbiriyle ilişkisiz değil sosyaldirler. Aynı zamanda böyle bir ortamda çıkarlar önceden verili olarak son halini almış değildir, etkileşim sürecindeki duruma göre şekillenmektedir. Bu noktada kimliğin oluşumundan sonra da çıkarların değişkenlik gösterebildiği söylenebilir. Rasyonalizmde toplum, aktörlerin çıkarlarını gerçekleştiren stratejik bir alan iken, konstrüktivizmde toplum, aktörleri bilinçli, sosyal ve siyasal varlıklar olarak üreten, onları var eden, inşa edici bir alan olarak kabul etmektedir. Sosyal konstrüktivistlerin çoğu sosyal konularda post pozitivist bir yöntemi onaylamaktadırlar. Zira kurumların ilgi, kimlik ve karakterlerinin sosyal olarak inşa edildiği tartışılmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde konstrürktivizm ile ilgili üç başat akım vardır: Orta yol, öz-düşünsel ve söylemsel akım. Orta yol akımının en önemli temsilcisi Alexander Wendt ve ussalcılık rasyonalizmi ile konstrüktivizmi bir araya getirme çabaları, Friedrich Kratochwil ikinci akım ve özdüşünsel konstrürktivist yaklaşımı, Habermas ise iletişimsel eylem kuramını dünya politikasına uygulaması ile ön plana çıkmaktadır (Griffiths vd. 2011: 124).

1990'larda ise üç farklı konstrüktivizm ortaya çıkmıştır. Sistemik, aktör merkezli ve bütüncül. Sistemik konstrüktivizm üniter devletlerarasındaki etkileşime yaptığı vurgu ve sistem odaklı bir yaklaşım sergilediğinden neo-realizmi takip etmektedir. Devletin iç siyasi alanında gerçekleşenler göz ardı edilmekte, dünya siyasetine yönelik açıklama, devletlerin dışarda yani uluslararası alanda geliştirdikleri ilişkileri teorileştirmek kaydıyla yapılmaktadır. Aktör merkezli konstrüktivizm, sistemik konstrüktivizmin tersine dış uluslararası alana odaklanmak yerine iç siyasi alandaki sosyal ve hukuki normlar ile devletlerin kimlik ve çıkarları arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Bütüncül konstrüktivizm ise bu iki alanı bir araya getirmeye çalışmaktadır. Kurumsal ve sosyal kimlikleri tek bir sosyal siyasi düzenin iki yüzü olarak gören tek bir analitik çerçeve sunmaktadır (Smit, 2014 : 298-300).

Sosyal konstrüktivizm gerçekliğin toplumsal olarak inşasını, dünyayı inşa eden ve düzeni oluşturanın toplum olduğunu, uluslararası ilişkiler bakımından uluslararası politikanın ve yapısının toplumsal açıdan inşa edilmesi gerektiğini ele alan bilgi sosyolojisi kuramıdır (Türk, 2014: 37).

Sosyal konstrüktivizm yalnızca uluslararası ilişkiler disiplinine özgü olmayıp disiplinler arası bir yaklaşımdır. Düşünsel kökenleri bilim felsefesi ve sosyal teori ile atılmışken kendi içinde de çeşitli düşünce ve yaklaşımları barındırmaktadır. Felsefede, bilginin sosyal bir inşa olduğunu savunan idealist ve pragmatist felsefi yaklaşımlardan etkilenmişken sosyal gerçekliğin oluşumunda sosyal aktörler, yapılar ve bilginin önemini de ele alan bir sosyal teori olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle inşacı felsefi tartışmalar sosyal teori ile bağlantılı, dünyanın özneler arası boyutu, toplumsal düşüncelerin kurucu rolü, yapan-yapı karşılıklılığına da vurgu yapmaktadır. Sosyal konstrüktivistler toplumsal yapının bu nedenle hem maddi unsurlardan hem ortak düşünce ve bilgiden oluştuğunu, aktörlerin ise kimlik ve çıkarlarının sabit değil sosyal etkileşimle ortaya çıktığını savunmaktadırlar. İnşacı felsefe ve sosyal teori uluslararası ilişkilerde inşacı yaklaşımların temelinin atılmasında önemli rol oynamaktadır.

Sosyal konstrüktivizmin ayrıcalıklı yönü önceki yaklaşımlar tarafından sorun olarak addedilmeyen ve ele alınmayan yapı-yapan hususundaki ontolojik varsayımlar üzerinde yükselmesinde yatmaktadır. Ne yapanı öncelleyen bireyci yaklaşım ne de yapıyı öncelleyen bütüncü ontolojinin tersine, hem yapı hem de yapanı önemseyen ontolojik eşitlik üzerine kuruludur. Böylece pozitivizmin epistemolojik özne-nesne ayrımı da ortadan kalkmaktadır (Ereker, 2013: 57-58). Böylece sosyal dünyanın anlamı hem de maddi gerçeklerin varlığı kabul edilerek "orta yol" inşa edilmektedir.

Yapan-Yapı meselesi iki bağlamda önemlidir: İlki insanlar, kurumlar ve eylemleri, içinde yaşadıkları toplumu, dönüştürmeye veya yeniden üretmeye yardımcı olan maksatlı aktörler olarak görmesi iken ikincisi ise toplumun bu maksatlı aktörlerin arasındaki etkileşimi yapılandıran sosyal ilişkilerden oluşmasıdır. Ayrıca

yapanların ve sosyal yapıların, bir şekilde kuramsal olarak bağımlı veya karşılıklı olarak birbirini etkileyen varlıklar olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Wendt, 2009: 7).

Yapı; normlar, kurallar ve inançlar ile tanımlanırken hem materyal hem normatif elementleri barındırmaktadır. Yapan ise; devlet olabileceği gibi, birey, uluslararası örgüt gibi devlet dışı aktör de olabilir. Sosyalleşme süreci içinde olduğu için yapı ve yapan (amil), karşılıklı ilişki içindedir (Karacasulu, 2012: 122). Yani yapı, aktörlerin ilişkilerini ortaya koydukları, davranışlarını sergiledikleri ortamlar iken yapan, ortamda hedefleri doğrultusunda yer almak isteyen aktörlerdir (Rumelili, 2014: 158).

Uluslararası ilişkiler alanında sosyal konstrüktivizmin tanınmasını sağlayan ve önermeler getiren ilk teorisyenler Nicholas Onuf, Friedrich Kratochwil ve Alexander Wendt'tir. Sosyal konstrüktivizm kültürel ve fikirsel ögelere önem vermesi ile diğer yaklaşımlardan ayrılmaktadır.

Sosyal konstrüktivizm "meta-kuramsal ve kuramsal olmak üzere iki noktada şekillenmektedir. Meta-kuramsal anlamda rasyonalist ve post-pozitivist teorilerin arasında iken kuramsal anlamda farklı yaklaşımlara sahip olmasına rağmen Alexander Wendt'in sistemik konstrüktivizmi en popüler yaklaşım haline gelmiştir (Küçük, 2009: 772).

Sosyal konstrüktivizmin ortaya çıktığı ilk dönemler olan 1980'lerin sonunda düşünsel epistemoloji ağır basarken, sosyal konstrüktivizm 1990'ların ortasından itibaren pozitivist epistemoloji ile sosyal ontolojiyi birleştirerek uluslararası ilişkilerde önemli bir yer edinmiştir. Disiplinde ihmal edilen sosyal boyutu ön plana çıkararak anarşi, çıkar, norm, kurum gibi kavramları sosyal gerçeklik bağlamında yeniden yorumlamıştır (Ateş, 2009: 80).

1.1.2.Sosyal Konstrüktivizmin Genel Argümanları

Sosyal konstrüktivizm kimlik, değer, fikir, kültür vb. sosyal olgular üzerinden yaptığı değerlendirmeler ile ön plana çıkmıştır. Kimlik ve çıkar kavramları sabit

değil, zamanla değişebilmektedir. Kimliklerin çıkarlara dayalı olduğu varsayımından yola çıkarak, kim olduğumuzun ne istediğimizi de belirleyeceğini ele almaktadır (Aydın, 2014: 4-5).

Yaklaşım, gerçekliğin sosyal inşasını, insanların sosyal ortamdan, bu ortamın sağladığı değerlerden ayrı var olmadığını, mutlaka bunların etkisi altında kalabileceğini vurgulamaktadır (Karacasulu, 2007: 94).

Sosyal konstrüktivizmin temel argümanlarını genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Sosyal konstrüktivizm sosyalliğe vurgu yapmaktadır. Sosyal bir varlık olan insan çevre ve doğa ile iç içe olan bir varlıktır ve etkileşim içerisindedir. Süreç sosyal bir yapı içerisinde ve bir takım kurallara bağlı olarak, özneler ve kurumlar aracılığıyla yürütülmektedir (Kaya, 2008: 95). Kurallar insanlara yol gösterip neyi nasıl yapmaları ya da yapmamaları gerektiğini belirtirken kurumlar, kurallar ve çıkarları yansıtan sosyal düzenlemelerden oluşmaktadır. Amiller ise hareketleri ile dünyayı etkileyen insanlardır. Belirli kurallara tabidirler. Ayrıca uluslararası sistem; normlar, düşünceler ve fikirler setidir ve bazı insanlar tarafından belirli bir yer ve zamanda oluşturulmuştur.

Düzenleyici normlar ve oluşturucu normlar sosyal konstrüktivizmde önem taşıyan ve uluslararası kurumların işlevleri olan kurallardır. Düzenleyici normlar, belirli davranışları zorunlu kılarak, yasaklama yolu ile belli davranış kalıplarını belirlerken oluşturucu normlar ise, bir davranış belirleyip ona anlamlar yüklemektedirler (Griffiths vd. 2011: 123).

Sosyal konstrüktivizmin temel analiz birimi devlet, analiz düzeyi ise uluslararası sistemi esas almaktadır. Devletin analiz birimi olarak ele alınmasında Weber'in meşru şiddet kullanma tekelinin devlete ait olduğu konusundaki etkisi büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar 20. yüzyılda devlet dışındaki aktörlere de yer verilse de bu konudaki genel uzlaşı sürmektedir. Temel analiz düzeyi olan uluslararası sistem tek tek devletlerin toplamından ibaret değildir. Çünkü devletlerin

büyük-küçük, güçlü-güçsüz vb. biçimlerdeki tasnifi bile uluslararası bir yapının varlığının kabulü ile mümkündür. Uluslararası yaşam, devletlerin birbiri ile ilgili inanç ve düşünceleri tarafından oluşur ve bunlar maddi yapılardan ziyade sosyal yapılar tarafından oluşmaktadır. Ama maddi yapılar da önemsiz görülmemektedir (Özev, 2013: 488-489).

Devletler, toplumdan etkilenen, toplumun içyapılarınca yönlendirilen, bireylerce somutlaştırılan arzu, inanç ve amaçsallığı olan insana atfedilecek niteliklere sahip aktörlerdir (Wendt, 2012: 248) Wendt'e göre asli devletin beş niteliği bulunmaktadır: Kurumsal-yasal düzene sahip olması, şiddetin meşru kullanımı üzerinde tekel sahipliğinin bulunması, egemenlik sahibi bir örgüt oluşu, bir toplum ve toprak sahibi olmasıdır (Wendt, 2012: 253).

Sosyal konstrüktivizmde bütüncül ontoloji mevcuttur. Buna göre, yapının sahip olduğu toplumsal ilişkiler ile aktörlerin kimlik ve çıkarları etkileşim içine girmektedir ve kurallara uymak önemli bir hususu arz etmektedir.

Sosyal ontoloji ile de sosyal olan birey ve devletlerin, bu aktörleri çevreleyen normatif anlam ortamından ayrı düşünülemeyeceğini vurgulamaktadır. Sosyal ontolojinin maddi ontolojiden farkı; varlıkların zaman içinde onlara atfedilen anlamlardaki değişimlerle evrilip dönüşebileceklerini ele alması ve gerçekliğe, dönüşüme, eylemselliğe farklı bir bakış açısı getirmesidir. Kısacası aktörlerdeki değişim potansiyeli de hesaba katılmaktadır (Rumelili, 2014: 153-154).

Yaklaşım gerçekliğin ona atfedilen anlamlarından ayrı var olmadığına ve bu anlamlarla şekillendiğine yer vermektedir. Bu bağlamda Wendt'in "anarşi devletler biz ne yaparsak odur, anarşi ondan ne anladığımızdır" cümlesi bu hususta güzel bir örnek olabilmektedir (Wendt, 2013b: 688).

Sosyal konstrüktivizm temelinde kurucu teori bulunmaktadır. Kurucu teori, kimlik ve çıkarların ilk planda nasıl meydana geldiklerini, sebep sonuç ilişkisi yerine kurucu bir ilişki ile ele almaktadır. Sosyal olgu ve kurumların tarihsel ve toplumsal

kuruluşunu izleyip kurucu etkilerini araştırmaktadır. Nasıl oldu sorusu yanıt bulmayı bekleyen, düşüncenin ortaya çıkarıcı ve kurucu teorisidir.

Emmanuel Adler'e göre, sosyal konstrüktivizm üç sacayağı üzerinde durmaktadır: Birincisi, konstrüktivizm bilim adamlarının öğrenmek istedikleri realite ve bu realiteyi yorumlamak amacıyla başvurdukları bilgi hakkında metafiziksel bir duruştur. Bu yönüyle konstrüktivizm paradigmalar paradigmasıdır. İkincisi, metafiziksel duruş üzerine temellendirilen sosyal konstrüktivizmin sosyal realitenin kuruluşunda, bilginin rolü ve bilinebilir şeyler hakkında sosyal bir teori oluşudur. Üçüncüsü, teorik ve deneysel bir uluslararası ilişkiler teorisi perspektifi olarak sosyal konstrüktivizm, uluslararası ilişkiler teorisinin ve araştırmanın sağlam sosyal ontolojik ve epistemolojik temellere dayanması gerektiğini ileri sürmektedir (Arı, Kıran, 2011: 55).

Sosyal konstrüktivizm, ontolojik açıdan sosyal gerçekliğin inşasına dair yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu bağlamda disiplince göz ardı edilen kimlik, değer, kültür, söylem gibi konuların uluslararası ilişkilere dâhil edilmesini sağlamıştır.

Sosyal konstrüktivizm, basit bir şekilde tanımlanacak olursa, insan eylemlerinin özneler arası boyutuna dayanan ve insan bilincini ve uluslararası arenadaki etkisini ele alan bir yaklaşımdır (Ruggie, 1998: 856). Sosyal konstrüktivizm, dış politika gereği fikir ve kimliklerin nasıl bir gelişim seyri gösterdiklerini ve bunun devlet davranışlarına nasıl etki ettiğini öngörmeyi amaçlamaktadır. Salt fikirsel ögeler değil, hem fikri hem maddi ögeler birlikte ele alınmaktadır. Lakin kültürel yapılar maddi yapılara nazaran öncelikli durumdadır. Zira bu yapılar davranış, kimlik ve çıkarlara etki etmektedirler. Bu bağlamda yaklaşımın ontolojisinin maddi olmaktan çok, sosyal olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ontolojik açıdan incelendiğinde sosyal konstrüktivist teoriler, neoliberal ve neorealist teorilerden ayrılmaktadır. Sosyal konstrüktivist teoriler maddeci değil idealisttirler. Maddeciliği inkâr etmezken davranışları ve paylaşılan anlam yapılarını açıklamaya çalışmaktadırlar. Sosyal konstrüktivistler aktör ve yapının birbirini etkileşim halinde karşılıklı inşa ettiğini savunmaktadırlar. Sosyal konstrüktivistler

aktörlerin davranışlarını kimliklerden kaynaklanan çıkarlar ve uluslararası kültür ve düşünceden kaynaklanan normlar etrafında ortaya koymaktadırlar.

Sosyal konstrüktivizmin kuramsal dayanağı "Yapılandırma Kuramı"dır. Bu kuram yapısal ve bireysel bakış açısı sunan kuramların bir sentezini oluşturmaktadır. Zira sosyal yaşamın ne sadece yapısal ne de sadece bireysel etkenlere bağlı olarak açıklanamayacağını, birey ve yapının eşit düzeyde söz hakkının bulunduğunu, bu bağlamda sosyal değişimlerin daha kolay ifade edilebileceğini ele almaktadır. Yapılandırma Kuramının önemi yapının ikiliğine yer vererek ne bireyi ne de yapıyı ön plana çıkarmamasında yatmaktadır.

Sosyal konstrüktivizm anarşi sorunsalı ve egemenlik kavramını neorealist ve neoliberal tartışmalarından farklı olarak ontolojik açıdan değerlendirmiştir. Her iki yaklaşım da anarşiyi verili olarak ele alırken sosyal konstrüktivizm anarşinin kültürel alt yapısına, egemen devletlerin ilerlemesine vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda çevre, insan hakları, etnisite, cinsiyet, demokratikleşme gibi farklı alanları kapsayarak geniş bir çerçeve çizmiştir. Bu çerçeveyi kurallar, kimlik, dil ve sosyal etkileşim bağlamında inşa ederek işlemeyi tercih etmiştir.

Sosyal konstrüktivizme göre devletler, sosyaldir ve sosyal aktörler olarak kimlik sahibi olmaya, kurallar ve uygunluk içinde kimliklerini ifade etmeye ihtiyaç duymaktadırlar (Griffiths, vd. 2011: 153). Bu bağlamda devletler içinde bulundukları ortama uyum sağlamak ve hayatlarını devam ettirebilmek adına sosyal faaliyetler kurmak ve kendilerini yenileyip tekrar üretmek zorundadırlar. Böylece devletler sosyal etkileşim içerisinde yaşamlarını devam ettirecektirler.

İnsanlar ve diğer aktörler nesnelere karşı onların ifade ettiği anlam üzerinden hareket ederler, anarşi de bunlar arasındadır. Devletler düşmanlarına dostlarından farklı davranırlar çünkü düşmanlar tehdit edicidir, fakat dostlar değildir. Bu bağlamda güç dağılımı devletlerin planlarını etkileyebilir fakat bunun nasıl olduğu kendileri ve diğerleri hakkındaki düşüncelerini şekillendiren özneler arası anlayışlara, beklentilere ve bilgi dağılımına bağlıdır (Wendt, 2013: 9). Anarşi kaos

anlamında değil, uluslararası üst bir otoritenin olmaması anlamındadır ve değişkendir.

Özneler arası sistem, uluslararası kurumlarda bulunan ortak anlayışlar, beklentiler ve toplumsal bilgi ile devletlerin kimlik ve çıkarlarını tanımladıkları tehdit bloklarından oluşmaktadır. Devlet aktörlerinin etkileşimlerinin yoğunluğuna göre değişkenlik gösterebilmektedir. Wendt'e göre, özneler arası yapılar taraflar tarafından paylaşılan erdem ve kurallar özellikle de sorunlar ve tehdide ilişkin ortak algılamalar sayesinde oluşan çatışmalardır, ortak kimlik oluşumu için devletler sisteminde gerekli olan gevşeme payını saptamaya yardımcı olmaktadırlar (Wendt, 2013b: 690-691).

Sosyal konstrüktivizm, hem öznelerarasıcılığın hem de yapı ve yapanların birbirlerini karşılıklı inşalarının ontolojik belirleyiciliğini vurgulanmaktadır. Sosyal konstrüktivistlere göre öznelerarasıcılık sosyal gerçekliği anlamada önemli bir yer alırken, yapı-amil ilişkilerinin belirleyiciliğine de özel bir önem atfetmektedir. A. Wendt bunu uluslararası ilişkiler çerçevesinde dile getiren ve vurgulayan ana-akım konstrüktivizmin ilk kişisidir. Öznelerarasıcılık aktörlerin sosyal çevreden bağımsız olmadığını, kimliğimizin içinde bulunduğumuz dünyadan etkilendiğini, insanların sosyal dünyayı inşa ederken aynı zamanda karşılıklı olarak da etkileşim içerisine girdiklerini belirtmektedir. Öznelerarasıcılık ile beraber insanlar arası düşünsel paylaşım, buradan kolektif düşünce, buradan da kimlik ve kurumlar yani yapı oluşmaktadır.

Sosyal konstrüktivizme göre devletlerin uluslararası ilişkiler bağlamında davranışları, kimlik ve çıkarları sosyal yapı üzerinden belirlenmektedir. Devletlerin içinde bulunduğu sosyal yapı paylaşılan bilgi, maddi kaynaklar ve uygulamaları kapsarken oluşan sosyal ilişkiler ağı yoluyla da bir aktörün uluslararası ilişkilerde çatışmacı, uzlaşmacı, dayanışmacı, ya da izolasyonist bir yön alacağı belirlenmektedir (Bozdağlıoğlu, 2007: 150-151). Sosyal yapı karşılıklı etkileşim ile değişim ve yenilenmeye açıktır. Devlet dışı aktörlerin varlığı da kabul edilmekte ve sosyal yapı içerisinde etkisi mevcut bulunmaktadır.

Sosyal konstrüktivizm, neorealizm gibi yapısalcı ve sistemik bir yaklaşımdır. Ancak farklı yanları da mevcuttur; sosyal konstrüktivistlere göre sistemdeki önemli yapılar maddi değil intersübjektiftir, sosyal yapıdır ve bu durum devlet kimliği ve çıkarlarına etki etmektedir. Yani devletlerin çıkarları, yapı tarafından devletlere empoze edilen bir durum değil, etkileşim sonucu ortaya çıkan yeni kimliklerin bir sonucudur. Sosyal yapı kimlik, çıkarlar yani sosyal ilişkiler ve etkileşimden meydana gelmektedir. Sosyal yapı paylaşılan bilgi, maddi kaynaklar ve uygulamalardan oluşmaktadır. Burada maddi kaynaktan kasıt ise obje ve diğer aktörlere karşı davranışların ifade ettiği anlamdır. Neorealizmden diğer bir farkı ise, uluslararası sistemin yapısının devletlerin üstünde ve kontrol edemediği bir yapı olarak değil de devletlerle iletişim ve etkileşim içinde değişmesi mümkün olan bir olgu olarak görülmesi durumudur. Bu bağlamda anarşi verili değil devletlerin davranışları neticesinde ortaya çıkan, devletlerin yarattığı bir olgu kabul edilmektedir.

Temel teorisyenlerden John Ruggi neo-realizmi eleştirmiş ve yapının yalnızca güç dağılımı ile belirlenmediğini, modern devlet sistemindeki en önemli kuralın egemenlik olduğunu, egemenliğin ise özneler arası olduğunu ve tarihsel süreç içinde sosyal olarak oluştuğunu ele almıştır. Richard Ashley'de neo-realizmi eleştirirken devlet dışı aktörlerin varlığını vurgulamış, devletin çıkarlarının değişebileceğini savunmuştur. Alexander Wendt ise, devleti temel aktör kabul ederken, bireyin toplumsal yapıyı, toplumsal yapının da bireyi etkilediğini ve aktörlerin sosyal olarak yapılandırıldığını vurgulamıştır. Friederich Kratochwill ise kural ve normların önemini vurgulamıştır (Karacasulu, 2014: 109-110).

Sosyal konstrüktivizmin materyalizmden farkı, insan topluluklarının yapısının öncelikle fiziki olmaktan çok kültürel olduğunu, bu yapıların salt insanların davranışlarını değil ayrıca kimlik ve çıkarlarını da inşa ettiğini ortaya koyması noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu husus rasyonalizmden onu ayıran en önemli özelliklerindendir (Wendt, 2012: 243).

1.1.3.Sosyal Konstrüktivizme Temel Bakış Açıları

1.1.3.1. Alexander Wendt, Uluslararası Politikanın Sosyal Teorisi

Wendt sosyal konstrüktivizm temel teorisyenlerindendir. Wendt sosyal konstrüktivizmi uluslararası sisteme dair yapısal yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Ayrıca sosyal konstrüktivizmin şu üç iddiaya sahip olduğunu belirtmektedir: Devletler uluslararası politik teorinin esas analiz aktörleridir, devlet sistemindeki en önemli yapılar maddi değil, öznelerarası bir yapıya sahiptir, devlet kimlikleri ve çıkarları, sisteme insan doğası ya da içsel politikalar tarafından verilmez, büyük oranda sosyal yapılar tarafından inşa edilmektedir (Griffiths vd. 2011: 154).

Wendt'e göre, insan topluluklarına ait yapılar ortak düşünceler tarafından oluşturulmaktadır. Aktörlerin kimlik ve çıkarları da doğadan çok ortak düşünceler tarafından belirlenmektedir. Sosyal konstrüktivizm, idealist ve sosyaldir. Wendt'e göre sosyal yapılar bütüncü yani yapısalcıdır. Bu bağlamda sosyal konstrüktivizme yapısal idealizm de denmektedir (Wendt, 2012: 15). Wendt, sosyal konstrüktivizm terimini popüler hale getirmiştir. Kimliğin temel sosyolojik sorunu ve ilgi formu sosyal konstrüktivizme özgünlüğünü kazandırmaktadır (Onuf, 2002: 5).

Wendt'e göre, herhangi bir şey üzerinde konstrüktivist olmadan önce analizin düzeyleri ya da aktörleri belirlenmeli ve içinde yer aldıkları yapılar tanımlanmalıdır (Wendt, 2012: 22). Bu bağlamda kimlik, uluslararası aktörlerin davranışlarını belirleyen motivasyonel bir faktördür. Wendt'e göre, kimlik diğerleri ile etkileşimin neticesine bağlı olarak evrilmektedir. Eğer ben ile ötekinin ilişkisi olumlu ise aktör dost olarak tanımlanır, olumsuz ise düşman olarak tanımlanır, nötr ise ne dost ne düşman olarak tanımlanır ve soğuk bir ilişki gözlemlenmektedir. Wendt kimliği sosyal ve tüzel olarak ikiye ayırmaktadır. Tüzel kimlik bireylerin biz bilinciyle hareket etmesine yardımcı olan, devletlerin diğeri ile kendini kıyaslaması ile oluşurken, sosyal kimlik bir aktörün sosyal bir obje olarak başkalarının bakış açısından kendine atfettiği özelliklerdir. Tüzel kimlik tekil iken, bir devletin birden fazla sosyal kimliği olabilmektedir (Coşkun, 2012: 610-611). Sosyal ortamlar bireylerin "kim" olduğunu ve buradaki görevlerini ortaya koymak için önem arz etmektedir. Sosyal kimliğin nasıl gelişeceği ise ortamdaki diğerleri ile olan ilişkilere

bağlıdır ve etkileşim sonucu şekillenmektedir. Devletler açısından da kolektif sosyal kimlikler "biz ve öteki" algısını yaratması ve davranış kalıplarını bu ayrıma göre belirlemesi açısından dikkate alınması gereken diğer bir noktadır.

Wendt'e göre devletin tüzel kimliği dört temel çıkar veya arzu üretir. Bunlar şöyle sıralanmaktadır; ilk olarak fiziksel güvenlik; devletin ötekinden farklarını içerir, ikinci olarak ontolojik güvenlik; istikrara dayalı toplumsal kimliği, tahmin edilebilirliği temsil eder, aktör olarak tanınma, son olarak gelişme; devletlerin daha iyi bir hayat için insan istekleri doğrultusunda değişimi ve gelişimini kapsamaktadır (Wendt, 2013b: 682).

Wendt'e göre, devletler birbirinden tamamen kopmuş, arındırılmış değildirler zira kendi davranışları üzerinde etki bırakan diğer bağımsız devletlerin göreceli istikrarlı sistemleri içinde yaşamaktadırlar. Böylece modern devletler sisteminde devletler birbirlerinin egemenliklerini de tanır, sadece kendi kimliklerini değil parçası oldukları sistemin kimliğini de yeniden inşa ederler (Wendt, 2012: 26). Wendt'e göre yapılar, aktörlerin özellikleri ve etkileşimleri dışında etkisizdir.

Wendt yapılanma kuramına önem vererek yapıların yapanlardan, yapanların da yapıdan etkilendiğini ve bağımsız var olamayacağını vurgulamaktadır. Yapılar, düşünsel unsurlar kadar maddi ögeleri de içermektedir. Maddi ögelerin önemi de onları oldukları şey haline getiren anlamlar sayesinde ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde Wendt, maddi güçlerin düşüncelerden bağımsız nedensel etkilerini reddetmemekte, fakat bu maddi güçlerin onlara yüklenen anlamdan daha az önemli olduklarını öne sürmektedir.

Wendt'in kuramı, kimlikleri sosyal olarak inşa edilmiş devlet merkezlidir. Pozitivist yaklaşımlardan farklı olarak Wendt, devleti gerçek olarak kabul etmekte ve inanç, istek, niyet gibi insani özelliklere sahip olduklarını öne sürmektedir. Zira Wendt' e göre devletler de insandır (Ereker, 2013: 61). Wendt'in geliştirdiği konstrüktivist yaklaşımda devletin insani özelliklere sahip olması ile uluslararası alanın sosyalleşmesine vurgu yapılmakta ve yaşanan etkileşim ile birlikte devletlerin

düşman ya da dost algısı da birbirlerine karşı edindikleri rol ile anarşi ortamında değişebilecektir.

İnsanlardan meydana gelen toplumun yapanları insan ise, uluslararası sistemin yapanları da devletlerdir. Wendt'e göre, uluslararası politika analizi devletler sistemiyle ilgili olduğundan ve içsel inşa sürecini içermesi gerekmediğinden devlet verili kabul edilebilirken, Wendt'in yaklaşımında analiz odağı, devletlerarası sistemde etkileşim yoluyla inşa edilen kimlik ve yapılardır. Ayrıca Wendt, tek tek devletlerin dış politikalarının ya da kimliklerinin inşasıyla değil, devletin bütüncül aktör olarak inşasıyla ilgilenmektedir (Ereker, 2014: 61).

Wendt'e göre, anarşi devletler ondan ne çıkarıyorsa odur. Zira anarşi bir kendi kendine yetme sistemi olabilir ayrıca hiçbir ilginç neden olmaksızın kendi kendine yetmeye dayanmayan bir ortak güvenlik sistemi de olabilir. Hangi mantığın öncelikli olacağı ben ve öteki algılamalarına bağlıdır. Eğer devlet karşılaştığı aktörleri ilk anda tehdit olarak görürse bencil algılamalarını üreten rekabetçi dinamikleri harekete geçirecekken, dost olarak görürse farklı bir durum söz konusu olacaktır. Burada önemli olan devletlerin etkileşimleri ve bunun sonucunda oluşan çıkarların kimlikler üzerindeki etkisidir (Wendt, 2013b: 688).

Wendt, neorealizmi üç yönden eleştirmektedir: Neo-realizm yapısal değişimi açıklayamamış, değişimin sosyal nedenlerle ortaya çıktığını öngörememiştir. Yapı teorisinin yanlışlanabilir varsayımlar üretme noktasında açıklık içermemesi, argümanlarını yeterli derecede izah edememesidir (Wendt, 2012: 34-35).

Wendt'e göre uluslararası sistem sosyaldir, sosyallikten kasıt ortak bilgidir. Devletlerin kimlik ve çıkarları uluslararası sistemce inşa edilmektedir (Wendt, 2012: 37). Wendt'e göre, uluslararası yapı sadece devletlerin davranışlarını değil kimlik ve çıkarlarını da etkilemektedir (Wendt, 2012: 50-51).

Wendt'e göre, bireycilik, sosyal bilimsel açıklamaların bireylerin niteliklerine ve etkileşimlerine indirgenebilir nitelikte olabileceğini ele alırken, bütüncülük yani yapısalcılık, sosyal yapıların etkilerinin bağımsız şekilde var olan aktörlere

indirgenemeyeceğine, bu etkilerin aktörlerin hem nedensel hem de kurucu olarak inşasını kapsadığını belirtmektedir (Wendt, 2012: 45-46).

1.1.3.2. Friedrich Kratochwill, Bütüncül İnşacılık

Kratochwil açık uçlu inşacı bir yaklaşıma öncülük etmiştir. Birçok orta yolcu yaklaşımdan farkı, rasyonalizmi alternatif açıklama ve yorumlama meselelerine uygulamaktaki kararlılığı ve inşacılığın uluslararası ilişkilerde aykırı bir teorik yaklaşım olarak kalmasındaki ısrarında yatmaktadır (Griffith vd. 2011: 125). Kratochwil itirazcıdır, değer yıkıcı olarak da düşünülebilir. Tabu yıkıcı olmasının en önemli nedeni ise kavram dünyamızdaki ontolojik kısıtlamaları yok eden açık uçlu bakış açısı ve uluslararası ilişkilerin düşünsel öz anlamalarını meydana getirmek istemesidir (Griffiths vd. 2011: 126).

Kratochwil'in konstrüktivist yaklaşımı eleştirel sosyal teorinin iki temel argümanı ile şekil almıştır: Birincisi, sosyal eleştirel teorinin sosyal dünya hakkında bilimsel bilginin olgu-değer ayrımına ya da hipotezleri test etmek ya da açıklamak üzere nesneleştirmeye yönelik pozitif bilgi formülasyonuna karşı çıkması, ikincisi ise kavramlar ve teorilerin kendi başına değil sosyal tecrübelerimiz ve sosyal değişim ile belirleneceğidir. Kratochwil'in Wendt'i eleştirdiği nokta materyalizm ve bilme arasındaki farkı karıştırması ve elde edilen gerçekliğin pozitivizmin kılık değiştirmiş hali olması olarak kabul etmesidir. Kratochwil yapıların, değerlerin, olguların bağımsız verili birimler ya da ögeler olmadığını öne sürmektedir ve bu haliyle de daha çok Frankfurt Okulu'nun diğer sosyal eleştirel teorilerine ve iletişimsel eylem teorisine yakın çizgidedir.

Kratochwil, uluslararası ilişkilerde Ortodoks konumlara meydan okumak için heteredoks teoriye olan ihtiyacı onaylamaktadır. "Biz neden yapı ve olguları otonom ve sabitmiş gibi ele alıyoruz?" sorusu sürekli yinelediği sorudur. Bu soruya şu şekilde yanıt bulmaya çalışmıştır: Sosyal gerçekliğin kurucusu değerlerdir ve bilgiye çevre ve sosyal bağlamlarla ulaşılır, sosyal gerçeklik bizim dışımızda var olan değil aktörler tarafından inşa edilen parçalardır. Kurmaya çalıştığımız sosyal düzen hakkında bilinçli olmalıyız. Pratik akıl yürütme yoluyla bilimsel bilginin nesnel

sonuçlar üretebileceği fikrinin doğruluğunu sorgulamalıyız. Sosyal teori tarihten koparılamaz, tarihi sabitliğinden kurtararak hatırlama yolu ile ele alıp yeni yollar bulabilmeliyiz (Griffiths vd. 2011: 128-129). Sonuç olarak iletişimsel hareketler sadece aracıların tercihleri veya çıkarları ile ilgili değil, durumun tanımının ve hatta aktörlerin kendilerinin rol ve kimliklerinin de iletişime duyarlı olduğu gerçeğini de değerlendirmek gerekmektedir (Kratochwil, 2013: 778).

1.1.3.3. Nicholas Onuf, İnşacılık ve Kurallar

Onuf 1989 yılında 'World of Our Making' adlı eseri ile alana büyük katkı sağlamıştır. Onuf'un çıkış noktası kurallar ve genel kural kavramları ile sosyal düzen hakkındaki sorulara yanıt bulmaktır. Onuf yapılandırma kuramına atıfta bulunarak yapan ve yapının karşılıklı olarak birbirini inşa ettiğini ve birinin diğerinden önce gelmediğini savunmaktadır. Kurallar büyük önem veren Onuf, yaşamın kurallar ile anlamlandırıldığını ve sosyal pratiklerin kurallarca belirlendiğini hatta bazı durumlarda kuralların sosyal etkileşimin varlığı için ön koşul olduğunu öne sürmektedir.

Onuf üç tür kuraldan bahsetmektedir. İlki kesin kural, ikincisi yönlendirici kural ve üçüncüsü söz ya da taahhüt edici kuraldır. "İnşa Ettiğimiz Dünya" kitabında bu üç kuraldan bahsederek kuralların yapan ve yapıların karşılıklı oluşturuculuğunu görmemizi sağladığını ve sosyal hayatın her yerinde olduklarını ortaya koymaktadır (Griffiths vd. 2011: 130-135). Onuf'a göre, ilk başta eylem vardı ve özneler dünyadaki nesnelerle, onların sahip oldukları anlamların temeline dayalı bir ilişkisi halindedirler. Böylece devletler birbirleri ile anlamların temelinde ilişki kurmaktadırlar (Knutsen, 2006: 372).

Onuf, "İnşa Ettiğimiz Dünya" adlı eserinde konstrüktivizmin sistematik üç yapısını şöyle sıralamaktadır: Öncelikle, toplumu oluşturan yaptığı şeylerin toplamıdır, sosyal etkileşim ise inşa edilen bir süreç ve uluslararası ilişkilerin uyumlaştırılmasıdır. Yapılandırmanın önemi de sosyal ilişkilerdeki istikrarın değişimin ortaya koymasında yatmaktadır. İkincisi, insanlar amaçlarını gerçekleştirmek, isteklerini yerine getirmek için dile muhtaçtırlar, yaşayan diller

önemlidir. Edimsel dil normatif davranışın özüdür ve sosyal inşa da normatiftir. İşte konstrüktivizm de bu anlamda sosyal yapının araçlarındandır. Üçüncüsü, medya, kurallar, kaynaklar içindeki mevcut materyalleri dönüştürürler. Kurallar, asimetrik dağıtım ve kontrol için asimetrik çıkarları sonuçlandırırlar (Onuf, 2002: 4).

Onuf'a göre, modern teori kuralları bulur, post modern teori metine koymaktadır. Sosyal süreç çeşitli anlamlarla oluşan bir söylemdir. Metin kuralları kapsar ve kurallar da metini kapsar. Söylem kurallara bağlıdır, üretilmektedir. Kurallar süreç merkezidir çünkü kurallar yapının, terimin etkenlerini tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle tüm kurallar tüm zamanların yapıcı bir fonksiyonunu performe etmektedir. Tüm kurallar inşa edici ve düzenleyici yönlere sahiptir. Toplumlar yapılardan oluşmaktadır ve toplumlar onlara kimlik ve yön veren kurallara sahiptir (Onuf, 1994: 6-7).

Onuf konstrüktivizminde üç önemli etken bulunmaktadır. Birincisi, toplum ve bireyin birbirini sürekli biçimde etkileşim hali ile yeniden oluşturması, ikincisi, dil, kurallar, kurumlar, politikaların toplumsal inşada araç vazifesi görmesi, insanın dil yoluyla aktör oluşu, üçüncüsü, kuralların maddi varlıkları kaynağa dönüştürüp denetim fırsatının yaratılması ve faydanın dağıtımında asimetrik yapının kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Zira kurallar kontrol mekanizması oluşturdukları için tarafsız olamayacaktır (Ateş, 2008: 223).

Onuf'a göre, kurallar temel önemdedir ve yapanla yapıyı birbirine bağlayandır. Ancak Onuf kuralların değişebileceğine de yer verilmektedir. Zira kuralı oluşturan, insanların konuşma eylemi olduğundan değişimi de mümkün olabilmektedir. Burada önemli olan kuralların kurucu özelliklerinden dolayı değişiminin güçleşebilecek olmasıdır.

1.2.DIŞ POLİTİKA VE SOSYAL KONSTRÜKTİVİZM, KÜLTÜR, KİMLİK İLİŞKİSİ

1.2.1.Dış Politika ve Sosyal Konstrüktivizm

Tayyar Arı dış politikayı, uluslararası politika sorunlarını devletlerin kendi amaç, hedef ve davranış kalıpları bağlamında değerlendirmesi olarak tanımlamaktadır (Arı, 2004: 48). İbrahim S. Canbolat ise hem ulusal yapının hem de uluslararası yapının meydana getirdiği bir alanda devleti temsil eden, hükümet yoluyla belirlenen dışa yönelik irade ve eylem oluşumu olarak tanımlanmaktadır (Canbolat, 2003: 32). Bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politikaya dış politika adı verilmektedir (Kürkçüoğlu, 1980: 311). Joseph Frankel dış politikayı, bir devletin diğer devletlerle ilişkileri açısından aldığı karar ve giriştiği çabalar olarak açıklarken, K.J.Holsti'ye göre bir devletin dış çevreye yönelik eylemlerinin ve bu eylemlerin içerisinde oluştuğu şartların analizi olarak tanımlamaktadır (Sönmezoğlu, 2005: 165-166).

Dış politika kavramı 20. yüzyıl koşulları içinde temel aktörün devlet olduğu varsayımı ile devlet odaklı değerlendirilmiştir. Dış politika analizinde küreselleşmenin etkisi, iletişim ve teknoloji ağlarının gelişmesi, karşılıklı bağımlılığın artması ve devletlerin kendi kendine yeterliliklerinin son bulması sonucu dönüşüme uğramaları, devlet dışı aktörlerin de önemli hale gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda dış politika analizi, öncelikle devletler olmak üzere her tür iktidarın uluslararası politika ile ilişkisini inceleyen alan olarak tanımlanabilmektedir (Özcan, 2014: 324).

Sosyal normların dış politika üzerinde etki edebilmesi için "yerellik" ve "özgüllük" özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Yerellik bağlamında sosyal normlar sosyal sistemi oluşturan üyelerin çoğunluğu tarafından desteklenmesi gerekirken, özgüllük bağlamında normlara uygun davranışın diğerler davranışlardan net bir şekilde ayırt edilmesini sağlayan bir yapıda olması gerekmektedir (Türk, 2014: 41). Kurallar, ortak anlayışlar uluslararası sosyo-kültürel yapıyı meydana getirmektedir. Kimlik de bu yapı içerisinde yer almaktadır. Sosyal konstürktivizmin ön planda ele aldığı kimlik kavramı ile dış politika bu noktada

ilişkilendirilebilmektedir. Zira devletlerin belli bir kimliği mevcuttur ve bu kimlik uluslararası konjonktüre göre zamanla değişse de içinde bulunduğu yerel şartlardan, değer yargılarından, manevi duygulardan etkilenmekte ve ülke vatandaşları tarafından desteklenmektedir. Yine bu devletin sahip olduğu kimliği onu diğer devletlerden ayıran yanıdır ve bu da devlete bir orijinallik sağlamaktadır. Bu bağlamda da kültür de sosyal konstrüktivizmin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dış politikaya şekil veren unsurlardan biri olan sosyal konstrüktivizm, barındırdığı sosyal faktörler olan değerler, normlar, kimlik, kültür vb. noktalar ile 1990'lar itibariyle uluslararası ilişkilerde önem kazanmaya başlamıştır. Dış politika ve güvenlik politikalarının analizi noktasında kimlik kavramı başvurulan referansların başlıcası haline gelmiştir. Kim olduğunu tanımlayabilen bir devlet ne istediğini bilerek çıkarlarını bu doğrultuda tanımlayıp uluslararası platformda daha emin bir duruş sergileyecektir.

Dış politika yapım süreci, ülkelerin coğrafi konumu, uluslararası konjonktür, iç siyasal ortam ve liderin kişisel özellikleri ve dış politikasına etkisi üzerinden şekillenmektedir (Mor, 2016:171). Uluslararası bir aktörün kimliğini belirleme ve bu doğrultuda dış politika seçeneklerini değerlendirme süreci karşılıklıdır, öteki ile etkileşim esnasında şekillenmektedir.

1.2.2.Dış Politika ve Kültür

Kültür, öğrenme ile nesiller arasında ortaya çıkıp aktarılan, topluma rehberlik eden, davranış kalıplarına yön veren orijinal olup sadece o toplumu vurgulayan, değer yargıları, inançlar, mitler ve bilgilerden oluşmaktadır (Kekevi, Kılıçoğlu, 2012: 1184).

Kültür etki düzeyi değişse de liderin karar alımında ve dış politika sürecinde etkili bir faktördür. Zira lider ülkesinin yerini uluslararası toplumdaki konumunu, kültürel değerleri bağlamında belirlemekte ve bu değerler onun kararlarına etki etmektedir. Ayrıca kültür liderin politikalarının meşruluğunu desteklemektedir.

Kültür, kimliğin ortaya çıkmasında da önemli bir yere sahiptir. Fakat kültür toplum içinde bir araya getirici bir etkiye sahip iken toplumlar arasında ayrılıklar da yaratabilir. Zira kültür toplumdan topluma farklılık arz edebilmektedir.

Toplumları bir arada tutan şeyler ekonomik ilişkiler, siyasi yapılara bağlı olarak toprak, akrabalık bağları gibi unsurlardır. Toplumların en önemli bütünleştiricisi ise ekonomik ve siyasi bütünleşme iken kültür ayrıştırıcılık etkisi nedeniyle daha geri planda kalmaktadır. Zira kültür kendi içinde tutarlı da olsa muhakkak bütünleşmeyi gerekli kılmaz bölücü bir etken de olabilmektedir (Morley, Robins, 1997: 76).

Kültür, güç ve çıkar açıklamaları için bir ön koşuldur. Zira öncekinin anlamı ve sonrakinin içeriği büyük ölçüde içine yerleşik oldukları ortak fikirlere bağlı bulunmaktadır (Wendt, 2012: 243). Kültür toplum içinde sonradan sosyalleşme süreci dâhilinde öğrenilir ve içsel hale getirilir. Nesilden nesile uzanan inanç, bilgi ve uygulamalardan oluşmaktadır. Bu bağlamda zamanla değişiklik de gösterebilmektedir.

Kültürün dış politikada karar verme sürecine etkisi hakkında akademisyenler farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Kültürün dış politika üzerindeki etkisi kabul edilse dahi kültürün etki derecesi konusunda ortak bir noktaya varılamamıştır. Kültürün yapıya etkisi daha az olarak ifade edilirken, kültürün birey davranışları üzerinde ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Zira karar verici insandır ve içinde bulunduğu toplumdan etkilenmektedir. Kültürel değerler, tarihsel tecrübeler karar vericinin nasıl düşünmesi gerektiği üzerine etki etmektedir. Kültürel değerlerin liderlerin politikalarını meşrulaştırıcı rolü de bulunmaktadır (Efegil, Açık, 2012: 623-624).

Ortak bilgi, aktörlerin birbirleri ve devletlerin stratejileri, tercihleri hakkındaki inançlarıdır. Bu inançların doğru olması gerekmemektedir, sadece doğru olduklarına inanılması yeterlidir. Herkesin aynı inanca sahip olması da gerekmemekte, birbirine kenetli inançlar yeterli olmaktadır. Böylece ortak bilgi kültüre dönüşecektir. Normlar, kurallar, herkes tarafından kabul edilmiş uygulamalar gibi belirli kültürel şekillerin tümü ortak bilgiden oluşmaktadır (Wendt, 2012: 203-204).

Sosyal konstrüktivizm, kültürün faillere sadece neden olmadığını, aynı zamanda onları kurduğunu belirtmektedir. Zira hem faillerin nitelikleri üzerindeki nedensel etkilere bakmamıza hem de davranış ve nitelikler üzerindeki kurucu etkiler için düşünmemize yardımcı olmaktadır (Wendt, 2012: 211). Sosyalleşme, kültürün oluşumunda önemli bir etkendir. Kısmen davranışların toplumsal beklentiler ile uyumlaştırılması amacını taşıyan bir öğrenme sürecidir (Wendt, 2012: 216). Kimlik ve çıkarları oluşturan süreç sosyalleşmedir.

Devletlerin dış politikalarını kültür kavramı ile irdelemeleri neticesinde siyasal dış kültür kavramı kazandırılmıştır. Siyasal dış kültür; bir devlet içinde yer alan toplumun dış politik kimliği veya toplumun kendini dış politika bakımından algılayışı, vatandaşlarının dış politikadan belli başlı beklentileri ve uygulanan dış politika stili, düşüncelerin ve değer yargılarının toplamını ifade etmektedir (Türk, 2012: 641). Bu nedenle kültür ve politika etkileşim halindeki kavramlardır. Bu bağlamda ikisinden doğan siyasal kültür kavramı önem arz etmektedir. Siyasal kültür, toplumların kültürlerinin siyasal kurum ve kuruluşlar üzerindeki etkisi neticesinde oluşmaktadır. Bu durum ayrıca o topluma has bir kimlik kazandırmakta ve toplumu diğer toplumlardan ve siyasal sistemlerden ayırmaktadır.

Efegil ve Açık'a göre Türk kültürünün dış politika nitelikleri bağlamında bazı unsurları şunlardır: devletin kutsallığı, hâkimiyetin bölünmezliği, siyasi iktidarın kaynağının Allah olduğu inancı, cihan hâkimiyeti anlayışı, farklılıklara yönelik hoşgörü, adalet, bağımsızlığın önemi, dine vurgu, sınıfsız toplum, mertlik ve kahramanlıktır (Efegil, Açık, 2012: 624). Buradan yola çıkarak yukarıdaki bazı maddeler Cumhuriyet dönemi dış politikamızı açıklamada etkili olabilmektedir: Dış politikada barışçıl olma, diğer ifade ile "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi, açıklık yani adil ve saydam bir yönetim yukarıdaki dış politika kültürü ile bağdaştırılabilir. Özal dönemi dış politikası açısından ise özellikle dinin önemli bir unsur oluşu, farklılıklara saygı konusundaki yaklaşım ve Özal'ın Osmanlı İmparatorluğu bakiyesi olan ülkelerle olan samimi ilişkilerinde sosyal, kültürel bağları sıkılaştırma çabası önem arz etmektedir.

Kurt Düwell'e göre, kültür dış politikasının altı çeşidi bulunmaktadır: Birincisi, kültürün yayılmasıdır, kültürün başka bir millet tarafından örnek alınması şeklinde gerçekleşmektedir. İkincisi, kültürel öz tanımlama yani kendi kültürünün reklamını yaparken karşılıklılık esası gereği diğer milletin kültürel değerlerini de tanımadır. Üçüncüsü, kültürel yayılmacılıktır ve kültürün diğer milletlere benimsetilmek istenirken onların birikimlerinin kabul edilmek istenmemesidir. Dördüncüsü, kültür propagandası, devletin gücünü artırmak esas olduğundan diğerlerinin işbirliği istekleri kabul edilmek istenmez. Beşincisi, kültür emperyalizmi, kültürün bilinçli olarak saldırganca benimsetilmesi, işbirliğinin reddedilmesidir. Altıncısı, ise kültür ve gelişmedir, zengin ve fakir ülkeler arası teknik ve ekonomik işbirliğini teşvik etmeye yaramaktadır (Türk, 2012: 641-642). Bu altı noktadan Özal dönemi için vurgulanabilecek olan, kültür ve gelişmedir. Yani kültürel olarak yakın ülkelerle ekonomik ve siyasi olarak bağ kurulması, farklı özellikte, farklı kültürün temsil edildiği ülkelerle ise önce ekonomik sonra siyasi bağlamda bir ilişki kurulması yoluyla ittifakların oluşumu yolunda adımlar atılmasıdır.

Kültür politikası kültürün, evrensel, ulusal veya sınıfsal olarak ele alınmasına göre farklı özellikler göstermektedir. Evrensel kültürü meydana getiren çelişik öğelerin birliği farklı düzeylerde ele alınmaktadır. Sınıf kültürü çelişkisi ancak uzlaşmaz karşıt iki sınıfın kültürünün çelişkileri olabilir ve bu çelişkileri ancak bir üst düzey ulusal kültürde, bir oranda çözümlenebilir. Farklı ulusal kültürlerin çelişkileri bu ülkelerin ait oldukları sistem tarafından belirlenir. Yeryüzü ölçeğinde en genel belirleyici çelişki iki sistemin kültürlerinin çelişkisidir. Bu çelişkinin çözümü ise evrensel kültür olmalıdır (Çeçen, 1996: 26-27).

Kültür dış politikasını geliştiren en önemli gelişmeler arasında yurt dışı görevlendirmeleri, kuruluşlar arası bağlar, işbirlikleri, ülkeler arası insan trafiği, ülkenin doğrudan veya dolaylı olarak tanıtılması, maddi yardımlar, dil kursları ve eğitim çalışmaları gösterilebilir.

Dış politikada kültürün yeri giderek büyümeye başlarken bu durum kültür değerleri olan bu adet ve geleneklerin özümsenmesi, dışlanması ya da birinin kabul

edilip diğerinin reddedilmesine neden olabilecektir. Bu nedenle toplumda kültürlerin entegrasyonu önem taşımaktadır.

1.2.3.Dış Politika ve Kimlik

Bireylerde olduğu gibi devletler de sosyalleşme sürecinin bir gereği olan kimliğe ihtiyaç duyulmaktadırlar. Kimlik devletin kim olduğunu, ne istediğini ortaya koyarken, bir yandan da diğer devletleri tanımayı sağlayıp onu dost ya da düşman olarak tanımlamaya neden olmaktadır. Her devlet dış politikasını kendi kimlik ve ideolojisine uygun olacak şekilde belirlemektedir. Bu bağlamda dış politika için kimlik önem arz etmektedir.

Kimlik kavramının dış politika analizinde teorik bir çerçeve olarak kullanımı, 1990'larda Alexander Wendt'in uluslararası ilişkilere oluşumcu yaklaşımı popüler hale getirmesiyle oluşmuştur. Özellikle güvenlik konusunda kimlik kavramı sıkça başvurulan bir alan haline gelmiştir. Ben'in ötekini ve öteki ile ilişkilerini nasıl tanımladığı, o aktörün içinde bulunduğu uluslararası toplumun niteliğinden de etkilendiği ve etkilediği argümanı önem kazanmıştır (Coşkun, 2012: 616-617).

Hareketleri şekillendiren, yapıları oluşturan şey kolektif, ortak anlamlardır. Bu şekilde kimlikler kazanılır. Kimlikler de çıkarları oluşturur. Kimlik bir insanı ya da grubu diğerlerinden ayıran özellikler ve niteliklerdir (Kirman, 2004:129). Kimlik zamanla bağımlı ve bağımsız değişkenler yoluyla değişebilir ve yeniden tanımlanabilir (Akıllı, 2013: 9). Kimlik kim olduğumuz, kendimizi bilme durumumuz haline gelirse bir erdem olarak nitelendirilebilir (Güvenç, 2009: 35).

Kimliğe ihtiyaç duyulmasında aktörün kim olduğunun, ihtiyaç ve çıkarlarının neler olduğunun, dünyadaki yerinin belirlemesinin sağlanması önem arz etmektedir. Normal şartlarda yüz yüze gelecek durumda olmayan insanlar aynı etnik, dini, ulusal ya da ideolojik kimlik altında birbirleri ile bağlar kurmaktadırlar (Çiftçi, 2010: 33). Kimlikler çıkarları oluşturmaktadır. Aynı zamanda aktörler kimlikleri ile diğerinden ayrılmakta ya da diğeriyle bir araya gelmektedir.

Kimlik aslında kendini ifade ederken, dış dünyaya karşı öne sürülen, kendini ötekilerden ayırt etmeye yarayan bir araçtır. Kişinin kimliği biraz da kimlere karşı olduğu ile bilinmektedir. Kimlik ötekine göre tanımlanır, yorumlanır ve anlam kazanır (Kekevi, Kılıçoğlu, 2012: 1185).

Kimliğin sosyal bilimlerde yoğun olarak kullanılması ilk kez 1950'li yıllara rastlamış, 1970'li yıllarda ise "kimlik" ve "kimlik krizi"ne atıf yapılan eserlerin sayısında hızlı bir artış olduğu gözlenmiştir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda, psikoloji alanında çalışan pek çok araştırmacının bireyin kimlik yapısı ve bunun toplumsal yansımaları üzerine yaptığı çalışmalar, 1970'lerde Vietnam Savaşı'nın da etkisiyle, kimlik meselesinin sadece psikoloji ve sosyoloji alanında değil, siyasetle ilgili konularda da ele alınmasına neden olmuştur (Ertem, 2012: 191-192). Kimlik değişime açıktır ve tekrarlanan bir süreçtir. Kimlik farklılıkları ele alması, ben iken öteki olamayacağımı belirtmesi açısından toplumda karışıklıkların önlenmesi bağlamında olumlu bir özelliğe sahiptir.

Konstürktivizm bireyin kimliği üzerinden devletlerin tutumları hakkında açıklama getirebilmektedir (Ertem, 2012: 197). Kimliklerin oluşum sürecinin başladığı andan itibaren, kimliğe ilişkin algının dış politikada karar verme süreçleri üzerinde etkisi büyük olmaktadır (Öztürk, 2014: 7).

Kimlik bir devletin herhangi bir andaki, mevcut uluslararası sistemdeki yerinin, fonksiyonunun, genel ve özel dış politika amaçlarının, söz konusu dış politika amaçlarını elde etmek için kullandığı diplomasi, askeri güç ve ekonomik yaptırımlar gibi dış politika araçlarının algılanmasına aracılık etmektedir (Akıllı, 2013: 12).

Kimlik-sistem ilişkisi dış politika açısından önemlidir. Anarşi-hiyerarşi ekseninde Alexander Wendt'in de altını çizdiği üç uluslararası sistem dış politikaya etki etmektedir: İlki, Hobsçu anarşik düzen, düşmanlık ve rekabet üzerinde şekillenen norm, savaş ve güç kullanımını öne çıkaran sistemdir. Önemli olan kar-zarar hesabı, nihai güvenliğin, diğerinin güvensizliği üzerine inşası ve dış politikada çatışmacı ve gücü kutsayıcı olmaktır. İkincisi, Lokçu anarşik düzen ise ortak çıkarların ve devletlerarası örgütlerin önemli olduğu düzendir. Burada iç işlerinde

farklı olmak ortak değerler etrafında birleşmelerine engel değildir. Devletler birbirine rakiptir ve dış politikanın amacı kendi güvenlik, egemenlik ve zenginliklerini garanti altına almaktır. Askeri gücü değil yumuşak gücü daha çok esas alırlar. Üçüncüsü, Kantçı anarşik düzendir. Devletler birbirlerini dost olarak algılayıp dış politika tercihlerini ortak çıkar ve kimlik üzerinden tamamlamaktadırlar. İç ve dış politika iç içedir. Dış politika ikna ve rıza üzerinden yürütülmektedir. Çok taraflılık ve ikna esastır (Oğuzlu, 2012: 206-209).

Kimliğin bu denli önemli olmasının en önemli sebebi sadece maddi değil manevi gereksinimleri de karşılıyor olmasındandır. Zira kişiye güçlü bir benlik duygusu aşılar, toplum içinde onaylanma, onaylanmama hissi yaşatır ve aynı ve zamanla da içinde bulunulan toplumla aidiyeti oluşturur. Bu bağlamda biz-öteki duygusunu ortaya çıkaran kolektif kimlik önem arz etmektedir.

Wendt' göre dört tür kimlik bulunmaktadır. Wendt'e göre kurumsal / kişisel kimlik, bir devleti devlet, kişiyi kişi yapan en önemli kimliktir. Zira bu kimlik türü ortak hedefleri, düşünceleri, benlikleri, kişiliği olan kolektif bir kimliğe sahip bireyler tarafından yönlendirilmektedir, benlik bilinçlidir ve bellek önemlidir. İkincisi, sosyal bir kategoriye, statüye, sınıflandırmaya ait tip kimliğidir. Yani tutumlar, değerler, yetenekler, bilgi, görüşler, deneyim, bölge ya da doğum yeri, dil, tarihi ortak özellikler ya da özellikleri görünüşte paylaşan ya da paylaştığı varsayılan insanlar için kullanılan etiketler bu türün içerisine girmektedir. Ancak rol ve kolektif kimlik türlerinden farklı olarak temeli oluşturan nitelikler aktöre içkindir. Öteki var olsa da olmasa da mevcuttur. Üçüncüsü, rol kimliktir. Rol kimliğin gelişebilmesi için bir öteki şarttır. Zira doğuştan var olan niteliklere dayanmaz ve böylece sadece ötekilerle ilişkili olarak var olabilir. Sonuncusu olan kolektif kimlik ise, biz duygusunun ön plana çıktığı, ortak değerlerin, hedeflerin, amaçların olduğu, aynı duygu ve düşüncenin paylaşıldığı bir bakıma çıkar birliğine dayalı kimliktir (Wendt, 2012: 280-285). Kolektif kimliğin bizliğe işaret ediyor olması, kimliğin sadece bireysel olarak değil, topluluk bağlamında meydana getirildiği, gruplar arası ilişkiler bağlamında da önem kazandığı savını güçlendirmektedir (N. Bilgin, 2007: 14). Kolektif kimlikler diğer kategorik temelli kimliklere göre daha kısa süreli ve değişken bir halde olabilirler. Zira kolektif kimlikler sadece bir üyelik temelinde

değil, bir amaç ve buna bağlı olarak eylem temelinde olma mevcutken, amaca ulaşılması durumunda meşruiyetinin sorgulanması ve bireylerin çıkar ilişkilerinin sorgulanması neticesinde değişime açık olabilmesi durumu söz konusu olabilmektedir (Göktolga, 2012: 130).

Bir devletin kimliği, siyasal rejim ve siyasal seçkinlerin ideolojileri ve devletin varoluş nedeninden oluşmaktadır. Ulusal kimlik ve devlet kimliği birbirine karıştırılsa da farklı kavramlardır. Ulusal kimlik, tarihsel, sosyal, kültürel bir sentezden beslenirken, devlet kimliği, daha objektiftir ve siyasal rejimin karakterini ortaya koyarken uluslararası ortamdaki etkileşimden de etkilenmektedir (Erol, Ozan, 2011:18-20). Etnik-dini, yerel-ulusal, bölgesel-küresel kimliklerin gelişimi ve iç dinamiklerin dış dinamikler üzerindeki baskısı Türk dış politikasında kimliksel analiz yapılmasında önem teşkil etmiştir (Ayata, Yücel, 2015: 69).

Sosyal konstrüktivizme göre, devletlerin dış politikaları kimlik üzerinden şekillenmektedir. Bu bağlamda verili, sabit bir ulusal çıkardan bahsetmek mümkün değildir. Kimlik zamanla, siyasi ortam ile inşa edilerek devletlerin gerekli önlemleri almasında ve dış politikasını oluşturmasında büyük önem arz etmektedir. Özal dönemi dış politika kimliği konjonktür düşünüldüğünde şöyle analiz edilebilmektedir: Özal dönemi dış politikası temelde Batıcı ama diğer yandan çok yönlü olarak inşa edilmiştir. Buna hem uluslararası konjonktür ve ulusal ortam, hem de Özal'ın kimliği izin vermiştir. Özal zeki, sevimli, "tonton" imajı ve sözsüz iletişim bağlamındaki jest-mimikleri ile insanlar üzerinde sempati oluştururken diğer yandan özel sektör, bürokrasi ve ekonomi alanındaki farklı deneyimleri sayesinde de çok yönlü bir bakış açısı geliştirmiştir. Ayrıca Özal'ın hem muhafazakâr hem de modern bir insan oluşu, sentezleyebilme gücünü ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra pragmatik oluşu da dış politikası üzerinde etki yaratmıştır. Bu bağlamda Batı ya da özelde Amerika ile yakın ilişki içinde olurken aynı zamanda Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri ile de geçmişten gelen tarihi ve kültürel bağlar yolu ile ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Bu durumda kültür, değer ve kimlik unsurlarının etkisi önem arz etmiştir. Uluslararası konjonktürde ise ABD-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arası Soğuk Savaş büyük bir hızla devam etmektedir. Komünizme karşı "Ilımlı İslam Projesi" ön plandadır. İç ve dış politika etkileşiminden mütevellit,

ulusal ortamda 1980 darbesi sonrası toparlanma ortamı mevcut, ekonomi alanında sıkıntılar bulunmakta, siyasi ortamda yasaklı siyasetçiler, sağ-sol kavgasından arta kalan gergin bir durum yer almaktadır. Böylesi bir ortamda iktidara gelen Özal, ülke içinde farklılıkları sentezlemeyi, bir araya getirmeyi amaçlayan birleştirici tavrı, ekonomik anlamda gelişme odaklı zihniyeti, manevi değerlerini ön planda çıkarıp bunun modernlik ve teknoloji ile sentezlemesi, demokrasiye verdiği önem, bürokrasinin azaltılması yönündeki çabaları, muhafazakâr kişiliği ile bu dönem dış politika kimliğinin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Kimlik, dış politikayı şekillendiren tek başına yeterli olmasa dahi önemli bir unsurdur. Ülkelerin dost-düşman yani öteki-biz algısının oluşumunda kimliğin önemi yadsınamaz.

Ulusal kimlik bağlamında Türkiye'nin İslam, Türk, Balkanlar ve Kafkasya ile geçmişten gelen bağları vardır. Bu alanlara yaptığı vurgu ise duruma ve siyasi seçkinlerin yapısına, çıkarlara göre değişmektedir. Ayrıca devletin kimliği, o devletin diğer uluslararası oyuncularıyla ilişkilerinden ziyade, içsel kimlik söylemleri yoluyla değerlendirilmelidir. Örneğin, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization, NATO) üyeliği gerektirdiği halde, iç baskılar ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) kararları ile Bosna'ya gizlice silah göndermesini sağlayan da bu kimlik bağıntısıdır (Yavuz,1998).

Sosyal konstrüktivizme göre kimlik, uluslararası yapının dayatması ile değil aktörlerin birbirleri ile olan etkileşimlerinin sağlanması yolu ile oluşmaktadır.

Kimlik farklılıkları ve aynılıkları bir arada oluştururken sürekli de inşa halinde bulunmaktadır, kimliği sorun haline getiren de devamlı inşa halinde olmasıdır (Göktolga, 2012: 83).

Sosyal konstrüktivist yaklaşım, kimlik ile çıkar arasında çift yönlü bir bağlantı kurmuştur. Yani, kim olduğumuz ile ne yaptığımız arasında bir bağlantı kurma çabası içerisine girmiştir. Bu durum mantıksal olarak ne istediğimizin kim olduğumuza bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Kaya, 2008: 103).

Ulusal çıkar kavramı, idealistlere göre devletin, bireyin çıkarını engelleyecek herhangi bir müdahalede bulunmadığı liberal bir demokrasi anlayışı ile elde edilirken ve toplumun çıkarı olarak ele alınırken, realist kurama göre ulusal çıkar, devletin temel amacı, var olma nedenidir. Neo-liberalist kurama göre, ulusal çıkar, anarşik uluslararası sistem içerisinde, çıkara etki edebilecek her konuda işbirliği ilkesi oluşturmakken, neo-realist kurama göre yapının, devletlere dışardan dayatması sonucu ortaya çıkan eylemler bütündür. Sosyal konstrüktivizme göre ulusal çıkarı ise, devletlerin sistemdeki diğer öznelerle arasında cereyan eden etkileşimler sonucu oluşan kimlik inşalarının neticesi oluşturmaktadır (Akıllı, 2013: 25-26).

Sosyal konstrüktivizme göre kimlik sabit değildir. Farklı benlik, kimlik ve davranış tarzlarının önemine vurgu yapan sosyal konstrüktivizm, tüm devletlerin fayda-maliyet analizi yaptığını varsayan rasyonel anlayışa katılmamaktadır. Rasyonel seçimciler ile sosyal konstrüktivistler arasındaki ayrımı ortaya çıkaran en iyi örneklerden biri "savaş" meselesidir. Savaş rasyonel seçicilere göre mantıksal kazanım ve bir şeyler kazanmak içinse de sosyal konstrüktivistlere göre sonunda mağlubiyet de olsa savaş sahip olunan değerleri korumak içindir (Ertem, 2012: 203-204).

Sosyal konstrüktivizme göre devletin kimliği aynı zamanda onun tercihleri, istekleri ve eylemleri manasına gelmektedir. Kimlik, devletlerin kendi stratejilerini belirlerken aynı zamanda diğer devletlerin olası eylemlerini önceden belirleyebilme şansı da yaratmaktadır. Zira kimlik devletlerin nasıl davranacağı hususunda ipucu vermektedir.

Modern dönemin kimlik siyaseti, karşılıklı bir ilişkiden ziyade monolog karakteri olan, farklı kimliklere tahammül edemeyen, baskıcı, kapalı bir özellik göstermektedir (Duman, 2007: 12). Ancak post-modernizmin en önemli iddiası bütün kültürlere söz hakkı tanıyarak, "sessizlerin sesi" olduğu yolundaki söylemidir (Serdar, 2007: 7). Yani ikili kalıplar yerine çoğulculuğa ve modernizmin izin vermediği farklılıklara yer vermektedir.

Post modern dönemde de kimlik kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Zira post modernite ilişkiler açısından hangi kimlik gerekli ise onun inşa edildiğini, rol yapma ve imaj oluşturma şeklinde geçici olarak kimliğin oluşturulduğunu vurgulamaktadır. Modern ve post modern kimlik bağlamında modern kimlikler ve post-modern kimliklerin bazı farklılıkları mevcuttur. Modern kimliklerde değişim yavaş iken, post modern kimliklerdeki değişim daha hızlıdır. Post modern kimlik modern benliğin özgürce seçilmiş çoklu kimliklerinin bir açılımı iken ve çoklu kimlikler modern benliklerde kaygı ve kimlik krizine neden olurken, post modern benlik istikrarsızlığı ve hızlı değişimleri onaylamaktadır. Fakat günümüzde kimlikler bir yandan parçalanır ve çoklu bir hal alırken modernliğin özgün biçimi olan ulusallık, kimliğin önemli bir aktörüdür (Özyurt, 2012: 191-192).

Devletlerin kimliği hem ulusal hem de uluslararası ortamdan etkilenmektedir. Bu bağlamda kimlik inşa edilen bir olgudur. Bir devletin kimliğini belirlemesi yeterli değildir bu durumun uluslararası ortamda kabul görmesi de gerekmektedir. Ayrıca kimlikler devletlerin çıkar ve tehdit algısını da etkilemektedir.

Ulus-devletleşme sürecinde bir araç olan ulusal kimlik, devletin kimliğini oluşturmaktadır. Bu kimlik devletin algılama biçimini ve ideolojisini belirlemektedir. Modern çağa özgü olan bu durum egemen ideoloji dışı siyasal kimlik anlayışlarını ötekileştirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GELENEKSEL ÇERÇEVESİ ve DIŞ POLİTİKA ANALİZİ

2.1.TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL ARKA PLANI

Türk dış politikası, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte çeşitli dönemler altında incelenmiştir. Atatürk dönemi Türk dış politikası, Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikası, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikası şeklinde sınıflandırıldığı gibi, temel inceleme konuları olan Kıbrıs ve Ege Denizi sorunu, Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkileri, Türkiye'nin güvenliği ve NATO, terörizm, Ermeni Meselesi, Türkiye'nin enerji politikası, etnik sorunlar, bölgesel ilişkiler, su politikası, boğazlar, Türkiye'de insan hakları vb. alanlar bağlamında da sınıflandırılmıştır.

Türk dış politikasının genel tarihsel çerçevesi şu şekilde çizilmiştir:

Atatürk dönemi Türk dış politikası, yeni bir devlet kurma çabası içerisindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş diplomasisini ve temelini oluşturmaktadır. Milli mücadele neticesinde Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası alanda resmen tanınan Türkiye, iç politikada yeni bir millet-devlet oluşturma çabasındayken, dış politikada da Lozan'da halledilemeyen sorunları çözmeye çalışmıştır. Bu dönem toprak bütünlüğünün korunması konusuna bilhassa hassasiyet gösterilmiştir. Zira yeni kurulan bir devletin sağlam temeller üzerinde yeşermesi hedeflenmiştir. 1923-1930 yılları arasında Türk dış politikası bağlamında daha çok Batı'dan endişe duyulmuştur. Zira Lozan Antlaşması'ndan sonra tehdidin yine buradan geleceği düşünülmüştür. Bu tehditlerden uzaklaşıldığı düşünüldüğünde ise çağdaşlaşmanın şart olduğu kanısı ile Batı'ya yaklaşılmıştır. Tüm bunlar kurulacak yeni bir devletin sağlam bir yapı oluşturabilmesi açısından önemli adımlar iken yeni ülkenin yeni kimliğinin kabulü için de gerekli hazırlıklardır. Atatürk dönemi Batılı bir model olarak benimsenen Türkiye, aynı zamanda Batıya yönelik dış politikayı esas almakla birlikte jeopolitik hassasiyet, tarihi ve kültürel bağlar hasebiyle de çok yönlü bir dış politika sergilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, dış yardımlara ihtiyaç duyan Türkiye Batıya yönelik dış politikasını güçlendirmiştir. NATO üyeliği ile Batı'ya yönelik dış politika ve statükoculuk Türk dış politikasının değişmeyen niteliği halini almıştır. 1960'lı yıllarda Kıbrıs müdahalesi sonrasında Batı tarafından yalnızlaştırıldığını düşünen Türkiye, dış politikada özellikle Ortadoğu'ya yönelik bir açılım gerçekleştirmiş, çok yönlü bir politika geliştirme hususunda bir adım atmış olsa da Batı merkezli dış politikası değişmemiştir. Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasında, iki kutuptan bir olan ABD'ye destek verilmiştir. Soğuk Savaş dönemi ve sonrası Türk dış politikasını etkileyen etmenler ise şunlardır: Soğuk Savaş dönemi Türkiye, Batılı kimliğini korumuştur. NATO, Birleşmiş Milletler (BM) vb. Batı menşeili dönemin örgütlerinde yer almıştır. Zaman zaman Batıcı politikasından ayrılmalar olsa da hiçbir zaman tamamen Batı'dan kopmamıştır. Buna rağmen dış politikada çok yönlülük bağlamında en önemli adım Turgut Özal dönemi Türk dış politikasında atılmıştır.

1989 Berlin Duvarı'nın yıkılması, SSCB'nin yeniden yapılanma (perestroika) ve açıklık (glasnos) politikalarının da başarısız olması, silahlanma yarışına ayak uyduramama, ekonomik kötü gidişat, SSCB'nin sonunu getiren önemli etkenlerden olmuştur. Böylece iki kutuplu sistemin bir kutbu olan SSCB ortadan kalkarken ABD tek süper güç olarak yenidünya düzenini kurmaya başlamıştır.

Komşu ülkeler açısından genel bir değerlendirme yapıldığında Yunanistan Avrupa Topluluğu (AT) üyesi olmanın avantajlarına sahipken Ortadoğu'da Suriye, Türkiye ile terör ve sınır aşan sular konusunda ihtilaf halindedir. Irak Saddam sonrası daha zayıf, İran ise bölgede ABD tarafından kuşatılmış ve petrol gelirleri bağlamında eli daralmış bir ülke konumuna gelmiştir. Kafkasya da ise bölge Rusya'nın arka bahçesi olarak görülmekte ve Rusya bölgede istikrar sağlayıcı olarak tanımlanmıştır.

Türkiye Soğuk Savaş sonrası komşularının zayıflaması, İran-Irak Savaşı sonrası Çifte Kuşatma Politikası ile önemi artan bir ülke olurken komünizm ve SSCB'nin yıkılması ile Türkiye'ye olan ihtiyacın azalması, ekonomik dar boğaz, borçlanmalar, Kürt Sorunu vs. Türkiye'nin zayıflayan yanlarını teşkil etmiştir.

Soğuk Savaş'ın ardından Batılı ülkeler ile daha seviyeli, diğer ülkeler ile daha dengeli ilişkiler kurma anlayışı hâkim olmuştur. Bu dönemde uluslararası arenada temkinli olma önem kazanırken, diğer yandan da Osmanlı geçmişine, İslami değerlere daha fazla sahip çıkılmıştır (Efegil, 2011: 420). Türkiye, dış politikasında iki dönemde geleneksel politikasında kırılma yaşamıştır. Bunlardan birincisi, 1930'larda Sovyetler Birliği ile yakınlaşma ikincisi ise, 1980'lerde İslam dünyası ile yakınlaşma dönemidir. Bu yakınlaşmanın öncü liderlerinin başında Turgut Özal gelmektedir.

Özal dönemi Türk dış politikası, Özal'ın Türk siyasetine yenilikçi bir bakış açısı getirdiği, farklı tarzını ortaya koyduğu, konjonktürün buna uygun olduğu, diplomasinin yanında ticaret ve ekonomik araçların da dış politika aracı olarak devreye girmesi bağlamında farklı olan fakat çok fazla sapmaların olmadığı bir dönemi işaret etmektedir.

Özal dünyanın küresel, Türkiye'nin ise bölgesel bazda bir değişime gittiğini ve kabuğunu kıramadığını analiz edip kendisini değişen şartlara uyarlayabilmesi bağlamında, çoğulcu, değişken ve dinamik bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Özal'ın Türkiye'yi küreselleşmeye entegre etmeye çalışan bir aktör olduğunu da belirtebiliriz. Zira Özal, Türkiye'nin Batılılaşma hedefinin bu yolla daha kolay sağlayacağını düşünmüş ve Türk dış politikasındaki standart, normlar ve bürokrasiyi esnetme yoluna gitmiştir. Konjonktürü çok iyi analiz eden Özal, dış politika bağlamında ekonomiye de yer vermiştir. İthal ikameci ekonomik politika yerine, ihracata dayalı bir politika tercih etmiş, Uzakdoğu ile ilişkiler kurmuş, İslam ülkeleriyle bağlar geliştirmiş, İran devrimi sırasında Türkiye'nin önemli bir aktör olmasını sağlamıştır. Konjonktür küreselleşmeyi, değişimi, yeniliği içermektedir. Özal, tüm bunları eksiklikleri olsa da sağlamaya çalışmıştır (Gözen, 2009 (a): 277-279). Özal, geleneksel olarak dış politikada modern diplomasiyi uygularken, dış politikanın sadece siyasi ilişkilerden ibaret olmadığını, ekonomik tarafların da sağlam olması gerektiğini ele alan bir lider olmuştur (Akgün, 2009: 298).

Özal dönemi dış politikası klasik dış politikadan bir kopma olarak değil de dönemin şartlarına göre yön, tercih değiştirme olarak görülmelidir. Zira o dönemdeki koşullarda ekonomi genel olarak önemli bir konu idi ve bu dönemde Batı'dan tamamen kopup Üçüncü Dünya ülkelerine dönüş de olmamıştır. Aynı zamanda bu dönemde Türk dış politikası değerler, dini hassasiyetler, kimlik, çok taraflılık, gibi sosyal ve kültürel hususlara da önem vermiş, çeşitli adımlar atılmasını sağlamıştır.

Türkiye 1990'lı yıllarda Orta Asya ve Balkanlara yönelik politikalarında etkili nüfuz etme çabası içinde olsa da bazı zorluklar nedeniyle tam bir başarı elde edememiştir. Zira bu bölgelerde Rusya ve Avrupa Birliği (AB) Türkiye'nin gücünü kıran aktörler olmuş, Türkiye'nin kendine özgü eksiklikleri, iç siyasette yaşanan çalkantılar ve istikrarsızlık da bölgesel güç olabilme ihtimalini zayıflatan nedenleri teşkil etmiştir (Kardaş, 2011: 24-25).

Soğuk Savaş sonrası, her ne kadar Türkiye'ye ihtiyaç kalmadığı görüşü ön plana çıksa da enerji kaynaklarına olan ihtiyaç, Avrasya jeopolitiğinin giderek önem kazanması, İslami değerlere vurgunun artması, Balkanlar, Ortadoğu, Avrasya'ya müdahil olma gerekliliği, küresel bir güç olma arzusu gibi önem arz eden konular Türkiye'nin dış politikada aktif, bazen Batı bazen de Doğu üzerine yoğunlaşan bir yol izlemesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Yani Batı devletleri ile seviyeli bir ilişki kurulurken diğer devletlerle temaslara da yer verip onlarla da dengeli bir ilişki kurulması amaçlanmıştır. Zira bu dönemde artık Osmanlı geçmişine, uluslararası politikada daha temkinli olmaya, dış Türklere ve İslami değerlere olan ilgi artmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye, İran tarafından önerilen radikal İslamcı modele karşı liberal, demokratik ve laik model olarak, Ortadoğu'daki radikal hareket ve devletlerin karşısında olmayı seçerek, Avrupa ile ilişkilerini bütünleşme idealinde devam ettirerek hala önemini koruyan bir ülke olduğunu ortaya koymak istemiştir. 2000'li yıllarla beraber Türkiye çok yönlü aktif bir dış politikaya izlemeye başlamıştır.

Türk dış politikası bazı temel ilkelere sahiptir. Bunlar genel olarak şöyle sıralanabilir: Batıcılık, Statükoculuk, Yurtta Sulh Cihanda Sulh.

2.1.1.Batıcılık

Türk dış politikası daima Batıcı olmuş ve bu kanaldan beslenmiştir. Batıcılık özetle alt yapıda kapitalizm, üst yapıda ise demokrasi ve laiklik anlamına gelmektedir. Türk dış politikasının Batıcı bir temelde yükselmesinin nedenleri ise şunlardır: İlk olarak, tarihsel boyut bağlamında, Tanzimat, Jön Türk ve İttihat ve Terakki geleneği burada önemli rol oynamaktadır. Sosyo-ekonomik boyut açısından Türkiye'nin yapısının Batı'ya yakın olması diğer önemli unsurdur. Aydınların ülkede modernleşmeyi uygulamaya çalışması, Marksist düşüncenin de pek etkili olmaması neticesinde aydınların önünün açılması, önemli bir diğer noktadır. Önder boyutu bağlamında Mustafa Kemal Atatürk'ün etkisi de Batıcı olma hususunda önem arz etmektedir (Oran, 1996: 353-354).

Türkiye, dış politikasında daima Batı yanlısı politikalar izlemiştir. Bu hususta kırılma yaşanan dönemler de olmuştur. Fakat bu durum Türkiye'nin Batıcılığı terk ettiği anlamına gelmemelidir. Zira Türkiye, SSCB'nin yıkılışından sonra Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelmiş, alandaki boşluğu doldurmak istediğini belirtmiş ve "ağabey" pozisyonuna geçmek istemiştir. Fakat Türkiye bu durumun sanıldığı kadar kolay olmadığını çabuk anlamıştır. Diğer taraftan bölge ülkelerinden gelen taleplerle ve AT ve Kıbrıs gelişmeleri sonunda oluşan olumsuz hava ile Türkiye yönünü Batı'dan çevirse de Ortadoğu'dan da istediğini alamamıştır. Tüm bunlar Batıcılığın terki değil tam tersi Batı kökenli girişimler sonucu oluşan ortamın teneffüs edilerek, Batıcı politikalara devam edilmesi anlamına gelmektedir.

Osmanlı dönemine uzanan Batılılaşma hedefi hem kültürel hem jeopolitik konumun önemi açısından denge politikası izlenilmesinde güvenlik hasebiyle öneme haizken hem de yapılan inkılaplarla tercihin Batıdan yana olduğunu gösteren işaretler taşımaktadır (Sarınay, 2000: 3).

2.1.2.Statükoculuk

Statükoculuk, olağan durumu bozmadan, mevcut yapıyı devam ettirmeyi amaçlayan korumacı bir anlayıştır. Türk dış politikasında zaman zaman

revizyonizme kayışlar olsa da statükoculuktan tam bir kopuş yaşanmamıştır. 1939 Hatay'ın alınması ve 1974 Kıbrıs Çıkarması bu kayışa örnekler olarak gösterilebilir.

Statükoculuğun terk edilmesi gerektiği iki Cumhurbaşkanı Özal ve Demirel'in ağzından "Adriyatikten Çin Seddine Türk Dünyası" cümleleri ile zikredilmiştir. Türki Cumhuriyetleri ziyaretinde örs üzerine çekiç vurulması, Dağlık Karabağ, Bosna müdahale istekleri statükoculuğun sınırlarından taştığı yorumlarına neden olmuştur. Türk dış politikasında statükoculuk, Cumhuriyetin kurulduğu ilk dönem dış politikasında daha çok hissedilmiştir.

2.1.3.Yurtta Sulh Cihanda Sulh

Bu ilke bir yandan ülke içi ve ülkeler arası güven ortamının sağlanmasını, diğer yandan ise ülkelerarası barış ve huzur ortamının oluşturulmasını amaç edinmiştir. Bu bağlamda hem iç hem de dış siyaset açısından önemli bir dış politika ilkesidir.

"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", ilk defa Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın, 20 Nisan 1931'de seçim dolayısıyla millete beyannamesinde dile getirilmiştir (Gönlübol, 1981: 269). Uluslararası konjonktür düşünüldüğünde komşu ve diğer devletlerle olan ilişkilerdeki barışçıl tutum, o dönem için ulusal çıkar olarak göz önüne alınmıştır. Ayrıca bu durum konjonktürel gerçeklikten doğan, durumunu ve sınırlarını bilme siyasetinden kaynaklanmaktadır (Canbolat, 2009: 230). Türkiye, dış politikasında genellikle statükocu ve barıştan yana bir tavır göstermektedir. Lakin burada önemli olan siyasi, ekonomik ve askeri koşulların da bu duruma izin verir halde olmasıdır. Zira politikaların uygulanmasında, salt kendi başına karar verici olmak sağlıklı bir davranış değildir. Ulusal ve uluslararası konjonktürün de müsait oluşu önem arz etmektedir. Türk dış politikası, Batıcı bir temelde ilerleyen ancak zaman zaman kırılmalar kaydeden bir yol izlemiştir. İslam ile ilgili siyasi, ekonomik vb. örgütlenme hedefleri, Türki Cumhuriyetlerle kurulan yakın ilişkiler, AB ile ilişkiler bu minvalde düşünülebilir. Önemli olan bunların uygulanabilirlik ve özümsenebilirlik meselesidir.

2.2.DIŞ POLİTİKA KARARLARININ OLUŞUMU

Dış politika analizi devletin, diğer devletlere karşı izlediği stratejileri, politikaları inceleyen bir disiplindir. Ancak küreselleşmenin de etkisi ile salt devlet odaklı analiz anlayışı zamanla değişmiştir. Devlet dışı aktörlerin de dış politikada görünür hale gelmesi ile dış politika analizinin ilgi alanı da devlet öncelikli olmak üzere tüm iktidar odaklarının uluslararası politika ile ilgisini incelemeye yönelmiştir. Dış politika analizi hususunda en önemli nokta karar vericidir. Dış politika analizinde karar vericiler hükümetler olsa da siyasal iktidara ortak olan ordu, siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, baskı grupları etkili olabileceği gibi iç ve dış politika ayrımının ortadan kalkması ile uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, bireyler ve diğer devletler de etkili olabilmektedir.

Dış politika kavramı, yönelim, tasarım ve eylem olarak üç şekilde ele alınabilmektedir: Dış politika, bir yönelim olarak uzun bir yolculuğun tasarlanmasına benzetilebilir. Siyasal iktidarlar, temsil ettikleri toplumların dışarısı ile nasıl bir ilişki kurması gerektiğini düşünerek dış politika yapmaya başlamaktadırlar. Buna siyasal partinin iktidara gelmeden evvel yayımladığı "beyanname"sini örnek gösterebiliriz. Bu beyanname ile dış politikasının genel çerçevesini çizmekte ve yönelimini belirtmektedir. Bir tasarım olarak dış politika ise, siyasal partinin dış dünya ile kuracağı ilişkinin somut bir sonucudur. Buna örnek olarak siyasal program olan "hükümet programı" gösterilebilmektedir. Bu programlar atılacak adımları tasarlayarak ortaya çıkarmaktadır. Eylem olarak dış politika ise, iktidara gelen odağın kararları, uygulamaya konan politikalarıdır (Özcan, 2014: 327-329). Bu bağlamda Turgut Özal dönemi dış politikası, seçim beyannameleri, hükümet programları ile bir eylem ve bir tasarım olarak ifade edilebilmektedir.

Dış politika analizi araştırmaları genel olarak üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, 1950'li ve 1960'lı yıllardaki alanın oluşum aşamasıdır. Bu aşamayı 1960'lı yılların ortasından başlayıp 1970'li yıllarda devam eden "Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi" dönemi takip etmektedir. Bu dönemde özgül yöntemler kullanılarak genel bir dış politika kuramına ulaşılmak istenmiştir. Son aşama ise, çok düzeyli eklektik araştırmalara yön veren üçüncü kuşaktır. Belirtilmesi gereken önemli bir husus,

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin uluslararası politikada etkili olması ile önceden ilgilenmediği coğrafi bölgelere ilgisinin artması ile elde etmek istediği sistematik bilgiler için ABD üniversiteleri ve başka ülke üniversitelerinde Uluslararası İlişkiler bölümleri kurarak ve destekleyerek dış politika derslerinin okutulmaya başlanmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkeler birbirleri ile olan ilişkilerini incelemek adına dış politika davranışlarının kaynağına inmek için çözümlemeler geliştirmişlerdir. Uluslararası sistem, bürokratik yapı, liderin kişisel özellikleri gibi çeşitli düzeylerdeki değişkenler karşılaştırılarak dış politika kararları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu araştırma sonucu dış politika karaları üzerinde sadece devlet değil, çeşitli kesimlerinde etkisi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Dış politika analizinde Laura Neack vd. birinci kuşağı, karşılaştırmalı dış politika analizi dönemini temsil ederken devletlerin dış politika davranışlarına neden olan etkenleri anlayabilmek için bilimsel bir modellemenin yapılmasına gerek duyulduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda bilimsel bir teori oluşturmak için ölçümler yapmışlardır. Dış politika kararlarının alınmasında bürokrasinin rolünü irdeleyen "Rasyonel Karar Alma Modeli"ni ön gören Graham Allison, Michael Brecher, Morton Halperin, Ole Hosti, Samuel Huntington, Kenneth Waltz ilk kuşaktan olmalarına karşın, dış politika analizi çalışmalarını ayrı bir sosyal bilim alanına çevirmek isteyenlerden farklı olarak, pozitivist bilimsel anlayış ile hareket edip dış politikaya yön veren etkenleri ayrıştırabileceklerini, ölçebileceklerini ve dış politika davranışlarını öngörebileceklerini öne sürmüşlerdir. İlk kuşak araştırmacıların çalışmaları ABD'nin siyasal süreçleri ile sınırlı kalmış, ABD'ye dair bulguların diğer ülke koşulları için yeterli olmadığı gözlemlenmiştir. 1970'li yılların sonunda realist kuramın eleştirilmesi ile dünya siyaseti ve ulusal siyaseti birlikte anlamaya çalışan çok düzeyli yaklaşımları ele alan ikinci kuşak gelişmiştir. İkinci kuşak ilkinden farklı olarak, hem niceliksel hem niteliksel yöntemleri kullanmıştır. Eleştirel yaklaşımlardan esinlenen ikinci kuşak, ABD dışı vakalarla ilgilenmiştir. Toplumsal kaynaklar, bürokratik yapılar, psikolojik/bilişsel özellikler, kriz yönetimi sırasında dış politika yapımı gibi konulara odaklanmıştır (Özcan, 2014: 330-334).

Dış politika analizinde çalışma açısından Soğuk Savaş sonrası dönem bir kırılma arz etmektedir. Zira gayri resmi nüfuz etme yöntemi ile medyanın politikada

etkili hale gelmesi, siyasette devlet ve bunun yanında artık devlet dışı aktörlerin de söz sahibi olmaya başlaması, karşılıklı bağımlılığın artması, devletlerin kendi kendilerine yeterliklerinin azalması, güvenlik sorunlarının uluslararası bir boyuta ulaşması, tehditlerin asimetrik bir hale gelmesi, insan hakları, göç, salgın hastalıklar, çevre kirliliği gibi alçak politika konularının da uluslararası politika da yer etmesi dış politika analizi bağlamında önemli gelişmeler halini almıştır. Soğuk Savaş dönemine kadar realist bir bakış ile tanımlanan ve iç-dış politika ayrımının kesin olduğu alanda, Soğuk Savaş sonrası dış politika tanımı liberal, çoğulcu anlayışı benimseyen akademisyenlerin etkisiyle ve devletin rolünün azalmasıyla hem iç, hem dış politikayı da içine alan bir özellik göstermeye başlamıştır.

Christopher Hill, kitabında, dış politika kavramının kullanımını değiştirerek hem iç hem de dış politikayı içine alan "inter(national) (do)mestic" kelimesini kullanmıştır (Efegil, 2012 (b): 15). Soğuk Savaş sonrası hem aktör, hem de konu çeşitlenmesi yaşanmıştır.

Dış politika analizinde, karar vericileri etkileyen 4 farklı grup vardır: Bunlar dış faktörler (uluslararası), iç faktörler (ulusal, devlet içi), psikolojik ve sosyolojik faktörlerdir. Dış faktörler içinde uluslararası sistemin yapısı, büyük devletlerin politikaları, bağımlılık, uluslararası ve bölgesel örgütlerin yaklaşımı, uluslararası hukuk normları ve komşu ülkelerin tutumları bulunur. İç faktörler olarak güç unsurları (nüfus, jeopolitik yapı, askeri güç, doğal kaynaklar vb.), ekonomik yapı, devlet kurumlarının yapısı, siyasi yaşam, kamuoyu, etnik örgütlenmeler, medya, enerji ihtiyacı vb. bulunmaktadır. Psikolojik faktörler karar vericinin algılamaları, önyargıları, kişiliği, bilişsel kapasitesi, tecrübesi, inancı, psikolojik rahatsızlıkları vb. yer alırken sosyolojik faktörler olarak da imparatorluk mirası, kimlik, siyasal kültür, etnik gruplar, mozaik yapı vs. yer almaktadır (Efegil, 2012 (a): 91).

Dış politika üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda üç farklı anlayış ortaya çıkmaktadır: Stratejik çalışmalar, tarihsel çalışmalar ve karar verme modeli. Stratejik çalışmalar; karar vericinin beklenti ve amaçları üzerine yoğunlaşırken, tarihsel çalışmalar; neden sonuç ilişkisini araştırmaktadır. Dış politika kararının hangi koşullar altında ve nasıl alınacağı, kararın rasyonalitesi ise, karar verme modelinin

çalışmalarıdır. Dış politika kararlarını etkileyen faktörler liderin kişiliği, algılama şekli, bilişsel kapasitesi, değer yargıları, kimliği vb. psikolojik faktörler, medya, kamuoyu, devlet kurumları vb. iç faktörler, sistemin yapısı, evrensel değerler vb. dış faktörler ile tarih, din, milliyetçilik, siyasal kültür, kimlik vb. sosyolojik ve kültürel faktörlerden etkilenmektedir (Efegil, 2012 (b) : 1-4).

1993 sonrası dönemde çağdaş dış politika analizi çalışmalarında ise ortaya konulan konular "karar verme sürecine ilişkin teori geliştirme arayışları", "lider özelliklerine dayalı olarak teori geliştirme arayışları" ve "kültür, kimlik ve sosyal gruplara ilişkin teori geliştirme arayışları" olarak şekillenmiştir (Efegil, 2012 (b): 31). Dış politika kimliği oluşumunda liderin/karar alıcının da etkili olması sebebiyle karar alma yaklaşımına da kısaca değinilecektir.

2.2.1.Karar Verme Süreci

Günlük yaşamda hayatımızı idame ettirmek için çeşitli kararlar alırız. Bu kararları alırken olabildiğince hatasız ve doğru seçimler yapmak isteriz. Fakat zaman baskısı, bilgi eksikliği ya da fazlalığı, kişisel özelliklerimiz, çevremizden gelen tepkiler karar almamızda olumsuz etkilerde bulunabilmektedir. İşte insanlar gibi devletler de devamlılıklarını sağlamak için karar almak ve bu kararlarını uygulamak zorundadırlar. Bu bağlamda önem arz eden karar alma yaklaşımı devletlerin dış politikalarını nasıl oluşturduklarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre karar; *"Bir iş veya sorun hakkında düşünülerek verilen kesin yargı"* anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 15.08.2017). Karar verme ise mevcut alternatiflerden arasından bir seçim yapmak demektir (Arı, 2004: 166).

Devletler dış politika alanında karar alırken yalnızca uluslararası politikadan değil iç politikadan da etkilenmektedirler. Çünkü medya, kamuoyu, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, silahlı kuvvetler kararlar üzerinde etkili olmaktadır. Karar verici iç politika neticesi oluşan seçimlerle iktidara geldiği için bu yapıları görmezden gelememektedir. Dış politikaya yön veren kişilerin sahip olduğu inançlar

da karar verirken etki etmektedir. Zira inançlar kişilerin doğru olarak kabul ettikleri varsayımlardır (Onur, 2010:4-6).

Devletlerin kimliği, onu yönetenlerin kamusal ifadelerinde belirttikleri devletin hedef ve doğası hakkındaki fikirleridir. Karar alıcılar devleti tanımlarlar. Ayrıca devletin kimliğini sadece güç, güvenlik gibi maddi ögeler değil sosyal ögelerde belirlemektedir. Örneğin ABD'nin en büyük askeri güç olması Kanada tarafından aralarındaki müttefiklik ilişkisi nedeniyle sorun olarak algılanmaktadır (Demirtaş, 2014:114).

2.2.2.Karar Vermeyi Etkileyen Faktörler

2.2.2.1.Kişisel Özellikler

Karar vericinin geçmişi, deneyimi, aldığı eğitim, arkadaş ve iş çevresi, dinsel inancı gibi pek çok özelliği karar almasında etkili olan unsurlardır. Alınacak kararın konusuna ilişkin ilgi, bilgi düzeyi, sorun çözme ve rasyonel karar verme yeteneği dış politikada alınacak karar üzerinde etkili olmaktadır. Verba, karar vericinin sübjektif değerlendirmelere yol açacak bu özelliklerinin karar üzerindeki etkilerini bazı varsayımlar yoluyla sınırlandırmıştır. Birey konuyla ne kadar ilgili ise öznel unsurlar da o kadar etkili olacaktır. Kişinin karar vereceği uluslararası olay hakkında bilgisi ne kadar fazla ise kişisel özelliklerinin etkisi de o kadar az olacaktır. Aynı şekilde kişinin sorun çözme yeteneği yani entelektüel birikimi ne kadar fazla ise ve rasyonel davranma yeteneği yani duygularını kontrol altına alma gücü ne kadar kuvvetli ise kişisel özelliklerinin etkisi de o kadar az olacaktır. Kişinin yaptıklarından sorumlu olduğunu düşünmesi de yine rasyonelliğini artırma hususunda etkili olacaktır (Arı, 2004:166-169). Sahip olunan deneyim lidere yeni alternatifleri hızlı bir şekilde bulma olanağı sağlayacağından karar vermede önemli bir etken olacaktır. Kişinin görev tanımını, rollerini bilip buna göre davranması da rasyonelliğini artıracaktır. Ülkenin sahip olduğu siyasal kültür, kimlik, inanç, tarih bilinci, diplomatik kültür de karar almayı etkileyen faktörler arasındadır.

Bunun yanı sıra inanç, rol, imaj ve liderlik faktörleri de karar almayı etkileyen unsurların öteki yanını teşkil etmektedir. İnanç, uluslararası ilişkilerin

bilişsel boyutunun da disiplinde etkili olduğunu göstermiştir. Karar verici, sorunun tanımlanıp alternatif geliştirme ve seçim aşamasında inancını ön plana çıkarmaktadır. K.J. Holsti inancı, ispatlanmamış olsa dahi politikacılar tarafından doğruluğu kabul edilmiş varsayımlar olarak tanımlamaktadır. Buna göre, karar verici dış dünyasını yaşadığı toplumun ekonomik durumundan, siyasi rejiminden, sosyo-kültürel yapısından etkilenerek bir süzgeçten geçirir ve bunu kararına yansıtır. İnanç karar almayı etkileyen önemli bir değişkendir. İmaj ise inançların toplamı, nesnelerin zihinde nasıl canlandırıldığı, iç ve dış dünyanın nasıl değerlendirildiğidir. Bu aşama olaylara verilecek reaksiyonu etkileyecektir. Rol, bireyin bulunduğu mevkiiye uygun olarak hareket etmesidir. Karar verici bir yandan bulunduğu makama uygun davranış sergilerken, bir yandan da toplumun ondan beklediği davranışları sergilemeye çalışmaktadır. Bu durumda bürokratik ve anayasal açıdan kurumsallaşmış ülkeler de roller daha belirginken, az gelişmiş ülkelerde belirgin değildir. Liderlik, karar alma sırasında önemli bir etkendir. H. Kissenger üç tip lider olduğunu vurgulamıştır. Bürokratik-pragmatik lider; Batı ülkelerinde görülen, sorunları faydacı bakımdan yaklaşıp, çaba ile her sorunun üstesinden gelineceğini inanır. İdeolojik lider; komünist ve sosyalist ülke liderleridir, ideolojileri çerçevesinde karar alırlar. Karizmatik-devrimci lider; yeni kurulmuş ya da gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşmaya çalışan ülkelerde görülür, gelecek kaygıları mevcuttur. Kaarbo ve Hermann beş durumda dış politika kararlarının lider özelliklerinden etkileneceğini belirlemiştir; dış politika konusu doğrudan liderin meşruiyetini ve gücünü ilgilendiriyorsa, problem ülkenin rejimini tehdit ediyorsa, yüksek düzeyde ikili temas veya kritik zirve olması durumunda, sorunun rejimle ilgili olması ve belirsizlik içermesi neticesinde şahsi değerlendirilmelerin yapılması gerektiğinde, harekete geçmek için diğer ülke liderlerinin, liderin karar vermesini beklemeleri anında liderlik özellikleri kararı etkileyebilmektedir (Onur, 2010: 16-23).

2.2.2.2.Dışsal Çevre

Karar vericiler dış dünyadan etkilenip karar aşamasında bu gelişmelere de yer vermek zorundadırlar. Dışsal çevre, devletin sınırları dışında yaşanan gelişmeleri, diğer devlet ve toplumların yer aldığı fiziki çevreyi, yaşadığı jeopolitik konumu ifade etmektedir. Devletlerin kuracakları ittifaklar, ticari ve ekonomik ilişkiler, karşılıklı

bağımlılık kurmalarında etkili olan sosyal ve kültürel tüm faktörler dışsal çevreden etkilenmekte ve karar alma sürecini etkilemektedir. Bu bağlamda uluslararası örgütler, diğer devletler ve halkları karar verme sürecinde etkili olmaktadır.

2.2.2.3.İçsel Çevre

İç politika, siyasi partiler, baskı grupları, sivil toplum kuruluşları, medya, kamuoyu, siyasal sistemin tümünden oluşan içsel çevreyi oluşturmaktadır. Devlet/hükümet yapısı karar verme sürecinin şekillenmesinde rol oynamaktadır.

Karar verme yetkisinin yerel ve merkezi organlar tarafından kullanılışına göre federal, konfederal ve üniter yapılarda olması karar vermeyi etkilemektedir. Çünkü konfederal yapılarda merkezi organlar siyasal yönetme yetkilerin çok daha azını kullanıp bu yetkinin büyük kısmını konfederal yapıyı oluşturan birimlere bırakmaktadır. AB, BM gibi konfederal yapılarda kararlar merkezi organlar tarafından değil, bu yapıları oluşturan üniteler tarafından verilmektedir. Federal yapılarda ise siyasal karar alma yetkisinin bir kısmı yerel otoritelere devredilirken merkezi organlar konfederal devletlere göre daha fazla yetki kullanır. Öte yandan üniter devletlerde ise hemen tüm kararlar merkezi organlar tarafından verilmektedir. Merkezi yönetime bırakılan yetkilerin hangi organlar tarafından kullanılacağına ilişkin düzenlemeden doğan siyasal rejim farklılığı da karar verme analizinde önemlidir. Zira başkanlık sisteminde aynı zamanda devlet başkanı olan başkan tüm icra yetkisini elinde bulundururken klasik parlamenter sistemlerde devlet başkanı sembolik yetkiler kullanılmakta başbakan icra yetkisine sahip olmaktadır. Yarı başkanlık sisteminde ise devlet başkanı olan cumhurbaşkanı ile başbakan icra yetkilerini birlikte kullanırlar (Arı, 2004: 177-178). Devletlerin demokratik sisteme sahip olup olmaması da karar vermeyi etkilemektedir. Demokratik sistemde halkın yönetimi katılımı esasken demokratik olmayan yönetimlerde tüm yetkiler belli bir grup tarafından kullanılmaktadır. Bürokrasi, karar alırken baskı yapıp yapmama bağlamında etkili olan diğer içsel çevre faktörüdür. Kamuoyu da karar vermeyi etkileyen baskı unsuru, bir içsel çevre aracı iken aynı zamanda diğer devletler üzerinde baskı ve ikna aracı da olabilmektedir. Ekonomik ve askeri güç de karar

vericinin kararlarını etkilemektedir. Milli geliri yüksek ve güçlü bir orduya sahip ülkeler bulundukları bölgede daha fazla söz sahibi olabilmektedirler.

2.2.3.Dış Politikada Karar Alma

Ülkeler aldığı kararlar neticesinde dış politikalarını yürütmektedirler. Karar vericiler bireyler de olsa bu rollerini hükümetin birimlerinde yerine getirmektedirler.

2.2.3.1.Algılama

Karar vericinin olayın farkına varması süreci olan algılama süreci doğru kararlar verebilmek adına önemlidir. Bu nedenle bilgiler irdelenmeli, yanlış anlamalar olabildiğince ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır. Düşüncelerin anlam kazanması şeklinde tasvir edilebilen algılama, karar verme aşamasında tutum veya davranışlara yüklenen anlamlar şeklinde de tanımlanabilmektedir. Karar vericinin algılamasının sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi doğru bir karar alabilmeye ilişkin dikkat edilmesi gereken bir husustur. Zira yanlış algılamalar yanlış kararların alınmasına yol açabilecektir. Bu nedenle algılama, algılamanın zihindeki karşılığı olan imaj ve imajın doğru bir şekilde ulaşmasını sağlayacak olan bilgi de karar alma sürecine yardımcı olacak unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Karar alma aşamasında yanlış algılamalara mahal vermemek için karar alıcılar davranış ve tutumlarında açık ve net olmalıdır. Kararın algılanması kadar önemli diğer bir husus kararın zihinde yarattığı görüntü, imajdır. Karar alıcının psikolojisi, inançları, deneyimleri imaj oluşumu konusunda etkili faktörlerdir. Objektif, rasyonel, dört dörtlük bir karar alma, bilgi eksikliği ya da fazlalığı, zaman baskısı, geçmişten gelen teamüller, medyanın etkisi, yanlış algılamalar gibi konular nedeniyle her zaman mümkün olamamaktadır.

2.2.3.2.Durumun Tanımlanması ve Yorumlanması

Kararın doğru ya da yanlış, eksik ya da tam olarak algılanmasından sonra içinde bulunulan durumun belirlenmesi aşaması tanımlama ve yorumlama aşamasını oluşturmaktadır. Karar alıcı konuya hangi oranda dâhil olması gerektiğini belirledikten sonra tutumlarını ortaya koyarak seçeneklerini oluşturmaya

başlamaktadırlar. Seçenekler arasından ülkesi ve ülkesinin çıkarları için en uygun olan kararı tercih edip yorumlayacaktır. Kararın doğruluğunu sınarken gerektiğinde kararı değiştirmeyi mümkün kılacak esneklik payının bırakılması önem taşımaktadır.

2.2.3.3.Kararın Alınması ve Uygulanması

Kararın alınıp uygulanması aşamasıdır. Uygulanan karar ardından geri besleme ve uluslararası aktörlerin tepkileri, bilgilerin ve kararın değerlendirmesi aşamasında önemli bir hususu meydana getirmektedir.

Alınan karar hükümet politikası haline dönüştürülüp uygulanmaktadır. Uluslararası tepkiler, geri besleme sonuçları ve uzman analizlerine göre bu politikalar ya uygulanmaya devam edecektir ya da başarısız olursa tekrar gözden geçirilebilecektir. (Arı, 2004:187-192).

2.2.4.Graham T. Allison ve Karar Alma Modelleri

Karar alma yaklaşımı hususunda önemli isimlerin başında Graham Allison gelmektedir. Allison uluslararası ilişkiler teorilerinde bireyler gibi devletlerin rasyonel kabul edilmesini eleştirmektedir. 3 karar alma modeli geliştirmiştir: Rasyonel politika modeli, örgütsel süreç modeli ve bürokratik politika modeli. Model I, dış politika kararlarının bütünlüğünü koruyan, rasyonel hükümetler tarafından oluşturulan, tanımlanabilir amaçlara yönelik eylemleri değerlendirmektedir. Model II, büyük kurumlar standart işletme yöntemleri geliştirerek, karar alma sürecinin esnekliğinin ve yaratıcılığının azaltılmasını, buna karşılık verimliliğin ve tutarlılığın artmasını sağlarken farklı alanlardaki değişik sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla hükümetler, sorumluluk alanları daha önceden belirlenmiş olan organizasyonların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Dolayısıyla dış politika kararları, standart davranış kalıpları doğrultusunda işleyen büyük organizasyonların çıktıları olarak değerlendirilmelidir (Ak, 2009:20). Model III ‘e göre ise kararlar bürokratik süreç ve pazarlıklar neticesinde alınmaktadır. Bu modelde önemli olan hükümet içindeki çeşitli aktörler arasındaki pazarlıklar neticesinde varılan sonuçlardır.

Turgut Özal, Türk dış politikasında farklı ve özgün bir lider olmuştur. Özal, kişisel özelliklerini dış politikasına en fazla yansıtan lider olmuştur. Bu nedenle karar verme bağlamında kimliğinin yansıması da etkili olmaktadır. Özal'ın çalışkan kişiliği iş yaşamına da yansımıştır. Gece yarısı aklına takılan bir şeyi sormak için çalışma arkadaşlarına telefon etmesi bunun bir göstergesidir. Hızlı hareket etmek ve iş bitirici olmak istemesi de bürokratik bazı adımları atlamasına neden olmuştur. Ekip çalışmasına ve kişilere verdiği değer ve önem onu kurumlardan, bürokrasiden uzaklaştırmıştır. Bu durum zaman zaman sorunlar yaşanmasına hatta dış politikayı tek elden yönetmesi gibi eleştirilere neden olmuştur.

Özal tek başına karar aldığı yönünde eleştirilse de istişareye de önem vermiş ve çevresindekilerden görüş almıştır. Hopkins ve Mansbach bu durumu, küçük gruplarla karar vermek olarak tanımlarken, özellikle uluslararası kriz durumlarında daha hızlı karar almak ve kriz konusunun gizliliğinden dolayı zaman baskısı ile de kararların küçük bir lider grubu tarafından alınabileceğini belirtmişlerdir (Dündar, 2016:8). Özal'ı Özal yapan diğer bir kişisel özelliği ise risk alabilme yönü ve cesaretidir. Örneğin, Özal, Türkiye'nin Avrupa Parlamentosu'na başvuru kararını Dış İşleri Bakanlığı'nın itirazına rağmen riske girerek almıştır.

Özal dış politikanın aktif olmasını istemiş, dünya ile ilgili gelişmeleri yabancı basın yoluyla da yakından takip etmiştir. Özal, Türkiye'nin riskli bir bölgede olduğunu ama ölçülü risk alınarak bunların fırsata çevrilebileceğine dış politikasında hep inanmış ve uygulamıştır (Güner, 2008: 232).

Özal dış politikasında aldığı kararlar üzerinde ABD ile yakın ilişkilerinin etkisi olmuştur. Kişisel olarak ABD'ye duyduğu yakınlık, ekonomi eğitimi için orada bulunması, Dünya Bankası'nda çalışması ve geliştirdiği ilişkiler, ülkenin teknoloji, ekonomik ve siyasal gelişmişliğine duyduğu ilgi, farklılıkların bir arada bulunmasına duyduğu hayranlık da bu husus üzerinde büyük rol oynamıştır.

2.3.DIŞ POLİTİKAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Dış politikayı etkileyen faktörler çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. En genel anlamda devletlerin dış politika ortamı, genel ortam, iç siyasal ortam ve dış

siyasal ortamdan oluşmaktadır. Genel ortam, fiziki ve beşeri çevreden oluşmaktadır. Fiziki çevre, iklim, denizler, doğal kaynaklar, jeopolitik, coğrafi ve topografik yapıdan oluşmaktadır ve dış politikayı etkilemektedir. Beşeri çevresi ise nüfus, etnik ve dinsel farklılıklar hususunda dış politika üzerinde etki etmektedir. İç siyasal ortam, sosyo-politik yapı birleştiriciliğinde siyasal rejim, devlet yapısı, devlet ideolojisi, kamuoyu ve kamuoyu odakları olan siyasi partiler, baskı odakları ve çıkar gruplarından oluşmaktadır. Dış siyasal ortam ise, uluslararası siyasal sistem, uluslararası hukuk, uluslararası örgütler, uluslararası rejimler ve uluslararası siyasal sistemlerden oluşmaktadır. Aşağıda da devletlerin dış politikasını etkileyen diğer faktörlere yer verilecektir.

2.3.1.Devlet Dışı Faktörler

2.3.1.1.Ulusal Özellikler

Dış politika bağlamında direkt olmasa da dolaylı olarak arazi yapısı, nüfus ve özellikleri, coğrafi konum, ekonomik imkânlar, siyasal sistem, eğitim düzeyi, etnik bütünlük gibi devletin ulusal özellikleri analizlerde etkili olmaktadır. Devletin sahip olduğu tüm bu yapılar, karar vericinin kararlarını etkilemesi bağlamında önemli etkilere sahip bulunmaktadır. Bir devletin fiziksel özelliklerinin elverişliliği (ada ülkesi, dağlarla çevrili olması vs.) yalnızcılık, bağlantısızlık, ittifak kurma politikaları gibi dış politika stratejileri belirlemesinde bir etkendir. Büyük devletlere komşu olan küçük devletlerin tarafsızlık politikası gütmesi ya da ekonomik imkânları ile uluslararası alanda hangi pozisyonda bulunduğunu göstermesi açısından da ulusal özellikler önem taşımaktadır. Devletlerin büyüklük küçüklük ölçüsü sadece fiziksel koşullara göre belirlenmemektedir. Ülkenin sahip olduğu ekonomik gücü, askeri gücü, siyasi gücü bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

2.3.1.2.Kamuoyu

Kamuoyu, dış politikaya etkisi bağlamında önem taşıyan, ülke içindeki çoğunluğu az olan ilgili kesim, grup kanaatidir. Dış politika konusundaki ilginin az olmasında vatandaşların bunu kendilerine uzak bir konu olarak görmeleri, az bilgilendirilmeleri ile liderin bildiği ile kamuoyunun bildiği arasındaki asimetrik

ilişki de etkilidir (Efegil, 2012 (b): 85). Kamuoyu savaş hali, kriz dönemlerinde daha çok dış politika kararlarını etkilemektedir. Lider, karar alıcı bu dönemde daha fazla baskı altında ve daha kısa sürede karar verme durumunda kalabilmektedir. Lider kamuoyunun desteğini alabilmeyi amaçlar. Dış politika bağlamında kamuoyu, sahip olduğu temel değerler üzerinden hareket eder ve karar vericinin de bunun sınırları dâhilinde hareket etmesini istemektedir. Ancak sahip olunan rejimle kamuoyunun görüşlerini dikkate alma, almama arasında bir ilişki mevcuttur. Demokratik rejimlerde kamuoyu etkili iken otoriter rejimlerde kamuoyu baskılama gücünden yoksundur.

Kamuoyu dış politika ilişkisi bağlamında üzerinde anlaşılan en temel nokta kamuoyunda dış politikaya ilişkin konular açısından gösterilen ilgisizlik ve bilgisizliktir. Kamuoyu iç politika sorunları ile daha ilgili iken dış politikaya karşı daha az ilgili kalmaktadır (Sönmezoğlu, 2005: 624).

2.3.1.3. Medya

Medyanın dış politika üzerinde etkisi bağlamında iki model önem taşımaktadır. Çoğulcu modele göre; güç toplum geneline yayılıp bir grup elinde karar verme sürecinde etkin olmadığından, medya siyasal etkilerden bağımsızdır ve karar vericiler üzerinde güçlü sınırlamalara sahiptir. Elit modelde ise; güç elit grupta toplanmaktadır ve bu grup siyaseti ve toplumu kontrolü altında tutmaktadır. Medya bu elit grubun uşağı konumundadır. Bu bakış açısına göre ise medya daha az etkileme gücüne sahiptir. Medyanın üç etkisi vardır; karar verme sürecinin zamanını daraltır, bir engel olabilir, gündem belirler (Efegil, 2012 (b): 188-189). Medya karar vericiler açısından, halkın nabzını tutma ve dış politika sorunları için kamuoyu desteğini alma açısından önem taşımaktadır.

Medya kamuoyu oluşturma sürecinde etkili olmaktadır. Aynı zamanda gündem oluşturma yoluyla da medyanın kamuoyu yaratma gücü bulunmaktadır. Medyanın kamuoyunu yönlendirme etkisi de dış politika üzerinde etkili olması bakımından dikkate değer bir noktayı teşkil etmektedir.

2.3.1.4.Sosyal Gruplar

Liderler çeşitli sosyal grupların görüşlerini dikkate alabilmektedirler. Çıkar grupları bu bağlamda toplumsal, sektörel grubun görüşlerini açıkça ifade edebilir ve harekete geçirip ona baskı uygulayabilmektedir. Çıkar gruplarının da çeşitleri bulunmaktadır. Ekonomik çıkar grupları dış politikayı etkileyen bir aktör olarak ortaya çıkabilmektedir. Siyasi partiler ise siyasi lider ile sosyal görüşlerin arabuluculuğunun sağlanmasında etkili olmaktadır (Efegil, 2012 (b): 192). Bunun dışında iş adamları da sosyal grup bağlamında dış politikanın şekillenmesinde rol alabilmektedir. Özal iş gezilerine iş adamlarını da götürmüş, ticari bağların kurulmasını hedeflemiştir.

2.3.1.5.Ekonomi

Ülkelerin ticari yapısı, sanayileşme seviyesi, sektörel gelişme düzeyleri dış politika analizi bağlamında devlet dışı bir faktör olarak değerlendirilebilmektedir. Karşılıklı bağımlılık ya da bağımlılık devletin uluslararası alanda özerk hareket edip edememesini belirleyecektir. Fakir ülkeler dış politika konusunda daha az aktifken gelişmiş ülkeler daha ön planda ve yönlendirici konumda olabilmektedirler.

2.3.2. Sosyolojik Faktörler

2.3.2.1.Siyasal Kültür

Devletin siyasal sisteminde etkili olan tüm değerler, ilke ve normlara siyasi kültür denir. Siyasi kültür, hem birey hem de devlet için önem arz eden bir konudur. Birey bağlamında siyasete olan ilgiyi oluştururken devlet bağlamında ise uluslararası politikasını, üstlendiği içsel ve dışsal rollerini, elde ettiği dış politika çıktılarını ele almaktadır. Siyasal kültür, her ülkenin yapısının farklı olmasından dolayı farklı özellikler gösterebilmekte ve karar verici için sınırlamalar getirebilmektedir. Evrilerek değişim siyasi kültürün esnek bir yapıda olduğunun göstergesidir.

2.3.2.2.Kültür

Kültürel değerler, liderlerin politikalarını kabul ettirmeleri ve toplumun geneli tarafından kabulü noktasında ciddi rol oynayabilmektedir. Bu bağlamda liderler dış

politika konuları üzerindeki kararlarında kültürel değerleri kullanarak açıklama yaptıklarında daha fazla etkili olabilmektedirler. Kültür konusu çalışmanın ilk kısmında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.3.2.3.Kimlik

Devletlerin elde etmek istediği hedefleri, ihtiyaçları zamanla çıkarlarına dönüşmektedir. Bu çıkar ve ihtiyaçları belirleyen ise bu devletin kim olduğudur. Belli bir kimliğe sahip devletler uluslararası sistemde diğer devletleri kabullenme ya da reddetme eğilimi içerisine girebilmektedirler. Zira ulusal kimlikler dost ve düşman üzerinden şekillenmektedir. Ulusal kimlik içerisinde siyasi kültür, tarih ve gelenekler ülkelerin kimliğinin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Karar alıcı olan lider devletin kimliğinin benimsenmesinde ve alınan kararlar üzerinde etkili olmaktadır.

Çalışmamız açısından da önem arz eden kimlik, dış politikada önemli bir yer tutmaktadır. Zira devletin dış politikasını şekillendirmesi, uluslararası arenada yerini belirlemesi, iç siyaset ortamında meşruluğunu sağlaması, dış politika amaçlarını belirlemesi, bulunduğu bölgedeki konum ve fonksiyonunu, genel ve özel dış politika araçlarını ve stratejilerini ortaya koyması açısından dikkate değer bir konudur. Kimlik aynı zamanda bir devletin çıkarını belirleyeceği için değişmez değil, esnek bir araçtır.

Küreselleşmenin tersine işleyen tekerlekleri gibi, yerelleşme eğilimleri ve yerel kültürel kimlik talepleri artmıştır. Postmodernite tartışmaları homojenleştiriciliğe değil farklılıklara vurgu yapmaya başlamış, kimlik daha da önemli hale gelmiştir (Bozkurt, 2001: 173-175).

Kimlik bağlamında önem arz eden kavramlardan biri Yeni Osmanlıcılık'tır. Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Özal dönemi ele alınan kimlik arayışlarının sonucu gelişen önemli kavramlardandır. Avrasyacılık Türk devletleri ile daha yakın ilişkiler kurmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin Türki Cumhuriyetlerle ilişkilerini geliştirip onlara ağabeylik yapmasını hedeflemektedir. Bir yandan Soğuk Savaş

sonrası Türkiye'ye ihtiyaç kalmadığı anlayışı ortadan kaldırılmak istenirken, bir yandan da bu ülkelerle siyasi, ekonomik, kültürel bağlar kurularak bu istek somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Özal'ın gelecek yüzyıl, yani "21. Yüzyıl Türklerin yılı olacaktır" sözleri ile gelişen Avrasyacılık politikası Türkiye'nin yeterince ekonomik ve siyasi güce sahip olamaması, deneyimsizlikler, Batı ve ABD tarafından yalnız bırakılması, bölge ülkelerince Batı taşeronu imajı çizmesi ve bundan kaynaklı antipati vb. nedenlerle başarılı olamamıştır. Neo-Osmanlıcık anlayışı ile Özal "Adriyatik'ten Çin Seddine kadar" olan coğrafyada Türkiye'nin yapılacak çok işlerinin olduğunu vurgulamış ve bunu fırsat olarak görmüştür. Neo Osmanlıcılık, Batı kimliğine alternatif bir kimlik olarak doğmuş ve Osmanlı bakiyesi olarak görülen ülkelerle bağlantılar kurulmasını esas almıştır.

Bir devlette yaşanan siyasi değişimler aynı zamanda kimlik siyasetinin de belirleyicisidir. Bu bağlamda kimlik siyaseti bütünsellik ifade eden çeşitli kanallardan ele alınabilmektedir: Dini olarak; ümmet bazlı siyasi tarikatlar ve cemaatler, etnisite olarak; ulusal-kimlik ya da alt kimlik ile oluşturulmaya çalışılan içselleştirme, yerellik bakımından; hemşerilik ilişkisi, söylem bazlı; çevre, cinsiyet, evrensel kriterler gibi hususlar üzerinden kimlik siyaseti oluşturulmasıdır (Bilgin, 2008: 135). Kimlik konusuna çalışmanın ilk kısmında da yer verilmiştir.

2.3.3.Liderlik ve Psikolojik Faktörler

Liderin kişiliği yani otoriter ya da demokratik oluşu, sakin ya da sinirli oluşu, değişime açık ya da sabit fikirli oluşu dış politika kararlarının alınma aşamasında etkili olabilmektedir. Ancak liderin etkisi, çevresi tarafından sunulan imkânlara, fırsatlara ve dış politikaya olan ilgisine, karar alma sürecindeki katkı derecesine göre değişebilmektedir.

Burns ve Bass tarafından 1970'li yılların sonunda geliştirilen "dönüşümcü lider" kavramı Turgut Özal'ın liderlik tarzını açıklayabilme adına önem taşımaktadır. Zira bu tarz liderler mevcut yapıda günün ihtiyaçlarına göre değişimi gerekli görürüler, hatanın yapılmasını veri kabul edip, risk alırlar, geleceğe dönüktürler, ortak bir vizyon duygusu yaratarak bunu yönetilenlere aktarırlar, ortak bir kültür inşa ederler, metaforlar kullanır, hikayeler anlatır, gelenek ve ritüeller yaratırlar (Bozkurt:

2001: 177-178). Özal'ın da zaman zaman konuşmalarındaki dinsel vurguları, geleneklerine düşkünlüğü, kültür ve değerlere önem vermesi bu anlamda değerlendirilebilmektedir.

Liderin kişisel, karakteristik özelliği, eğitimi, yaşı, ideolojisi ve inançları karar almasını etkilemektedir. Ayrıca demokratik toplumlarda kamuoyu ve sivil toplum kuruluşları da etkili olmaktadır. Lider ülkesinin değer yargılarını da yurt dışında temsil etmekle sorumludur. Bu bağlamda dış politika kararları, karar vericinin inanç ve kanı süzgecinden geçmektedir. Liderin inanç ve değerleri ise şuuraltı kodlanmış sosyo-psikolojik etmenlerinde yer almaktadır. Bu sosyo-psikolojik unsurlar ise içinde bulunduğu ve yetiştiği toplumun kimliği ve değerlerinden oluşmaktadır (Ayata, Yücel, 2015: 36-37). Özal'ın geleneksel, orta halli ve dindar bir ailede yetişmesi de kimliği ve mesleğine etki etmiştir.

Lider, bir ülkenin yönetimi konusunda büyük önemi olan bir aktördür. Zira liderin kişiliği, hedefi, değerleri dış politikasında alacağı kararlara yansımaktadır. Her yöneten lider olarak da kabul edilmemelidir. Liderlik özellikleri doğuştan geldiği gibi, lider de insanları etkileyip onlara bir şeyleri gönüllü olarak yaptırıp onlarla özdeşleşen hususları ortaya çıkaran ikna gücü yüksek bir özelliğe de sahip olabilmektedir.

Lider, enerjik ve aktif olması, hitabetinde akıcılık ve kesinlik taşıması, yaratıcı olması, sorumluluk alması, popülerlik, iletişim gücünün kuvvetli olması gibi nitelikler taşımaktadır (İnel, 2016: 185-186). Siyasi liderler de siyasi bir topluluğu yönlendiren kişilerdir. Politikanın en önemli aktörleri haline gelen ve etkileyici siyasi lidere, Türk dış politikasında reformcu olarak da anılan Turgut Özal örnek gösterilebilir.

Karar vermeyi uluslararası ortam, bölgesel dinamikler gibi dışsal çevre ile devletin, hükümetin yapısı, bürokrasi gibi içsel çevre denilen nesnel faktörler etkilerken, liderin karar verme yeteneği, liderin deneyimi, liderin beklentilere cevap verme yeteneği, liderlik özellikleri ve siyasal kültür gibi öznel faktörler

etkilemektedir. Türkiye'de karar almayı etkileyen organlar hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Dışişleri Bakanlığı, bürokrasi ve medyadır (Demir, 2007: 17-20).

2.4. TURGUT ÖZAL'IN DÜNYA GÖRÜŞÜ VE İDEOLOJİK DÜŞÜNCESİNİN ARKA PLANI

2.4.1.Dış Politikada İdeolojinin Rolü ve Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasına Etkisi

Dünyaya bakış açımız olarak tanımlanabilen ideoloji, dünyamızı anlamamıza yarayan inanç ve düşünce kalıplarıdır. İdeoloji sadece dünyayı algılamamızla yetinmeyip onu değiştirmemize ve yaşamımızı düzene sokmamıza da yardımcı olmaktadır.

Modern çağ ve Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olan ideoloji, bireyi ve onun haklarını, aklı, yöneten-yönetilen ilişkisini ön plana çıkararak yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda politikanın prenslerin, asillerin, rahiplerin değil de insanların, kitlelerin işi olduğunu vurgulamaktadır. İdeolojiyi dinden, mitten ve felsefeden ayıran nokta ise hareketli, karmaşık, politik yapısıdır. İdeolojiler bazen mevcut düzeni korumaya, bazen ise değiştirmeye yönelik olabilmektedirler. İdeolojiler bir değer yargısını ya da ilkeyi politik bir eylem planına dönüştürmektedirler. İdeoloji; rasyonalize etme, meşrulaştırma, evrenselleştirme ve doğallaştırma gibi işlevlere de sahiptir (Erol, Ozan, 2012:350-353).

İdeoloji uluslararası ilişkilerde sürekliliğini devam ettiren, farklı görünüm ve içeriklerle etkide bulunan bir kavramdır. Ulus devletin ortaya çıkması, Fransız Devrimi sonrası yaşanan gelişmeler ideolojinin disipline girişini temsil etmektedir.

İdeoloji hususunda uluslararası ilişkiler teorileri farklı bakış açıları getirmiştir. Realizm, uluslararası güç mücadelesinde, ideolojiyi, politikacının bir aracı olarak görürken, neorealizm iç faktörleri ve ideolojiyi göz ardı etmiştir. Çoğulcu ve neoliberal kuram ise, ideolojinin araçsal değil kendi başına bir önem taşıdığını vurgulamıştır. İdeolojinin dış politikadaki rolüne en zihin açıcı temasta bulunan sosyal konstrüktivizm yaklaşımıdır. Yaklaşıma göre düşünce, inanç, bilişsel süreç ve kimlik merkezi konumdadır. Wendt, uluslararası ilişkilerin öznelerini, bilişsel

yapıların inşa ettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda devletlerin davranışlarını belirleyen bilişsel yapılarıdır, yani kim oldukları ve sahip oldukları ideolojileridir. Bu nedenle kimlik çıkardan önce gelir ve kimliğe göre çıkarlar şekillenmektedir (Erol, Ozan, 2012: 354-355). Soğuk Savaş'ın ve iki kutuplu sistemin sona ermesi ile küresel rekabet farklı bir boyuta dönüşmüş ve yerini devletlerin iç politik alanlarında yaşadıkları ideolojik farklılaşmalara, iç politik yapıların dış politikalar üzerinde daha fazla etkili olmasına bırakmıştır. Kimlik, etnik temelli çatışmalar, dini farklılıklar günümüzün ideolojik çatışma faktörleri halini almıştır.

Dış politika da ideolojiden etkilenmektedir. Zira bir ülke kim olduğuna karar verdikten sonra, bu kimliğe dair kararlar alacak ve bunları dış politikada uygulayacaktır. Ülkenin kim olduğu ise sahip olduğu ideoloji ile ortaya çıkmaktadır. İdeoloji, dış politikada karar verici için bu bağlamda bir yol gösterici olabilmektedir. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir hususta, karar vericinin her zaman ideolojik davranmadığıdır. Devletlerin dış politikası belirlenirken ideolojinin yanı sıra pragmatik tercihler de önem taşımaktadır. Dış politikada, karar alıcının algılama biçimi de uluslararası politikada etkilidir. Zira ideolojileri benzeşen ülkeler daha yakın olabilirken, farklılığın artması bu ülkelerin birbirine uzak kalmasına sebebiyet verebilmektedir. Devletin sahip olduğu ulusal kimliği, tecrübeleri, tarihi, değerleri ve kültürel özellikleri ile yoğrulmakta ve bir ideoloji belirlemesine etki etmektedir. İdeoloji, karar vericilerin yanı sıra devletin kurumsal yapısını da etkilemektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan kural ve normlar dış politika karakterini belirlemeye yardımcı olmaktadır. İdeoloji, devletlerin uzun vadeli amaçlarını belirlerken barındırdığı esneklik ile kısa vadeli amaçları için pragmatizmden de yararlanmalarına engel olmamaktadır. İdeoloji ve pragmatizm arasında bir denge bulunduğunu söylenebilir.

Sonuç olarak ideoloji, karar vericiyi etkileyip dış politikanın genel çerçevesini çizerken bir yandan uzun vadeli amaçlara yönelik bir düzen, yol haritası çizer ve söylem bazında da meşruiyet sağlar. Ancak bunları pragmatist bir bakış açısı ile birlikte götürmektedir.

Turgut Özal dönemi dış politikasına yön veren ideoloji, liberalizm etkisi altında serbest piyasa ekonomisi, bireysel özgürlükler, demokrasi, insan hakları vb. ile şekillenirken, pragmatizm ve sosyal konstrüktivizmin etkisi ile de değerler, inançlar, normlar, kimlik odaklı bir bakış açısı ön plana çıkmıştır. İdeoloji ile pragmatizm arasındaki denge bu dönemde etkisini göstermektedir. Özal, hem Batı eksenli bir dış politika yürütmüş hem de Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu ile bağlantılar kurup çok yönlü bir politika izlemiştir.

Turgut Özal'ın kurucusu olduğu Anavatan Partisi (ANAP)'nin ideolojisi de çok yönlü olarak belirlenmiştir. Milliyetçi, muhafazakâr, liberal ve sosyal-demokrat kanatları bir araya getirip melez bir ideoloji oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dört eğilim çalışma içerisinde ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak hem Özal hem ANAP'ın kimliği bağlamında analiz edilmiştir.

Özal dönemi dış politikayı ve ideolojiyi etkileyen etmenlerden biri de Özal'ın kişisel özellikleridir. Zira Özal, farklı kişiliği ile dış politikasında etkide bulunmuştur. Karar alma yaklaşımı ve sosyal konstrüktivizm başlığında bu hususa değinilmiştir.

Batılılaşma düşüncesi, Cumhuriyetin kurulmasından bu yana Türk dış politikası ve kimliği üzerinde etkili olmuştur. Özal, kökten batılılaşmanın ülkenin kimliğine, ekonomik ve siyasi yapısına zarar vereceği düşüncesinden hareketle Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında köprü vazifesi görmesini, Batı'nın ulaştığı uygarlık düzeyine de kendi değerleri, kültürü ile ulaşması gerektiğini vurgulamıştır. Özal'ın ideolojisi; teknolojik Batılılaşma ile Türk İslam Sentezi olarak bilinen Türkçülük ve İslamcılık olmuştur (Ataman, 2003(b): 127). Buna göre Türkiye Osmanlı ile İslam değerlerini harmanlamalıdır. Özal hem Batı ile hem de Doğu ile sentezlenmiş pragmatist, fırsatçı bir iç ve dış politika izlemiştir. Özal, önceki iktidarlar kadar Batılı olmadığını "*Türkiye Atatürk'ten beri kendisini Batılı bir ülke olarak tanıtmıştır… Aslında geçmişte Türkiye Batılılaşmak için daha fazla gayret göstermiş, bugün bu yöneliş daha zayıftır*." cümleleri ile ifade etmiştir (Ataman, 2003(b): 128).

2.4.2.Turgut Özal'ın Kimliği: Devlet Adamı, Bürokrat, Politikacı Olarak Turgut Özal, Ailesi ve 12 Eylül Dönemi

2.4.2.1.Turgut Özal'ın Hayatı, Kişiliği ve Fikir Dünyası

Özal, muhafazakâr bir çevrede yetişmiş, hem siyasetçi kimliği hem de kişisel özelliklerinin gelişimi bu değerlerden etkilenmiştir. Zira babası medrese eğitimi görmüş, annesi geleneklerine bağlı bir hanımdır. Malatyalı ve orta halli bir ailenin oğlu olan Turgut Özal'ın babası Mehmet Sıddık Bey, annesi ise Hafize hanımdır, Mehmet Sıddık bey memur, Hafize hanım ise öğretmen olarak görev yapmışlardır. Turgut Özal, 13 Ekim 1927 yılında doğmuştur. Özal ailesi, çocuklarını geleneklerine bağlı ve dini bütün bir şekilde büyütmek istemişlerdir. Babasının görevi nedeniyle Özal birçok şehirde bulunmuştur. Bunun sonucunda Türkiye'nin mozaiğini yaşama fırsatı bulmuş ve bu husus Özal'ın kimliğini etkilemiştir.

Özal, İstanbul Teknik Üniversitesi elektrik mühendisliğini bitirdikten sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde çalışmıştır. 1967-71 yılları arasında Devlet Planlama Müsteşarı olarak görev almıştır. Bu dönemde Özal bir yandan görevlerini yerine getirirken, bir yandan da sivil (hayırseverlik) faaliyetler gerçekleştirmiştir. Böylece dindar teknokrat portresini tam olarak çizmeye başlamıştır (Özdemir, 2014: 72). 12 Mart 1971 yılında muhtıra ile görevine son verilen, 1971-1973 yılları arasında Dünya Bankası'nda çalışmıştır. Döndüğünde özel sektör deneyimi de yaşayan Özal, Sabancı grubunda koordinatörlük görevinde bulunmuştur.

Ailenin geleneklerine düşkünlüğü, çocuklarına verilen isimlerden (Turgut, Korkut, Yusuf) de ortaya çıkmakta ve Türk ve İslam bilincinin varlığı burada da anlaşılmaktadır (Birand, Yalçın, 2015: 13). Ayrıca Özal'ın üniversite döneminde içinde bulunduğu çevresi de muhafazakâr dokusunu pekiştiren bir atmosfere sahip olmuştur. İlim Yayma Cemiyeti, Nakşiler ve onun bir kolu olan, İstanbul'daki İskender Paşa dergâhı ile bağlantılı oluşu, yakın arkadaşlarının da muhafazakâr kesimden olması buna örnek teşkil edebilmektedir (Çalış, 2004:106-107). Özal'ın dış politika yapımı sürecinde kimliği ve kişiliği etkili olup tecrübelerinin, dinin ve Osmanlı'nın etkileri de önem arz etmiştir (Çalış, 2004: 110). Bir mühendis olan Özal, mesleği ile ilgilenmekten çok ekonomi ve politika ile meşgul olmuştur.

Özal'ın Dünya Bankası'ndaki görevi onun dünyaya açılan penceresi olurken, Batılı toplumların davranış biçimlerini, değer yargılarını, kurumlarını tanıması için de bir fırsat olmuş, kendini de yurt dışında tanıtmasına fırsat vermiştir. Özal'ın ABD'yi birçok konuda örnek alması (başkanlık sistemi, çok uluslu toplum olmayı başarma, teknolojik ve askeri başarı vs.), Amerika'da çalışması neticesinde Amerika'ya duyduğu yakınlık ve 24 Ocak Kararları'ndaki başarılı tutumu ile ABD'nin de Özal'a yakınlık duyması, maden iş grevi meselesini çözmesi, Özal'ın 12 Eylül sonrası ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca o dönem siyasilerin yasaklı durumda olması, Özal'ın liberal- muhafazakâr kimliği de siyasette yolunun açılmasını sağlamıştır.

Özal, 1980'ler sonrası Türkiye'si için biçilmiş bir kaftan gibi görülmüştür. Zira hem dönemin en önemli aktörü olan ABD'ye olan hayranlığı, dönemin en önemli yaklaşımı olan Yeni Sağ'ın Türkiye'deki temsilcisi olabilecek bir liberal kimliğe sahip oluşu, birleştirici ve sempatik kişiliği hem kıvrak zekâsı ve pragmatist duruşu ve insiyatif alma konusundaki hızı ve gözü karalığı bu durumun yaşanmasına olanak sağlamıştır.

Özal'ın kuracağı parti onun kişiliği ve görüşlerini yansıtmaktaydı. Bu bağlamda ANAP Özal'a göre sağcıyı da solcuyu da bir araya getiren bir felsefe sunuyordu. Sivil yönetime geçişte ve 12 Eylül'ü bitirme konusunda Necdet Öztorun yerine Necip Torumtay'ı Genelkurmay Başkanı yapması da bu konuda önem arz etmektedir (Güner, 2003: 54). Özal, Türkiye'de artık intikama yer olmaması gerektiğini ve kardeşliği vurgulamıştır.

Turgut Özal'ın Mesut Yılmaz ile çatışması da dünya görüşünü bizlere aktarabilmek açısından önemli bir konudur. Zira Özal- Yılmaz anlaşmazlığının temel nedenleri şunlar olmuştur: 1989 yerel seçimlerinde yaşanan şoktan sonra Özal'ın Yılmaz'ı göreve çağırması, Yılmaz'ın ise Özal'ın yakınlarının yaptığı hatalar yüzünden sorunlar yaşandığını düşünüp reddetmesi, Bulgaristan göçü sonunda gelenlerin sayısı konusunda Yılmaz'ın yanlış bilgi vermesi, Yılmaz'ın Özal'a uzaktan kumandalı başbakan olmamak istediğini belirtmesi, 1990'da Amerika'da

Ermeni soykırımı kararı alınması ihtimali karşısında Yılmaz'ın istifa etmesidir (Güner, 2003: 205-206). Tüm bunlar Özal'ın zaten antipati ile yaklaştığı Yılmaz'a daha çok soğuk kalmasına ve yarı yolda bırakılmış hissi yaşamasına neden olmuştur. Zira Özal ekibiyle birlikte hareket etmeyi seven ancak son sözü söylemek isteyen bir lider olmuş ve yönetim hususunda ailesinin fikirlerine de danışmıştır. Yılmaz ile çalışmasında, eğitimi dışında Leyla Yeniay Köseoğlu ve Özal'ın eşi Semra Hanım da etkili olmuştur. Ayrıca Özal, Yılmaz'ı kendisine teklif edenin Kenan Evren olduğunu ve bunu anlamlı bulduğunu düşünmüştür. (Güner, 2003: 228). Özal, tez canlı ve hızlı karar alıp riskleri göz önünde bulundururken, Yılmaz daha sakin ve az risk almayı tercih etmiştir. Özal devletçi değilken, Yılmaz devletçi, Özal başkanlığı savunuyorken Yılmaz klasik parlamentarizmden yana olduğunu ortaya koymaktadır (Gökmen, 1994: 29). Bu karşılaştırmada Özal'ın baskın, etkili ve ekip çalışmasına önem verdiğinin göstergelerindendir.

Başbakanlığının ilk aylarında Özal, planlamanın başına Yusuf Özal, İçişleri Bakanlığı'na bacanağı Ali Tanrıyar ve Tarım Bakanlığı'na dayıoğlu Hüsnü Doğan'ı getirmiştir, böylece eleştirilen aile yönetimi durumu ortaya çıkmaya başlamıştır (Çölaşan, 2008: 208). Dış politikada yakın isimlerle çalışmak isteyen Özal, II. Hükümetinde Mesut Yılmaz'ı Dışişleri Bakanı yaparken, Yusuf Bozkurt Özal dış ekonomik ilişkilerden, Ali H.Bozer ise Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) ile ilişkilerden sorumlu tutulmuştur (Laçinok, 2007: 559).

Özal önceleri siyasete soğuk baksa da çevresinin de telkini ile siyasete girmeye karar vermiştir. Özal'ın siyasete girişi ANAP ile olmamıştır. Özal, Adalet Partisi'nden (AP) adaylığı reddedilince Milli Selamet Partisi'nden (MSP) aday olmuştur. Amacı bu partiyi kardeşi ile yönetip Erbakan'ı saf dışı bırakıp MSP'yi Müslüman-Demokrat bir parti haline getirmektir. Ancak başarılı olamamıştır (Gökmen, 1994: 23). 1975'de Milliyetçi Hareket Partisi'nden (MHP) aday, 1977'de ise MSP'den aday olmuştur (Çölaşan, 2008: 131).

Özal iki dönem başbakanlık ve vefatına kadar da cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Özal, cumhurbaşkanına, başbakana benzer yetkiler verildiğini gördüğü için cumhurbaşkanlığına geçmek istemiştir (Gökmen, 1994: 25). Yavuz Gökmen'e göre

Özal ANAP'a halefini bırakmadığı ve dörtdörtlük bir felsefe belirlemediği için partinin sonunu hazırlamıştır (Gökmen, 1994: 26).

Özal ve iktidarının yönetimi boyunca sahip olduğu genel ideoloji, Türk İslam Sentezi olmuştur. Zira sağcı aydınlar olarak görülen Aydınlar Ocağı tarafından geliştirilen bu görüş, içerisinde İslami yönü baskın bir milliyetçilikten oluşmaktadır. Özal'dan önce bu politika askerler tarafından ele alınsa da Özal ile birlikte geleneksel İslami, Türkçü motiflerinin yanı sıra liberal ve modern özelliklerle de bezenmiştir. Bununla beraber Özal çok yönlü bir politika izlemiştir. Bu bir anlamda Özal'ın sürekli olarak değindiği Osmanlı ile bağlantıya geçme yolu olarak da ifade edilebilir. Özal hem geldiği dönemin sorunu haline gelen terör ve etnik sorunları çözebilmek adına hem de alternatif toplumsal formlar oluşturmak adına bu kartı kullanmış olabilir (Çalış, 2004: 112-115).

Mehmet Barlas Özal ile yaptığı röportajından oluşan kitabında Özal'a siyasete nasıl girdiğini değerlendirmesini istediğinde Özal iki noktanın öneminden bahsetmiştir. Birincisi, 1967-71 yılları arası müsteşarlığı döneminde getirdiği yenilikler ve özel sektörü ön plana çıkarması ile dikkatleri çekmesi, ikincisi ise, 1970 yılı para harekatı, devalüasyon, Ağustos Kararları da denilen dövizin durumunun düzeltilmesi noktasıdır (Barlas, 2001: 13-14). Bu gelişmeler Özal'ın başarısının somut göstergeleri ve dikkat çekme sebepleri olmuştur.

1980'li yıllarda yaşanan dönüşümün içinde moderniteden postmoderniteye geçiş, postendüstriyel dönüşüm önem arz etmektedir. Zira artık sanayinin yerini enformasyon ve bilgi almaktadır. Değişim, birey, hız, teknik devlet, küçük kamu girişimciliği, küreselleşme 1980'ler ile birlikte dikkate değer öncelikler haline gelmiştir. Bu yeniliklerle devletler ya dönüşecek ya da dönüştürülecekti. Bu yıllarda küreselleşme önem kazanırken yerelleşme ve kültürel kimlik talepleri de artmıştır. Bu durum "melting pot" (eritme potası) olarak kabul edilen gelişmiş ülkeleri zorlamazken, demokrasisi gelişmemiş ülkeler için sorun halini almaya başlamıştır. Farklılıkların geri planda kalmadığı, herkesin kendini ifade edebileceği yeni bir dönem ortaya çıkmıştır. Turgut Özal böyle bir dönem sonrası iktidara gelmiştir. Burns ve Bass tarafından geliştirilen, "yönetsel lider" (transactional leader) ve

“dönüşümcü lider”(transformational leader) ayrımındaki dönüşümcü lideri temsil eden Özal, mevcut yapıda ihtiyaçlara göre değişimi göze alabilen, doğru işler yapmayı amaçlayan, hataların yapılmasını veri kabul edip risk alabilen, geleceğe dönük, ortak vizyon algısı yaratıp bunu canlı tutmak adına ortak bir kültür inşa edip metaforlarla bu vizyonu aktaran bir yönetici olmuştur. Yine dönüşümcü liderin özellikleri olan, tutkulu, iyi bir iletişim kurabilen, zeki, samimi, otoriter ve inanç ve hayal dünyası geniş biri olmuştur (Bozkurt, 2016: 1-7).

Özal, Türk dış politikasının farklı ve orijinal liderlerindendir. Çok yönlü ve sempatik oluşu farkının ortaya çıkmasını sağlayan unsurlardandır. 1967-1971 yılları arasında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı yapması kamusal-bürokrasi kanalındaki yönünü, özel sektörü iyi tanıması ve çeşitli şirketlerde çalışıp çeşitli şirketler kurması özel sektördeki yönünü, uluslararası finans kurumları ile olan bağlantısı, 1971-1973 yıları arasında Dünya Bankası’na danışmanlık yapması mühendis yönünü ve zekâsını ortaya koyan unsurlardır. Ekonomik, siyasi özgürlüklere değer vermesi, farklılıkların sentezini önemsemesi bu bağlamda ABD’yi örnek alması dikkate değerdir. Tarihimiz açısından ise Osmanlı İmparatorluğu’nun çok yönlü yapısına vurgu yapmıştır.

Özal’ın vefalı olmadığı zaman zaman kendisine yapılanları unutmayıp kin güdebildiği aktarılmıştır (Cemal, 2013: 72-73). Özal’ın aklı Batı’da gönlü Doğu’da olduğu düşünülmüştür. Aklı Batı’dadır çünkü sermaye, teknoloji buradadır gönlü Doğu’dadır çünkü İslami kimliğini, kültürünü orada görmektedir (Cemal, 2013: 147).

Özal hem liberal hem de dindar olarak anılmıştır. Bu iki özellik bir arada Türkiye’nin önceki Cumhurbaşkanlarının hiçbirisinde bulunmamaktadır. Özal’ın misyonu da bu özelliklerinden etkilenmektedir. Zira kendisini modern, bilim ve bilginin dinsel hoşgörü ile harmanlanması neticesinde oluşacak bir İslami yeniden doğuşun Türkiye’deki ateşleyicisi gibi görmekteydi. Özal muhaliflerine göre ise onun İslam’la olan yoğun meşguliyetinin altında yatan neden; ABD’nin Batı yanlısı rejimleri iktidarda tutmak için küresel düzeyde neo-muhafazakârlığı güçlendirmek isteyişidir. Bu anlayış 12 Eylül darbesinden sonra İslam’la milliyetçiliği

bağdaştırmayı amaçlayan Türk İslam Sentezi projesi ile de ilintilidir. Zira bu anlayış ne Batı ne de kapitalizm karşıtıydı. Bu noktada Özal modernite ile Türk İslam geleneğini bir araya getirme duruşunu sergilemesi bakımında da önem arz etmektedir (Aral, 2001: 226).

Özal'ın iktidara geldiği dönem post-modern bir dünyanın vuku bulmaya başladığı, kimliklere sabitlik anlamında sıkı sıkıya bağlı oluşun engellenmesi gereken bir dönem idi. Bu bağlamda Özal da modernitesi ve kendi bakış açısı ile kimliklerin yapışıp kalmasından rahatsızlık duymaktaydı. Türkiye'yi bir teknoloji patlamasıyla dışa açarak dünya devleti yapmayı amaçlarken, olmadığımız fakat olabileceğimiz güçlü bir kimliği vurguladığı için kimliklere önem veriyor ve sabit kalmasını reddediyordu (Sarıbay, 2001:154).

Özal kurduğu parti kadrosunda da görüleceği üzere farklı siyasi gruplardan insanları bir araya getirmiştir. Zira amacı Türkiye'nin zor günlerini atlatmak ve acil sorunlara, derhal çözümler bulabilmektir. Farklı siyasi görüşlere sahip olsalar dahi muhafazakâr, milliyetçi, sol görüşlü ya da liberal kanaat sahiplerinin temel amacının ülkenin refahı olduğuna inanmaktadır. Özal kapsayıcı bir ideoloji ile Batı, Amerika, Rusya, Irak, İran ile ilişki kurulmasında bir engel görmemiştir. Bu bakış açısı ise dış politikaya çok yönlülük olarak yansımıştır.

Özal, özgüveni yüksek bir liderdi. Zaman zaman bürokrasinin hantallığından bunalıp tek başına daha hızlı kararlar alabilmiş ve bu yönüyle de eleştirilmiştir. Devleti küçültmek ve sınırlarını çizmek istemiştir. Özal hem birinci adam olmak adına hem de Türkiye'yi belli bir noktaya götürebilmek adına başkanlık sistemini de değerlendirmiştir.

Özal, başbakanlıktan çok konutta çalışmış ve kararlarının alımında ailesine danışmıştır. Sivil yönetimine daha hızlı geçiş adına bürokrasi ve engelleri aşmak istemiştir. Bu bağlamda en aşırı ölçüde kanun hükmünde kararname çıkaran Başbakan, Özal olmuştur. Özal'ın aldığı bir karar, parti tüzüğüne uygun değilse Özal, kararını değil tüzüğü değiştirerek işlerin hızlanmasını sağlayan bir başbakan profili çizmiştir (Cemal, 2013: 98-102).

Özal'ın yeni bir parti kurmasında eşi Semra Özal da etkili olmuştur. Zira Semra Özal, dönemin Bülend Ulusu ile birleşin sözlerini bir kenara itip, Özal'ın yeni bir parti kurması gerektiğini, istifasının gereğinin bu olduğunu, ona zaman zaman telkin etmiştir. Fikirlerini özgürce gerçekleştirebilmesi için bunun gerekli olduğunu da vurgulamıştır (Birand, Yalçın, 2015: 141-142). Özal, siyasetin adam yeme makinası olduğunu, girmek istemediğini ifade etmesine rağmen bir destek de Mehmet Keçeciler'den gelmiştir. Keçeciler Özal'a onun gibi bilgi ve tecrübeye sahip kişinin gelmesi için bir 10-15 sene daha beklemeleri gerektiğini belirtmiştir (Birand, Yalçın, 2015: 145).

Kimliklerin ön plana çıkıp, grupların bilinçlendiği bu dönemde yaşanan göç dalgaları Özal'ın dış politikasındaki etnik grupların ön plana çıkmasına neden olmuştur. İletişim, teknoloji, medya ve demokratikleşme adına yaşanan gelişmeler ile etnik grupların grup bilinci artmış, göç ile Türkiye'ye gelen gruplar çoğunlukla Bursa, Adapazarı, İzmir ve İstanbul'da toplanmışlardır. Önceki iktidarlar döneminde grup kimlikleriyle ön plana çıkamayan bu kişiler, Özal döneminde kolayca ve rahatça bunu yerine getirmişlerdir. Bu çerçevede Azerbaycanlılar, Çeçenler, Bulgaristan göçmenleri, Iraklı Türkmenler, Orta Asya Türkleri, Gürcüler vb. dış politika gündeminde etkilerini artırıp, ağırlıklarını ortaya koymuşlardır. Bu etki ve ilerlemeler 1980 ve 1990'lı yıllarda hızlanan göçler ile de sürüp gitmiştir. Özellikle SSCB, Yugoslavya, Irak ve Bulgaristan'dan yapılan göçler Türkiye'nin etnik yapısını daha da çeşitlendirmiştir (Kümbetoğlu, 1997: 229-230 ve 255).

Özal 1983-87 yılları arası ilk başbakanlığı döneminde en başarılı sürecini yaşamıştır. Zira bu dönemde hem yasaklı siyasetçiler siyaset sahnesinde olamamış, hem de Özal büyük bir şevkle çalışmıştır. Tutku ile telekomünikasyon, elektrik, limanlar, yollar, havalimanları, ihracata yönelik sanayileşme alanlarında gelişmelere imza atmıştır. Ancak aynı zamanda olumsuz birtakım gelişmeler de yaşanmıştır. Yurt dışı gezilerinde yanına iş adamlarını almış ve sorunlarını dinlemiş, bu durum zamanla serveti artan iş adamlarına yönelik yolsuzluk iddialarını da beraberinde getirmiştir. Fon sistemi gelişmiş, adam kayırma iddiaları artmış, serbest piyasa ekonomisine geçiş hususunda Uluslararası Para Fonu, (International Monetary Fund,

IMF), Dünya Bankası ve dış ülkeler ile ilişkiler artmıştır. Döviz açığı kapatılmıştır. Özal toplumsal uzlaşmayı gerçekleştirmek istemiştir. Özal'ın 1987-89 ikinci başbakanlık döneminde şaşkınlık politikası içine girilmiş ve Özal eski politikacılarla beraber politika sahnesinde yer almıştır. Artık işin içine rekabet girmiş ve durum biraz daha zor günleri beraberinde getirmiştir. Özal, geleceğe yönelik politikadan popülist politikaya yönelmiştir. Aynı zamanda sağlık problemleri de yaşayan Özal tonton imajından agresif imajına yönelik bir kişiliğe bürünmüştür. 1989-93 yılları, Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu yıllardır. Cumhurbaşkanı Özal, Türkiye'nin dünyadaki yerini yeniden sorgulamaya başlayıp zaman zaman Cumhurbaşkanı yetkilerini de aşıp yeni projeler üretmeye başlamıştır. Bu dönemde başbakanlığındaki ekonomik liberalizmden siyasi liberalizme bir evrilme gerçekleşmiştir. Din ve etnik konularda yaşanan sorunlara çözüm bulma arayışına girmiştir. Amacı farklılıkları korurken toplumsal uzlaşmayı sağlamak olmuştur. Bu dönemde devleti küçülterek teknik devlet haline getirmek isteyen Özal, "İkinci Değişim Programı" çerçevesinde özet bir anayasa taslağı hazırlayarak teknik görevler yüklenen bir devlet modeli çizmiştir. Ancak program laiklik ve ulusal bütünlüğe tehlike olarak algılanıp tepkiyle karşılanmıştır (Bozkurt, 2016: 12-17). Özal'ın Cumhurbaşkanı olmaya karar vermesinin dört temel nedeni vardır: Birincisi, Türkiye'de asker kökenli Cumhurbaşkanı geleneğini yıkarak, bir sivilin de olabileceğini göstermek istiyordu. Celal Bayar'dan başka sivil Cumhurbaşkanı seçilememişti. Şimdi kendisi aday olmasa, muhalefet partileri, tüm karşı çıkmalarına ve eleştirmelerine rağmen, bir sivili aday gösteremeyecekler ve yine bir askerin Çankaya'ya çıkmasına sebep olacaklardı. İkincisi, ANAP Genel Başkanlığı'nı boşaltmak ve gençlere yer açmak istemesidir. Özal'a göre, ANAP'ın bir değişime ihtiyacı vardı. Bu değişim de tepeden başlamalıydı. Üçüncüsü, siyasi lider ve Başbakan olarak bazı şeyleri değiştirememişti. Çankaya'da bazı şeyleri topluma daha iyi anlatabileceğini ve sahip olduğu yetkilere dayanarak kafasındaki bazı projeleri hayata geçirme imkânı bulabileceğini umuyordu. Dördüncüsü, Özal liyakata güvenen bir insandı. Devletin en alt kademesinde göreve başlamış, aşama aşama Başbakanlığa kadar gelmişti. Şimdi Cumhurbaşkanı olmak da onun hakkıydı. Devlet tecrübesi ve birikimi vardı (Doğan, 1994:199-200).

Özal'ın dış politikasını anlamak için kişisel özelliklerini de bilmek gerekmektedir. Çünkü dış politikasını etkileyen unsurlarda kişiliğinin ve kimliğinin yoğun etkilerini görmek mümkündür. Zira Özal Anadolu'da doğmuş, Anadolu'nun ve Anadolu insanının sıkıntılarını bilerek yetişmiştir. O dönemde yurt dışına açılım kolay değilken Keban Barajı'nın yapımı sırasında Amerika'ya ilk kez gitmiş ve dış dünya ile tanışmıştır. Hem kamu sektöründe hem özel sektörde ve bunların her kademesinde çalışmış, birdenbire Cumhurbaşkanı olmamış, bu durum da yönetim alanındaki tecrübesini artırmıştır. Zeki ve akıllı olması, cesur oluşu, risk almasında önemli etkenlerdir. Uzlaşı taraftarı olan Özal, hep "al al ya da ver ver" değil "ver al" taktiğinin önemli bir araç olduğunu düşünmüştür. Bu durum ise uzlaşı taraftarı olduğunun göstergesi olmuştur (Güner, 2015: 65-66).

Dönüşümcü bir lider olarak görülen Özal, kişiliği ve karakteri ile de buna müsait bir devlet adamı olmuştur. James Burns dönüşümcü liderin akıllı, maceracı, hayal gücü yüksek olan, samimi, vizyon sahibi olarak bir yapıyı yeni bir noktaya taşıyan, problemden kaçmayan, sorunların farkında olup çalışanlarını motive ederek bu sorunları çözmeye çalışan bir karaktere sahip olduğunu ortaya koyması, bu hususların Özal ile eşleşmesi dikkate değerdir (Vurgun, 2015: 59). Özal bulunduğu geçiş döneminin şartlarını iyi okumuş, buna göre uygulamalarda bulunmuştur. Bu durum onun pragmatist kişiliğinin de bir göstergesi olmaktadır. Özal, ayrıca kültürel zenginliklerin önemini vurgulamış, Türkiye'nin uluslararası arenada saygınlık kazanmasını istemiştir. Dış politika analizinde psikolojik ve sosyal çevre faktörü altında incelenen liderlik konusunda liderin tipi karar alma hususunda önem arz etmektedir. Zira liderin tipi, liderin tutum ve davranışını, çevresi ile bağlantısını ve etkileşimini ortaya koymaktadır.

Dış politikada liderin etkili olabilmesinin ilk koşulu, etkin bir pozisyonda görev alması gerektiğidir. Zira lider karar alma birimi olmalıdır. Karar alma birimi olabilmesi için de toplumun kaynaklarını kendi amaçlarına yönelik kullanabilme yeteneği olmalı ve hayati kararlar alabilecek siyasi güce sahip olmalıdır. Bu durumu Hermann ve diğerleri "Baskın liderlik" değerlendirmiştir. Baskın lider özellikle dış politika ve savunma gibi konulara aktif bir şekilde ilgi duymaktadır. Baskın lider bir dış politika sorununu kriz addeder ve bunu rejime bir tehdit olarak algılarsa yine ön

plana çıkmak ister. Ayrıca karşılaşılan dış politika sorunu diplomasi ya da protokol gerektiriyorsa baskın lider dış politika tutumunun belirlenmesinde tek belirleyici haline gelir. Dış politika konusu liderin özel ilgi ya da merak alanı ise yine baskın lider olarak davranma fırsatı yakalamış olur (Ak, 2012: 507-508). Özal bu bağlamda baskın lider olarak nitelendirilebilir. Zira çoğu zaman dışişleri birimi ve bürokrasiyi saf dışı bırakmış ve tek taraflı, aktif hareket etmek istemiştir.

Özal'ın 1989-1993 yılları arasındaki konuşmalarının analiz çalışmasını yapan Ömer Ak'a göre Özal'ın liderlik profil analizinde şu hususlar yer almaktadır: Özal siyasi engellere meydan okuyan bir liderken, karar alma sürecinde bilgiye kapalı yani kendi ülküsü etrafında hareket eden bir lider imajı çizmiştir. Özal ilişki odaklı bir lider olarak yeni ilişkiler kurmaya ve fırsatları değerlendirmeye yönelik bir tutum içinde olmuştur. Ayrıca Özal kendisi ile aynı görüşte olmayanlara şüphe ile yaklaşmış ve öğretici, ikna edici lider özelliği ile de kendi düşüncelerini diğer kişilere kabul ettirmeye çalışmıştır. Özal hızlı karar alan, sadakatli bir ekip kuran ve bu destek ile de riskli eylemlere girişmekte başarılı olma özelliği taşımaktadır (Ak, 2012: 520-521). Özal'ın duygularına hâkim, soğukkanlı bir kişilik taşıması da olaylara geniş bir açıdan bakmasını sağlamıştır. Sinirlendiğinde "bak gözüm", "bak iki gözüm" şeklinde hitaplarla tepki göstermesi de bunun bir göstergesidir (Maruflu, 2014).

Özal dış politikada aktif ve risk alan bir lider olmuş, çekingenlikten kaçınmıştır. Özal, küresel anlamda barışın önemini düşünmüş ve misyon edinmiştir. Bu bağlamda 1986 yılında Hindistan'daki Yeni Delhi ziyaretinden önce Pakistan başbakanından Hindistan başbakanı Rajiv Gandi'ye mesaj iletip arabuluculuk rolü üstlenmiştir. İKÖ'nün Türkiye ile ilişkileri Özal zamanında en üst seviyesine ulaşmıştır. İslam Kalkınma Bankası'nda Türkiye'nin payı 10 milyon İslam dinarı iken bu pay 1985 yılında 160 milyon İslam dinarına çıkmıştır. Yine Özal'ın aktifliğine dair bir örnek de Davos'ta Papandreu Özal'ın resepsiyonuna katılmamışken, Özal onun resepsiyonuna katılmış ve Türk-Yunan ilişkilerini geliştirmek istemiştir (Vurgun, 2015: 70-71). Özal aldığı kararlarda sıra dışı ve cesur bir tavır sergilemiştir. Askerleri şort ile selamlaması, askeri konuları korkmadan ele alması, genelkurmay olması beklenen Necdet Öztorun'u emekliye sevk ederek sivil

otoritenin etkinliğini artırmak istemesi, "benim iki gömleğim var biri bayramlık diğeri idamlık" sözleri ile kendini Menderes ile özdeşleştirerek askerler ile demokratik mücadelede kararlı olması bu durumun bazı örneklerindendir (Vurgun, 2015: 75).

Türk dış politikasında etkili bir lider olan Özal, çok yönlü kişiliği ile büyük bir etki bırakmıştır. Ancak liderlerin dış politikada belirli bir etki bırakması için belli şartların da oluşması gerekmektedir. Hermann'dan aktaran Gözen üç önemli kriter saptamıştır. Birincisi; bireyin devlet içinde önemli bir yerde bulunması, ikincisi; dış politika konusunda istekli ve tecrübeli olması, üçüncüsü ise; dış olaylar ile yakından ilgilenmesidir (Gözen, 2009 (b): 72-73). Özal bu kriterler bağlamında özellikle de son iki kriter bağlamında yenilikçi lider olarak değerlendirilebilir. Max Weber ise liderleri üçe ayırmaktadır: Geleneklerin kutsallığından beslenen otoriter lider, rasyonel bir kaynağa dayanan rasyonel-bürokratik lider ve toplumun karizmasına inandığı, örnek teşkil edecek eylemlerine imza atan karizmatik liderdir. Henry Kissenger da lideri bürokratik-pragmatik lider, ideolojik lider ve karizmatik-devrimci lider olarak üçe ayırmıştır (Demir, 2007:12-13). Özal'ı etkileyici karakteri, sıra dışı tavırları, hitabet yeteneğinin yüksek oluşu ve ikna gücü ile karizmatik lidere örnek gösterebiliriz. Ancak Özal'ı Özal yapan orijinal karakteri, pragmatist oluşu ve tek bir kalıba sığdırılamamasıdır. Yukarıda değinildiği gibi Özal bir yandan dönüşümcü diğer yandan da baskıcı lider sınıflandırmasına da uymaktadır. Liderin dış politikada önemi büyüktür. Zira karar alma sürecindeki etkisi politikaya yön veren bir unsurdur. Ayrıca Robert Putnam ve Andrew Moravcsik'in belirttiği gibi liderler iç siyaset ve dış siyaset pazarlıkları hususunda ilişki kuran iki bölümlü bir oyunun stratejik aktörlerini oluşturmaktadırlar (Demir, 2007: 15).

Turgut Özal'ın reformcu ve yenilikçi kimliği hakkında Amerikalı siyaset bilimcisi ve Türkiye uzmanı Prof. Dr. Dankvvart Rustow "Mustafa Kemal 'milli inkılabı', İsmet İnönü 'Demokrasi inkılabını', Özal da 'Liberal inkılabı' yapıyor" demiştir (Doğan, 1994: 186).

Turgut Özal, karizmatik liderliği ve cesur karakteri ile aktif bir dış politika izlemiştir. Lakin uluslararası konjonktür de bu durumun oluşmasında etkili olmuştur.

Zira Soğuk Savaş sonrası komünizm tehdidinin bitmesi ile Türkiye'nin öneminin tartışılır hale gelmesi ve Özal'ın bu duruma bir çare bulmak istemesi, AB ile ilişkilerin çıkmaza girmesi ve alternatif yollar arama anlayışı, Kıbrıs, su sorunu, terörizm gibi konularda Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında yalnız bırakılması yeni bir dış politika stili geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Bal, 2006: 394-396). Ayrıca uluslararası ortam bağlamında, neo-liberal iktisat politikaları hâkim olmaya başlamış, devlet küçülürken güçlenip otoriter bir karakter de kazanmıştır. Tüm dünyada bu sistem uygulamaya geçmiş, Soğuk Savaş devam ederken ABD tek hegemon güç haline gelmiş, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar aracılığı ile neoliberal politikalar tüm dünyaya benimsetilmeye başlamıştır. Devletin güçlenme sebebi ise bu politikanın getireceği sert ekonomik tedbirlere karşı oluşabilecek tepkilere yönelik kontrolü sağlamak ve toplumsal hareketlerin getirdiği radikalizme engel olmak şeklinde zuhur etmiştir. Türkiye'nin bu politikaya geçişinde ekonomik dönüşüm ve askeri darbe önemli yer tutmaktadır. Zira 24 Ocak Kararları ile yabancı yatırım serbestleştirilmiş, ithal ikameci sanayileşme modelinden serbest piyasa ekonomisine geçilmiş, işçi ücretleri düşük tutulmuş, devalüasyon yaşanmış, IMF ve Dünya Bankası bu dönüşümü yönlendirmiştir. Bu dönüşümün meşruiyeti 1970'lerdeki ekonomik krize çare bulmak olsa da, asıl itici güç 12 Eylül darbesi ile gelen askeri bürokrasinin zor kullanması ile gerçekleşmiştir (Özen, 2011: 125). Bu dönem hazırlanan anayasa ile cumhurbaşkanının yetkileri artırılmıştır. Ayrıca bu dönemde Türkçe dışında dillerin konuşulması yasaklanmış, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ile üniversiteler denetim altına alınmış, Türk-İslam Sentezi'ni ele alan bir anlayış sergilenmiştir. Siyasi partiler ve parlamento feshedilmiş, eski siyasetçilere 10 yıl siyaset yasaklanmıştır. Özal ve partisini öne çıkaran nokta, eski siyasetçilerin yasaklı olması, seçime yeni bir nefes mantığı ile girip bunu halka özümsetmeleri, ekonomik başarılarından dolayı uluslararası platformdan bilhassa da ABD'den destek görülmesi ve Özal'ın lider kişiliği ve ileri görüşlülüğüdür. Özal, 1983 ANAP programında belirttiği gibi bölücülük ve düzensizliğin, anarşinin, yaşanan ekonomik krizlerde dışa kapalı ekonomi politikasının Türkiye'yi geriye götürdüğünü düşünmüştür. Özal yepyeni birleştirici ve neo-liberal bir söylemle bu olumsuzlukların giderileceğini belirtmiştir. Aslında Özal bir bakıma darbe otoritesinden yararlanarak, Türk-İslam Sentezi vurgusunu yaparak icraatlarını daha kolay yerine getirmeye çalışmıştır.

Özal, huzur ve güven temini, orta sınıfın güçlendirilmesi, bürokrasinin sadeleşmesi, doğu ve güneydoğu sorunlarının çözülmesi, konut ihtiyacının karşılanması, Türkiye'nin küreselleşmeye ayak uydurabilmesi ve bölgesel bir güç olabilmesi amaçları ile yönetime gelmiş, çoğunluğu mühendis, iş bitirici ve tanınmayan bir ekip tercih etmiştir.

Özal dönemi tezatlıklarından biri de, Özal'ın bürokrasiyi azaltmak istemesine rağmen başbakanlıkta 100'e yakın danışman ve 45. hükümette 8 olan devlet bakanlığı sayısını 12'ye çıkarması ile daha da artmış olmasıdır (Laçinok, 2007: 556).

Işın Çelebi ve Ceren Candemir'in 29 Ağustos 2012 yılında Prof. Dr. Nilüfer Göle ile görüşme notlarında Göle, Özal ve ANAP ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Göle'ye göre, Özal ve ANAP döneminin sosyolojik bir önemi vardır. Zira Özal sağın yenilenmesini temsil ederken ANAP ise politik kültürü değiştiren bir parti olmuştur. Lider de bu hususta önem arz etmektedir. Özal keskin sağ-sol ayrımının olduğu dönemde dört eğilimi birleştirici, uzlaşmacı bir tavrı olan Türkiye'yi dışa açan ve barıştıran bir lider olmuştur. Göle'ye göre, Özal dönemindeki kadar uzlaşmacı bir dönem daha meydana gelmemiştir. Yine Göle, Özal'ın liberal kimliği ile muhafazakâr bakışa dalga kıran olduğunu, Türkiye'ye seçme anlayışını getirdiğini, alternatif sunduğunu belirtmektedir. Özal sabırlı ve eleştirilere açık bir liderdir. Yanlış anlaşılmanın işin doğasında olduğunu kabul etmiştir. Göle'ye göre Özal ile tahammül öğrenilmiştir zira Özal'ın karakterinde tahammül önemli bir yer tutmaktadır (Çelebi, 2013: 124-138).

Akyol'a göre, Özal'ın en büyük zaafı ve zarar görme nedeni eşi Semra Özal'dı (Akyol, 2009: 348-350). Akyol, Özal'a neden Mesut Yılmaz'ı genel başkan, bakan olmasına tepkisiz kaldığını sormuş ve Özal araya birçok insanın girdiğini, yalanlar söylendiğini, bakan yapmayacağını ancak Evren'in şart koştuğunu, genel başkanlığı hususunda da yanlış kamuoyu oluşturulduğunu belirtmiştir (Akyol, 2009: 440).

2.4.2.2. 12 Eylül Dönemi, Turgut Özal İktidarı ve Dış Politikasının Genel Görünümü

12 Eylül'e zemin hazırlayan ortam şöyle özetlenebilir: 12 Mart 1971 muhtırası sonrası kurulan CHP ve MSP koalisyonu, karşıt uçları temsil etmesi nedeniyle uzun ömürlü olamamıştır. Bu durumun meydana gelmesinde ideolojik öğelerin yanı sıra liderler arası rekabette etkili olmuştur. Siyasal sistemi felce uğratan bu durumun yanı sıra, siyasal şiddet ve ekonomik kriz de Türkiye'yi etkilemiştir. Seksenlere gelindiğinde aşırı sağ ve sol görüşlülerin karşılıklı adam öldürmelerinin yanı sıra milletvekilleri, gazeteciler ve profesörler de öldürülmeye başlanmıştır. Ülkede hem ekonomik hem de siyasal şiddet, düzeni bozmaya başlamış, etkisini de artırmıştır. 1980 yılı, yıllık enflasyon oranı yüzde yüz kırklara ulaşmış, petrol ithalatı ihracatın önüne geçmiş, ticaret dengesizleşmiş, hükümetler etkisiz kalmıştır. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamında sol görüşlü kişi ve topluluklar dış politikada Üçüncü Dünya'ya yakın bir yol izlenmesini önerirken, 1971 yılında kurulan İslamcı Milli Nizam Partisi'nin isim değiştirerek, 1974 yılında MSP adını alıp koalisyon ortağı olması ile dinin politikadaki yerini yeni bir boyuta ulaştırmıştır. Zira daha fazla dini değerleri ön planda tutan bir toplum oluşturma isteği ve bunun yanı sıra İran İslam Devrimi ile de bu bakış açısı körüklenmiştir. Fakat Türkiye, Tahran'daki ABD büyükelçiliği işgalinde, Sovyetlerin Afganistan işgalinde bir Batı karakolu olarak önemi artan bir konum kazanmış, ordu artan stratejik önemini kaybetmek istememiş, Türkiye'nin Batıcı bir ülke modeli sergilediği ortaya konmuştur. 6 Eylül 1980 yılında Konya'da şeriatın getirilmesi bağlamında kitle gösterisi son nokta olmuş ve 12 Eylül 1980 yılında ordu yönetime el koymuştur. Oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ile yasama ve yürütme yetkileri bu kurulda toplanmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu dönem boyunca siyasi partiler, meclis ve dernekler kapatılmıştır. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun etkinliğine son verilmiştir. Üniversiteler için YÖK kurulmuştur. 21 Eylül 1980 yılında Bülend Ulusu Başbakanlığında kurulan hükümette, Turgut Özal ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev almıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 günü askeri bir müdahale ile partiler geçersiz kılınmış, parti liderleri önce gözetim altında tutulmuş, ardından

yargılanmıştır. Özetle darbeye giden yolda en önemli nedenler ise dış ticaret açığındaki artış, işsizlik, kıtlık, üniversitelerdeki karşıt görüşlülerin çatışmaları, güvenlik problemlerinin ileri seviyeye çıkması yer almaktadır.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren önderliğindeki MGK'nın radyodan okunan ilk bildirisinde ordu, Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koyduğunu açıklamıştır (Hürriyet, 2014). Aralık 1983 seçimlerine kadar dış politika yapımını Kenan Evren'in başkanlığını yürüttüğü MGK tekelinde tutmuştur.

Darbe sonrası gelen yönetim meşruiyetini sağlamak için, din öğesini ön plana çıkarmış, 1982 Anayasası 24. Maddesi ile liselerde ilk kez din dersi zorunlu kılınmış ve birçok ilahiyat fakültesi açılmıştır. Ayrıca sol harekete karşı Türk İslam Sentezi benimsenmiştir. Sentez ABD başkanı Jimmy Carter'ın Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü Yeşil Kuşak Stratejisi ile de uyum oluşturmaktadır. Zira bu strateji ılımlı İslam yoluyla ABD'nin SSCB'ye, sol hareketlere, radikal İslam'a karşı bir kalkan oluşturmasını sağlamıştır. Bu durumun, yani ABD'nin ılımlı İslam stratejisinin Türk dış politikasına yansıması, ılımlı kabul edilen Arap ülkeleri ile ilişkiler geliştirmek iken, iç politikaya yansıması 12 Eylül baskı yönetimini kurmak ve Türk-İslam Sentezini benimsemelerini sağlamak olmuştur (Tuncer, 2015: 17-19).

Özal'ın darbe sonrası iktidara gelmesinde 24 Ocak Programı ve bu programın aldığı dış destekler etkili olmuştur hatta askeri yönetim bu bağlamda seçeneksiz kalmıştır denilebilmektedir.

Aynı zamanda Özal'ın seçimlere katılmasından bir zarar gelmeyeceği düşüncesi ile Wahington'dan gelen telkinler ve Sunalp'e karşı denge oluşturmak adına da Evren ANAP'ı ve Özal'ı sakıncalı bulmamıştır. Lakin seçim grafiklerinin Özal ve partisi lehine yükselmesi Evren'in yerici konuşmaları dahi iktidara gelmelerine engel olamamıştır (Cemal, 2013: 32).

Darbesi sonrası dönemde Özal'ı diğer liderlerden farklı kılan özellikleri şunlar olmuştur: Özal, Evren'e karşı uslu çocuk, ANAP, 12 Eylül'ün tanımına uygun yeni bir partiydi, siyasi yasaklar Özal'ın önünü açıyordu, Sunalp Paşa'nın yanında sivil olarak görünüyor, yenilikçiliği, liberalliği, demokrasiyi vurguluyordu. Rakiplerinin soğuk görüntüsü karşısında "Tonton Amca" imajı çiziyordu. Halktan biri ve esnek görüşlü oluşu da Özal'a sempati kazandıran diğer yönüydü. Antikomünist edebiyatı yapmıyor, Demirel'le ilgili kötü bir söz etmiyor, kardeşi vasıtası ile MSP, Mustafa Taşar, Halil Şıvgın, Veysel Atasoy aracılığı ile de MHP tabanını elinde tutuyor, basını ise askeri yönetim üzerinde baskı unsuru olarak kullanıyordu. Ayrıca Amerikan diplomasisi de Özal'a destek vermekteydi. Amerikan diplomasisi, demokrasiye ekonomik sorunların çözülerek geçileceğini ve bunu sağlayacak geçiş dönemi lideri profilini de Özal'ın çizdiğini öne sürmüştür (Cemal, 2013: 33-37). Özal'ı diğer siyasetçilerden farklı kılan diğer bir yanı, liberal bir bakış açısı ile rejimi askerlerden arındırma, sivil toplumu vurgulama ve seçilmişlerin atanmışlar üzerinde olması gerektiği hususundaki görüşleridir. Aynı zamanda bu görüş sivilleşme ve demokratikleşmeyi de bir görmektedir. Özal'ı farklı kılan diğer bir husus ise rejimi sivilleştirmeyi siyasi pragmatizm ile sentezlemesidir. Zira darbe sonrası ilk zamanlar 12 Eylül rejimi döneminde sivilleşme ile ilgili düşüncelerini çok fazla ön plana çıkaramamıştır (Köker, 1995:203-204).

12 Eylül ihtilali sonrası, 1 milyon 683 bin vatandaş fişlenmiş, ölüm cezası verilen 517 kişiden 50'si idam edilmiş, en az 30 bin kişi sakıncalı gerekçesi ile işten atılmış, 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelenmiş, 937 film yasaklanmış, 3 bin 854 öğretmen 120 öğretin üyesi ile 47 hâkimin işine son verilmiştir (Akyol, 2009: 49). Özal, basına konulan sansür hakkında muhafazakârlık yanlarının ağır bastığını, günün şartlarının bunu gerektirdiğini ve bir şeyleri yapabilmek için kültür dar boğazını aşmak gerektiğini belirtmiştir (Barlas, 2001: 99-100).

1980 darbesi ile oluşan ortam, Özal dönemi alt yapısını algılamak için önem arz etmektedir. Özal dönemi gelişmelerine zemin hazırlayan darbe döneminde dahi, askeri yönetim ile devletin özerkliği artsa da izlenen ekonomi politikası, işçi işveren ilişkileri, dış politika uygulamaları burjuvazinin doğrudan çıkarlarına hizmet edecek yönde şekillenmiştir. Sendikal hakların kısıtlanması, ihracata dayalı ekonomi

politikaları, ABD ile ilişkilerin düzeltilmesi, Yunanistan ile ilişkilerin geliştirilmesi AT'ye tam üyelik politikasının kararlaştırılması da burjuvazinin kısa ve uzun vadeli çıkarlarına uygun olarak değerlendirilebilmektedir. Askeri özerlik, göreli özerklik olarak kapitalist sistemin işleyişini kolaylaştıracak bir yapısal durum olarak şekillenmiştir (Uzgel, 2004: 124-125). Bu dönem siyasal iktidar nazarında bürokrasinin azaltılmaya çalışıldığı, burjuvazinin güçlendiği bir dönemdir. ANAP ve Özal kimlikleri ve görüşleri bakımından bu durumu destekler niteliktedir. Dönemin partisi ANAP'ın ortanın sağında yer alışı, liberal görünmeye çalışırken, dinci ögeleri içinde barındıran muhafazakâr bir parti olarak yer etmesi, Özal'ın farklılıkları bir araya getirme amacı, dönemin şartlarına uygun pragmatist bir politika geliştirilmesi, Özal dönemin şartlarına uygun bir lider olarak hem bürokratik deneyimlerinin hem özel sektör ile bağlantılarının olması ve ekonomi bağlamında 24 Ocak Kararları'nın başlıca uygulayıcılarından olması da bu hususta dikkate değerdir. Bu nedenle eski politikacılara getirilen politika yasağına rağmen ve geçmişte MSP'den milletvekili adayı olmasına rağmen Özal yine de tercih edilmiştir. Yeni hükümette hem Özal hem de kabinedeki bazı bakanların daha önce özel sektörde görev alması ve iş çevrelerine yakın olmaları, burjuvazinin siyasal iktidara olan etkisini de göstermektedir. Özal döneminde devlet aygıtının, siyasal iktidar, burjuvazi karşısında araççı, minimal bir konuma yaklaştığı söylenebilmektedir.

Özal, politik yeteneğini ekonomiye uyumlayabilen, determinist, zeki, pragmatist, Türkiye'nin nereye gitmesi gerektiği hususunda realist yeni tip bir Türk liderdir (Abramowıtz, 2013:37). Özal, dindardı ve bunu halka gösterirdi. Hacca gitmesi, Cuma namazlarını kaçırmaması, iftar davetleri onun gizli fundamentalist olduğuna dair söylentilere sebebiyet vermiştir. Ancak dini yönü, hiçbir zaman liberal bakış açısını, demokrasi ve entelektüel yönünü kısıtlayacak boyutta olmamıştır. Özal Türkiye'nin bölgesindeki ve dünyadaki yeri hakkında olağanüstü büyük düşünmüştür. Ortadoğu'yu Türkiye himayesinde diriliş alanı olarak görmüştür. Türkiye ve Arap dünyası arasındaki bariyerleri kıran ilk modern Türk lideri olmuştur (Abramowıtz, 2013: 45). Özal için İslam önemli bir kişisel referans olarak yer almıştır. Zira Özal açıkça Müslüman kimliğini ifade etmiştir. Fakat bu durum Özal'ın modern bir yaşam sürdürmesine engel olmamıştır. Özal zoraki hayalleri, olağanüstü hedefleri ile bir idealistti ve görev aşkına sahipti, kutsal bir şekilde nasip olmuş

misyonunu Allah'ın yardımı ile gerçekleştireceğine inanmış ancak buna rağmen seküler bir kimliğe de sahip olmuştur (Heper, 2013: 142). Özal tüm süreçleri ve hemen hemen tüm kararları kontrol eden bir liderdi. Özal'ın bu yaklaşımı bazı parti üyeleri tarafından eleştirilse de parti üyeleri sadık ve Özal'a bağlı kalmışlardır (Özen, 2013: 83).

Özal, dış politikada bir liderin gerekli durumlarda, etkili ve reformcu olması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre dış politikada Atatürk ve İnönü çizgileri var. Bunu şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Atatürk, şartlar elverince, Hatay'ı alıyor. Boğazlar rejimini Montrö'de değiştiriyor... İtalya'ya ve Almanya'ya karşı, İngiltere'nin, Fransa'nın yanına geçiyor... Fakat İnönü'nün çizgisi fevkalade tutucu..."* (Barlas, 2001: 121). Bu cümleler Özal'ın reformu kimliğini ispatlar nitelikle kabul edilebilmektedir. Özal Kemalist liderlik anlayışını da değiştirip, farklı bir dış politika anlayışı geliştirmiştir. Özal dönemi izlenen ekonomik öncelikli dış politika, etnik politika bağlamındaki bakış açısı ve dış politikaya kazandırılan yeni aktif ve çok boyutlu kimlik de bu durumu örneklendirebilir niteliktedir. Kemalist liderlik anlayışından farklılık oluşturma bağlamına Dışişleri Bakanlığı'nın gücünün azaltılması, Kemalizm'in altı oklarından ikisi olan devletçilik ve halkçılığı geri plan itilmesi de örnek gösterilebilir.

Ataman, Özal liderliğini anlamak için birkaç faktörün önemli olduğunu vurgulamıştır: İlk olarak, Özal'ın kişiliği, deneyimleri, onun ideolojisini, iç ve dış politika girişimlerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Özal, birçok tabuyu yıkmış ve kendi kontrolünde yeni bir sistem kurmuştur. Özal ideolojisi, Batılı bakış açısı, Türk kültürü ve İslam sentezinden oluşmaktadır. Birçok bilim adamı buna Türk-İslam Sentezi demektedir. Bu sentezle sadece İslam ve Türk milliyetçiliğini takip etmek, Türkiye'yi uluslararası alanda daha güçlü ve başarılı kılacağı ümit edilmektedir. Burada Osmanlı ve İslam kültürü önem arz etmektedir. İkincisi, ekonomik ve politik liberalizmdir. Özal'a göre modernleşme ancak liberalizmle mümkündür. Özal ekonomik liberalizmi, politik çoğulculuğu başarmak için kullanmıştır. Üçüncü olarak, Özal'ın ANAP'ı kurması ve yönetmesidir. Parti, milliyetçi ve muhafazakâr, ulusal ve moral değerlere adanmış, serbest pazar ve girişime dayalı liberal bakışa sahip bir partidir. Özal partisini reformist, modern, ilerici, geleneklerine ve kültürüne

sadık bir parti olarak tanımlamıştır. Özal liderliği diğer liderlerce eleştirilmiştir. Özal, muhafazakâr politik ve sosyal gruplarca desteklenmiş Anadolulu iş adamları da büyük destek vermiştir. Özal yönetimi, Türk siyasi hayatında en çok uluslararası anlaşma yapan yönetim olmuştur (Ataman, 2002: 125-132).

Özal dış politikası ölçülü risk alabilen, alternatiflere açık, araştırmaya açıktır. Bu bağlamda Özal'ın çoklu işbirlikleri geliştirmek istemesi, Yeni Türki Cumhuriyetler, İslam Dünyası, komşu ülkeler, Doğu Avrupa, Doğu Asya ülkeleri, Amerika ile ilişkilerini geliştirmesi, bölgesel ve İslamcı örgütler ile de ilişkiler kurulması kayda değer özelliklerdir.

Türk dış politikası Özal'ın liderliğinden yararlanarak farklı bir yol izlemiştir. Onun dönemine kadar büyükelçilerin iş adamları ve projelerini takibi ayıp sayılırken, Özal bunu yıkmış ve ticari ilişkilerin ilerlemesi yoluyla Türk dış politikasının gelişip, çeşitlenmesini sağlamıştır. Özal döneminde, ABD'de Türk Araştırmaları Merkezi kurulmuştur. Bu durum Ermeni Meselesi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Bulgaristan'da yaşanan sorunlar, İslam İşbirliği Teşkilatı'na taşınmış ve din ve ırk ayrımcılığıyla suçlanan hükümete karşı rapor yayınlanmış ve Bulgaristan'a böylece tepki gösterilmiştir. Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde, Bosna Hersek krizinde, Bosna Hersek Dışişleri Bakanı'nın ekonomik bir form olan İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'ne (ISEDAK) davet edilmesi ve 1992 Dakar Zirvesi'ne Bosna Hersek temsilcisi olarak Dışişleri Bakanı'nın katılımının sağlanması ve konuşma yapması, Bosna Hersek'e büyük bir destek sağlandığının da göstergesi olmuştur (İhsanoğlu, 2015: 56-61). Türkiye'nin Bosna iç savaşındaki resmi tutumu, Sırp saldırılarını durdurmak için uluslararası toplumu harekete geçirmek olmuştur (Ülger, 2006: 269).

Özal dış politikası, öncelikle bozulan siyasi ilişkileri rayına oturtmak, Türkiye'yi yeniden dünyaya açmak istemiştir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için ekonomik bağları kullanmaya önem verilmiştir. Zira ekonomi yoluyla karşılıklı bağımlılık oluşacak, bu da zamanla siyasi ilişkileri geliştirecektir (Keçeciler, 2015: 145). 1980 öncesi birikimle oluşan yüzde 12.8 düzeyindeki yurt içi tasarrufların gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı, 1983 yılı politikaları ile 1991 yılında

yüzde 24,6'ya yükselmiştir. 1983 yılında 81 milyar dolar düzeyinde olan GSYİH, 1991 yılında yüzde 146 artışla 200 milyar dolara kadar yükselmiştir. Sabit sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı, 1980 yılında yüzde 20.3 iken, 1991 yılında yüzde 22.1 e yükselmiştir (Çelebi, 2013: 242-243). ANAP iktidarı boyunca 1983'den 1989' a kadar 82 kanun hükmünde kararname, 3678 bakanlar kurulu kararnamesi ve 350 adet kanun çıkarılarak sorunlara hızla cevap aranmıştır (Çelebi, 2013: 123). Döneme hâkim olan Soğuk Savaş'ın tekrar sertleşmesi Türk dış politikasında Batı-ABD faktörünün yeniden öncelikli hale gelmesine, SSCB'nin yıkılması ile Türkiye'ye kuzeyden gelen tehdidin son bulmasına ancak Batı nezdinde öneminin kaybolacağı tartışmalarına yol açmıştır. Körfez Krizi ile üsler ve tesislere ihtiyaç duyulması ile NATO'nun misyonunu değiştirerek devam etmesi ile Türkiye'nin eski önemine kavuşmasına sebep olmuştur. SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması ile Türkiye'nin yeni kurulan ve etnik ve dini bağları olan devletlerle ilişkilerini geliştirmesi bağlamında dış politikasında yaşanan gelişmeler uluslararası alanın bu dönemdeki Türk dış politikasına en önemli yansımaları olmuştur.

Turgut Özal'ın geleneksel dış politika tarzından farklı bir yanı da karşı tarafın haklı olup olmadığının üzerinde düşünmesidir (Eralp, 2015: 256). Kürt sorunu ya da Yunanistan ile ilişkilerde denge sağlama isteği bu minvalde değerlendirilebilmektedir. Özal DPT'de çalıştığı dönem, Batı karşıtı olduğuna dair eleştiriler alsa da IMF ve Dünya Bankası ile ilişkilerini sürdürüp pragmatist bir yol izlemiştir.

Özal çeşitli kurumlarda çalışmıştır. Ekonomik Koordinasyon Kurulu, AET Koordinasyon Kurulu, Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği Örgütü başkanlığı yapmıştır. Nakşibendi tarikatı ile gönül bağı olduğu kardeşi Korkut Özal tarafından açıklanmıştır. 1975 I. Milli Cephe Hükümeti kurulması ile MHP İstanbul senatör adayı, 1977 genel seçimlerinde İzmir'den MSP adayı olmuş ancak başarılı olamamıştır. Özel sektör tecrübesi, Sabancı Holding ile çalışması, kendi şirketlerini kurması ve 1979 yılında Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası başkanlığı yapması ile gerçekleşmiştir. Özal bünyesinde zıtların uyumunu barındıran bir lider olmuştur. Değerleri, kültürü ve tarih realitesiyle barışık bir toplum hedeflemiştir. Özal Türkiye'nin lider olduğu bir Türk-İslam dünyası tasarlamıştır. Özal Türkiye için

tanıtım aracı olmuş ve Türkiye'nin dünyada tanınmasını sağlamıştır. Özal'ın zıtlıklarının bir arada olması durumu, dış politikada, tek başına, otoriter bir yaklaşım içeren üslubu ile reformcu bir politikacı anlayışı içeren iki zıt anlayışı sentezlemesidir. Bir yandan sivil rejime yumuşak ve hızlı bir geçiş, asker ile kavga içinde olmama, etkili bir lidere sahip olma, serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandırma, uluslararası ekonomiye eklemlenme, ulusal sermaye sahiplerinin dış pazarlara açılmalarını sağlama, uluslararası finans kesimlerinin de destek verdiği bir lider profili çizme, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini sağlarken diğer yandan hukukun üstünlüğü ve iyi işleyen bir piyasa ekonomisi için gerekli olan yasal sistem oluşturulmaması, ekonominin kanun hükmünde kararlarla yürütülmesi, enflasyonun yükselmesi ve ekonomik krizler oluşması, partiler arası rekabet olmadan tek parti ile kararlar alındığı için reformların sağlıklı gelişememesi ve zaman zaman yaşanan yolsuzluklar bu dönemde yaşanan olumsuz durumları teşkil etmiştir.

Özal, Türk halkına cesaret ve güven aşılamış, Türkiye'nin uluslararası imajını geliştirmiştir. Öyle ki ABD başkanı George H. W. Bush, Ortadoğu bölgesinde atacağı adımlardan önce Özal ile görüşmüştür hatta vefatından sonra Özal için "*Özal sevgisi o kadar damarlarıma işlemişti ki artık rüyalarıma giriyordu, telefon faturalarımın kabarması da cabası"* demiştir (Akyol, 2009: 33-34).

Muhittin Ataman'a göre, Özal dönemi Türk dış politikası farklı bir kimlik kazanmıştır. Devletin kimliği, tamamen laik ve Batıcı olmaktan çıkıp teknolojik olarak Batıcı ancak kültürel olarak Doğucu bir hale bürünmüştür. Yine Ataman'a göre, Özal İslamcı görüşleri ile laiklik, cumhuriyetçilik ve inkılapçılık ilkelerinin uygulama alanlarını daralırken, liberal politikalar izleyerek devletçilik ve halkçılık ilkelerini geri plana itmiştir. Ayrıca Kürt halkı ve diğer etnik grupların varlıklarını kabul ederek de milliyetçilik ilkesini işlevsiz kılmıştır (Ataman, 2000: 54).

1983-1993 dönemi Türk dış politikasını etkileyen unsurlar arasında uluslararası konjonktür olduğu kadar Özal'ın siyaset anlayışı da bulunmaktadır. Özal'ın üç bakış açısı, dış politikasının oluşumunda etkili olmuştur: İlki, değişim ve reform önünde engel olarak gördüğü Kemalist ideolojidir. Ancak, Özal Kemalist ideolojiyi Atatürk ile değil İnönü ile özdeşleştirmektedir. Kemalist anlayışın şekillendirdiği geleneksel

dış politika ilkelerinden, Batıcılığı desteklerken statükoculuğu eleştirmektedir. Özal Atatürk'ü değişime açık görürken, İnönü'yü statükocu kabul etmiştir. Dışişleri Bakanlığı'na da bu mirasın İnönü'den kaldığını düşünmektedir. Özal'a göre dış politikada, aktif politika yani gerektiğinde riskler alınabilen fırsatları değerlendirebilen bir anlayış daha etkili olacaktır (Ertosun, 2014: 297-299). Özal, bazı bağlamlarda Kemalist dış politikadan ayrı bir bakış açısı geliştirmiştir. En önemli örneği, 1991 Irak Savaşı'nda ortaya koyduğu Türklerle Kürtlerin birlikteliğinin Ortadoğu'nun yeni güç merkezi olacağına olan inancıdır. Zira Bush mültecilere yardım etmezken, Özal yardım edebileceğini vurgulamıştır (Mortimer, 2015: 48). İkincisi, dış politikayı da yönlendiren ekonomi öncelikli siyaset yaklaşımıdır. Öyle ki Demirel'e yazdığı mektupta bunu Türk dış politikasının ekonomik kalkınma seviyesine getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Barlas, 2001: 184). İş adamlarını yurt dışı gezilerini götürmüş ve karşılıklı bağımlılık sağlayan ticari ilişkiler ile siyasi sorunların çözüleceğine inanmıştır. Üçüncüsü, ise pragmatizmdir. Özal, 28 Aralık 1984'teki İcraatın İçinden programında *"Türkiye, Batı blokuyla olduğu kadar, Orta Doğu ülkeleri ile de, Doğu bloku ile de niçin alışveriş yapmasın? Şu basit gerçeği ifade etmek istiyorum: Kim bize yar olursa, biz de ona yar oluruz.."* diyerek bu tutumunu dile getirmiştir (İcraatın içinden, 1985: 54).

Ekonominin önemini her daim vurgulayan Özal, Cumhurbaşkanı olarak 2 Ekim 1992 yılı, Marmara Kulübü Toplantısı'ndaki İstanbul konuşmasında genel bir değerlendirmede bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinde kurulduğunu belirtmiş, imparatorluğu iyi tanımadığımızı, hala ondan öğrenecek şeylerimizin olduğunu ifade etmiştir. Özal'a göre imparatorluğun hızla gerilemesinde, Sanayi Devrimi'nin kaçırılmasının payı büyük olmuştur. Bunun yanı sıra Amerika'nın keşfi ile buradan Avrupa'ya aktarılan zenginlikler, fiyatların yükselmesine ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan mal kaçmasına ve ekonominin bozulmasına neden olmuştur. Yine Özal'a göre diğer bir eksiklik matbaanın geç gelişi ve bilginin yayılmasında meydana gelen gecikme ve bu durumun ise imparatorluğun gelişimini engellemesidir (Barlas, 2001: 301-303).

Özal, Marmara Kulübü toplantısındaki konuşmasında uzlaşmayı sağlamanın münakaşa etmekten geçtiğini ve bunun için de fikir ve ifade hürriyetinin olması gerektiğini vurgulamıştır. Özal'a göre bir fikir beğenilmese dahi, açıklanıp münakaşa edilerek ortadan kalkabilecektir. Önemli olan karşı olduğumuz fikirlerin tartışılması ve neden bu fikrin uygulamaya geçilemeyeceğinin açıklanmasına fırsat verilmesidir. Marmara Kulübü Toplantısı'ndaki konuşmasında Özal, din ve vicdan hürriyetinin öneminden bahsetmiştir. Özal için din ve vicdan hürriyeti insana huzur vermektedir. Huzurlu olan insan ise iyi çalışan ve verimli olan insandır. Burada ise Özal'ın manevi değerlerinin etkisi ortaya çıkmaktadır. Özal, kendisi için önem arz eden üçüncü hürriyet olan teşebbüs hürriyetini de Marmara Kulübü Toplantısı'ndaki konuşmasında dile getirmiştir. Serbest pazar düşüncesinin temelinde serbest düşüncenin yattığını, devletin geride, insanın önde olması gerektiğini ve serbestçe bildiğini en iyi şekilde uygulaması gerektiğini vurgulamıştır (Barlas, 2001: 321-323).

Özal'ın kimlik ve kültürel değerlere de ağırlık veren dış politikasında dikkate alınması gereken en önemli unsur, tez canlı, çalışkan ve ileri görüşlü kimliğini ön planda tutarak dış politika kararları almasıdır. Zaman zaman kendisini Dışişleri Bakanı yerine koyup karar vermesi, zaman zaman başbakan zaman zaman da devlet başkanı gibi kararlar alabilmesi tez canlı olmasına bir örnek olabilmektedir. Yunan vatandaşlarına vizeyi kaldırdığını ilgili kurumlardan habersiz, basına açıklaması, Bulgaristan'dan göç eden mülteciler konusunda tek başına kararlar alması, 1991'de Körfez Savaşındaki tavrı da bunun önemli örneklerindendir. Orta Asya ülkeleri, Müslüman ülkeler ile ilişkileri kültürel ve ortak değerler boyutunda ele alması, zaman zaman konuşmalarında etnik kökeninden, dini görüşlerinden bahsetmesi de sosyal konstrüktivist açıdan dış politika gelişiminin önemli göstergelerindendir.

Hasan Kösebalaban'a göre, Özal dönemi Türk dış politikası ideolojisi ve kimliği liberal sekülarizmdir. Liberal sekülarizmin kökenleri 1839 Tanzimat reformalarına ve Prens Sabahaddin gibi Osmanlı liberal entelektüellerine dayanmaktadır. Burada ele alınan sekülarizm, din özgürlüğünü savunan pasif sekülarizmdir. Bu dönemki reformlar ile dinden ziyade ortak vatan nosyonuna dayalı, kapsayıcı Osmanlı kimliği ile liberalizmin temelleri atılmıştır. Özal döneminde de liberal reformlar ve küresel politik ekonomiye eklemlenme amacıyla

özgürlüklere dayalı, ABD ile ittifak halinde iddialı bir dış politika yürütülmüştür. Fakat ekonomik eksiklikler ve bürokrasi engeli Özal'ın hedeflerinin yarım kalmasına sebep olmuştur (Kösebalaban, 2014:48-51).

Özal'a göre, dış politika sadece bir kültürden ortaya çıkabilecek siyasal amacın ifade edilmesi demektir (Özal, 2010: 368). Sosyal konstrüktivizm için de önemli bir noktayı bu görüş ile bağdaşlaştırabiliriz. Zira sosyal konstrüktivizme göre de kimlik ve kültür, ulusal çıkarları, ulusal çıkarlar ise dış politikayı oluşturmaktadır.

Özal, Türk dış politikasında farklı pozisyonlarda, iki dönemde etkili olmuştur. Birinci dönem; 1983-1989 arası başbakanlık dönemi, ikinci dönem ise; 1989'dan vefat ettiği tarih olan 1993 'e kadar olan cumhurbaşkanlığı dönemidir. Başbakanlık yıllarının ilk dönemi olan birinci Turgut Özal hükümeti döneminde, 1983-1987 yılları arasında ordunun dış politika kararları üzerinde etkisi olmuştur. Hem karar alma sürecine hem de karar alma mekanizmalarına müdahalede bulunulmuştur. Zira 1983-1987 yılları arası Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu Kenan Evren'in telkinleri ile seçilmesi buna bir örnek teşkil edebilmektedir. Başbakan Özal'ın Bakanlar Kurulu listesi 13 Aralık 1983'te onaylanmıştır ve Türkiye Cumhuriyetinin 45. Hükümeti 24 Aralık 1983 de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) 213 kabul, 115 ret ve 65 çekimser oyla güvenoyu almıştır. 1987-1989 ikinci başbakanlık dönemi ise Özal'ın daha fazla etkin olduğu yılları temsil etmektedir.

Özal'ın yeni siyaset anlayışı, toplumu mozaik yani farklı inanç ve değerlerden gören millet anlayışı, Cumhuriyeti resmi ideolojilerden farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olarak gören tarih anlayışı, İslam'ın Türkiye'nin kültürel ve siyasal bir kimlik oluşmasını sağlayacak olan din anlayışı, âdemi merkeziyetçi yönetim anlayışı, minimal devlet anlayışı, liberal-muhafazakâr bir devlet anlayışı üzerine kurulmuştur (Duman, 2010: 246-247).

Özal dönemi dış politikası değerlendirilirken uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmelerin iç politikaya ve liderlerin dış politika davranışları üzerine olan etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira SSCB'nin yıkılması, artan enerji ihtiyacı, Avrasya jeopolitiğinin öneminin artması ve bu alanda meydana gelen güç boşlukları,

Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu ile olan bağlarını canlandırması yolu ile dış ülkelerdeki Türklerle ilişkilerini geliştirmesine, kültürel anlamda çoğulcu bir bakış açısını benimsemesine neden olmuştur. Özal, Yeni Osmanlılık kavramı gereğince Osmanlı coğrafyasında Türkiye'nin etkili olması gerektiğini, bir yandan ABD ve Batı ile ilişkisini sürdürürken diğer yandan da tarihi ve kültürel değerleri ile bağlı olunan İslam Dünyası ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile işbirliği içinde olunması gerektiğini öne sürmüştür. Böylece çok boyutlu aktif bir dış politika geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Özal, devlet yönetimini askeri anlayıştan kurtarmaya çalışmıştır. Âdemi merkeziyetçiliğe önem vererek, yerel yönetimleri güçlü kılmak istemiştir. Halkın yönetime daha fazla katılımını sağlamak için referandum kavramını aktif halde tutmuştur. 1991 yılında Türkçe dışındaki dil ve lehçelerin sözel, yazılı ve basılı şekillerle kendini ifade etmesine müsaade etmiştir. Yeni Osmanlıcılık adı altında çok kültürlü, çok etnikli, çok kimlikli bir Türkiye'nin daha güçlü olacağını öne sürmüştür (Ataman, 2011: 590-591).

Özal, silahlanma yarışlarının başladığı, Yeni Sağ'ın dünyayı etkisi altına aldığı, yakın komşularımız arasındaki savaşların kıvılcımlandığı, kısaca siyasal dengelerin yeniden oturtulmaya çalışıldığı bir dönemde iktidara gelmiştir. Yaşanan darbe ve askeri yönetim, Rusya'nın Afganistan işgali, İran- Irak savaşı, Lübnan'daki iç çatışmalar, Ege adaları, Kıbrıs sorunu konjonktürün durumunu ve Türkiye'nin içe kapanık bir hale gelmesini ve dışlanmasını açıklayıcı niteliktedir. Bu dönemde iktidara gelen Özal, risk alabilen, aktif dış politikası ile Türkiye'nin kötü imajını yıkmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye'yi dışa açmak, uluslararası ticaret sermayesine eklemlemek ve Türkiye'nin hem Batılı hem de Doğulu kimliğini vurgulamak, Türk İslam sentezini yaşatmak istemiştir.

Özal'ın dış politika anlayışı çok yönlü, dışa açık, ekonomi odaklı, hesaplı risk almaya dayalı, aktif tarafsızlık ilkesine bağlı, diplomasiye önem verilen, bölgesel proje ve yatırımları destekleyen bir politika olarak değerlendirilebilmektedir.

Aslında Özal dönemi anlayışının zeminini hazırlayan diğer bir gelişme de, ithal ikameci modelin tıkanıp, uluslararası alandaki değişiklikler ile özelleştirme odaklı, piyasa ekonomisi ağırlıklı ekonomi politikalarına geçişin zamanının gelmesi ve Özal hükümetinin bunu uygulayacak en iyi ekip olarak görülmesidir. Aynı zamanda tek parti çoğunluğu ile istikrarın sağlanması da diğer önemli bir nedendir.

Özal Türkiye'nin meselelerini çözmek için ekibi ile çalışmaktaydı. Hüsnü Doğan, Yusuf Özal, Hasan Celal Güzel bunları eski asker, Adnan Kahveci, Mehmet Keçeciler ise yeni asker, Prensler olarak nitelendirilmiştir (Birand, Yalçın, 2015: 62).

Bürokrasiden hoşlanmayan Özal, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi ile aktif bir dış politika yürütemeyeceğini belirtmiş ve etkisini azaltmaya çalışmıştır. Bu bağlamda bazı yetkiler alınarak devlet bakanlıklarına paylaştırılmıştır. 177 sayılı 13 Aralık 1983 ve 206 sayılı 8 Haziran 1984 tarihli kanun hükmünde kararnameler ile Dışişleri Bakanlığı'nın görev ve yetkileri düzenlenmiştir (Uzgel, 2004: 155-156). Başbakanlığının ilk dönemlerinde dış politikaya çok fazla müdahale etmeyen Özal, ilerleyen zamanlarda bireyselci yaklaşımları ve tez canlı yapısı ile karar alma aşamalarında etki yaratmak istemiştir.

ANAP iktidarı boyunca altısı istifa olmak üzere sekiz Dışişleri Bakanı'nın görevinden ayrılması, iki savunma bakanı ve bir genelkurmay başkanının da istifa etmiş olması, dış politikada alışılmış metotların sona erdiğinin göstergesidir.

Özal'ın geleneksel dış politika yapımı üslubu hususunda farklı olma sebebini kişilik özelliklerinde de aramak gerekmektedir. Özal statik ve geleneksel, hantal bürokratik yapıyı devre dışı bırakmayı istemiştir. Özal'ın yetişme tarzı, devlet tecrübesi, inancı, kişilik özellikleri onun dış politika anlayışı üzerinde etkili olmuştur. Türkiye'nin en kritik dönemlerinde risk almış ve başarıya ulaşmıştır. Bu özgüven ile dış politikada öncü bir rol üstlenmiştir. Özal'ın almak istediği risk hesaplı risk olmuştur. Ayrıca uluslararası kurumlarda çalışmış olmasının getirdiği uluslararası kişilik, hem Doğu hem Batı dünyasının liderleri ile tanışıyor olması da aktif dış politikasının oluşumunda etkili olan nedenlerdendir. Özal'ın sahip olduğu karizmatik kişilik, samimi ve lider yönü, inançları kararları üzerinde etkili olmuştur.

Özal'ın ABD benzeri bir başkanlık sistemi ilgisi de dış politikada aktif olmak isteme nedenlerindendir. Resmen olmasa da fiilen bunu uygulamaya çalışmıştır. Özal'ın sıra dışı, aceleci mizacı, bireysel tercihleri de önem arz etmekteydi. Başkanlık konusunda Özal, dış politikasında bürokrasinin hantallığından kurtulmak istemiş ve hızlı karar almanın başkanlık sistemi ile mümkün olacağı vurgulamıştır (Çınar, 2011: 8).

Özal döneminin diğer bir özelliği de pragmatizmdir. Devlet kurumlarında görev almış, bürokrasiyi bilen, özel sektörde bulunmuş olan Özal farklı alanlarda ve konumlarda çalışmıştır. Yaşamında yer alan bu çeşitlilik MSP'den aday olurken yüksek faize dayalı ve Batı'ya bağımlı liberalizm savunuculuğu ile eklemlenince daha da genişlemiş ve eklektik özellikler taşıyan bir kişiliği ortaya çıkarmıştır. Dönemin Türkiye'si ile de kesişen bu kişilik yapısı Özal'ı Müslüman teknokrat partisini de pragmatizmi benimseyen bir parti olarak tanıtmıştır.

Bu dönemde ekonomik olarak iyi olan her şeyin dış politika bağlamında başarılı olabileceği de düşünülmüştür. Yunanistan ve İran ile ilişkiler bu bağlamda önem taşımış ve ekonomik ilişkilere bilhassa önem verilmiştir.

Özal döneminde sosyal konstrüktivizm açısından, karar alma hususunda, karar vericinin kimliği açısından, dikkate değer en önemli gelişmelerden biri de yaşanan karışıklık durumudur. Zira Özal, zaman zaman bir başbakan, zaman zaman Dışişleri Bakanı, zaman zaman ekonomiden sorumlu bakan gibi hareket etmiş ve bürokrasiyi atlatma adına kararlar almıştır. Başbakanlığının ilk yıllarında Dışişleri Bakanlığı'nı atlayarak tek taraflı Yunan vatandaşlarına vizeleri kaldırdığını açıklaması, Bulgaristan'dan göç eden mülteciler konusunda yine Dışişleri Bakanlığı'na danışmadan karar alması ve dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın istifasına sebep olması, Körfez savaşında Kerkük-Yumurtalık petrol botu hattının kapatıldığını basına tek başına açıklaması gibi örnekler de liderin karar alma sürecinde karakter ve değer yargılarının etkisini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Devletlerin dış politikalarında kimlikleri yönünde çıkarları olduğu sosyal konstrüktivizmin önemli argümanlarındandır. Özal'a göre, Amerika pragmatist bir kimliğe sahipti ve istediğini alıyordu. Avrupa ise daha saplantılı ve taraflılıkları olan, ortak yönde buluşamayan bir yapıya sahipti. Bu nedenle Amerika Özal için her zaman daha önemli olmuştur. Avrupa ise ekonomik değeri yüksek bir alan olarak kabul edilmiştir.

Özal'ın Türk dış politikası vizyonunda 4 önemli nokta bulunmaktadır. İlki, Batı dünyasına bakışı ve Türkiye'nin dünyadaki yerine ilişkin görüşleri, ikincisi, Türkiye'nin İslam dünyası ile ilgili bağlantıları hakkındaki görüşleri, üçüncüsü, Doğu-Batı arasında köprü vazifesi gören Türkiye'nin durumu ve dördüncüsü, SSCB sonrası yenidünya düzeninde Türkiye'nin konumudur. Bu bağlamda Özal'ın Batı ile ilgili görüşlerinin önceki liderlerden çok farklı olmadığı görülmektedir. Özal, Batının yalnızca teknoloji ve sanayileşme açısından önemli olmadığını aynı zamanda siyasi ve düşünce sistemleri açısından da önem arz ettiğini vurgulamıştır. Zira liberalizme kuvvetli bir inancı bulunmaktaydı. Liberalizm ışığında Türkiye, düşünce ve ifade özgürlüğü, dini inanç özgürlüğü, ekonomik girişim özgürlüğü adı altında çok önemli üç özgürlüğü uygulamaya geçirmeliydi (Gözen, 2000: 120-121). Özal bir yandan Batılılaşırken diğer yandan da öz değerlerini koruma taraftarı idi. Zira İslam inancı, onun İslam dünyası ile yakın ilişkiler kurması bağlamında önemli bir referans olmuştur. Özal'ın İslam inancı radikal boyutta olmamıştır. Liberal düşünce yapısına sahip bir birey olarak Batı ile İslam anlayışını kaynaştırmayı hedeflemiştir. Özal hem Doğu hem Batı ile ilgilenen, kendi değerleri ile Batı değerlerini sentezleyen bir Türkiye ve bu kesimler arası bağları kuran köprü ülkesi olmak istemiştir. Son olarak da SSCB'nin yıkılması sonucu tehdidin kalkmasının ardından Türkiye'nin öneminin devam etmesi için hem Avrasya hem Avrupa hem de ABD ile birlikte çok yönlü bir dış politika izlemek istemiştir.

2.4.3.Özal Liberalizmi

Turgut Özal, dış politika bağlamında liberalizmi hem ekonomi alanına hem de siyaset alanına özümsetmeyi hedeflemiştir. Öncelikle liberalizm ve neo liberalizm ele alındıktan sonra Yeni Sağ'a ve Özal'ın liberalizm anlayışına değinilecektir.

Liberalizm kökenleri 18. ve 19. yüzyıla kadar giden bir yaklaşımdır. Temelinde, serbest piyasa ekonomisi ve hukuk yer almaktadır. Bunun yanı sıra bireyi temel alan ve bireye büyük önem veren bireyselcilik bakış açısı, adalet, iç-dış güvenlik hususları dışında sınırlı devlet anlayışı, siyasal ve ekonomik anlamda özgürlük, farklılıkların birlikteliği, ekonomide devlet baskısının olmaması, neo popülizm de denilen karar alımı esnasında sivil toplum kuruluşlarının ve ekonomik baskı gruplarının görüşlerine önem verilmesi, pragmatizm gibi önemli ilkeleri de barındırmaktadır.

Liberalizm, İngilizce "liberty" kelimesinden yani "özgürlük"ten türemiştir, temelinde özgürlüğü barındırmaktadır. Liberalizm, muhafazakâr değerlere de önem vermektedir. Toplumun tarihi ve gelenekleri önemlidir. Bu bağlamda Türkiye bağlamında Yeni Osmanlıcılığa da vurgu yapılabilir. Tüm bu özellikleri barındıran önemli örneklerden biri de Turgut Özal dönemi dış politikasıdır.

Liberal düşünce, Aydınlanma çağı düşünürlerini etkilemiştir. John Locke, David Hume, Adam Smıth, Montesquieu, Voltaire, Immanuel Kant'ın çalışmalarında yer almıştır (Arı, 2002: 354).

Ahlaki olarak bireyci olan liberalizm, birey, bireysel özgürlük, insan hakları, anayasacılık ve hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrımı, sınırlı devlet, tarafsız devlet, özel mülkiyet ve serbest piyasa ekonomisi gibi temeller edinmiş bir siyasi programdır (Uluç, 2014: 109). Liberalizm bireyi temele alır ve bireyi temele alırken de bireyin temel hak ve özgürlüklerini korumak adına sınırlı devleti öngörür. Devleti sınırlandırma işlemi anayasa ile güvence altına alınarak anayasacılık temel olarak benimsenir. Devlet, iç-dış güvenlik, kamu düzeni, adaletin sağlanması ile görevlendirilir. Ayrıca bireyin kendisini gerçekleştirmesi adına devlet tarafsız olmalıdır. Liberalizm üç başlık altında sınıflandırılabilmektedir, bireysel ve sivil hakları, hukukun üstünlüğünü savunması boyutuyla ahlaki liberalizm; halk egemenliği, seçme ve seçilme hakkı ve siyasal katılımı savunması boyutuyla siyasi liberalizm; serbest piyasa ekonomisi, özel mülkiyet ve devletin ekonomideki ağırlığını azaltması yönündeki boyutuyla da iktisadi liberalizm.

Liberalizmin genel kabul görmüş temel ilkeleri şunlardır: Bireycilik: Liberalizm bireyi odak noktası ve merkez olarak kabul eder, diğer aktör ya da birimlerden üstün tutar. Rasyonalite- Ekonomik İnsan (Homo Economicus): Bireyler rasyoneldir ve tercihleri de bu minvalde tutarlıdır, çıkarlarını en üst düzeyde tutmaya yöneliktir. Önemli olan ise bireyin çıkarları ve iyiliğidir. Toplumun vb. iyiliği bireyin iyiliğini, çıkarını sağladığı müddetçe önemlidir. Aynı şekilde kamu yararı da özel yararı sağladığı müddetçe önemlidir. Özgürlük: Liberalizmin kelime anlamında da bulunan bireyin baskı ve zorlama altında bulunmadan istediğini yapabilmesi durumunu ifade etmektedir. Bu negatif özgürlük anlamına gelmektedir. Başkalarının özgürlüğünü kısıtlayabilmeye olanak vermesi noktasında eleştirilebilmektedir. Laissez Faire ve Doğal Düzen: Ekonominin oluşumunda doğal bir düzen mevcuttur. Bu nedenle devlet bu düzene karışmamalı ya da sınırlı müdahalede bulunmalıdır. Bu konuda da tartışmalar yaşanmaktadır. Piyasa Ekonomisi: Ekonomik sistem olarak savunulan piyasa ekonomisine göre rekabete dayalı, karı esas alan, özel mülkiyet, miras, tercih özgürlüğü güvencesi olan, devletin fiyat mekanizmasının işleyişine sınırlı müdahalesinin olduğu bir ekonomik sistem mevcuttur. Sınırlı Sorumlu Devlet: Devlet sağlık, iç dış güvenlik adalet, eğitim alanındaki hizmetleri üstlenmesini mal ve hizmet üretiminin piyasa ekonomisine bırakılmasını savunmaktadır.

Kısacası liberal ekonomik düzen; özel mülkiyet, miras, rekabet, serbest girişim, fiyat mekanizması, temel ekonomik hak ve özgürlükleri barındırırken, liberal siyasi düzen ise; kanun hâkimiyeti, hukukun üstünlüğü, sınırlı ve sorumlu devlet, temel siyasal hak ve özgürlükleri içermektedir (Aktan, 1995: 4-8). Liberalizmin gelişiminde bazı düşünürlerin fikirleri şu yönde etkili olmuştur: Thomas Hobbes Leviathan eserinde Leviathan, yani ejderha olarak nitelediği devleti, özgürlüklerin korunmasında, vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanmasında, çıkarları için sözleşme yolu ile gerekli görmüştür. John Locke ise, insanların yaşama, hürriyet, mülkiyet gibi birtakım doğal haklara sahip olduklarını ve bunların devlet eliyle korunması gerektiğini ele almıştır. Klasik liberalizm kurucusu Adam Smith'e göre, devlet iç-dış güvenlik ve eğitim konuları hariç müdahalede bulunmamalı zaten piyasa görünmez el yardımı ile kendini devam ettirecektir.

Liberalizmin neo liberalizme evrilmesinde şu hususlar etkili olmuştur: Birincisi; 1980'lerde İngiltere ve Amerika'da uygulanmaya başlayan neo liberal politikanın etkisidir. Zira 'Thatcherism ve Reaganomics önemli ifadeler olarak yer almıştır. İkincisi; yapısal uyum adı altında IMF, Dünya Bankası gibi kurumların oluşturduğu programlar neo liberalizmin yayılmasında etkili olmuştur. Üçüncüsü; uluslararası konjonktürün, Soğuk Savaş'ın bitmesi ve SSCB'nin ve komünizmin çökmesi ile yeni uygulamalara ihtiyaç duyması, küreselleşme, ulus devletin aşınması, etnik çatışmalar, teknolojik gelişmelerin etkili olmaya başlamasıdır. Neorealizmin liberalizmden farkı, rejimlerle oluşmuş uluslararası sisteme dayanarak doğrudan bir hegemon devlete bağlı olmamasıdır.

Liberalizm, bireylerin yönetilmesi gerektiğini düşünür ancak, devlet aklı kuramını reddedip toplumsal fayda kuramını ele alırken, neo liberalizm liberalizmle temelde aynı gerekçeleri paylaşırken, toplumsal faydanın yerine serbest piyasayı koymaktadır. Liberalizmin toplumsal fayda argümanı hem kendini meşrulaştırmasını hem de kendine sınır koymasını sağlarken, Chicago Okulu'nun geliştirdiği şekliyle neoliberalizm ise piyasa rasyonalitesini ve analitik şemaları ve önerdiği karar verme kıstaslarını, temelde salt ekonomik olmayan alanlara yaymayı hedeflemektedir (Gambetti, 2009:155). Bu noktada önemli olan bir diğer husus da güç mücadelesidir. Zira liberalizm, ekonomik faaliyetlerin ulusal sınırlarla sınırlandırılmaması prensibini öngörürken, mal-sermaye akışını kontrol edebilen devletlere güçlü olabilme etkisi yaratmıştır. Neo liberalizm ise, Amerika'nın ekonomik ve siyasal hegemonyasının zorlanması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu durumda aktörlerin beklentilerinin kesişmesi noktasında ortaya çıkan uluslararası rejimler önem kazanmaktadır. Fakat neo rejimlerin arkasındaki hegemon gücün "uluslararası kamuoyu" tarafından kabul edilmiş ve gelişmişliğin simgesi olan kurallar ve bunları zorlayan "uluslararası" yaptırımlar ile etkili olabildiği de diğer önemli hususdur. Neo liberal anlayışa göre bu kuralların geçerli olduğu tek bir dünya toplumu oluşabilecek ve böylece barış içinde yaşanılabilecektir (Bozdağlıoğlu, Özen, 2004:77).

Yeni Sağ siyaset, 2. Dünya Savaşı ardından Amerika ve Avrupa'da ortaya çıkan refah devleti anlayışına karşı olarak liberal anlayış ile birlikte ortaya çıkmış bir programdır. Bu anlayışın yanı sıra farklı özellikler de göstererek muhafazakâr

değerlere ve devlete daha fazla önem vermeye başlaması ile kendine özgü bir yapı elde etmiştir (Köroğlu, 2012: 122). Yeni Sağ siyaset, hem yeni liberalizmi hem de yeni muhafazakârlığı izah etmek için de kullanılan bir kavramdır. Bireysel özgürlük ve piyasa özerkliğini desteklerken bir yandan da geleneksel kurum ve dini değerlerin korunmasını savunmaktadır (Duman, 2010: 122). Yeni Sağ, dinin kamu hayatındaki rolü ve Batı toplumları için sürükleyici güç olan Hristiyanlığı odak noktası alarak okullarda, kamu kuruluşlarında dua hakkı, dini tören ve gösteri yapma, kültürel ve sosyal sorunların önemini vurgular. Yine Yeni Sağ, devletleştirme politikalarına karşı özelleştirme paradigmasını ele almaktadır. Ayrıca liberal filozoflardan Hayek ve Friedman'dan etkilenen bu akım, karma ekonomiye karşı serbest piyasayı savunan bir akımdır. Yeni Sağ'ın Türkiye'deki temsilcisi Turgut Özal olmuştur.

1980'li yıllar uluslararası alanda değişimlerin yaşandığı yılları temsil etmektedir. Bu dönem kültürel ve kimlik temelli talepler "İslamcılık", "Kürt sorunu", "Alevi sorunu" gibi kültürel ve kimlik temelli problemler politikalar üzerinde daha fazla etkili olmaya başlamışlardır.

Özal'ın ekonomik liberalizme ve serbest piyasa ekonomisine olan inancı, onu klasik İslamcılardan ayrıştırmaktadır (Gürpınar, 2012: 149). Özal'ın kurduğu iş ortaklıklarındaki ortaklarının kimliği de İslami yanını vurgulamaktadır. 1975'de kurduğu ilk şirketi SILM ortaklarından biri Yaşar Tunagördür ve eski Diyanet İşleri Başkan yardımcısıdır, 1976'da kurduğu ikinci şirket olan Ege Metal Sanayi A.Ş'nin ortakları arasında Nakşibendi olarak bilinen Hamdi Boyacı vardır (Cemal, 2013: 136).

Özal bürokrasinin hantallığını azaltmak, devletin yetkilerini kısıtlamak, siyasal ve ekonomik liberalleşmeyi sağlamak hedefini gütmüştür. Ayrıca gelir adaletsizliklerinin de önüne geçmek istemiştir.

Kurduğu parti olan ANAP'ın kadrosunda milliyetçi, muhafazakâr, sosyal demokrat ve liberal düşünceli kişilerin bir arada bulunması, serbest piyasa ekonomisini benimseyen bir yapıyı ele alması, bürokrasinin hantallığından kurtulmak istemesi, devletçi ekonomi politikalarının terk edilmesini ve yerel yönetimlere

tanınan hakların genişletilmesini istemesi, bunları Muhafazakâr-İslamcı bir söylemle dile getirmesi ve uygulamak istemesi Özal'ı diğer siyasi liderlerden ayıran farklarıdır (Uluç, 2014: 116). Özal dış politikasında çekingen olmak yerine aktif olmayı tercih etmiş, attığı politik adımlardan ekonomik yararlar gözetmeyi planlamış ve bu maksatla da dış gezilerine iş adamlarını davet etmiştir.

Özal'ın tip ve kişisel kimliği dünya görüşünü ve dış politikasını da etkileyen manevi değerleri ile sentezlenmiş muhafazakârlıktır. Bu anlayış kimlik, kültür ve değerlerin muhafazası iken ilerlemeye, gelişmeye, teknolojiye kapalı bir tutucu anlayış anlamında değildir.

Özal, demokrasi-İslam sentezini oluşturmak isterken Türkiye içinde yeni bakış açılarının gelişmesine sebep olmuştur (İzmirli, Gökbunar, Özer, 2014: 245).

Düşünce özgürlüğü bağlamında, medeni ve kalkınmış toplumların bireylerinin fikirlerini diledikleri gibi ifade edebildiklerini, tartışmalar neticesinde en iyi fikrin ortaya çıkacağını, mühim olanın karşılıklı saygı çerçevesinde fikir paylaşımı olduğunu öne süren Özal, bunun engellenmesi durumunda zihinlerin köreleceğini şöyle ifade etmiştir: "*Fikir, fikrini ifade, bu hürriyetler çok önemli. Zannetmeyiniz ki, bu yüzden Türkiye batar. Yanlış şeyler söylerler. Kavgaya düşülür. Hayır, değil. Hürriyetlerin kısılması aslında çok daha büyük problemdir*" (Oral, Erdoğan, 2014: 40).

Din ve vicdan özgürlüğü açısından Özal, dini inançlara saygı duyulması gerektiğini ve dinin toplumun bileşeni olduğunu belirtmiştir. Din konusunda ideolojik hareket etmeyen, kişisel özgürlüklere saygı bağlamında hareket eden Özal bu hususta da liberal demokratik bir tutum içerisine girmiştir (Oral, Erdoğan, 2014: 42).

Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye, kaybettiğini düşündüğü jeostratejik önemini tekrar kazanmak için aktif bir dış politika izlemenin yanı sıra milli kimliğini yeniden tanımlama ihtiyacı hissetmiştir. Bu bağlamda Adriyatik'ten Çin Seddi'ne oluşan yeni stratejik ortamda Özal'ın liberal Osmanlıcılığı uluslararası sistematik dönüşüme

cevap olmuştur. Özal yeni uluslararası düzende Türkiye'ye liberal bir kimlik kazandırmıştır (Kösebalaban, 2014:232-235).

Girişim özgürlüğü yönünü liberal politikasının ayrılmaz bir parçası haline getiren Özal, devlet müdahalesinin minimum seviyeye indirilmesi gerektiğini belirtmiştir. İktidara gelince önce mal, para, fiyat, faiz ve kur değerlerini serbest bırakmaya, ithalat ve ihracat rejimini liberal ekonomik modele göre yeniden düzenlemeye gayret göstermiştir.

Özal döneminde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde öngörülen bireysel başvuru hakkı kabul edilmiştir (Gürbey, 2010: 158).

Özal bireye öncelik sağlarken devletin sınırlandırılması noktasında milliyetçi ve muhafazakâr değerleri de ortaya koyarak gelir dağılımı adaletsizliğini engellemek, sosyal adaleti ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. Âdem i merkeziyetçi bir yapının gelişmesinden yana olan Özal, devletin yetkilerini sınırlandırırken yerel yönetimlerin faal olması gerektiğini belirtmiştir. Özal liberalizmi ekonomik yönelimin zamanla siyasi alana kayacağını savunan bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Özal, neo-liberal politikaları ile ekonomik alandaki gelişimin siyasi alana tezahür edeceğini düşünmüştür. Bu bağlamda da ekonomik liberalizm ile demokratikleşme arasında bir bağ kurmuştur. Önce, ekonomik alanda gelişimlerin sağlanmasını sonra bu durumun demokratikleşmeye olacak olan olumlu katkısını öne sürmüştür. Özal perspektifinden, ekonomik liberalizm ve demokratikleşme arasında önemli bir ilişki kurulmuştur. Ona göre insan zengin olursa devlet zengin olur ve devlet ile halk rakip olmamalıdır. Devlet halka destek olmalıdır.

Özal'ın özgürlükler konusunda yerine getirdiği önemli uygulamalardan bir tanesi, din, düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne karşı olan Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 141-142 ve 163. maddelerini 12.04. 1991 Resmi Gazetesi'nde kaldırması olmuştur. Bu uygulama, ifade özgürlüğünün önünün açılması açısından önemli bir adım olmuştur (Uluç, 2014: 132).

Özal, 12 Nisan 1991 tarih ve 3713 sayılı Kanun ile "dil yasağı" getiren "Türkçe'den Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun"u kaldırmıştır. Böylece Kürtçe üzerinde yıllardır devam eden yasak kalkmıştır. Özal anneannesinin de Kürt olabileceğini söyleyerek, dönemi içinde değerlendirildiğinde cesur bir adım atmış, Kürt meselesinde federasyonun dahi tartışılması gerektiğini, tartışmaktan zarar gelmeyeceğini, yanlışlıkların böylece ortadan kalkacağını ortaya koyarak tabu yıkıcı olmuştur. Özal hükümeti, 1988 yılında da "İşkencenin Önlenmesine Karşı Avrupa Sözleşmesi" ile "İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi"ni imzalamıştır.

Özal, Kürtlere daha fazla özgürlük tanıyarak, PKK terör örgütünün halktan gördüğü desteği azaltmak, Türkiye'nin azınlık hakları konusundaki performansını iyileştirmek, toplumsal barışa katkıda bulunmak istemiştir (Aral, 2001: 241).

Özal pragmatizmine önemli bir örnek Ortadoğu ile ihracatın gerilemesi ve açıkların oluşmaya başlaması neticesinde 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunması gösterilebilir (Bora, 591).

Özal, liberalizme pratik ve pragmatik açıdan yaklaşarak, toplumsal sonuçları maddi ve ekonomik gelişmelere bağlayan mühendis yaklaşımını da sergiliyordu. Zira piyasa ekonomisi ve siyasi demokrasinin bir bütünü oluşturduğunu savunmaktaydı. Gerek 24 Ocak Kararları ile Türkiye ekonomisini devletçi himayeden kurtarmaya çalışması gerekse ithalatı serbestleştirip ihracatı teşvik etmesi de ekonomiye verdiği önemi gösteren noktalardır. Fakat izlenen politikalar neticesinde gelir dağılımın eşitsizleşmesi, dengeleyecek girişimlere uzak duruş, köşeyi dönme zihniyeti ise olumsuz yanlarıdır (Bora, 596-597).

Askerlerin geri planda kalmaya başlaması, kimlik konularının, insan hakları mevzusunun ön plana çıkması, devletçi anlayışın gerilemesi, liberalizm, özelleştirmeler yolu ile sivil toplum örgütleri baskın bir hale gelmiştir. Ayrıca Özal dönemindeki anti militarist söylem, bireycilik, özgürlük vurguları da sivil toplumun gelişimine katkı sağlamıştır. Özal dönemi sivil toplum anlayışı yeni bir boyut kazanarak dönemin şartlarına uygun olarak yeniden yorumlanmıştır. Köyden kente göç ile oluşan muhafazakâr burjuvazi sınıfı da denilen bir yapının ortaya çıkması ve

bu göçün olumsuz sonuçları olan uyuşturucu ve organ kaçakçılığı ile mücadele, hemşeri derneklerinin kurulması da sivil toplum ile ilgili gelişmelerdendir. Bunun yanı sıra çevresel, kadın ya da İslam ile ilgili gelişmeler de önem arz etmektedir.

Liberalleşme ve ekonomi ağırlıklı dış politika başlığında da Özal dönemi dış politikasının ekonomik kimliği analiz edilmiştir.

2.4.4.Özal Milliyetçiliği

Özal milliyetçiliği, "Türk-İslam sentezi" anlayışı ile bütün olarak sağı bir çatı altında toplamayı hedefleyen birleştirici bir anlayıştır. Özal, Aydınlar Ocağı'nın bilinen üyelerindendir. Ancak bir bütün olarak bakıldığında Özal'ın milliyetçiliğinin ırkçı bir milliyetçiliğe dönüşmediği gözlemlenmektedir. Zira Özal, milliyetçiliğini liberalizme eklemleyen bir temele oturtmaktadır. Liberal muhafazakâr anlayış ile Kemalist milliyetçiliği geri plana iten Özal Türk İslam Sentezi bağlamında bir anlayış sergilemiştir.

Özal, milliyetçiliği diğer ülkelerle siyasi, ekonomik ve mali olarak yarışabilecek düzeyde olmak olarak kabul etmektedir. Özal, Türk İslam Sentezi ideolojisi ile tüm sağı bir araya getirmeye çalışan Aydınlar Ocağı'nın üyesi idi. Parti ve hükümet kadrolaşmasının temelini MSP ve MHP kökenlilerle atmıştır (Bora, 593). Özal ırkçı bir söylem edinmeden kendisinin de anne tarafından Kürt olabileceğini belirtmiştir. Özal ile ilk defa kamusal alanda yer alan Türk İslam kimliği bağlamında tabuları yıkıp Anadolulu kimliğinin de vurgulaması bakımından dikkate değer bir adımdır (Kılıç, 2015:56).

Özal milliyetçiliği, Türkiye'de yaşayan herkesi Türk olarak kabul eden Kemalist anlayıştan farklılık arz etmekteydi ve ülkede yaşayan diğer etnik grupları da kapsamaktaydı. Zira Özal'ın milliyetçiliği, Türkiye sınırları dışında da diğer ülkelerde yaşayan Türkleri, "Türklük" sınırları içine alırken, ülkedeki diğer Müslüman etnik grupların da tanınması sürecini başlatmıştır. Özal, milliyetçiliği iki kategoriye ayrıştırmıştır: Yeni ve eski milliyetçilikler. Özal 'a göre kendi döneminin milliyetçiliği yeni, eski liderler dönemindeki ise eski milliyetçiliktir. Ona göre, yeni

milliyetçilik halka karşı hoşgörülü, iyi yönetime dayanmakta ve geçmişten miras alınan kültürel değerler ve gelenekleri kabul etmekteydi. Özal milliyetçiliği "kültürel Türklük" ile "İslam'ın bir sentezi olan, ülkede yaşayan diğer Müslüman unsurları inkâr etmeyen, onun için de Atatürk'ün "ne mutlu Türküm diyene" sözünü "ne mutlu Türkiyeliyim diyene" olarak algılanması gerektiğini iddia eden bir milliyetçilik anlayışı idi (Ataman, 2003: 59).

Özal döneminde ülkede yaşayan etnik unsurlar muhatap alınıp, görüşmelerde bulunulurken özellikle Kürtler için önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Özal'a göre, Kürt sorunun çözümü demokratikleşmenin gereğidir. Milliyetçiliği geçmişle övünmek olarak değil de toplumların o anda kendi yaptıkları şeylerle övünmesi olarak, dünyayla yarış edebilecek güce sahip olabilmek şeklinde liberalizmle eklemleyerek ele almıştır (Bora, 594). Muhafazakâr milliyetçiliğini, modernleştirici bir etki üzerinden benimsetmek istemiştir. Bu bağlamda dini daha çok milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında güvenilir bir tutkal olarak görmüştür. Özal milliyetçilik anlayışını etnik veya ırk temelinde değil, ekonomik açıdan diğer ülkelerle rekabet edebilme, onlarla mücadele edebilme üzerine de kurmuştur.

2.4.5.Özal Muhafazakârlığı

Özal, liberal yönü dışında muhafazakâr bir devlet adamı idi. Özal manevi değerlere ve inanca her zaman önem vermiş ancak bu konuda hiçbir zaman baskıcı olmamıştır. 1977 yılında MSP'den İzmir Milletvekili adayı olmuştur.

Özal'ın muhafazakârlığı onun kişiliği ve politik anlayışının bir parçası olmuştur. Ancak muhafazakârlığının popülist bir çizgiye kayması noktasında hata olarak değerlendirilmiştir. Zira liberal eğiliminden zaman zaman muhafazakâr kaymalar yaşamış ve muhafazakâr ahlak anlayışını yasalaştırma girişimi bağlamında bazı düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan en önemlisi "Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu"'ndaki değişikliklerdir. Ancak Cumhurbaşkanı olduktan sonra bu tutumunu ciddi ölçüde liberalize etmiştir (Erdoğan, 2001: 25). Emre Kongar'a göre Özal'ın "endüstriyel ahlak" adı altında her türlü vefanın, yasal tutarlılıkların, eski ideolojilerin reddedebilineceği bir ahlak anlayışı vardı. Kongar, Özal'ın ekmeğin

neredeyse ahlakın oradadır anlayışı ile hareket ettiğini vurgulamaktadır (Birand, Yalçın, 2015: 341).

Özal'a göre manevi değerler toplumsal bütünleşme ve insanın iç dünyasını zenginleştirmesi ve beslemesi açısından önem arz etmektedir. Zira örf, adet, gelenek ve görenekler bütünleşmeyi sağlarken, aile de söz konusu değerlerin korunmasında bir temel ilke teşkil etmektedir. Bu nokta da ise Özal pragmatizminin de önem arz eden diğer bir konu olduğu öne sürülebilmektedir. Özal dindar bir insandı. Hatta kendisine düstur edindiği üç özgürlükten biri din ve vicdan özgürlüğü idi. Fakat dindar kimliği hiçbir zaman onun Batı ile ilişkilerini zedeleyen ya da onu Batı'dan uzaklaştıran bir konuma getirmemiştir.

16 Ekim 1992 yılında Marmara Kulübünde "Geleceğe Bakış-Değişim" başlıklı konuşmada din ve vicdan ile ilgili olarak din ve vicdan özgürlüğünün insana huzur verdiğini, huzurlu insanın iyi çalışacağını, bu sebeple toplumun da din hürriyeti konusunda hassas olması gerektiğini vurgulamıştır (Barlas, 2001: 322). Özal'a göre laiklik önemli idi özellikle din ve vicdan hürriyetini sağlaması açısından önemliydi fakat tabulaştırılmamalıydı. Ona göre devletler laikti kişiler inançlı ya da inançlı değillerdi.

Özal, protokol sıralamasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daha ön sıraya alınması teklifinde bulunmuş, fakat bu öneri Kenan Evren tarafından reddedilmiştir (Özdemir, 2014: 209-210).

Özal, din ile ilgilenmeye Teknik Üniversitenin ilk sınıfında başlamıştır. Özal, iktidarının ilk dönemlerinde Milli Kültürü Koruma Vakfı, Aydınlar Ocağı, İlim Yayma Cemiyeti gibi kuruluşların faaliyetlerine katılarak, Türk İslam Sentezi fikrinin savunucusu, liberal ve çoğulcu bir yönetimin temsilcisi olmuştur. Ancak Cumhurbaşkanı olduktan sonra Türk İslam düşüncesi esneyip genişleyerek Yeni Osmanlıcı bir hal almıştır. Bu anlayışa kayıştaki en önemli sebep Yeni Osmanlıcılığın âdemi merkezi yönetim biçimine dayanması ve farklı etnik grupları da tanıması, bir arada görmesidir. Zira Türkiye'nin etnik açıdan mozaik yapısının

buna uygun olduğunu düşünen Özal, ayrışmaları önlemek adına bu anlayışa yaklaşmıştır.

Özal'a göre Batı'nın İslam'a olumsuz yaklaşmasında üç önemli gerekçe mevcuttur. Birincisi; hiçbir Müslüman ülkenin Batı'dakiler kadar bariz biçimde gelişmemiş olması ve bu geriliğin İslam fanatizminin sonucu olarak görülmesi ikincisi; Ortadoğu'da İsrail-Arap çatışmasında dezavantajlı olan tarafın terörist eylemlerine başvurmasının İslam'ın militarizmine atfedilmesi, üçüncüsü ise; İslam'ın girişimlerinin köktendincilik ile bağdaşlaştırılmasıdır (Özal, 2010: 312).

Özal'ın İslami kimliği, Batı'nın modern ve çağdaş yöntemlerini kullanırken halkın değerlerini de yönetime katmakta yatmaktadır. Özal döneminde dini kesimler, dini gruplar siyasal, ekonomik, sosyal pek çok alanda daha fazla görünür hale gelmiş, holding, özel finans kurumları, vakıflar, dernekler, radyo kurmuşlardır (Ataman, 2001: 358-359). Özal'ın ulusal kimliğin en esaslı unsurlarından birisi olarak dini çekinmeden vurgulayan ilk lider olması onu farklı kılan bir lider haline getirmiştir. Özal'ın muhafazakârlığını politik yaşamıyla beraber yaşaması neticesinde onun döneminde dini grupların faaliyet alanları genişleyerek o döneme kadar açıkça yürütülmeyen pek çok faaliyet açıkça yapılmaya başlanmıştır.

Özal'ın düşünce yapısında devletler laik olur kişiler olamazdı. Zira ona göre devlet tüm inançların korunmasını ve dini değerlerin yaşanmasını sağlama konusunda gereklerin yerine getirilmesini teminat altına alır, inançlarının gereğini yapmalarına olanak tanımalıdır. Bu bağlamda devlet laik, kişiler inançlı ya da inançsız olurdu. Turgut Özal inançlı bir insan olarak cumhurbaşkanı iken Cuma namazını camide kılan ilk devlet başkanı olmuştur (Yazıcıoğlu, 2001: 204).

Özal, 12 Eylül döneminden sonra büyük bir başarı yakalayan ve Türkiye'de önemli bir yere gelen partisi için, kaderin çizgisinin bu olduğunu, bunu Allah'ın istediğini belirtmiştir. Zira kendinin devrilen bir siyasi parti adamı olmasına rağmen askerlerce tutulmasını, ANAP'ın kuruluş ve iktidar oluşunu eşyanın tabiatına aykırı olarak gördüğünü, Barlas'a verdiği röportajda dile getirmiştir (Barlas, 2001: 51-52). Bu noktada da muhafazakâr kimliğinin etkisi görülmektedir.

Özal 1980 öncesi milliyetçi ve muhafazakâr yönleri ağır basan, dindar bürokratlara liderlik yapmış iken Türk İslam Sentezi ideolojisini yürüten Aydınlar Ocağı'na da katılmıştır. Kimliğindeki liberal yön 1980'lerden sonra ağır basmış, Başbakanlığında ekonomik ve siyasal, Cumhurbaşkanlığında ise özellikle siyasal liberal yönü ağır basmıştır. Bunların yanı sıra muhafazakâr yanı hep var olmuştur (Özen, 2011: 123).

Özal, Harbiye Orduevi'nden 20 Temmuz 1988'de üçüncü kez hac için yola çıkmıştır. Akyol'göre Özal, özellikle bu mekânı seçmiş, askere demokrasi mesajı vermek istemiş, hem tepelerinde olduğunu hem de demokrat Türkiye'nin Müslüman Başbakanı mesajını iletmiştir (Akyol, 2009: 213-214). Özal hac vazifesinde iken Mekke'de katıldığı toplantıda "*Türkiye Cumhuriyeti Devleti laiktir, âmâ ben değilim çünkü kişi laik olamaz*" demiştir (Akyol, 2009: 218).

Özal, Cumhurbaşkanlığının ilk Cumasında Kocatepe Camii'nde Cuma namazına gitmiştir. Bu hem ilk sivil hem de dindar Cumhurbaşkanı kimliğini ortaya koyan bir örnek teşkil etmiştir.

Özal iktidarı döneminde, 4547 sayılı kanunun 17. Maddesi ile yükseköğretimde kılık kıyafet serbesttir diye kanun çıkarılıp başörtüsü sorunu çözülmek istenmiştir (Akyol, 2009: 243). Özal Türkiye'nin İslam aleminin önemli bir kısmını oluşturduğundan hareketle muhafazakarlık ve din konusunda hassasiyetini ortaya koymuştur.

Özal, İslam'ın dinamizm olduğunu, doğru anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur. İslam medeniyetinin 12. asra kadar geliştiğini daha sonra Batı'nın Sanayi Devrimi'ne ayak uyduramadığı için gerilediğini ve Batı'nın sömürgesi haline geldiğini kabul etmiştir. Özal için her konu tartışılarak çözülmelidir (Fığlalı, 2001: 216-217). Bu bağlamda gelişmek, modernleşmek adına Batı'yı yakalamak için her şey münakaşa edilmelidir.

Özal'ın en önemli özelliği, zıt unsurları bir araya getirip aralarında uyumlu bir ilişki kurmaya vesile olmasıdır. Zira ANAP'ın 4 eğilimi, buna en önemli örnek olarak gösterilebilirken, İslam'ın modern şartlara uygun olarak yorumlaması, laik-anti laik cepheler arası kutuplaşmayı engelleme çabası olarak gösterilebilecek önemli bir örnektir (Aral, 2001: 223).

Özal'ın muhafazakâr politikalarının sonuçlarından bazıları şunlar olmuştur: Radyo ve televizyonda bira ve alkollü maddelerin satışı ile ilgili reklamlar ile cami ve okul gibi binaların yakınlarında alkollü madde satışı yasaklanmıştır, Muzır Neşriyat olarak bilinen müstehcen yayınlar yasaklanmaya çalışılmıştır, hacca gidiş ve dönüşler kolaylaştırılmıştır, İslam ülkeleri ile yakın işbirliği geliştirilmiş, İslam ülkeleri Araştırma Merkezi, İslam Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Komitesi ve İslam Ülkeleri Kültür Merkezi İstanbul'da faaliyete geçirilmiştir, semavi dinlere küfür hukuksal düzenleme ile suç kapsamına alınmıştır, Kuran kurslarının artırılmasına önem verilmiştir, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın bir din eğitimi vermesi sağlanmıştır. Özal'ın muhafazakarlığının yeniliklere açık, kültürel değerleri korumayı amaçlayan, pragmatik ahlak anlayışının ele alan bir tarzda olduğu söylenebilir (Duman, 2010: 263-265).

2.4.6.Özal Sosyal Demokrasisi

Özal iktidar olduğu dönem boyunca Türkiye'nin hızlı bir dönüşüm sürecine girmesi ve gelişip yükselmesi için çaba göstermiştir. 1980'lerle birlikte oluşan belirsizlik sürecinde meydana gelen etnik çatışmalar, işsizlik, ekonomik krizler, enflasyon vb. sorunlar Türkiye'de de etkili olmuştur. Özal uygulayıcısı olduğu Yeni Sağ siyaset ile devleti minimal devlet bağlamında, sosyal ve ekonomik alanlarda sınırlı tutarken, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, barınma hizmetleri gibi alanları özelleştirmeye açmıştır. Bu durum Özal liberalizminin getirilerindendir aynı zamanda.

Özal, iki milyon kişiye yakın vatandaşa imar affı kapsamında tapu dağıtmış, konut yapım adına Toplu Konut Fonu adı altında ithal yabancı içki ve sigaralardan, ithal lüks tüketim malları ve turistik amaçlı yurt dışı gezilerine çıkanlardan vergiler almıştır. Amaç dar gelirli vatandaş için konut yapımı olmasına rağmen faiz ve

yüksek enflasyon nedeni ile dar gelirli vatandaşlar bu konutları alamamıştır (Duman, 2010: 273).

Özal'ın sosyal adalet anlayışı bireyi ön plana çıkaran, fırsat eşitliği ve refahın sağlanmasında bireyin yeteneği ölçüsünde desteklenmesi gerektiğini vurgulayan, toplumsal katmanlar arasındaki uçurumun da azaltılması gerekliliğini belirten bir anlayıştır. Aynı zamanda Özal, sosyal politikalarında orta direği korumayı ön plana çıkarmıştır.

Özal'a göre sosyal adalet tüm vatandaşların asgari bir yaşam biçimi elde etmesine yönelik olup yardımlaşma usulü, zekât gibi unsurlarla bağdaştırılıp İslami bir boyut kazanmıştır. Zenginden daha fazla vergi alıp fakire yardım ederek orta direği ayakta tutmak ve gelir dağılımını düzeltmek amaçlanmıştır. Sosyal Yardımlaşmayı Teşvik Fonu'nu da bu amaçla kurmuştur (Duman, 2010: 274-275). Özal dönemi yüksek enflasyon oranları, ekonomideki yolsuzluklar, vergi kaçakçılığı, "zengini kayırma" gibi negatif kısımlar da değerlendirildiğinde Özal'ın sosyal adalet konusunda başarılı olduğu söylenememektedir.

2.5.ANAVATAN PARTİSİ'NİN (ANAP) KİMLİĞİ

2.5.1. ANAP Kurumsal Kimliği

ANAP, Turgut Özal ve fikirleri ile özdeşleşmesi bakımından önemli bir partidir. Zira Özal'ın tüm görüşlerinden etkilenmiş ve politikalarının uygulanmasında büyük yer almıştır. Partinin kurucusu olan Özal, partinin kimliğinin oluşumunda büyük pay sahibidir.

Partinin ilk tüzüğünün, "Birinci Kısım Genel Esaslar Partinin Adı, Merkezi ve Özel İşaretleri" başlıklı birinci maddesi *"Anavatan Partisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, İnsan Haklan Beyannamesi, Siyasi Partiler Kanunu ve diğer kanunların esas ve sınırlan içerisinde faaliyet gösteren siyasi bir teşekkülüdür.*" (Anavatan Partisi Tüzüğü, 1984:3) şeklinde genel bir açıklama ile başlamaktadır. Tüzük 106 maddeden oluşmaktadır ve 26.12.1984'de yürürlüğe girmiştir. İkinci tüzük 1 Haziran 1988'den itibaren geçerli olmuştur.

Tüzükte, partinin gayesinin büyük önder Atatürk'ün istikametinde fertlerin ve topluluğun mutluluğunu esas alan, sosyal adalete ve fırsat eşitliğine inanmış, işsizliğin ve gelir adaletsizliğini ortadan kaldırmaya niyetli, esas gücün iktisadi gelişme ışığında fertlerin teşebbüsü olduğunu ele alan, modern ve ileri, milli ve ahlaki değerlere bağlı gençler yetiştiren milli bir eğitimi temel alan bir siyasi parti olduğu vurgulanmıştır (Anavatan Partisi Tüzüğü, 1984: 4). Diğer kısımlarda teşkilat, üyelik, kabul kayıt vb. gibi parti içi konulara yer verilmiştir. Partinin gayesinden de anlaşılacağı gibi Özal'ın kimliğinin ve hedeflerinin yansıması olan muhafazakâr ama aynı zamanda modern olma, iktisadi gelişim yollarını açarak bunun zamanla diğer sorunları çözeceğine olan inanç, manevi değerlerin önemi gibi hususlar kuruluş felsefine yansımıştır. Parti, 20 Mayıs 1983'te Turgut Özal tarafından kurulmuştur.

ANAP, Özal çevresinde organize edilmiş, Özal'ın değer yargıları, vizyonu, kişiliği ve manevi yapısından pay almış, Özal'ın çevresinde örgütlenmiş, büyük ölçüde kişiselleşmiş bir kadro partisi niteliği taşımaktadır (Şener, Çolak, 2015: 404). ANAP, Türk siyasi hayatındaki tüm ayrılıkçı görüşleri bir kenara itmiş ve aksine hepsini bir potada eriteceğine inanmış ve kapılarını herkese açmıştır. Partinin milliyetçilik, muhafazakârlık, liberalizm ve sosyal demokrasi eğilimleri birleştirme gayesi ile siyasi kadrosu, MSP, MHP, AP ve CHP'den gelen politikacılardan oluşturulmuştur. Kadrosu, devlet ve özel sektör deneyimi olan kişilerin yanı sıra Özal ile birlikte çalışmış teknokratları da kapsamaktadır. 1980 dönemi sonrasında genç ve dinamik kadrosu, orta direk temasını işleyen yapısı ile dikkat çeken bir parti haline gelmiştir. Parti 45. ve 46. hükümetleri kurmuştur. ANAP dört siyasi eğilim olan muhafazakâr, geleneklerine bağlı, milliyetçi ve sosyal demokratlar gibi adaleti ele alan ve liberal bir partidir. Bu eğilim çeşitliliği dönemin ayrıştırıcılık kabul etmeyen hassas yönünü kavramaktan ileri gelmektedir.

ANAP'ın ambleminde Türkiye haritası petek haline getirilerek üzerine çalışkanlığın timsali olan haritaya konan arı kullanılmıştır. Selahattin Gönenç parti amblemini hazırlamıştır. Bu amblemin amacı, Özal'ın sağ-sol mefhumunu yok edip, Türkiye'yi doğusuyla, batısıyla, güneyiyle, kuzeyiyle bir bütün olarak düşünmüş olduğunu vurgulamaktır (Birand, Yalçın, 2015: 169). Özal Türkiye'de o döneme

kadar yaşanan acıların ve ayrılıkların bir daha yaşanmaması adına da dört eğilimi bir araya getirerek ve bu amblemi kullanarak ortak bir yol çizmek istemiştir.

Özal, 1983'de Anavatan Partisi Programı önsözünde partisinin anlamını şöyle ifade etmiştir: "*Partimizin sembolü bal petekleri ile donatılmış Türkiye haritası ve bal arısıdır. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasî partiyiz.*" (Özal, ANAP Programı, 1983: 9).

Özal, "ANAP Selamı" olarak bilinen dört eğilimi birleştirdiğini düşündüğün selamını ilk defa Kırıkkale'de yapmıştır (Özdemir, 2014: 179). Erkal Zenger'in aktarımına göre daha sonra ANAP'ın selamı Elazığ'da Özal tarafından iki eli başının üzerine kaldırılıp birleştirilerek yapılmıştır, birlik ve beraberliği simgelemektedir (Birand, Yalçın, 2015: 186). Özal'a göre, ANAP'ın felsefesi; imparatorluk bakiyesi olan toplumu genişçe tüm çeşitliliği ile kavramak, vuruşturmaktan kaçınmak, birbirine düşman olmayan bir toplum meydana getirmektir (Özdemir, 2014: 244).

ANAP, iktisadi açıdan liberalizm, siyasi açıdan milliyetçilik ve sosyal demokrasi, teknolojik dönüşüme olan inanç ve devlete karşı insan hakları, demokrasi ve sivil toplum gibi kavramları ön plana çıkarma çabası ile kendine özgü bir siyasal çizgi izlemiştir.

ANAP'ın farklı eğilimleri birleştirici yanı, serbest piyasa ekonomisini savunması ve minimal devlet anlayışı, din, aile, toplum konularındaki tutucu tavrı kimliğini liberal muhafazakâr olarak ortaya koymaktadır. Aynı zamanda ANAP'ın 12 Eylül gibi zor bir dönemde ortaya çıkması, uluslararası yapının durumundaki hareketlilik bağlamında konjonktür partisi olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira ANAP'ın kurulduğu dönem, dünyada hala Soğuk Savaş devam etmekte ve komünizme karşı güç olacak ılımlı İslam desteklenmekteydi. Yeşil Kuşak denen bu yaklaşımın Türkiye'deki ayağına da Özal ve partisi denk gelmektedir.

Devlet anlayışı bağlamında Özal, liberalizmi başlığında ele alındığı gibi minimal devletten yanadır. Lakin bu görüşleri pratikte, Yeni Sağ'ın da etkisi ile neo-

liberalizmin etkili olması için güçlü devlet anlayışına kaymıştır. Buradaki güçlü devlet anlayışı daha çok istenen reformların desteklenmesi, serbestliğin sağlanması bağlamında bir güçlü devlet anlayışıdır.

Türk siyasi hayatında, ilk kez parti programı ile hükümet programı aynı olan ANAP'tır. Bu bir disiplin göstergesidir (Şıvgın, 2015: 82). Özal seçim beyannamesi, parti programı ve hükümet programı içeriklerinin hemen hemen aynı olduğuna dair eleştirilere, ilk defa hükümet programında seçim beyannamesine yer veren, yani detaya inen bir hükümet olduklarını, 22 Aralık 1983 yılında 45. Cumhuriyet Hükümetinin programının görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada cevap vermiştir (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 137). Özal, parti ambleminin arı gibi çalışılacağını temsil etmesini amaçlamıştır.

Özal, İzmir'de, İzmir Ticaret Odası Meclis Salonu'nda yaptığı konuşmada devlet ile ilgili görüşlerini, "*Ekonomik kalkınmada devletin esas rolü, tanzim edici ve gelişmeyi teşvik edici olması, fertlerin ve kuruluşların ekonomik münasebetlerini düzenleyici, ihtilafların halli, ekonominin rahat çalışması için sık sık değişmeyen kaideler koyması ve engellerin kaldırılarak randımanın yükseltilmesidir.*" şeklinde ortaya koymuştur (Özal, 1992: 15-17). Özal'a göre küçük devlet de güçlü olabilmektedir.

24 Ocak Kararlarının kurucusu olan Özal için ekonomide ilerleme, siyasi ilerlemeyi tetikleyeceğinden önemlidir. 24 Ocak Kararları'nın arka planı şu şekilde gerçekleşmiştir: 24 Ocak Kararları Demirel'in talimatı ile Adnan Başer Kafaoğlu, Coşkun Kırca ile oluşturulmaya başlanmıştır. Ekibe daha sonra Memduh Yaşa ve Turgut Özal katılmıştır. Bu bağlamda Adnan Başer Kafaoğlu'na göre Özal 24 Ocağın mimari değil uygulayıcısı olmuştur (Cemal, 2013: 251). 24 Ocak Kararları; enflasyonu gidermeyi, tasarruf sağlamayı, ödemeler dengesini korumayı, döviz sağlamayı, Türkiye'nin ekonomisini dünyaya açmayı, kapitalizme eklemlenmeyi, işsizliğe çare bulmayı sağlamak için oluşturulmuştur.

24 Ocak Kararları'nın hedefleri arasında; ihracatı geliştirip sanayileşmeyi bu yönde ilerletmeyi sağlamak, gerçekçi kur politikası uygulamak, devalüasyondan

kaçınmak, faiz haddini piyasadaki fon arz ve talebinin belirlemesi devletin müdahalede bulunmaması, enflasyonun denetlenmesinde yüksek faiz ve para kredi politikasının etkili olması, fiyatın denetlenmesinin ortadan kaldırılması ve piyasada fiyatların belirlenmesi, kamu tarafından üretilen mallarda sübvansiyonun kaldırılması, azaltılması ve bu mallarda zamların yapılması, kamu harcamalarının kısılması ve vergi reformu ile bütçede denkliğin sağlanması, Kamu İktisadi Teşebbüsü reformları yapılması, yabancı sermayenin özendirilmesi ve tekelleşmenin son bularak yerli ve yabancı özel sermayenin teşvik edilmesi kararları bulunmaktadır (Ulagay, 1984: 21).

Dünyada 1980'lerde ekonomik anlamda yeni yöntemlere ihtiyaç duyulmuş ve izlenen iktisadi politikalar zamanın şartlarını yerine getiremez bir hal almıştır. Bu bağlamda IMF ve Dünya Bankası çeşitli önlemler alma yoluna gitmiştir. Bu aynı zamanda, ülkeleri neoliberal alana empoze etmek ve çeşitli kararlar almasına sebebiyet vermek anlamına da gelmekteydi. Bu kararlar 1970'li yıllarda IMF'nin dış tıkanma koşulları altında bulunan pek çok azgelişmiş ülkeye empoze ettiği standart istikrar politikası paketi ile Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir "yapısal uyum" programının tüm unsurlarını içermiştir (Yeldan, 2001: 43). Yeni yönelimle birlikte ihracat ekonomisine destek verecek politikalar ve sermaye birikiminin önündeki bütün engellerin kaldırılması amaçlanmaktaydı. Bu engellerin başında ise giderek siyasallaşmış olan işçi sınıfı bulunmaktaydı. Demokratik bir ortamda bu engellerin kaldırılması mümkün olmadığı için, 12 Eylül askeri darbesi bu sorunu sermaye adına çözümlemiş ve ekonomik alandaki 24 Ocak müdahalesi siyasal alana yapılan 12 Eylül müdahalesi ile tamamlanmıştır (Akkaya, 2004:151). 24 Ocak kararları neticesinde Özal oluşturduğu reform paketi ile yalnızca Türkiye'nin ekonomisini düzenlememiş bir yandan da uluslararası kuruluşlarla işbirliğine açık bir partner oluşu, bütün riskleri göze olarak bu değişime yön verilmesi gerektiğini ortaya koyması bakımından da dikkatleri üzerine çeken bir lider olmuştur. Başbakan ve cumhurbaşkanı olmadan, daha 24 Ocak Kararları gibi büyük bir uygulamanın öncülerinden olan Özal, dış dünyanın dikkatini o zamandan çekmiştir.

"Anavatan - Halkçı - Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları" kaynağında devlet ile ilgili konu *"devletin millet için var olduğu ve*

milletle devletin bütünleşmesinin esas olduğu, asıl olanın milletin zenginliği sonucu devletin zengin olması gerektiği" şeklinde vurgulanmaktadır (Anavatan - Halkçı - Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 15). Aynı kaynakta partinin din başlığı altında, laikliğin din kültürünün gelişiminde ve dini ibadet ve inanç özgürlüğü üzerinde bir engel olmadığı görüşüne yer verilmiştir (Anavatan - Halkçı - Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları, 1983: 19). Aynı kaynağın dış politika başlığında ise, Batı dünyası ile geçmişten gelen siyasi, ticari ve askeri işbirliklerimizin mevcut olduğu, iktisadi kalkınma adına bu ilişkilerde daha aktif bir dış politika izlememiz gerektiği, kültürel ve tarihi bağlarımız olan Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerin de bir yandan geliştirilip, Batı ile Doğu arasında Türkiye'nin köprü vazifesini üstlenmesi gerektiğini, Kıbrıs Türk kesimine desteğinin devamlılığının sağlanmasını, Ermeni cinayetlerine son vermek için mücadele de devamlılığın sağlanması gerektiği belirtilmiştir (Anavatan - Halkçı - Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları,1983: 21). Buradan da anlaşılacağı üzere dış politikada Özal'ın da sık sık vurguladığı gibi aktif, hem Doğu hem Batı sentezli bir siyaset yürütmek amaçlanmıştır.

ANAP, 1983'teki ilk milletvekili seçimlerinde %45.1 oranında oy alarak birinci parti olarak çıkarken, 1987 milletvekili seçimlerinde ANAP oyları %36.3'e gerilerken parti iktidarını korumuştur. 1984'te yerel seçimlerinden %41.5'lik oy oranıyla ANAP üstünlüğü devam ederken, 1989'da parti il genel meclisi sonuçlarına göre %21.8'lik oy oranıyla büyük düşüşe geçerek ancak üçüncü parti olabilmiştir (Kiriş, 2012: 28). 6 Kasım 1983'teki milletvekili genel seçimlerine üç partinin katılımına izin verilmesi, bir anlamda ANAP'ın şansını da artırmıştır. Zira siyasal yasakların kaldırılması ile parti içinde karmaşa hâkim olmuş ve ANAP'ın varlığı da sorgulanır bir hal almıştır.

Bir mozaik oluşturmayı hedefleyen ANAP, iktisadi anlamda liberalizmi, kültürel anlamda muhafazakârlığı, siyasi bağlamda milliyetçiliği ve sosyal demokrasiyi öne çıkaran, teknolojik dönüşüme içkin bir modernleşme ve demokrasi ve sivil toplum odaklı siyasal bir parti olmayı amaçlamıştır. ANAP'ın en farklı yanı;

değişimi özümsemesi, esnek ve ılımlı oluşu, çeşitli ideolojileri içinde eritmeye çalışması, hem gelenekseli hem de moderni bir arada tutmayı vazife bilmesidir.

ANAP'ın açıkladığı ilk programında, hiçbir partinin ardılı ya da mirası olmadığını, Türkiye'yi yeni, kavgasız ve modern bir ülke haline getirmek istediğine yer vermiştir. Ayrıca darbe ertesi konjonktürün de etkisiyle, geleceğe güvenle bakmak için milli hedefler etrafında birleşip, birliğin ve bütünlüğün muhafazasını, devletin millet için var olduğunu, düzenleyici bir rolünün bulunduğunu, serbest piyasa ekonomisinin önemini, daha önceki siyasi görüşleri ne olursa olsun bu parti altında insanların birleşebileceğini de vurgulamıştır. ANAP, *"halka hizmet Hakka hizmettir ilkesini parti dokümanlarında sıklıkla kullanmıştır*" (Kiriş, 2012: 36). Buradan hareketle partinin değerlere ve kimliğe verdiği önemi görebilmekteyiz.

ANAP'ın iktidara geldiği konjonktürü ele almak, partinin kimliğini yansıtabilmek açısından önem arz edebilmektedir. Bu dönemde uluslararası arenada Soğuk Savaş'ın sonuna yaklaşırken, bir yandan da etkili olmayı sürdüren küreselleşmenin ve Yeni Sağ siyasetin etkisi görülmektedir. Merkezine, devlet müdahalelerinin azaltılmasını, birey vurgusunu, muhafazakâr ve liberal değerleri birleştirmeyi, milliyetçiliği, dinin artan etkisini koyarken Türkiye'de de laiklik ve milliyetçilik vurgularını arttırırken, siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerle İslami geleneklerin harmanlandığı bir dönem başlamıştır.

ANAP, ilk önce dört eğilimi bir araya getiren parti olarak tanınmıştır. Lakin Özal, bunun vurgulanmasının başlangıç yıllarında olduğunu, ANAP'ın artık kaynaşmış bir parti olduğunu sık sık dile getirmiştir. ANAP'ın dört eğilimi de içinde erittiği ise tartışmaya açık bir noktadır.

4 Haziran 1992'de İzmir İktisat Kongresi'nde devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zenginliği gerçekleşmeli diyen Özal, hedefin insan olması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre komünizmi yıkan etken de budur. Türkiye'yi dünyanın ileri gelen ülkelerinden biri yapmayı hedeflediğini zaten bunun gereği olan bir coğrafyada yaşadığımızı, nüfusumuzu da nitelikli bir hale getirmemiz gerektiğini, Balkanlar'dan Orta Asya'ya Müslüman ve

büyük kesimi Türk olan yeni devletlerle işbirliği yapmamız gerektiğini de belirtmiştir (Gökmen, 1994: 49-50). Bu bağlamda serbest pazar ekonomisi, özelleştirme, hukuk reformları, minimal devletçi anlayış, okulların yerel yönetimlere devredilmesi, düşünce, din ve teşebbüs özgürlüğü gibi noktalar hedeflere ulaşmak için gerçekleştirilmesi gereken adımlar olarak kabul edilmiştir.

Mesut Yılmaz dönemindeki ANAP, Özal tarafından eleştirilmiştir. Özal'a göre, Yılmaz ANAP'ı kitle partisi olmaktan çıkarıp MHP ağırlıklı bir liberal parti haline sokmuş, Evren çizgisini takip edip toplumun değil, yöneticilerin çıkarlarının üstünlüğünü ön plana çıkarmıştır (Gökmen, 1994: 78).

Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Özal ile hükümet dış politika hususunda farklı şeyler düşünmektedir. Hükümet dış politikasını uygularken "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesini "bana dokunmayan yılan bin yaşasın" mantığı ile komşularla iyi geçinme ve ödün verme politikası şeklinde algılarken, Özal Türkiye'nin dünyada bir lokomotif olması gerektiğini ve Ortadoğu ve Balkanlar'da liderlik yapması gerektiğini savunmuştur (Gökmen, 1994: 92).

2.5.2.Turgut Özal Dönemi ANAP Hükümetleri

I.ANAP hükümeti, 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde %45,14 oy oranıyla 400 üyeli Türkiye Büyük Millet Meclisin'de (TBMM) 211 milletvekilliği kazanarak çoğunluğu sağlamış ve tek başına iktidara gelmiştir. 45. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Turgut Özal'ın başkanlığında, 13 Aralık 1983 tarihinde kurulmuş ve 21 Aralık 1987 tarihine kadar görev yapmıştır. TBMM'den 115 ret ve 65 çekimser oya karşılık 213 oyla güvenoyu almıştır. ANAP'ın başarılı olmasındaki en önemli etkenler arasında o dönem vetolu olan siyasi partilerin seçime giremeyişinin yanı sıra, Özal'ın ılımlı söylemleri, orta direk açılımı, sivil bir parti olma hedefi, dört eğilimi birleştirerek klasik sağ geleneği sürdürmenin yanı sıra Özal'ın sosyal demokratlar üzerinde de etkili oluşu, kitle iletişim ağlarının başarılı kullanılması ve uluslararası konjonktürün de müsait olması yer almaktadır. 25 Mart 1984'te yapılan yerel seçimlerde % 41,5 oy alan ANAP, birinci parti konumunu

korumuştur. İlk dönem iktidarından kısaca bahsedilecek olursa hükümet asker ile arasını iyi tutup sivil rejime geçilirken, ordunun etkisi yine de hissedilmiştir.

Mesut Yılmaz ilk hükümetin acemiler hükümeti olduğunu, Özal'ın ne yapacağını, nasıl ve kimin yapacağını kendi kafasından tasarladığını ve ilk hükümetin tipik bir Özal hükümeti olduğunu belirtmiştir (Birand ve Yalçın 2015: 208). Bu dönem Özal, hükümet ve parti üzerinde hegemonyasını kurmuş, çeşitli makamlara yakın dost ve ahbaplarını getirmiştir. Ayrıca bu dönemde sadakat en önemli kavram haline gelmiştir.

II. ANAP hükümeti 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde ANAP'ın oylarını düşürmesine rağmen % 36,31 oy oranı ve 450 üyeli TBMM'de kazandığı 292 milletvekiliyle çoğunluğunu korumuştur. 46. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Turgut Özal'ın başkanlığında, 21 Aralık 1987 tarihinde kurulmuş ve 9 Kasım 1989 tarihine kadar görev yapmıştır. 26 Mart 1989 yılı yerel seçimlerde ANAP, özellikle büyük kentlerde belediye başkanlıklarının çoğunu kaybederken, il genel meclisi seçimlerinde de yüzde 21,2 oy elde edebilmiştir. Bu dönem ANAP, ekonomide vaat edilenlerin gerçekleşmemesi, enflasyonun aşağı çekilememesi, kabine içi kriz, siyasi sorunlar nedeniyle güç kaybetmiştir.

Turgut Özal 31 Ekim 1989'da TBMM'deki ANAP çoğunluğunun oylarıyla cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Turgut Özal'ın kurucusu olduğu ANAP zamanla oy kaybederek güç kaybına uğramıştır. Güngör Uras, ANAP'ın oy kaybetme nedenlerini; enflasyon, işsizlik sorunlarına çözüm getirilemeyişi, 1980 yılında %1.2 olan bütçe açığının 1988 yılına gelindiğinde %3.4 olması, iç borç %18 den %26 ya çıkması dış borç %28 den %54 e yükselmesi, vergi adaletsizliği büyümesi ve rüşvet, hayali ihracat, banka dolandırma, havadan inme kazançların artması şeklinde ifade etmiştir (Cemal, 2013: 282-284).

Ayrıca partinin kan kaybetmesinin diğer önemli nedeni de ANAP'ın "derme çatma bir parti" olduğu görüşü ile ona olan güvenin azalması, partisel kimlikten çok Özal'ın siyasal kimliğini vurgulaması da önemli etken olarak görülmüştür. Özal'ın

yeterli siyasal deneyiminin olmaması, derleme parti anlayışı ile menfaat partisi olarak görülmesi, Özal'ın bürokrasiyi dışlaması ve tek adam yönetimi oluşturması, referandum dönemi tavırları, oy vermeyen yöre halkına hizmet götürmem, muhalefet olmam vb. baskıcı tavırları da oy kaybında etkili olmuştur (Cemal, 2013: 287-290). Yine burada da Özal'ın kimliğinin parti kimliği ile bütünleştiğine şahit olmaktayız. Özal, serbest fikir hürriyetini savunurken onun iktidar döneminde milli eğitim bakanlığı çelişkili bir biçimde Moliere, Camus, Voltaire'i okutmayı yasaklamış ve gerekçe olarak da Türk'lere ilişkin olumsuz görüşlere yer verildiğini savunmuştur (Cemal, 2013: 130). Cumhuriyet gazetesinin saptamalarına göre beş buçuk yıllık ANAP iktidarı döneminde 2792 yazar, çevirmen ve gazeteci yargılanmış, 458 yayın için toplatma kararı alınmış, 368 yayın için müsadere ve imha kararı alınmış, 39 ton yayın imha edilmiştir. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunundaki değişiklik ile ağır kararlar alınmıştır (Cemal, 2013: 260-262). Bu hususlar Özal'a yönelik eleştirilere neden olmuştur.

2.5.3.ANAP Liberalizmi

Türkiye'de iktisadi alanda liberal politikalar özellikle 1980'lerden sonra ANAP ile odak noktası haline gelip canlanmaya ve bütüncül bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Zira dönemin iç ve dış politik şartları da bunu gerekli kılmıştır. Ülke içi ayrılıkçı hareketler, ekonomik zorluklar, yaşanan sıkıntılar, uluslararası alanda Soğuk Savaş bitmeye yüz tutarken ABD-SSCB arası yaşanan gerginlikler ve tırmanışlar, İran Devrimi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Yeni Sağ'ın yükselmesi bu politikaya kayışta önemli nedenlerdendir. Aynı zamanda Özal'ın devlet sorunlarının çözümünde öncelikli ekonomik sorunların çözülmesi gerektiği yönündeki görüşü ve liberal bir kimliğe sahip olması da etkili olmuştur. Özal'ın iktisadi liberalleşmede ilk uygulaması henüz iktidarda değilken ortaya koyduğu 24 Ocak Kararları ile başlamıştır. 24 Ocak 1980'de alınan iktisadi kararlar ile amaçlanan ilk nokta Türkiye ekonomisinin liberalleşmesi olmuştur. ANAP iktidarı da bu kararlara bağlı kalıp çeşitli reformlar gündeme getirmiştir.

ANAP'ta iktisadi liberalleşmedeki en önemli değişim ve reformlar kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, mal ve hizmet

piyasalarının liberalleşmesi, mali sektörün liberalleştirilmesi, ihracat ile ithalatın liberalizasyonu, özelleştirmenin yaygınlaşması ve ticaretin serbestleştirilmesidir. Aynı zamanda Yeni Sağ'ın da etkisi ile gelen liberalizm-muhafazakârlık algısı ANAP'ın liberal kimliğinde iz bırakmıştır. Bu bağlamda serbest faiz-düşük ücret, Kamu İktisadi Teşebbüsleri' ne (KİT) yapılan zamlar, kamu harcamalarını kısılması, özelleştirmeyi ön plana çıkararak devletin sosyal ve sosyal güvenlik yanlarının budanması, dünyada gelişen ulus ötesi şirketler ile ticaretin önünün açılması bu konuda önem arz eden gelişmelerdendir.

Uygulanan liberal politikaların olumsuz yanları da ortaya çıkmıştır: Vergiler artmış, yeni vergiler Katma Değer Vergisi (KDV) getirilmiştir, kamu yatırımcı olarak görülmüş, devlet yapımı zenginler türemiş, siyasal iktidarla iş dünyası arasındaki ilişkiler dejenere olmuştur.

ANAP'ın siyasi alanda liberalleşmesi ise her zaman iktisadi liberalleşmesinin ardında kalmıştır. Zira Özal'a göre ekonomik alanda liberalleşme siyasi liberalleşmeyi getireceğinden öncelikli olarak iktisadi alanda yapılanmaların gerekli olduğu öne sürülmüştür. Fakat bu sadece Özal'ın düşüncesi değil dönemin getirisi olan Yeni Sağ ve neo-librealizmin de bir kabulüdür. Zira onlara göre liberal demokrasiler, orta sınıf üzerine inşa edilmelidir ve orta sınıf da otoriter sistemlerin desteklenmesi yoluyla güçlenecektir. Bu nedenle de siyasi liberalizmden önce iktisadi liberalizm uygulanmalıdır. ANAP'ın orta sınıf oluşturma süreci ise Batı'daki gibi sivil toplum yaratmaktan çok, kendini ayakta tutacak bir yapılanma olarak gelişmiştir.

ANAP lideri Özal, din, vicdan, düşünce, ifade ve girişim özgürlükleri gibi özgürlüklerin sağlanmasını sürekli ifade etmiştir. AT'ye tam üyelik için başvuru yapılmıştır. Her ne kadar özgürlükleri teşvik edici politikalar uygulansa da zaman zaman başarısız olunan durumlar da gerçekleşmiştir. ANAP'ın, özellikle basına ve gazetecilere karşı tutumu bu bağlamda önemlidir. 1989 yılına kadar, ANAP iktidarı döneminde birçok gazeteci, yazar ve çevirmen yargılanmış, gazetecilere hapis cezası verilmiştir.

TBMM'de İnsan Hakları Komisyonu oluşturulması, 12 Eylül darbesi sonrasında getirilen sıkıyönetim, İstanbul dâhil 58 ilde kaldırılması, askerin siviller üzerindeki üstünlüğünü kaldırmaya yönelik çalışmaların yapılması, bu bağlamda protokolde başbakan 3. sıraya yükseltilmesi, kamu kurumlarında resmi dil dışında farklı bir dille konuşma yasağı kaldırılması da ANAP liberalizmi açısından diğer gelişmeler arasındadır (Duman, 2010: 363-365).

ANAP iktidarının ilk dört senesinde önemli reformlar uygulasa da ardından gelen enflasyon, hayali ihracat, yolsuzluk, bütçenin açık vermesi, eski siyasetçilerin geri dönmesi gibi gelişmeler reformların azalıp bir süre sonra durmasına neden olmuştur.

Özal, ilk dönem büyük reformlar yapıp, Türk lirası ve kambiyo rejimine yönelik kontrolleri kaldırıp, döviz alışverişini serbestleştirip fonlar oluşturmuştur. F 16 uçakları, motor fabrikası, zırhlı araçlar yapılmış, KDV ve akaryakıt tüketim vergisi ile baraj ve otoyol yapımı sağlanmıştır (Güner, 2003: 55-56).

2.5.4.ANAP Muhafazakârlığı

ANAP muhafazakârlığı, uluslararası konjonktürde etkili olan Yeni Sağ siyasetten etkilenmiştir. Yeni Sağ anlayış; kültürü, kadın haklarını, çocuk eğitimini, aileyi, dini, konuları ön planda tutmaktadırlar. Özgür teşebbüse, serbest piyasa ekonomisine, bireyin gelişimine, devletin minimalliğine inanmaktadır. Bu akım Avrupa'daki sosyal demokrasiye ve komünizme olan eleştiriyi ön plana çıkarıp, ekonomide liberalizmi savunan, kültürel olarak ise din temelli düzeni ele alan bir yaklaşımdır. Bu durum ANAP'ın dört eğiliminden biri olan muhafazakârlıkla eşdeğerlik göstermektedir. Hatta bu eğilim diğerlerine göre bir adım daha önde denilebilmektedir. Bunda Özal'ın dindar kimliği etkili olduğu kadar dünya konjonktüründe yaşanan gelişmeler de etkili olmuştur. Zira Yeni Sağ anlayışının bir direği de muhafazakârlıktır.

ANAP, bir tepkinin siyasal yansıması olarak oluşturulmuş, merkezin askerlerce oluşturulmasına karşı duran bir görünümün yansıması olmuştur ANAP'a oy veren

kesimin büyük bir kısmının da muhafazakâr kitlenin de çekirdeğini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde ortaya çıkıp popüler hal alan orta direk anlayışı ile sessiz muhafazakâr kitlenin kendilerini bu tanımlama içinde görmelerinin sağlanmasıyla birlikte ihtiyaç duyulan toplumsal destek sorunu da ortadan kalkmıştır (Türköz, 2016: 110).

Göle'ye göre; ANAP'ın kavgacı değil uzlaşıcı üslubu, teorikten ziyade icraata yer vermesi, ideolojik değerlerdense pragmatik değerleri ön planda tutması, piyasa değerleriyle İslamcı muhafazakârlık değerleri arasında oluşturmaya çalıştığı sentez, partinin kimliğini meydana getirmektedir. ANAP'lılar modern muhafazakârlar olarak kültürel anlamda aile ve bireyi, toplumsal ilişkiler bağlamında bir yandan İslam kaynaklı muhafazakâr değerleri, diğer yandan mühendislik formasyonuna uygun olarak akılcı-rasyonalist değerleri kucaklamaktadırlar. Bu bağlamda hem muhafazakâr yerel kültürü hem de modern Batı kültürünün akılcılığını birleştirdiklerine inanmaktadırlar (Göle, 2002: 45-46).

Yeni oluşan yenilikçi-muhafazakâr kimliğin önemi, hem dindar hem de evrensel değerleri göz önünde bulundurabilen, modern inşaların oluşturulabilmesidir.

ANAP muhafazakârlığı; siyasal sağ ile tarihi bir bağ sayesinde desteklenirken, diğer yandan ele aldığı gelişmeci- modernist sağın radikal sağ hareketler ve dinci radikalizmden farklı olarak ortaya çıkmasını sağlayan felsefi-siyasal düşüncesinin reformist hareketine vurgu yapması ile de farklılık arz etmektedir (İrem, 1997: 52).

ANAP Parti programında da muhafazakârlığına vurgu yapılmıştır. Programın ön sözünde şu ifadelere yer verilmiştir: "*Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz… Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, yüce Allah'ın gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz*" (ANAP Parti Programı, 1983: 1). Dua ile bitirilen bu cümle güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Muhafazakârlığın önemli bir yapı taşı olan aile yönü de parti programında vurgulanmıştır. "*Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam*

ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlakın, milli ve manevi değerlerin korunmasında; örf ve ananelerimiz ile perçinlenmiş bulunan, sevgi, saygı, feragat ve fedakârlığın rolü her şeyin üzerindedir" (ANAP Parti Programı, 1983: 22).

ANAP ve Özal ile birlikte Türkiye'de muhafazakâr kimlik değişip ve gelişip Yeni Sağ'ın da etkisi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Daha önce muhafazakârlık denilince akla gelen sadece dindarlık perspektifinin yerini, maneviyata önem veren hem de teknoloji, modernleşme ve gelişim ve liberalliğe vurgu yapan bir kimlik almıştır.[1]

1983'de ANAP Hükümet programında, Özal muhafazakârlık anlayışlarını şöyle dile getirmiştir: "*Muhafazakârlık anlayışımız, milli, manevi ve ahlaki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf ve adet, geleneklerimize bağlılığımızın bir ifadesidir… Asla tutucu, mutaassıp, yeniliklere kapalı değiliz. Aksine ilerlemeye açık medeni, müreffeh, büyük ve kudretli bir Türkiye en büyük emelimizdir.*" (ANAP Hükümet Programı, 1983: 153).

Özal ve partisinin muhafazakârlık popülizmi üç önemli farklılık taşımaktadır: İlki, popülist felsefenin de özelliği olan hem retorik düzeyde halka bağlılığı ve halkı yek vücut, bütünlük içinde algılarken bir yandan da halkın nabzına göre şerbet vermeyi uygun gören söylem kullanmak ikincisi, statüko ve seçkincilik yerilmekte fakat aynı zamanda halk için siyaset yapıldığı vurgulanmakta, son olarak da, geleneksel siyaset anlayışını eski, kendi siyaset anlayışlarını yeni olarak görmeleridir (Duman, 2010: 227).

ANAP bir yandan toplum içi muhafazakâr değerleri temsil ederken bir yandan da modern ve akılcı eğilimleri birleştirmiştir. ANAP'ın muhafazakâr yapısının uygulamadaki yansıması Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerde de ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde üye olunan İslam bağlantılı uluslararası örgütler de yine partinin muhafazakâr kimliğini ortaya çıkarmaktadır. İKÖ'ye olan aktif üyelik bu bağlamda öne çıkan bir örnektir.

[1] Hürriyet, 26 Mayıs 1986.

SSCB'nin dağılma sürecinde, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 20 Ocak 1990 tarihinde gerçekleştirdiği katliamda Özal'ın "*sınır olarak Azerbaycanlılar Anadolu'daki Türk halkından çok İran Azerilerine yakındırlar ve mezhep olarak da onlar Şii, biz Sünni'yiz*" şeklindeki açıklaması ile mezhep farklılığına olan tavrı büyük tepkilere yol açmıştır. ANAP'lılar durumu yaptıkları açıklamalarla yumuşatmak istemiştir (Babiş, 2014). Bu talihsiz açıklama, ANAP'ın Özal ile anılmasının, bütünleşmesinin olumsuz yanını teşkil etmiştir.

Özal 25 Aralık 1987'de 46. Cumhuriyet Hükümetinin (II. Özal Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması'nda laiklik hakkında şunları ifade etmiştir: "*Laikliği, manevi değerlerin korunmasında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetinin uygulanmasında ve dini kültürün geliştirilmesinde kısıtlayıcı bir unsur olarak anlamıyoruz*" (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 402).

Yine Özal 25 Aralık 1987'de 46. Cumhuriyet Hükümetinin (II. Özal Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması'nda muhafazakârlık anlayışını 1983 Programıyla benzer şekilde şöyle ifade etmiştir: "*Muhafazakârlık anlayışımız, milli, manevi ve ahlaki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf, adet ve geleneklerimize bağlılığımızın ifadesidir. İlerlemeye açık, modern, müreffeh, büyük ve kudretli bir Türkiye en büyük emelimizdir*" (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 402-403).

2.5.5.ANAP Milliyetçiliği

ANAP içerisinde yankı bulan eğilimlerden biri de milliyetçiliktir. Partinin milliyetçilik anlayışı, Özal'ın milliyetçilik anlayışı ile özdeşleşmiştir. Özal, 1983 yılında hükümet programını okurken partinin milliyetçilik anlayışını şöyle dile getirmiştir: "*Milliyetçilik anlayışımız Anayasada ifadesini bulan, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü ülkenin bölünmezliğini Cumhuriyet ve demokrasiyi koruyan bir muhtevaya sahiptir.*"(ANAP Hükümet Programı, 1983:153).

1983 Anavatan Partisi Programı, birinci bölüm gaye kısmı, ilk maddede "*milliyetçiliği,….milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur edinen, Büyük önder*

Atatürk ilke ve inkılapları önderliğinde muasır medeniyetlere ulaşmayı hedef edinen" bir parti olma bağlamında değerlendirmiştir (ANAP Hükümet Programı, 1983: 17).

Özal'ın Orta Asya'dan Çin Seddine Türk Dünyası ile bağlantı kurulması gerektiği görüşü de milliyetçilik bağlamında önemlidir. Yeni Osmanlılık adı altında tarihsel, kültürel ve dini bağlarımızın olduğu Türk devletleri ile olan ilişkilerimizi canlandırmamız ve Doğu-Batı arasında bir koridor oluşturmamız gerektiği de Özal tarafından vurgulanmıştır. Konunun ayrıntıları, Özal dönemi Türk Dış Politikası Pratiği başlığı altında Neo-Osmanlılık ve Türk Dünyası alt başlıklarında ele alınacaktır.

2.5.6. ANAP Sosyal Demokrasisi

ANAP adaleti, eşitliği kurmaya çalışan bir parti olmak istemiştir. ANAP'ın izlediği ve ona ayrıcalık katan en önemli yöntem ise iktisadi ve sosyal gelişmeler arasında bağlantı ve dengeyi kurmaktır. Bu bağlamda ANAP Hükümet Programı'nın Devlet başlıklı 2. Maddesinde şu konular yer almıştır:

"*Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması; sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması devletin başlıca görevleri arasındadır.*" (ANAP Programı, 1983: 19).

İktisadi kalkınmada devletin katkısına 10. maddede şöyle değinilmiştir: "*İktisadi gelişmenin güvenli ve sürekli bir şekilde yapılabilmesi için devletin başlıca rolü istikrarın teminidir.. Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir.*" (ANAP Programı, 1983: 26-27).

Sosyal politikaların esasları başlıklı 19. Maddede kalkınmada asıl hedefin sosyal gelişmenin sağlanması olduğu ve bunun iktisadi gelişme ile eşit bir dengede yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir (Anavatan Partisi Programı, 1983: 35).

Sosyal kalkınmada devletin rolü ise programın sosyal politika başlığı altında ve 20. Maddede şöyle belirtilmiştir: "*İstihdam eğitim ve öğretim, sağlık, konut, şehirleşme ile ilgili hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesini sosyal kalkınmada devletin tabii görevleri arasında sayarız.*" (ANAP Programı, 1983: 35-36).

1983 ANAP Hükümet Programında Özal, partideki sosyal demokrasi anlayışı bağlamında şunları dile getirmiştir: "*Sosyal adaletçilik sadece belli ideolojilerin, peşin, hükümlü, kalıplaşmış formüllerin tekelinde değildir. Bizim programımız orta direk dediğimiz, işçi, memur, esnaf, çiftçi ve emekliye somut, pratik ve gerçekçi çareler getiren sosyal adaletçi bir programdır*" (ANAP Hükümet Programı 1983: 153).

ANAP'ın sosyal demokrasi görüşü, zaman zaman muhafazakâr görüşü arkasında kalmıştır. Zira Turgut Özal, Hürriyet yazarı Yavuz Gökmen ile Sosyal Dayanışma Teşvik Yasası Tasarısı veya bilinen adıyla Fakir Fukara Fonu hakkında sahur vaktinde yaptığı röportajda bu fonun kuruluş gerekçesini dinsel ve geleneksel referanslara dayandırmıştır.

Turgut Özal iki milyon kişiye imar affı kapsamında tapu dağıtmıştır. Ayrıca sosyal gelişim ve refahı artırmak için bireyi ön plana çıkararak toplumsal katmanlar arasındaki farklılıkları azaltmaya çalışmıştır (Duman, 2010: 273-274).

Özal 25 Aralık 1987 de 46. Cumhuriyet Hükümetinin (II. Özal Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması'nda Toplu Konut Fonu, Kamu Ortaklığı Fonu, Savunma Sanayiini Geliştirme Fonu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu gibi fonlarla kaynak çeşitlendiren bir yapı kurduklarını bu sayede konut, baraj, köprü, enerji santralları ve savunma sanayii yatırımlarında büyük aşamalar kaydettiklerini dile getirmiştir. Ayrıca dünyada ilk kez Türkiye'de alt yapı projelerinde Yap-İşlet-Devret modeli oluşturulup uygulandığını, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 1984'te %5,9, 1985'te %5,1, 1986'da %8 artış gösterdiğini 1986 yılı büyüme hızı son on yılın en yükseğinin olduğunu, 1987 yılında ise %6,8

civarında bir büyüme hızı beklediklerini ve 1984-1987 döneminde ortalama büyüme hızı %6,5 olduğunu açıklamıştır" (Neziroğlu,Yılmaz,2014: 398).

Özal 25 Aralık 1987'de 46. Cumhuriyet Hükümetinin (II. Özal Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması'nda sosyal adalet anlayışlarını şöyle aktarmıştır: "*Sosyal adaletçiyiz. Ülkemiz nimetlerinden herkesin hak ve adalet ölçüleri içerisinde istifade etmesini sağlamak için gerekli tedbirleri almak sosyal adalet anlayışımızın esasını teşkil eder. Bizim kıymet hükümlerimiz içinde komşusu aç yatarken tok uyumak hoş görülmez.*"(Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 403).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI PRATİĞİ

3.1.TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÇERÇEVESİ

Özal'ın iktidara geldiği dönem, uluslararası konjonktür açısından da önemli değişiklik ve dönüşümlerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Zira 1980'ler tüm dünyada siyasal dengelerin yeniden kurulduğu, silahlanma yarışının arttığı, savaşların yaşandığı (SSCB'nin Afganistan'ı işgali, İran-Irak Savaşı, Lübnan iç çatışması vb.) yakın komşularla problemlerin arttığı bir dönemdir. Ayrıca Bulgaristan Sorunu, Körfez krizi, SSCB'nin çökmesi, Yugoslavya'nın dağılması, neo-liberalizm, Yeni Sağcı politikanın gelişi gibi olaylar Türk dış politikasını da etkilemiş ve revizyonist bir karakter yaratmıştır. Bu revizyonist karakter Neo-Osmanlılık ile Türkiye'yi Müslüman dünyanın önderliğine götürmek isteyecek yeni bir durumdur. Bu ortamda hem konjonktürün buna müsait oluşu hem de Özal'ın kişiliği aktif dış politikayı bir nevi etkili kılmıştır.

Özal, Osmanlı İmparatorluğu bakiyesi ülkeler ile Türkiye'nin tarihî, kültürel bağlarının olduğunu ve bunları birbirine bağlayan şeyin ise inanç ve değerler olduğunu ortaya koymuş ve bu zemin üzerinde bir dış politika izlemiştir. Özal İslami sosyal yapı ve değerlerini ele alan, İslam ülkelerinin de liderliğini yapabilecek bir Türkiye ile çok kimlikli ve muhafazakâr bir dış politika geliştirmek istemiştir. Zira İslam coğrafyası ve Osmanlı bakiyesi ile ilişkilerin meşruiyeti salt ekonomi temelli değil, kimlik boyutunda da önemlidir. Bu bağlamda Özal dönemi Türk dış politikası sadece Batıcı olmaktan çıkıp İslamcı ve Batıcı kimliği sentezleyen melez bir hale bürünmüştür.

Özal dönemi dış politikasındaki diğer önemli nokta ise fırsatçılıktır. Özellikle SSCB'nin dağılması ile büyük fırsatlar yakalanılabileceği düşünülmüştür. Özal, siyasi partilerin yeniden açılması hususunda, çok da demokratik olmadığını göstermiş ve atılan taşın ürkütülen kurbağaya değmeyeceğini ifade etmiştir. Zira ona göre bu partiler baş belası olarak değerlendirilmiştir. Bu husus ise Özal'ın

pragmatistliğini ve demokrasiyi zaman zaman geri plana iten kişiliğini de ortaya koymuştur. (Gökmen, 1994: 105-106). Pragmatik bir dış politikanın Türkiye'ye kazandıracağına inanan Özal, çeşitli projeler ile bunu hayata geçirmeye çalışmıştır. Örneğin Barış Suyu projesi ile Ortadoğu ve İsrail ile sorunların çözüleceğine inanmıştır.

Türkiye, bu dönemde Ege Sorunu, Kıbrıs Meselesi, Bulgaristan'daki asimilasyon, ülke içi askeri darbe sonrası yaşanan sıkıntılar, ülkedeki içe kapanıklık sorunlarını yaşamaktadır. Böylesi sıkıntılı bir dönemde iktidara gelen Turgut Özal, aktif ve risk alabilen bir dış politika izleyerek Türkiye'nin sorunlarını çözüp dünyadaki imajını düzeltmek istemiştir. Türkiye'yi bölgesel caydırıcı güç, uluslararası arenada bir köprü, pragmatik ve fırsat odaklı dış politika ile de ön planda olan bir aktör olarak geliştirmeyi amaçlamıştır.

Özal'ın dış politika anlayışının genel görünümü dışa dönük, ticaret ve ekonomi merkezli ve çok yönlü, aktif tarafsızlık ve risk alabilen, bölgesel gelişim için yatırımlara önem veren, yoğun siyasi ve diplomatik ilişkilerin yaşandığı bir dış politikadır. Özal dönemi dış politika bu görünümün yanında kişiliğinin yansıması olan cesur, tez canlı, değerlerine düşkün ve modern kişilik yapısından da etkilenmiştir.

Özal, dış politikada ekonomiyi öncelleyip iktisadi liberalizmi başarılı bir şekilde uygularken, siyasi anlamda liberalizm bağlamında istenilen seviyede etkili olamamasında çeşitli etkenler söz konusu olmuştur. Birinci husus, askeri yönetim sonrası iktidara gelen ve ülkenin içinde bulunduğu bu olumsuz etiketi çıkarırken aşamalı hareket etmek zorunda kalmasıdır. İkincisi, muhafazakâr yapısının siyasi liberal kimliğinin önüne geçmesidir. Üçüncü husus ise, Kürt sorununun etkili olması ve bunun silahlı mücadeleye dönüşmesidir.

Özal Cumhuriyet tarihi boyunca en aktif siyaset sergileyen, en çok dış ziyarette bulunan devlet adamı olmuştur (Duman, 2010: 330). Bunu daha çok cumhurbaşkanlığı döneminde yaparken, başbakan olduğu dönemde de bürokrasiden haz etmemiştir. Türkiye'de dış politika karar alma süreci ciddi değişime uğramıştır.

Özal, zaman zaman Dışişleri Bakanı'nı, bakanlık yetkililerini, Genelkurmay Başkanlığını kenara itip telefon diplomasisini artırarak Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nı gelişmeler konusunda bihaber bırakmıştır. Dış politikada karar alma sürecinde kurum bazında TBMM, Dışişleri Bakanlığı, hükümet etkili olurken aktör olarak Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanlığı etkili olmalıdır. Ancak Özal, bu birimleri saf dışı bırakıp tek adam gibi hareket etmiştir. Bu durum ise 1982 Anayasasının 104. maddesinin geniş yetkileri ile meydana gelmiştir. Ayrıca o dönemki Akbulut hükümetinin Özal ile uyumlu olması da hareket serbestisini artıran bir faktör olmuştur. Milletvekilleri ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) üzerinde de hatırı sayılır bir etkisinin mevcut olması da önemli bir etken teşkil etmiştir. Kısacası Özal'ın anayasal yetkilerini kullanması, aktif olmayan bir başbakan ve tecrübesiz dışişlerine sahip olması, sadık milletvekillerinin bulunması dış politikada etkin olma sebepleridir.

Özal dış politikada zamanla tek adam gibi tek başına karar vermeye başlamış Dışişleri Bakanlığı'nı ekarte etme girişimlerinde bulunmuştur. Bu bağlamdaki örnekler şunlardır: MİT ve dışişlerinin henüz incelemelerinin bitmediği bir zamanda Yunan vatandaşlarına tek taraflı vize uygulamasını kaldırdığını açıklamış ve bu kurumlar haberi basından öğrenmiştir. Bulgaristan'dan göç eden mültecilerle ilgili kararları tek başına alması Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın istifası ile sonuçlanmıştır. 1991'de Körfez Savaşı'nda Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatıldığını tek başına basına açıklamış ve yine ilgili kurumları atlatmıştır. Amerika'da George H. W. Bush ile yaptığı görüşmede ABD Başkanı kendi Dışişleri Bakanı'nı yanına alırken Özal Dışişleri Bakanı'nı yanına almamış, özel kalem müdürü ile görüşmeyen girmiş, bu durum ise dönemin Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in istifasına neden olmuştur. Körfez Savaşı yeni başladığı sırada da Özal, CNN muhabirine İncirlik ve havalimanlarının ABD'ye kullandırılabileceği açıklamasını yapmıştır (Duman, 2010: 333-334). Tüm bu hususlar dış politikada daha önce örneğine rastlanmamış olan liderin tek başına politikayı yönlendirdiğini ve kişisel özellikleri ve görüşleri ile dış politikada etkili olduğunu göstermektedir. Zira Özal tez canlı, risk alabilen kişiliğini yansıtırken ABD ile olan yakın ilgisini politikasına yansıtmış, dışişlerini ve bürokrasiyi hantal görüp bu kurumları ekarte etmiş, Osmanlı İmparatorluğu bakiyesinden kalan ülkelerle iyi ilişkiler kurulması gerektiği fikrini de

icraata geçirmiştir. Bu dönem Özal ve ANAP, dış politika hususundaki görüşmeleri TBMM'de yapmaya yanaşmamış, muhalefetin dış politika konularına ilişkin genel görüş talepleri reddedilmiştir. Özal dış politikaya doğrudan müdahale edip Dışişleri Bakanlığı'nı risk almamak ve aşırı tedbirli olmak konusunda eleştirmiştir.

Özal'ın Dışişleri Bakanlığı'nı dışlayıp dış politikaya aşırı ilgi göstermesinin nedenini uzun yıllar bürokraside yer alıp, özel sektör tecrübesine sahip olmasında aramak gerekmektedir. 13 Aralık 1983 tarihli 177 sayılı, 8 Haziran 1984 tarihli 206 sayılı iki kanun hükmünde kararname ile Dışişleri Bakanlığının yetkileri çeşitli bakanlıklara dağıtılmış ve ANAP' ın yedi yıllık iktidarında 8 Dışişleri Bakanı görev yapmış altısı istifa ile ayrılmıştır. Dışişleri alanında tek başına aldığı kararlar ya gazeteler yolu ile ya da davetler de öğrenilmiştir. Yunanistan'a vizelerin tek taraflı kaldırıldığı haberini Dış İşleri Bakanlığı gazeteden öğrenmiş, Barış Suyu projesi bir akşam yemeğinde oluşturulmuştur (Çakmak, 2013: 118-119).

Özal dönemi dış politikasını farklı kılan etmenlerden biri de, dış politika yapım sürecidir. Özal ve ekibi askeri otorite sonrası kurulan sivil otorite olmanın verdiği durum ile de kendi otoritelerini kurmak ve güven sağlamak adına da sıra dışı davranış ve isteklerde bulunmuştur.

Özal dönemi dışişleri konuları hariç her konu partinin beyin takımı tarafından hazırlanıp istişare edilmiştir. Normal şartlar altında hazırlanan program ve tasarıların tüm bürokratların elinden geçmesi gerekmektedir. Bu dönem maliye bakanlığından hazine, ticaret bakanlığından dış ticaret konularını alıp Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığını oluşturmuşlardır. Bu örnek önceden yapılan beyin fırtınalarının göstergesidir. Dışişleri konusunda ise uzman olmadıkları ve ortak bir fikre varamadıkları için dış politika yapımı süresinde yardım almışlardır. Özal ve ekibinin dış politika bağlamında meşruiyetlerini kabul ettirmek adına yaptıkları sıra dışı bir hareket de yasal bir durum olmayan Merkez Bankası başkanının Bonn Büyükelçiliği Müsteşarı olarak atanmak istenmesidir. Ercüment Yavuzalp hem dışişleri usulüne, yasalara uygun bir atama yapılması hem de Özal ve ekibinin otoritesine dışişlerince de bağlı olduklarını belirtmek adına orta bir yol bulmuş ve kanun hükmünde kararname ile bakanlığa verilecek uzman kadrosu ile müşavir ya da ataşe olarak

görevlendirmesi çözüm önerisini sunmuş ve kabul almıştır. Otorite kurma hususu sadece iç alanda değil, dış politika da Özal için büyük önem taşımıştır. Zira İngiltere başbakanı Margaret Thatcher'ın hükümet kurulduktan sonraki mesajını Başbakana değil Cumhurbaşkanlığına göndermesi de sorun teşkil etmiştir. Özal mesajın başbakana geldiğini muhatabın da başbakan olması gerektiğini ileri sürüp kendisine tekrar mesaj yollanmasını sağlamıştır (Yavuzalp,1996: 252-256).

Özal ve hükümeti, otorite konusuna ilk dönemlerinde büyük önem vermiş, ne Cumhurbaşkanlığının ne de Dışişleri Bakanlığı'nın ardında kalmak istemiştir. Ege Denizi'nde Yunanistan ile yaşanan ve muhribimizin Yunan muhribine ateş açtığı iddiasının saatler sonra Başbakana haber edilmesi, yine otoriteyi sarsıcı olarak ele alınmış ancak olayın Yunanistan'ın istismarı olduğu ve Dışişleri Bakanlığı'ndan kasıtlı bir hareket yapılmadığının ortaya çıkması ile yatıştırılmıştır. Yine Yunanistan ile vizelerin tek taraflı kaldırıldığı haberi Günaydın gazetesinde haber olarak verilmiş, Dışişleri Bakanlığı da gazeteden öğrenmiştir. Özal, Yunanistan ile ticari ilişkileri geliştirmek ve Yunan yönetimine dünyada antipati yaratmak düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Bu örnekler ve durum dış politika açısından sakıncalı ancak yeni bir yöntem olmuştur. Özal, tüm bunlara rağmen iktidarının ilk dönemlerinde dış politika hususunda son sözü kendi söylemeye önem verse de dış politikanın günlük uygulamalarına müdahale de bulunmamış ve Evren'i devreden çıkarmamış, bürokrasiyi tamamen dışlamamıştır. Bunda daha önce belirttiğimiz gibi ilk zamanlar otorite kurma amacının da olduğu önem arz etmektedir.

1983-1987, I. Özal Hükümeti, dış politika hususunda önemli konularda Evren ve bürokrasiyi dikkate almış ekonomik ve ticari hususlarda ise kendisi insiyatif almıştır. 1986 yılı boyunca Yunanistan ile gerginlikleri yatıştırma politikası uyarınca Ege denizi konusunda aleyhine olan durumu görmezden gelmiştir (Balcı, 2013: 161). Özal iktidarının ilk dönemlerinde alınan kararlarda Evren ve ordunun etkisi, Evren'in telkini ile Vahit Halefoğlu'nun Dışişleri Bakanı yapmasında görülmektedir. Özal, sivil otoritenin yerleşmesi hususunda bu gibi durumlara göz yummak zorunda kalmıştır.

Özal kimileri tarafından devlet ve milleti yakınlaştıran, sosyal ve ekonomik reformlar başaran, manevi değerlere önem veren bir devlet adamı iken kimilerince de köşe dönmeciliği, liberalizmi yalnızca ekonomide uygulayan, yolsuzlukların arttığı bir dönemin devlet adamı olmuştur. Türk dış politikasında etkili bir lider olan Özal çok yönlü kişiliği ile büyük bir etki bırakmıştır. Ancak liderlerin dış politikada belirli bir etki bırakması için belli şartların da oluşması gerekmektedir.

Özal dönemi siyasal yapısında genel bir sağa kayış gözlemlenmektedir. 12 Eylül idaresinde önem kazanan Türk İslam Sentezi düşüncesine yakın olan kişiler ve gruplar bu dönemde önemli yönetim yerlerine yerleşmişlerdir (Sönmezoğlu, 2006: 386).

Türkiye 1980'lerde, petrolün merkezi olan Ortadoğu'ya, Basra Körfezine yakın oluşu nedeniyle, Ortadoğu'da ılımlı İslam ve laik devlet modeli olarak İran'a karşı bir model olması hasebiyle ve Montrö Boğazlar sözleşmesi ile askeri gemilere ilişkin denetim haklarına sahip olup Rusya'yı dizginleyebilmesi açısından büyük önem arz eden bir ülke olmuştur. Bu sebeple Özal ve dış politikası uluslararası arenada önem teşkil etmiştir.

Muhafazakâr bir kişiliğe sahip olan Özal'ı sıradan muhafazakârlardan ayıran, askerlerle çalışmakta bir beis görmemesi, tutku derecesinde Filistin-Arap aşkına sahip olmaması ya da abartılı, yoğun dinsel davranışlarının olmamasıdır. Aynı zamanda rahat bir kişiliği olan Özal'ın kısa pantolonla dolaşması, Amerika hayranı olması, İslam ülkeleri ile çıkar birliği kurmaya hevesli olması da onu diğerlerinden ayırmaktadır (Çakmak, 2013: 117-118). Aslında karakterinde zıtlıklar barındıran Özal için bunlar bir çelişki değil sentezlemedir. Özal'ın dış politika kararları ve davranışları da bu farklı kişiliğinden etkilenmiştir. Müsteşarlığı döneminde Dışişleri Bakanlığı ile uyuşamamış, AB karşıtlığı içinde olmuştur. Normalde dış politikanın yapıcısı olan Dışişleri Bakanlığı bu dönemde geri planda kalmış, Özal kendi fikir yapısına uyan danışmanlar ile yola devam etmiştir. Zira Özal'a göre Dışişleri Bakanlığı'nda hantal bir bürokratik yapı ve İnönü'den kalan statükocu bir bakış açısı vardır.

Özal'ın cesur ve girişken, risk alan reformcu bir zihniyette olması, karizmatik ve vizyon sahibi olması dış politika alanındaki sıra dışı etkilerini açıklamada önemli bir etkendir. Ayrıca özel ve kamu sektörlerinde de yeterince deneyim sahibi, dünyayı iyi tanıyan, pragmatik bir kişi olması da bu bağlamda önem arz etmektedir. Zira Dünya Bankası'nda çalışma döneminde ve Keban Barajı yapımı sırasında ABD ve Batı ile ilgili fikir sahibi olmuştur. Diğer yandan dış politika başarılarını etkileyen bir husus da anında karar alıp analiz edebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Karakteri dışında Türkiye'nin konumunun, stratejik öneminin farkında olması, proaktif politika uygulaması ile sorunlu komşular ve güçlerle fırsatlar yakalayıp ilerleme arzusu yaratmıştır. Ayrıca uluslararası ortamdaki gelişmeler, konjonktürün önemi, Doğu Bloğu'nun yıkılması, ABD'nin hegemon güç haline gelmesi ile Özal güçlüden yana bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Batı, daima Türk dış politikasının ilgi duyduğu ve müttefiki olmak istediği bir alan olmuştur. Geleneksel Türk dış politikasının vazgeçilmezi olan Batı, Özal için de önemli bir yer tutmaktadır. Zira teknoloji ve sanayileşmenin yanı sıra siyasal sistemi ve fikir yapısı olarak da önem arz etmektedir. Özal için bilhassa ülkelerin gelişiminde liberalizm önemli yer tutmaktadır. Özal'ın 3 özgürlüğü olan din ve vicdan özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü ve son olarak teşebbüs özgürlüğü liberalizm çerçevesinde önem arz eden konulardır. Özal için dönüşümün gerçekleşmesinde, liberalizm önemli bir yer tutmaktadır. Özal'ın bu üç özgürlük ile yapmaya çalıştığı dini inanca özgürlük tanıma çabası, Kürtlere ve öteki siyasi görüşlere kendilerini ifade etme serbestisi sağlama düşüncesi ve ekonomide serbest piyasa uygulaması eleştirilmiş ve tam anlamıyla uygulanamamıştır.

Liberalizmden etkilenen Özal dış politikası çok yönlülüğe yönelmiştir. Bu bağlamda ekonomik devler olan ABD, Uzakdoğu ve Avrupa'nın güçlü ekonomileri ile entegre olma hedeflenmiştir. 1980 yılında ABD ile imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) ile Kıbrıs harekâtı ile uygulanan ambargo bitirilmiş ve ilişkiler sıkılaştırılmıştır. Özal' in ABD ile yakınlaşmasının altında yatan nedenler arasında ABD'nin dünyadaki başrol oyuncusu olduğuna dair inancı ve ABD'den Türkiye'ye gelecek olan yardımlar önemli bir yer tutmaktadır.

Özal'ın diğer hedefi ise AB üyeliğidir. Zira 14 Nisan 1987'de tam üyelik başvurusunun altında yatan en önemli neden Türkiye'nin liberalleşme ve Batılılaşmasına sağlanacak yarar gerçeğidir. Özal için Türkiye, Batı'nın bir parçasıdır ve Avrupa etnik ayrımcılığa dayalı bilinçaltı ile onu saf dışı etmemelidir. Türkiye, bir köprü olarak Batı ve İslam medeniyetleri arasında sorunları sona erdirecektir. Bu husus Özal'ın Türkiye'nin Batılılaşması ile İslam inancını sentezleme düşüncesini de ortaya koymaktadır.

Özal vizyonu geniş bir lider olmuştur. George H. W. Bush ile 1991 yılındaki Camp David görüşmesinde Bağdat'a direkt müdahale etmemelerinin onları 10 yıl sonra Saddam'la mücadeleye sevk edeceğini söylemiş, haklı da çıkmıştır (Güner, 2003: 159).

Özal'lı ANAP, serbest pazar ekonomisini yürürlüğe koymuş, ithalat ve kambiyo sistemini serbestleştirmiş, sermaye piyasası oluşturmuş, İstanbul Menkul Kıymetler Borsa'sını kurmuş, bankacılık sistemini geliştirmiş, enerji, telekomünikasyon ihtiyaçlarını gidermiş, otoyol, baraj, liman, havaalanı yapılmış, GAP için kaynak ayrılmış, Atatürk Barajı rekor sürede yapılmıştır. Döviz rezervleri yükselmiş, TSK modernleştirilmiş, F 16 savunma araçları üretilmiş, milli savunma sanayi kurulmuş, KDV getirilmiş, yerel yönetim imkânları artırılmıştır. Özal'a göre Türk insanının kendine olan güveni artmış, "ben her şeyi Avrupalı'dan bile iyi yaparım" duygusu oluşmuştur (Güner, 2003: 186-187).

Özal, dış politika geliştirme konusunda ilk yıllarında arayış içerisinde olmuştur. Önce İKÖ ile yakın ilişkiler kurup, ekonomik komite başkanlığı, bakanlıklar arası biriminin başına yardımcı olmak üzere DPT müsteşarı kardeşinin getirilmesini sağlamıştır. Böylece Dışişleri Bakanlığı müsteşarı geri planda kalmıştır (Yavuzalp,1996: 323). Ancak zamanla, iktidarının ilerleyen yıllarında ABD ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi ile yönünü Batı'ya dönmüştür. DPT müsteşarlığı döneminde karşı olduğu AT'ye bizzat kendisi tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu durum Özal'ın kafa karışıklığının, sıra dışı kişiliğinin ve de konjonktürün gerekliliğinin bir göstergesidir. Ayrıca Özal dış politikayı basit olarak görüp kimseye danışmaya ihtiyaç duymaması da bu durumun yaşanmasında bir etken olmuştur. Özal

döneminde, dış politika konusunda, özellikle iki önemli farklı nokta göze çarpmaktadır: Birincisi, Dışişleri Bakanlığı'nı arka plana iterek hukuki yetkisini kısıtlamak ve bu yetkileri hükümeti dolaylı olarak yönlendirecek kurumlara bırakmak, ikincisi ise, kriz dönemleri öncelikli olmak üzere dış politikaya bireysel etkinin artması durumudur.

ANAP iktidarı çıkardığı iki kanun hükmünde kararname ile Dışişleri'nin yapısını yeniden oluşturmuştur. Bunlar; 13.12.1983 tarihli 177 sayılı kanun hükmünde kararname ile 8.6.1984 tarihli 206 sayılı kararnamedir. İkinci kanun hükmünde kararname ile dış politika, hükümetin talimatları doğrultusunda uygulanacaktır ve iktisadi konularda Dışişleri Bakanlığı, yalnızca izleme ve tetkiklerde bulunabilecektir. Bunun yanı sıra kurulan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bir bakanlık seviyesinde etkiye sahip olması da siyasi iktidarın dış iktisadi konularda hukuken denetimi güç bir yapı kazanmasını sağlamıştır. Zira ekonomi politikasına ilişkin kararların Meclis denetimine ihtiyacı kalmamıştır. Ancak Haziran 1984'te Yargıtay bu konumu ve yetkileri iptal ederek bir müsteşarlığın bakanlık gibi çalışamayacağını hükmetmiştir. 25.6.1986'da Resmi Gazete 'de yayınlanan yeni bir kararname ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın Başbakanlığa bağlı çalışmasını, başbakanın müsteşarlığın idaresi konusundaki yetkileri bir devlet bakanı ve başbakan yardımcısının yardımıyla kullanması sağlanmıştır (Gürbey, 2010: 75-77). Özal'ın dış politika üzerinde bireysel olarak daha yoğun etkili olmak istemesi ile hükümetinin dış politika konularında Meclis'i bilgilendirmek istememesi ön plana çıkmaktadır. Özal, ayrıca kendi kendine dış politika kararları almakla da eleştirilmiştir. Zira dışişlerini dışlayıp cumhurbaşkanlığı döneminde danışmanları ile istişareler yaparak hareket etmiştir. Özal'a göre, Dışişleri Bakanlığı İnönü dönemindeki pasif, edilgen bürokratik çizgiyi devam ettiriyordu ve bu ise dünya politikasındaki dönüşüme bir engeldi. Zira ona göre dış politika, hızlı karar verme becerisiydi. Ayrıca Özal'a göre, kişisel ilişkiler de dış politikanın gelişimi için önem arz etmekteydi.

Özal'ın ANAP içinde ciddi bir muhalefetle karşılaşmaması, TBMM'de çoğunluğu sağlaması, asker, muhalefet partileri ve medya haricinde, muhalefetin olmaması Dışişleri Bakanlığı'nı kontrol edebilmesini sağlamıştır. Askeri konuları

içeren dış politika konularında ise askeri bürokrasi ve genelkurmay başkanlığı aktif olmuştur. Özal'ın ekonomiye ayrı bir ilgi göstermesi ve bunu çıkmazda bulunan Yunanistan'la Davos sürecinde ve Ortadoğu ile ilişkilerinde sentezlemesi dış politikadaki aktifliğinin örneğini teşkil etmektedir. Özal'ın devlet yapılanmasında ABD gibi başkanlık sistemini öngörmesi ve düşünmesi dış politikada etkili oluşunun diğer bir nedenidir.

Özal'ın komplekssiz oluşu, öngörülü ve pragmatik oluşu dış politikada etkin olmasında etkili faktörlerdendir. Telefon diplomasisi ve uluslararası kişiliği de dış politika yapım sürecini etkilemiştir.

Özal dönemi dış politikası 1983-1989 başbakanlığı ve 1989-1993 Cumhurbaşkanlığı dönemleri olarak ayrılsa da resmi konumundaki değişiklik dışında dış politikaya müdahil olması durumunu değiştirmemiştir. Zira Özal, 1982 Anayasası'ndaki işbölümünü önemsememiş ve bürokrasiyi ağır bulmuştur. Hızlı ve etkili karar almak için Dışişleri Bakanı ve bürokrasiyi saf dışı bırakmıştır. Özal'ın sıra dışı bu hareketinin sebebini kişiliğinde aramak gerekir. Bunun yanı sıra Özal'ın yetiştirilme tarzı, devlet tecrübesi, inancı, daha önce hareketli devlet görevleri yapması da etkilidir. Buna dış borç sorununu çözmesi için uğraşmasını, 24 Ocak Kararları'nın mimarı oluşunu örnek gösterebiliriz. Ayrıca kritik zamanlarda riskli işlerin altına girmiş ve başarılı olmuştur. Bu durum dış politikada cesaretinin artmasını sağlamıştır. Ayrıca yurt dışı deneyimleri sayesinde birçok devlet adamını tanıması, uluslararası kurumlarda görev alması aktif dış politika yapımında etkendir. Karizmatik ve sevecen kişiliği de onun dış politika yapımında dışişlerinden bir adım önde olmasını sağlayan etmenlerdendir.

Özal'ın yaptığı bakanlık atamaları da dışişlerini pasifize etmiştir. Zira dışişlerine tecrübesi olmayan kişileri atayarak dış politika yapımı sürecinde etkili olmayı sağlamıştır (Ulman,1988). Pasif ve çekingen dış politika yerine aktif ve risk alabilen bir dış politikayı savunan Özal ilk dönem dış temaslarını ülke ekonomisini geliştirme üzerine kurmuştur. Zira böylece ekonomisi gelişen, kredi bulan Türkiye değişimi yaşayıp küresel politikaya ayak uydurmaya başlayacaktır.

Özal, 1989'da demokratikleşme hususunda TCK'nın 141,142,163. maddelerini değiştirmiş, 12.04.1991 Resmi Gazetesi'nde de yürürlükten kaldırılmıştır. BM ve Avrupa Konseyi'nin hazırladığı işkenceyle mücadele bağlamındaki Avrupa Sözleşmesi'ni onaylamıştır (Resmi Gazete, 12 Nisan 1991).

Özal'ı dış politikada farklı kılan bir diğer husus da "sihirli temas" denilen, Özal'a özgü el sıkışırken sol eliyle karşı tarafın sağ elini hafifçe okşamasıdır, bu özelliği sempatik ve ikna ediciliğini artırmaktadır (Güner, 2003: 83). Liderlerin ilgi alanlarını takip eden Özal, dış politika ilişkilerinde bunu bir artı olarak kullanmıştır. Zira kültürel konulara yakınlığı ile bilinen Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand ile irtibat kurmak ve ilişkilere yön vermek adına Paris'te Muhteşem Süleyman Sergisi'ni birlikte açmak için cumhurbaşkanını davet etmiş ve bunun getirisi olarak da ticari ilişkiler kurmayı başarmıştır (Güner, 2003: 87-88). Burada Özal'ın, liderin kişiliğinin ve karakterinin dış politikayı yönlendirmesi hususundaki etkisini görebilmekteyiz.

Özal bugüne kadar dış politika konusunda söylediği cümlelerin yanlış aksettirildiğini belirtmiş ve doğrusunu izah etme gereği duymuştur. Bu konular ise şunlardır: "Federasyon" hakkında federasyon istiyor manasını kastetmediğini ancak bu fikrin neden yanlış olduğunu açıklamak için tartışmak gerektiğini ve tartışmadan ve bu ortamı hazırlamadan neden yanlış olduğunun izah edilemeyeceğini belirtmiştir. "Anayasa bir kere delinse ne olur" cümlesini de hukuka aykırı hareket etmenin doğru olduğu anlamında sarf etmediğini, erken seçim için önerilen iki tarihin de %100 uygun olmamakla birlikte bir tarihin iki haftalık sapmayla tercih edilmesinin çok fazla sıkıntı yaratmayacağını, bu kadar uygunsuzluk olsun anlamında kullandığını vurgulamıştır. "Ben zengin severim" cümlesinin de çarpıtıldığını burada Hadis-i Şerife atıfta bulunup tembelleri değil çalışkan insanları sevdiğini kastettiğini açıklamıştır (Güner, 2003: 99).

2 Ekim 1992'de Özal, İstanbul Conrad Hilton otelde, İş Dünyası Vakfı'nın toplantısında bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada dikkat çeken husus Özal'ın başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı döneminde sürekli bahsettiği "transformasyon" yani "değişim"dir. Özal, Türkiye'nin Batı'nın 150-200 senede

yaptığı tüm değişimleri kaçırdığını bu yüzden bu değişimleri 10-15 yıla sığdırmaya çalıştıklarını bunun bir reform, devrim mahiyetinde olması gerektiğini vurgulamış ilk defa devrim kelimesini kullanmıştır. Özal'a göre bu değişim kendi dönemlerinde ekonomi temelli başlamıştır ve ana hedefin ulaşması zor olan muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkmak değil ona yaklaşmak olduğu da vurgulanmıştır. Aynı zamanda bu değişim içerisinde Batı ile ilişki kurarken ileri bir hedef olarak da İslam dünyasını da Batıyla kaynaştırmayı öngörmüştür. Hatta bu bağlamda Özal "İkinci Değişim Programı" adı altında, zamanı geldiğinde cumhurbaşkanlığından inip yeni bir parti kurup, bu parti ile Nakşiler, Süleymancılar ve Kürtleri kucaklayıp anayasayı değiştirip başkanlık sistemine geçebileceğini düşünmüştür (Gökmen, 1994: 114-123).

3.1.1.Liberalleşme ve Ekonomi Ağırlıklı Dış Politika

Turgut Özal'ın dış politikasını diğerlerinden ayıran önemli farklardan biri de dış politikaya ekonomi gözlüğü ile bakmasıdır. İçinde bulunulan konjonktür gereği iktidara geldiğinde Türkiye'deki ekonomik durumunun iyi olmaması ve Özal'ın ekonomi dünyasının içinden gelmesinin de bunda büyük payı vardır.

Özal'ın Batı'yla olan ilişkileri bağlamında Batı'dan teknoloji, gelişmişlik, iktisadi ve ticaret alanlarından yararlanmak gerektiğine inanırken, Doğu'yu bir alternatif değil tersine Türkiye'nin elini kuvvetlendirecek bir güç olarak görmüştür. Türkiye'nin ise hem Doğu hem Batı arasında bir köprü olmasını ancak bu köprü vazifesinin sadece aktarım değil aynı zamanda Türkiye'ye duyulan ihtiyacın da göstergesi olması gerektiği için önem arz ettiğini vurgulamıştır.

Özal dış politikasının bel kemiğini oluşturan unsur neo-libreal anlayıştır. Bu anlayışa göre; serbest piyasa, ihracata dayalı ekonomi politikası, karar verme süreçlerinde baskı ve çıkar gruplarının görüşünü almaya dayanan neo-popülist bakış açısı, devletin etkinliğinin kısıtlanması, bireye vurgu yapılması, özel sektörün ön plana çıkarılmaya çalışılması, ekonomik ve politik konularda işbirliğine vurgu yapılması önem arz etmektedir. Özal, demokrasinin olduğu yerde serbest piyasa ekonomisinin olacağını ve birbirlerini tamamladıklarını düşünmüştür. Özal,

iktidarının ilk döneminde iç neo-liberal politikalar ile uğraşmıştır. Buna göre; liberal demokrasinin temeli olan halkın çıkar ve istekleri, onları temsil eden parti ve çıkar grupları tarafından gerçekleştirilmelidir (Çınar, 2011: 7).

Özal'a göre, ekonomik işbirlikleri ve kişisel dostluklar, siyasi ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Dış politikada faal olma, fırsatları değerlendirme anlayışı da önem arz etmektedir. Özal'ın dış politikası vizyon sahibidir. Zira ABD, Avrupa, Kafkasya-Orta Asya, Karadeniz, Ortadoğu vb. birçok alan içinde, gelecek için rehber oluşturacak proje ve işbirlikleri kurmayı hedeflemiştir. Barış Suyu Projesi, KEİB, Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization, ECO) bunun örneklerdendir (Gürbey, 2001: 295-297). Özal'a göre eğer ekonomik işbirliği sağlanırsa, bu durum zamanla siyasi işbirliğine evirilecektir.

Özal liberalizm üç ilke eklemlemiştir bunlar; düşünce ve ifade özgürlüğü, dini inanç özgürlüğü, ekonomik girişim özgürlüğüdür. Özal'a göre yeniden büyük ve medeni bir güç olabilmenin olmazsa olmazı bu üç özgürlüktür (Özal, 2010: 344). Turgut Özal, bu bağlamda neo-popülist reformcudur. Özal neo-popülist reformcu adını, kurumlardan daha çok baskı grupları ve çıkar grupları ile görüşüp reformu bu şekilde hayata geçirmesinden almaktadır. Neo-liberal reform yapılırken lider çok önemli bir rol oynar, neo-liberal reform bir bakıma ekonomi ve politik konuların işbirliğine dayanmaktadır (Çınar, 2011: 7).

Özal, ekonomi ağırlıklı dış politikası sonucunda Türkiye'yi uluslararası sermayeye katmayı amaçlamış ve siyasal sorunları da bu yolla halletmeyi hedeflemiştir.

İlk yıllarda, ihracatı artırmak maksadıyla ihracat sübvansiyonu; fiyat istikrar fonu; vergi iadesi; belli vergi, fon ve ödemelerden muafiyet; KDV ve gelir vergilerinden muafiyet; gümrük vergisinden muafiyet; ihracattan elde edilen dövizin serbest kullanımı ve Eximbank kredilerinden yararlandırılma gibi teşvikler sağlanmıştır. İthalat serbestleştirilmiştir (Ataman 2003: 51-52). Özal, Türk dış

politikasını bağımlılıktan çok yönlülüğe doğru yeniden yapılandırma yoluna gitmiştir.

Turgut Özal, liberalizm ile hedeflerini gerçekleştirmek istemiştir. Burada önem arz eden diğer bir husus ise uluslararası konjonktürün de buna izin verecek bir zeminde olmasıdır. Zira Soğuk Savaş'ın önemli ve gerilimli bir dönemi yaşanmaktadır ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile komünizmi yayma tehlikesi tam olarak ortaya çıkmış, İran'da İslam Devrim'i yaşanmıştır. Bu dönemde, en önemli ABD dış politikası dayanağı, ülkeleri komünizmden korumak, çevrelemek ve engel olmaktır. Bu politikanın işaret ettiği anlayış ise, ülkeden ülkeye özümseme farklılıklarıyla birlikte liberalizmdir. Türkiye ayağında liberalizmin uygulayıcısı Turgut Özal olmuştur. Bu dönemde Amerika Sovyet tehdidine karşı insan hakları kalkanını ve İslam devrimi ve radikal hareketlere karşı da Ilımlı İslam kalkanını kullanmıştır (Cankara, Aysel, 2015: 528). Türkiye bu kalkanların önemli bir aktörü olmuştur.

Özal, ekonomik liberalizm ile beraber 24 Ocak Kararları'nın alınmasında büyük rol oynamıştır. Bununla birlikte özelleştirme, girişimcilik, devletin üstünlüğünün gevşetilmesi, değişimlere ayak uydurabilme gibi konulara da önem vermiştir. Zira ona göre seksenli yıllar daha çok bireyin ön plana çıktığı yıllardır.

24 Ocak Kararları ile küreselleşmeye uyum sağlamak için ilk adımlar atılmış, özelleştirme, serbest ticaret, tüketim ekonomisine geçiş için ilerlemeler kaydedilmiştir (Sezgül, 2009: 506). 24 Ocak kararları, Batı dünyası tarafından da desteklenmiştir. Zira o dönem Doğu- Batı ilişkisi en gergin dönemini yaşamaktadır. Sovyetler 1970'li yıllarda yükselirken, ABD düşüş yaşamaktadır. Moskova Afrika'da nüfuzunu genişletmiş, 1979'da ise Afganistan işgali yaşanmıştır. İran Devrimi de Batı ve ABD için fiyasko olmuştur. Tüm bu yaşananlar Türkiye'nin önemini Batı önünde bir kez daha hatırlatmış ve kendini toparlaması desteklenmiştir. Türkiye, yapısal uyum reçetelerinden 24 Ocak Programı ile eksik de olsa yararlanmaya hak kazanmıştır (Cemal, 2013: 250-252). Emin Çölaşan'a göre ise, 24 Ocak Kararları doğrudan doğruya Turgut Özal ve ekibince alınmış kararlar değildir. Zira dış ülkelerin ve dış ekonomik kuruluşların büyük baskısı altında alınmıştır. IMF,

Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) bu manada etkili olanlardandır. Süleyman Demirel Başbakandır ve Turgut Özal'ın insiyatifinde Demirel tarafından onaydan geçmiştir (Birand, Yalçın, 2015: 77).

Turgut Özal iktidarı ile ekonomik liberalizm bağlamında "ihracatı teşvik" politikasına geçilmiştir. Türkiye, ekonomik mantıkla ve pragmatik bir anlayışla yürütülmeye başlanan uygulamalar sonucunda daha önceleri büyük oranda Batılı ülkelere yaptığı ihracatı yeni uygulamalar neticesinde çeşitlendirmiştir. Batı dışında ticaret ortakları keşfedilerek bunlar ile değişik ticaret antlaşmaları yapılmıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere Türkiye ticaret etkinliğini geniş alanlara taşınmıştır.

Türkiye Ortadoğu'da toplam ihracatının yarısına yakının gerçekleştirmiştir. Örneğin, İran'a yapılan ihracat 1978 yılında sadece 44 milyon Amerikan doları iken bu meblağ 1985 yılında 1.1 milyar dolara çıkmıştır"(Ataman, 2003: 52). Dönemin dışa açık ve ihracata dayalı ekonomik gelişme politikası ile Ortadoğu ve İslam ülkelerine dışsatım, bu ülkelerde müteahhitlik, Türkiye'ye giren Arap İslam sermayesindeki artış yaşanmıştır (Uzgel, 2004: 164).

Uluslararası kapitalizm ve İslam sermayesine açılan Türkiye'de Özal bir sentez oluşturmak istemiştir. Faizsiz bankacılık, İslam Kalkınma Bankası aracılığı ile kurulan finansal ilişkiler, İslamcı kesimlerin ekonomik faaliyetlerinin desteklenmesi, Müstakil İş Adamları Derneği'nin kurulması ve İslam Ortak Pazarı amacının savunulması, İslamcı özel girişimcilerin desteklenmesi, İKÖ, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'nin İstanbul'da toplanarak Türkiye'nin ilişkisel manada daha üst seviyeye çıkması da bu bağlamda önemli gelişmelerdir (Uzgel, 2004: 174-181). 1986 yılında petrol fiyatlarındaki düşüş ile Türkiye yönünü pragmatik politikası ile Batı'ya dönmüştür ve ağırlık Avrupa Topluluğu'na kaymıştır.

Özal, 1985'te ABD'ye yapmış olduğu ilk resmi ziyarette, Başkan Reagan'a "We don't want more aid, we want more trade, Biz daha fazla yardım değil, daha fazla ticaret istiyoruz" diyerek uluslararası politika ile ekonomi arasında kurduğu

bağın önemini vurgulamıştır (Güzel, 2010: 201). Özal'ın 27 Mart 1991'de yapmış olduğu şu açıklama ise onun liberal devlet anlayışına olan inancını gözler önüne sermektedir; "*Devlet baba değildir. İnsanların hizmetindedir. Devlet, baba olursa bir gün bizi döver*" (Milliyet, 1991: 18).

1980'li yıllarda Özal'ın ortaya koyduğu ekonomi politikaları, Reagan ve Thatcher hükümetlerinin uyguladığı politikalara benzemektedir ve böylece Reaganomics ve Thatcherizm'in ardından Türkiye'de Özalizm gelişirken 1980-1990 yılları arasında Türkiye'de uygulanan liberalizm anlayışı Özalizm ya da Özal Liberalizmi şeklinde de ifade edilmektedir (Aktan, 1988: 22-23).

Bu dönemde ekonomik liberalizm hızla yol kat ederken siyasal liberalizmin uygulanması konusunda aksaklıklar yaşanmıştır. Bu durumun oluşmasında, Özal'ın önce iktisadi liberalizmin uygulanması gerektiği düşüncesi ve bunun zamanla siyasi liberalizmin uygulanmasına yol açacağı görüşü ve bu dönemde yaşanan insan hakları ihlalleri etkili olmuştur. Ayrıca siyasal liberalizmde, devlet anayasal bir devlet, hukuk ile sınırlandırılmış minimal bir devlet konumundadır. İnsan hakları, bireyin devlet karşısında önceliği, sivil yönetim vb. konular siyasi liberalizm açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde dünyada ve Türkiye'de yaşanan mali ve ekonomik sıkıntıların çözüm yolu olarak liberalizm ön plana çıkmış ve uygulamaya alınmıştır. Dönemin yükselen değeri, devleti sınırlayan, özelleştirmeyi ön plan çıkaran, serbest piyasa ekonomisini savunan, bireyi önemli ve başat kılan Amerika'da Reagan, İngiltere'de Thatcher ile özdeşleşmiş Yeni Sağ anlayışıdır.

Yeni Sağ'ın Türkiye'deki temsilcisi Turgut Özal olmuştur. Özal ve partisi farklı görüşleri bir potada eritmeye çalıştıkları dört eğilimli "muhafazakârlık, milliyetçilik, liberallik, sosyal adaletçilik" anlayışı ve üç özgürlük düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ve teşebbüs özgürlüğü üzerinde durmuşlardır. Ekonomiden başlayarak her alanda serbestleşmeyi, devletin mümkün olduğunca küçültülmesi gerektiğini savunan Özal, iktidarda olduğu yıllarda bu söylemlerini uygulamaya geçirebilme fırsatını bulmuştur (Oral, Erdoğan, 2014: 38) Özal ithal ikameci sanayileşme yerine, ihracata dayalı sanayileşmeye, devletin işletmecilik ve devletçilik politikasından vazgeçmesini, ekonomik faaliyetleri özel sektöre/

sermayeye bırakmasını, ekonominin kendi kurallarıyla -fiyat, döviz, faiz, kur vb. serbest bırakılmasını savunmuştur. Liberal muhafazakar bir lider olan Özal, birey odaklı bir siyaset anlayışı gütmek istemiştir. Özal devleti küçültüp bireyi öncelleyen, özel sektör odaklı, sivil toplumun kendi ayakları üzerinde durması gerektiğini savunan, bürokrasinin hantallığından yakınan bir anlayış benimsemiştir. Ayrıca, düşünce özgürlüğü, din-vidan özgürlüğü ve girişim özgürlüğü üç temel alan olarak kabul edilmiştir.

Özal hükümeti, uluslararası kapitalizmle bütünleşme, ekonomide liberal, dış politikada aktif bir politika izlemeyi hedeflemiştir. Özal'ın pragmatist tarafına en güzel örnek, fon sistemi uygulamasıdır. Konu ile ilgileri diğer detaylar Özal liberalizmi başlığı altında ayrıca aktarılmıştır.

Özal, ekonomi ve politika ilişkisini 1986 Ekim ayında Harbiye Orduevi'nde öncelikle ekonominin serbestleşmesi gerektiği, ardından demokrasinin gelişeceği, Batı'da demokrasinin temelinde liberal ekonominin yattığını vurgulayarak dile getirmiştir. Ayrıca dış siyasette ekonominin ağırlığını yüzde seksen olarak ön görmüştür. Fakat bunun yanı sıra ekonomik işbirliği ve liderler arası dostluğun da siyasal ilişkilerin düzenlenmesinde büyük rol oynayacağını ele almıştır (Tuncer, 2015: 32-34).

Nisan 1979 yılında Özal'ın kaleme aldığı "Kalkınmada Yeni Görüş'ün Esasları Raporu" adlı belgede kalkınmanın ne olduğu, devletin kalkınma için nerede yer alması gerektiği, eğitim ve fertlerin rolü, tarihi tecrübeler, İslam düşüncesinin konu ile ilgili esasları, gelişmiş ülkelerin deneyimleri ele alınarak oluşturulmuştur. Raporda, eğitim bağlamında ekonomik kalkınmanın manevi kalkınma yolu ile gerçekleşeceği, inançlı, gıybet etmeyen, İslam ahlakını düstur edinen milletlerin hedeflerine ulaşabileceği Özal tarafından muhafazakâr kimliğinin etkisi ile vurgulanmıştır (Barlas, 2001: 212).

Özal'ın demokrasi anlayışı sınırlı, çoğunlukçu ve dar kapsamlı olarak değerlendirilebilir. Zira Özal'a göre öncelikli olan ekonomik serbestliktir. Bu bağlamda pratik ve işlevsel bir anlayıştan yola çıkmaktadır. Parlamentoyu devre dışı

bırakmasında da bu durum görülmektedir. Siyasi yasakların kalkması konusundaki olumsuz tavrı da buna örnektir. Ayrıca AET'ye üye olmak için atılan adımlar da ekonomik amaca giden araç olarak demokrasinin görülmesinin kanıtı niteliğindedir (Özen, 2011: 161).

Tüm bu ekonomik bakış açısının yanı sıra Özal, tek amaçlarının iktisadi meseleler olmadığını, iktisadi boyutun sorunların çözümüne zemin hazırlayacağını daha sonra güvenlik, eğitim meseleleri ile özdeşleştirilmesinin önem arz ettiğini 22 Aralık 1983 yılında 45. Cumhuriyet Hükümetinin programının görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada dile getirmiştir (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 139).

Özal iktidarının ilk dönemindeki yüksek enflasyonun nedenini, transformasyonun sağlanması ve ihracat ve alt yapının geliştirilmesi için zaruri son olarak görmüştür. 90'ların enflasyonunu ise kamu açıkları, sosyal güvenlik sistemi iflası nedenleriyle eleştirmiştir.

Özal, 2-7 Kasım 1981 yılında İkinci İzmir İktisat Kongresinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak yaptığı konuşmada Türkiye'nin nereden nereye geldiğini cevaplandırmak istemiş ve yine insana ve ekonomiye verdiği değeri bu tarihten itibaren vurgulamıştır. Özal'ın ekonomiye verdiği önem bu kongrede de ortaya çıkmaktadır. Zira I. İzmir İktisat Kongresi'nin Lozan Anlaşması kesinleşmeden önce yapılmasını, yöneticilerin iktisadi olarak zafer almadan gelen siyasi ve askeri zaferlerin anlamsız olacağını düşündüklerine bağlamıştır. İnsan ve iktisadi yapıyı birlikte ele alan ve insana büyük önem veren Özal, burada da bu fikrini savunmuştur. Zira ülkenin en önemli birikiminin kaliteli nüfus olduğunu ve bütün beşeri durumların odak noktasında insanın olduğunu, insanın davranışlarının iktisadi davranışları da etkileyeceğini ele almıştır (Barlas, 2001: 240-241). Kongrenin ana hedefi; muasır medeniyet seviyesi ile olan farkı kapatmak ve gelişmiş devletlerin seviyesine yaklaşmak olmuştur (Barlas, 2001: 264). Kongrede, ekonominin doğal kanunlarının dışına çıkmamak, devlet ve milleti birleştirmek, merkeziyetçi idarenin bürokratik yanını hafifletmek, iktisadi planlama yapmak, alt yapı ve enerji imkânlarını geliştirmek ve dış yardımlardan yararlanmak, ihracatı artırırken ekonomiyi serbestleştirmek, belediyelerin güçlendirilmesi, kararsızlığın engellenmesi

ana başlıklar olarak işlenmiştir (Barlas, 2001: 264-266). Ayrıca belgede son on yılda yapılanlara maddeler halinde yer verilmiştir.[2]

4-7 Haziran 1992 yılında, III. İzmir İktisat Kongresinde ise Cumhurbaşkanı Özal, Türkiye'nin dünyanın ileri ülkelerden birisi olmasını hedeflediğini belirtmiştir. Zira Özal birinci sınıf olabilmenin şartlarını şöyle sıralamıştır; öncelikle; iyi bir coğrafyaya sahip olmak ki Türkiye bu imkâna sahiptir, ikincisi; nitelik nüfus barındırmak ki bunun gerçekleşeceğine inanılmaktadır, üçüncüsü; içinde bulunulan dönem Türkiye'nin önünün açık olduğu, Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar Müslüman ve büyük bir kısmı Türk olan bölgeye uzanabileceği bir dönemdir. Bu ülkelerle işbirliği yapılmalı ve fırsat değerlendirilmelidir (Barlas, 2001: 269). Ayrıca demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, devletin topladığı ve kullandığı kaynakların milli gelirin %30'nu geçmemesi, KİT'lerin tasfiye edilmesi, devletin ticari ve sınai faaliyetlere girmemesi, yatırımlarını geri ödeyebilen alt yapının ve Sosyal Güvenlik sisteminin özelleştirilmesi, hukuk reformunun yapılması zira Müslüman toplumlar huzur ve mutluluğu adalette bulmaktadır, bilgi çağını yakalamak, eğitime önem vererek okulları bürokratik tahakkümden kurtarmak, sağlık hizmetlerinin geliştirilip rekabete açılması konularını kongrenin ana hedefleri olarak ele almıştır (Barlas, 2001: 269-273).

Turgut Özal, III. İzmir İktisat Kongre'sindeki konuşmasında, Türkiye'yi 21. yüzyılda lider ülkeler arasına sokabilmenin şartları ile ana hedef ve yöntemlerini serbest pazar ekonomi sistemi temelinde devletin ekonomiye müdahalesi azaltılması, dışa açılma politikası desteklenmesi, devletin kullandığı kaynakların milli gelirin yüzde otuzu ile sınırlandırılması, KİT'ler tasfiye edilmesi ve özelleştirilmesi ile sağlanacağını ortaya koymuştur. Devletin ticari ve endüstriyel faaliyetlere karışmaması gerektiğini, hukuk alanında reformlar yapılmasını, teknoloji çağının mutlaka yakalanmasını, 21. yüzyılda bireyin kendisini geliştirmesi gerektiğini, hizmet sektörünün yetenekli ve çağı yakalamış kişiler tarafından yürütülmesinin şart olduğunu vurgulamıştır. Bireyden başlayarak yaşanan değişimin 21. yüzyıla yakışır bir Türkiye oluşturulmasında şart olduğunu ileri sürmüştür. Ciddi hatalar yapılmaz

[2] Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Barlas, Turgut Özal'ın Anıları, Birey Yayıncılık, 2001, EK 4, s.267-268.

ise, 21. yüzyıl Türklerin ve Türkiye'nin yüzyılı olacağı Özal tarafından dile getirilmiştir.[3]

Özal dış politikayı, ekonomi öncelikli olarak değerlendirmiş, dış siyasette dış dünya ile ilgili hem Batı hem eski Doğu bloğu ülkeleri hem SSCB hem Araplarla hem Japonlarla münasebetinin olduğunu, bu yüzden de dış siyaset ile temaslarının yoğun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dış politika konusunda da prensler oluşturmuş ilk zamanlar çok karışmasa da zamanla bu çevresi ile etkili olmaya başlamıştır. Hiyerarşik yapıya önem vermemiş, dış politikada iş çevrelerinin etkisi artmış ve dışişleri bürokrasisi değil, özel kişiler bazı düzenlemeleri yapmıştır. Örneğin 1985 Davos Papandreu-Özal görüşmesi, Şarık Tara aracılığı ile sağlanmış, Suudilerle ilgili meselelerde de Korkut Özal ve Nevzat Yalçıntaş etkili olmuştur (Laçinok, 2007: 558).

22 Aralık 1983 yılında 45. Cumhuriyet Hükümeti'nin programının görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada Özal işçi, memur, çiftçi, esnaf ve emekliyi orta direğe benzetmiştir. Zira Türkiye'yi Türk milletini büyük bir çadıra benzetmiş ve bu çadırı ayakta tutan şeyi ise orta direk olarak ele almıştır. Orta direk güçlü ise, çadır da güçlü olacaktır diyerek devam eden Özal, onları güçlendirmek istediğini vurgulamıştır (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 145).

Atilla Yayla'ya göre Özal, salt ekonomik reform getirmemiştir. Hatta ekonomiden çok siyasi reformlar yapmıştır. Zira sıkı yönetimli bir ülke devralıp sıkıyönetimsiz hale getirmiş, Kürtçe konuşma yasağını kaldırmış, TCK'nın ifade özgürlüğünü sınırlayan 141., 142., ve 163. Maddelerini kaldırtmış, üniversitelerde kılık kıyafet yasaklarını aşmaya çalışmış, devlet anlayışını değiştirip devleti araçsallaştırmıştır (Yayla, 2005: 584-585). Özal'ın Öztorun yerine Torumtay'ı ataması sivilleşme-demokratikleşme yolunda attığı bir adım olarak değerlendirilebilir. Özal, sivilleşmeye büyük önem vermiş, ordunun, devletin kurucusu olduğunu, ancak kendisinin siyasi otorite olduğunu ve ordunun görevinin siyasi otoritenin çizdiği hedefleri gerçekleştirmek olduğunu vurgulamıştır.

[3] T. Özal, III. İktisat Kongresi Konuşması, 4-7 Haziran, 1992, https://halilturgutozal.wordpress.com/2008/07/26/izmir-iktisat-kongresi-konusmasi-4-haziran-1992/ (17.11.2017).

Özal, sivillerin askerlere, seçilmişlerin atanmışlara göre öncelikli olmasını ve baskının son bulmasını istemiştir. Askeriye bağlamında askerlerin değil kendi istediği Torumtay'ı genelkurmay başkanı olarak atamasının yanı sıra genelkurmay bütçesini tartışmaya açması da buna bir örnektir (Ataman, 2000: 58-59). Özal'a göre 12 Eylül'ü bitiren olay Necip Torumtay'ı genel kurmay başkanı yapmalardır.

Özal'ın tek başına hareket ettiğine dair bir örnek ise Emin Çölaşan tarafından şöyle iddia edilmiştir: Çölaşan, Özal'ın planlama müsteşarlığı döneminde İran ve Pakistan ile Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Örgütü içinde önemli kararlar içeren anlaşmanın, hükümet ve dışişlerinden habersiz imzalandığını belirtmiştir. Anlaşma üç İslam ülkesi ile tercihli ticaret yapmalarını, İslam ortak pazarını kurup sonradan diğer Müslüman ülkelerinin de eklemlenmesini, sistemin İslamcı esaslara göre yürütülmesini ve bir İslam bankası kurulmasını ele almaktaydı. Demirel bu anlaşmanın iptalini sağlamıştır (Çölaşan, 2008: 63-64).

Özal, ANAP'a atfedilen yolsuzluk iddialarını çamur at izi kalsın mantığı olarak dile getirmiş ve ispatın olmadığını vurgulamıştır.

Özal siyasete girmeden önce ticaret ile de uğraşmış şirketler kurmuştur. Ekonomiye verdiği önem buradan da gelmektedir. Özal'ın ilk şirketi, SİLM'dir. 24 Şubat 1975 tarihli Ticaret Sicili gazetesinde şirketin kuruluşu yayımlanmıştır. İthalat, ihracat, yatırımcı ve sanayicilere danışmanlık gibi işler amaçlanmıştır. İkinci şirket olan Ege Metal Sanayii A.Ş. ise, 30 Kasım 1976 tarihli Ticaret Sicili gazetesinde yayımlanıp kurulmuştur. Amaç; imalat, montaj, tesisat işlerinde kullanılan makinalar yapmak ve bu amaçla ihracat yapmak ve bayilik açmaktır. Üçüncü şirket olan Özban Otomotiv ve Metal Ticaret A.Ş. de, 16 Ekim 1979 yılında Ticaret Sicili gazetesinde yayımlanarak kurulmuştur. Amacı; çeşitli alanlarda toptan ve perakende alım satım, ihracat, ithalat ve imalat olmuştur. Çölaşan için bu üç şirket ve devlet yönetiminde dikkatini çeken nokta Özal'ın şeriatçı ve Nakşibendiler, aile bireyleri ve kendine yakın gördüğü üç kesim ile birlikte her zaman iş yapmasıdır (Çölaşan, 2008: 110-117).

3.1.2.Aktif ve Çok Boyutlu Dış Politika

Özal alternatifler geliştiren ve çok boyutlu stratejiler sunan bir dış politika izlenmiştir. Özal, tek yönlü, Batı odaklı olan bağımlı bir ilişki ağından, karşılıklı bağımlı ve karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan ancak Batı ile bağları koparmadan Orta Asya Türk cumhuriyetleri, Doğu Avrupa ve İslam ülkeleri ile sıkı ilişkiler başlatan bir politik anlayış benimsemiştir (Ataman, 2003: 53). Bu bağlamda Özal dönemi dış politikasını, Türkiye'nin ikili anlaşmalarla ve karşılıklı çıkar birliği temeline dayalı işbirliğinin, siyasi ve ekonomik alanda komşuları ile olan yönü, ikincisi; bölge ülkeleri, İslam dünyası ile işbirliğini geliştirmek ve üçüncüsü; Batı pazarına açılmak ve Batı kurumları ile ilişkileri en üst seviyeye çıkarmayı başarmak şeklinde değerlendirmek de mümkündür (Demiray, 2002: 291-300).

Özal risk alan fakat hesaplı bir risk almayı amaçlayan, fırsatları da kaçırmamak gerektiğine inana bir aktif dış politika tahayyül etmiştir. Özal iktidar ve cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde popüler daha aktif bir dış politika izlemiştir. Türkiye'yi Doğu ve Batı arasında köprü olarak görüp, tek yönlülüğe engel olup, karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ilişkiler yürütme taraftarı olmuştur. Bu dönemde yaşanan çok boyutluluk ve alternatifler geliştirme politikası, Özal'ın aktif ve yüksek profilli dış politikasının tezahürüdür. Özal döneminde bütün hükümetlerden daha fazla uluslararası antlaşma imzalanması, Orta Asya ve Kafkasya'daki gelişmelere müdahil olma isteği, Balkanlarla ilişkiler, Avrupa ile ilgili gelişmeler de bunun göstergelerindendir. Bu dönem etnik unsurlara yeni yaklaşımlar da önem arz etmektedir. Türkiye dışında yaşayan Türklere, Türkiye'deki etnik unsurlara da yer verilmektedir.

Özal, hem başbakanlığı hem de cumhurbaşkanlığı döneminde en etkili aktör olmuştur. Özellikle Körfez Savaşı sırasında, dış politika karar verme mekanizmasının başında oluşu bunun en iyi örneğidir. Bu duruma vesile olan ise, 1982 Anayasası'nın cumhurbaşkanı yetkilerini artırması, sadık bir başbakan olan Yıldırım Akbulut ve hükümetinin onay makamına dönüşmesi ve Özal'ın tez canlı ve sıra dışı kimliğidir. O dönem bu duruma en büyük tepki Dışişleri Bakanı, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı istifaları ile verilmiştir. Türk dış politikasında tek parti

döneminde sonra cumhurbaşkanının en fazla etkide bulunduğu dönem 1989-1993 Özal cumhurbaşkanlığı dönemi olmuştur (Balcı, 2013: 187-188).

Çok taraflı dış politikası gereği Özal, bir taraftan bölgesel politika yürütürken (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi girişimi, İKÖ'ye aktif olarak katılmak, vb.); diğer taraftan da, Avrupa Birliği ile ilişkilerini artırmıştır. Bu bir tezat olarak görünse dahi tezat oluşturmamaktadır. Çünkü burada hedeflenen Türkiye'nin "Batı"ya bağımlılığını azaltmaya çalışırken, Avrupa'yla ilişkileri arttırarak da Türkiye'nin NATO ve Amerika'ya olan bağımlılığını azaltmaktır. "*Özal liderliği, ülke kimliğini hem kültürel hem de siyasi olarak "tamamen laik ve Batıcı" bir rejimden "teknolojik olarak Batıcı, fakat kültürel olarak Doğucu" bir devlete dönüştürdü*" anlayışı bu bağlamda değerlendirilebilmektedir (Ataman, 2003: 50).

Özal'ın aktifliği, Amerikan başkanlık seçimlerine kadar yansımış ve Bush'un seçilmesi için Bush'a taktik verme eğilimine dönüşmüştür. Böylece Özal, kendi mantığı ile uyuşan bir liderle daha rahat çalışacak, ilişkileri geliştirip, olaylara kolayca müdahil olacaktı (Güner, 2008: 214).

Özal, hem NATO, Avrupa Konseyi, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi Batılı örgütlerle çalışırken, bir yandan da İKÖ üyeliği aracılığı ile Doğu'ya yönelmek istemiştir. Köprü vazifesi gören Türkiye'nin beyni Batı'da, kalbi İslam Dünyasında lideri Özal, Türkiye'nin sadece geçiş yolu değil asli ve belirleyici bir aktör olmasını hedeflemiştir (Gözen, 2000: 132-133). Soğuk Savaş sonrası düzende Türkiye'nin stratejik konumunu kaybettiği söylemleri de Özal'ın daha aktif bir dış politika uygulama nedenlerinden biri olmuştur.

Türkiye'nin tarihsel bağları, kültürel ve dini yakınlığı Ortadoğu pazarlarının açılmasında büyük rol oynamıştır.

Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile ilişkiler; hem pragmatik bir politika izlenmesi, hem partinin üst kademesinde İslamcı eğilimler taşıyan kesimin bulunmasının etkisi, hem de Batı ile ilişkilerde tamamlayıcı ve çok yönlü dış politikanın gereği olarak görülmüştür. Ayrıca, Özal ekibinin ideolojilerinin yakınlığı, Batı ile ilişki kurarken

Ortadoğu'nun ihmal edilmemesi düşüncesi, yeni pazar arayışları gibi sebeplerle Türkiye'nin Ortadoğu ile yakınlaşması sağlanmıştır. Özal, Türkiye'nin sadece Batı ile değil Osmanlı'dan miras kalan ülkelerle de ilişki içinde olmasına önem vererek gelecek yüzyılın Türklerin asrı olacağını vurgulamıştır.

Dış politika bağlamında, statükoculuğa yönelik en ciddi sorgulama dönemi, Özal dönemi Türk dış politikası olmuştur. Zira Özal, Musul ve civarını denetim altına alma girişimlerinde bulunmuş, Misak-ı Milli sınırları içinde olan bölge için mücadele etmiş Yeni Osmanlıcılık anlayışını da pekiştirerek Osmanlı coğrafyasında bulunan alan için Türkiye'nin etno-dinsel ilişkiyi kullanarak ilerlemesini amaçlamış, eleştirilmiş ama bireysel de olsa girişimlerde bulunmuştur (Aksoy, Çemrek, 2010: 161).

Türk dış politikasının Batılı olma anlayışı, Özal dönemi ile şaha kalkarken, dünyaya açılımı da ön planda tutan Özal, Osmanlı'nın gerilemesinden o güne kadar geçen sürede bilinçaltına itilen aktif dış politika anlayışını canlandırmıştır (Denk, 2009: 1209).

Ali Bozer'e göre; Özal hem Batı hem Ortadoğu ülkeleri ile yakın ve dengeli bir politika sürdürmek istemiş ve AT'ye başvurusunda da samimi olmuştur. Özal'ın başbakan olmadan önceki tutumu ile sonraki tutumunun farklı olduğunu, ancak devlet sorumluluğunun dengeli bir politika izlemesi hususunda etkili olduğunu belirtmiştir. Özal dış politikasını uygularken siyasetle ticareti birlikte ele almıştır. Yurt dışı gezilerine iş adamlarını da götürmüştür. Ayrıca telefon diplomasisini yoğun olarak kullanmıştır. Zira Bush üzerinde etkisi olmuştur. Etkileyici kişiliği de dış politikada bir adım önde olmasını sağlamıştır (Bozer, 2015: 12-14). Özal'ın yapıcı, uzlaşmacı ve yumuşak karakteri, Amerika ve diğer ülkelerle olan ilişkilerde büyük gelişmeler kaydetmemizi sağlamıştır. "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi ile hareket eden Özal, ihmal edilen İslam dünyası ile de iyi ilişkiler kurmuştur.

Özal, 15 Haziran 1973'te Süleyman Demirel'e yazdığı mektupta Arap âlemi ile Basra Körfezinde olan ülkeler ile ticari ilişkilerin geliştirilmesini, ortak pazar konusunda gelişmeleri takip etmemiz gerektiğini, Japonya ile sanayi gelişimi

hususunda işbirliği yapmamızın üç önemli husus olduğunu belirtmiştir (Barlas, 2001: 184-186).

ANAP, daha fazla demokratikleşme ve özgürlük için AET'ye üyeliği desteklemiştir. Jeopolitik açıdan Türkiye'nin yeniden önem kazandığını düşünen Özal, ABD, Çin, AB, Hindistan ve Rusya'nın oynayacağı yeni büyük oyunda bir aktör olacağını düşünmüştür. Toplumsal değerler değişip demokrasi, insan hakları, serbest piyasa ekonomisi, hukukun üstünlüğü ve barışçıl yöntemlerle sorun çözme kavramları önem kazanmıştır. Dış politikanın ekonomik ilişkiler bağlamında gelişimi için işadamlarının yurt dışı gezilerine götürülmesi sağlanmıştır. Enerji alanında da çalışmalar yapılmış, ihracat artmıştır. Ayrıca çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen bir dış politika izlenmiştir (Efegil, 2012 (a): 96). Özal, 25 Aralık 1987'de 46. Cumhuriyet Hükümetinin (II. Özal Hükümeti) Programını Sunuş konuşmasında dış politika başarıları olarak İslam Konferansı çerçevesindeki İSEDAK Başkanlığı, OECD dönem başkanlığı, Avrupa Konseyi dönem başkanlığı, milletvekillerinin Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde yer almasını ve Türkiye'nin Avrupa Bilimsel İşbirliği Teşkilatı'na tam üye olmasını örnek göstermiştir (Neziroğlu,Yılmaz, 2014: 427).

3.1.3.Etnik Unsurlara Yeni Bir Yaklaşım

3.1.3.1.Türk İslam Sentezi

Özal, Türk kimliğini yeniden tanımlamış ve bu kimliği etnik temelli değil, İslam'ın farklı etnik kültürleri bir araya getirmesi yönünde ele alınan bir kimlik olarak tasvir etmiştir (Mortimer, 2015: 48).

12 Eylül dönemi sonrası oluşan boşluk Türk İslam Sentezi ile doldurulmak istenmiştir. Sentez, iç politika bağlamında yoksullaşan halka umut aşılamak, 12 Eylül yönetiminin meşruiyetini sağlamak ve komünizme karşı bir kurtarıcı olmayı amaçlamıştır. Sağın iki kanadı olan İslami ve Irkçı Sağ'ın sol harekete karşı bir araya gelmesini savunan tez, 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu tezin ABD'nin Yeşil Kuşak Doktrini adını verdiği, SSCB'nin ilerlemesini önlemeye ve çevrelemeye yönelik ılımlı İslam kalkanını kullanmaya başladığı döneme rast gelmesi de önemli

bir durumdur. Zira sol harekete karşı iki mücadelenin ortak noktası, iki yaklaşımda da vurgulanmaktadır. Yeşil Kuşak Doktrini ayrıca İran'ı çevreleyip radikal görüşleri engellemeyi de amaçlamıştır.

Türk İslam Sentezi, sol harekete karşı bir yaklaşım iken, bir taraftan da toplum için bir milli kültür politikası oluşturmuştur. Bu bağlamda 12 Eylül yönetimi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulunu kurmuştur. Buna göre, toplumun milli kültürünün iki temel kaynağı Türk ve İslam kültürü olduğu vurgulanmıştır. İki unsurdan meydana gelen politikada iç politika ve dış politika gereği, İslam öğesine daha çok vurgu yapmıştır.

3.1.3.2.Yeni-Osmanlıcılık

Özal, dış politikaya yeni bir kimlik kazandırmıştır. Zira bunu Türk İslam Sentezi ve Osmanlı-İslami geçmişin unutulması temelinde işleyen Kemalist kimlik algısının karşısında, güçlü bir alternatif olarak yeni Osmanlılık dış politik söylemi ile tarihsel bağ, mirasçı bakış açısı, değerler, inançlar, İslami kimlik ve Osmanlı geçmişi etrafında şekillendirmiştir.

Yeni Osmanlılık ilkesi, güçlü bir etnik Türklük vurgusu olan ve Türkiye'yi Müslüman dünyanın liderliğine götürecek yeni bir imparatorluk projesi olarak tanımlanabilmektedir (Balcı, 2013: 184). Zira Özal'ın algısına göre, değer yargılarını muhafaza eden Türkiye, İslam ülkelerinin liderliğini yapabilir ve Batı için daha önemli bir duruma gelebilirdi. Özal'ın çok kimlikli dış politikası yani Batı yönlü ve Yeni Osmanlıcı bakış açısı, iktidar ilişkilerinin de yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu dönemin diğer dönemlerden farkı, yalnızca iktidarın ekonomik nedenlerle İslami ve Osmanlı bakiyesi ülkelerle ilişki kurmak istemesi değil aynı zamanda kimlik temelinde de bu yakınlığın meşru görülmesi anlayışıdır. Özal, İslamcı ve Batıcı kimliklerin melezi olduğu bir kimlik yaratmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra pragmatist ve aktif dış politika anlayışları da Özal'la birlikte daha belirgin hale gelmiştir.

Özal'ı ve dönemini farklı kılan en önemli noktalardan biri de, mevcut ulusal kimlik tanımlamasının aidiyet sorunlarına sebep olduğunu düşünerek, halkın etnik ve

dilsel kökenlerinin dikkate alınması gerektiği konusundaki düşüncesidir. Bu bağlamda ortaya koyduğu ulus aşırı ve bölgesel çalışmaları etnik politika söylemini destekler nitelikte olmuştur. Şanlı tarih, muhteşem Osmanlı yeniden önem kazanmış ve biz olarak ortaya çıkmıştır (Çalış, 2004: 114). Özal'ın en önemli hedeflerinden biri de zihinlere Osmanlı mirasçılığını yerleştirmek olmuştur. Zira Osmanlı devletinin yıllarca uyguladığı hoşgörü ve çoğulculuk yol haritası edilebilirdi. Bu bağlamda yıllarca hor görüldüklerine inandıkları Kürtler, sosyalistler ve İslamcıların düşünce ve ifade özgürlükleri teminat altına alınmalıydı (Aral, 2001: 225).

1970'lerin sonlarıyla birlikte devlet destekli Türk-İslam sentezi, pro-İslamcı burjuvanın yükselişi, medya ve dini eğitimin yayılması, ekonomik liberalleşme ve sosyo-politik muhafazakârlıkla tanımlanan yeni bir seçkin sınıfın oluşumu ile Neo-Osmanlıcılık ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve siyasi liberalleşmenin etkisi yeni bir sosyo-politik Anadolu sınıfı ve iş adamlarının ortaya çıkması ile de Osmanlı geçmişi ile bir araya gelmek şart olmuştur.

Neo-Osmanlıcılık, Türkiye'yi İslam dünyasına lider yapan yeni imparatorluk projesinin merkezine Türkiye'yi koyarken, etnik Türklük öğesine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda etnik-dinsel (Türk-İslamcı) neo-Osmanlıcılık, Osmanlı devletinin resmen teşvik ettiği Osmanlıcılıktan farklıdır. Özal, Osmanlı imparatorluğunu örnek aldığını şu şekilde dile getirmiştir:

> *Osmanlı imparatorluğu zamanında olduğu gibi, bugün de etnik farklılıkları İslami bir kimlik yoluyla aşmak mümkündür. Bu toplumun en güçlü kimlik öğesinin İslam olduğuna inanıyorum. Anadolu'daki Müslümanları ve Balkanları birleştiren dindir. Bu yüzden, İslam, farklı Müslüman grupların bir arada yaşamaları ve yardımlaşmaları için güçlü bir birleştiricidir. Zaten, eski Osmanlı'da Türk olmak Müslüman olmak demektir veya tam tersidir (Yavuz,1998).*

1980'li yılların sonuna doğru ortaya çıkan aidiyet odaklı tartışmalar, dünyada olduğu kadar Türkiye'de de yankı bulmuştur. SSCB'nin yıkılması, komünizmin çökmesi, yeni devletlerin kurulması, etnik temelli çatışmaların artması, kimlik sorunları yeni bir dönemecin kıyısında olunduğunun göstergeleridir.

Türkiye'de ulusal kimlik sorununa yönelik cevaplardan ilki 2. Cumhuriyet Projesi iken, ikincisi Özal'a yakın duran Cengiz Çandar, Hadi Uluengin, Zeynep

Göğüş, Nur Vergin gibi yazar ve akademisyenlerin ortaya attığı Neo-Osmanlılık düşüncesidir (Çalış, 2004: 166). Neo-Osmanlılığın en önemli özellikleri, Türkiye'nin toplumsal yapısındaki renkliliğe saygı duyulması, bireysel ve kolektif kimliklerin demokratik bir sistemde özgürce ifade edilebilmesidir (Çalış, 2004: 169). Neo-Osmanlılığın ortaya çıkmasında Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu, kültürel ve tarihi geçmişi önem arz etmektedir. Cengiz Çandar'ın Özal ile yaptığı Balkanlar, Orta Asya gezileri bu tezin doğup netleşmesini sağlamıştır. Çandar, bu tez ile Osmanlı devletinin bulunduğu havza ve buradaki ülkelerle olan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin pekiştirilmesini ele almaktadır.

Çandar'a göre, küreselleşen dünya değişmiştir. SSCB dağılmış, yeni devletler kurulmuş, Yugoslavya parçalanmış, yeni Balkan haritası oluşturulmuş, Körfez Savaşı ile Kürtler ön plana çıkmıştır. Türkiye eski dış politika anlayışı ile bu duruma cevap vermeyeceği için yeni bir vizyon şarttır (Çalış, 2004: 176). Zira artık toplumsal aidiyet formları tartışılmakta ve kimlik önemli bir konu teşkil etmektedir. Özal ise, ABD'nin "melting pot" (eritme potası) oluşunun etkisiyle de Osmanlı'ya özlem duymuş ve referans almıştır.

Özal, 24 Ocak Kararları'nın prototipi olan kalkınma programını 1979' da Yeni Görüş adı altında Aydınlar Ocağı'nın düzenlediği Milliyetçiler Kurultayı'nda açıklarken, kendi tarihimizden tecrübeler, İslam düşüncesinin konu ile ilgili esasları vb. durumlarından etkilenerek hazırladığını belirtmiştir. Bu da tesir altında olduğunun göstergelerindendir (Çalış, 2004: 108-110).

Türk İslam Sentezi de Neo-Osmanlıcılık bağlamında Özal'ı etkilemiştir. Bu anlayış 1960'lar sonu özellikle 1970'lerde gelişen Aydınlar Ocağı tarafından formüle edilen ve tüm politikalarında İslam ağırlıklı milliyetçi bir görüşü ele alan bir yaklaşımdır. Özal bu anlayışı, liberal bir bakış açısı ile modern olarak ele almıştır. Türk İslam Tezi'nin amacı hem ders kitaplarına Osmanlıyı eklemlemek hem de toplumsal uzlaşmaya giden yolu açmaktır. Özal'ın bu tez arka planında Osmanlıyı ön plana çıkarması onun anti-statükocu ve değişime açık farklı kişiliğini ve bunun dış politikaya etkilerine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu sıra dışı kişiliği her konuyu tartışmaya açacak ve bu durumun olmasını sağlayacak ortamı hazırlayacaktır. Kürt

Sorunu ve Bulgaristan'daki Türklerin durumu buna örnek olabilmektedir. Turgut Özal dönemi, Türk-İslam Sentezi etkisi altında geleneksel İslami ve Türkçü motifler ile liberal ve modern çizgilerin birleşimi olması açısından hem farklılık hem de dikkat çekmektedir. Bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nın, 1930'lardaki Türk Tarih Tezine uygun tarih anlayışı daha milliyetçi ve muhafazakâr bir anlayış ile incelenip ders kitaplarında yerini almıştır. Bu durum Osmanlı'ya verilen önem ve dönüşün habercisi olabilmektedir. Özal'a göre, cari ulusal kimlik tanımı halkın etnik ve dinsel kökenlerini dikkate almadığı için ortaya toplumsal aidiyet sorunu çıkmaktadır. Ona göre Türkiye farklılıkların erime potası olmalı ve farklı kimlikleri ifade edecek üst aidiyet forumu ise Osmanlılığa giden bir çizgi oluşturmalıdır.

Özal, 1983-1993 dönemi boyunca iktidarının ilk zamanlarında, Türk kavramını daha çok kullanırken son zamanlarda Osmanlı kavramını daha çok kullanır olmuştur. Bu durum ise yaşanılan ortamın ve gelişmelerin tesirindendir. Kimlik tartışmaları, Kürt Sorunu, Bulgaristan Sorunu, Körfez krizi, SSCB'nin çökmesi, Yugoslavya'nın dağılması ile ortaya çıkan yeni ve farklı konjonktür etkili olmuştur. Bu nedenle iktidarının ilk döneminde daha çok Türk İslam Sentezi vurgusu yaparken daha sonraki dönemlerinde Yeni-Osmanlıcılık odak noktasını oluşturmuştur. Zira birleştiricilik hususu, ayrışmaların önlenmesi amaçlanmıştır.

Özal'ın Osmanlı'ya duyduğu ihtiyacın en önemli sebeplerinden biri, Türkiye'de yaşanan ulusal kimlik bunalımının PKK terörü ile şiddet içeren bir hal alarak toplumsal uzlaşının azalmasına sebebiyet vermesidir. Özal, Osmanlıyı tarihi referans noktası edinerek toplumsal ve kültürel problemleri, kimlik sorununu çözmek istemiştir. Özal'a göre cari ulusal kimlik halkın etnik ve dinsel kökenlerini dikkate almadığı için aidiyet sorunu yaşanmaktadır. Ancak ona göre Türkiye ABD gibi bir eritme potasıdır. Bu bağlamda bir aidiyet formu ararken Osmanlılığa giden bir yol çizilmiştir (Çalış, 2001: 395-397).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile istikrar da sona ermiş, SSCB yıkılmış, güç boşluğu oluşmuş, bir belirsizlik hâkim olmuştur. Bu noktada geri plana itilen Osmanlı tekrar dış politikada önüne neo takısı eklemlenerek doğmuştur.

Özal'ın dış politik tercihi olarak gördüğü Yeni Osmanlıcılık, Türk milliyetçiliğinin etnik kalıplardan çıkartılarak, Osmanlı havzası sınırlarında farklılıklar için daha fazla hoşgörü anlayışıyla yeniden yorumlanarak, Balkan, Kafkas ve Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik sınırların kaldırılması ve merkez ülke konumu kazanmasıdır (Ayata, Yücel,2015: 123). Özal politikalarının psikolojik faktörü ile "biz adam olamayız imajı" yerini "biz dünyada her ülkeyle yarış edebilecek konumdayız" imajına bırakmıştır. Çünkü Özal Türkiye'yi Osmanlı'nın varisi görmüş ve imparatorluk varisine yakışır bir şekilde olmamız gerektiğini düşünmüştür (Ayata, Yücel, 2015: 142). Bu nedenle Özal Osmanlı İmparatorluğu'nun şanlı mazisi ile gurur duyarken Türkiye'nin de geçmişi ile gurur duyarak ve mozaik yapısını koruyarak hareket etmesi gerektiğine inanmıştır. Dış politika bağlamında da Türkiye, bölge ülkeleri ve tarihi, kültürel ve inanç boyutlarıyla bağlantıları olan devletlerle yakın işbirliği içerisinde bulunmalıdır.

3.1.3.3.Türk Dünyası

SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede yaşanan istikrarsızlıklar, Türk ve Müslüman halkın içinde bulunduğu şartlar, Özal'ın bu bölgeye yönelmesine sebep olmuştur.

Özal'ın bu aktif dış politika ile Adriyatik'ten Çin Seddine kadar olan bölgenin canlanmasına ve 21. yüzyılın Türk Yüzyılı olacağına olan inancı tamdı. Özal bu bağlamda Avrasya vizyonunu hayata geçirmek için Adriyatik'ten Orta Asya'ya uzanan otoban sisteminin yapılmasını öne sürmüştür. "Büyük düşün cesur davran" mantığı ile hareket eden Özal, Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasını hedeflemiştir (Gözen, 2000: 139-140).

Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin SSCB otonom cumhuriyetlerine ilişkin bir dış politikası bulunmamıştır. Ancak bu ülkeler Soğuk Savaş sonrası bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra Türkiye'nin dış politikası da değişmiştir. Özal, Azerbaycan ve Kazakistan'a ziyaret gerçekleştirmiş, Moskova'nın ülkelerin bağımsızlıklarına müdahale de bulunmaması ile de bu ülkeleri tanıyan ilk ülke, Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

Ekim 1992'de toplanan Ankara Zirvesi'nde, Türkiye başta olmak üzere Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan bir araya gelmiştir. SSCB'nin dağılması sonucu Özal bu cumhuriyetlerin yalnız kalmayacaklarını ve Türk Birliği ile bir araya gelip daha sonra Balkanlar'a açılıp ekonomik ve siyasi birlikler kurmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Ancak bu dönem Özal ile başbakan Demirel arasında yaşanan gerginlik, Rusya Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev'in böyle bir birlikten Rusya'nın rahatsız olacağını ima etmesi bu girişimi başarısız kılmıştır (Gökmen, 1994: 171-174).

Özal 21. yüzyılın Türk yüzyılı olacağını belirtip, 4 ayaklı bir politika izlemiştir:

1-Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) yolu ile bölgesel işbirlikleri kurulmuştur.

2-Öğrencilere burs verilmesi ve Türkiye kökenli okullar açılmıştır.

3-Bölgesel işbirliği örgütleri kurma, işbirliği antlaşmalarını imzalamak yoluyla ortak dış politika zeminleri geliştirilmiştir.

4-Propaganda; 1992 Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Avrasya ile yayınlar yapmak, camii, kültür merkezleri inşa edilmiştir.

Bu politikanın sonuçları şöyle şekillenmiştir:

1-Türkiye, kendisinin gelişiminden rahatsız olan Rusya ve İran'a rakip olmuştur.

2-Türklük üzerine kurulan politika, milliyetçi muhafazakâr dille yeni bir alan açmıştır (Balcı, 2013: 202-203).

Özal'ın son dönemde Türk kökenli cumhuriyetler ile olan ilişkilere önem vermesinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1-Bu bölgede petrol ve doğalgazın bulunması, aynı zamanda pazar potansiyeli bulundurması

2-Özal'ın, Demirel'in bu ülkelere olan yakınlığını dengelemek istemesi

3-Milliyetçi oyların toplanmak istenmesi

4-Anadolu sermayesinin yatırımlarını değerlendirmek istenmesi (Çakmak, 2013: 120).

TİKA vasıtası ile 2013 yılı itibariyle 1800'ün üzerinde proje gerçekleştirilmiştir (Türk, 2014: 68). Özal dönemi dış politikanın önemli araçlarından biri olan KEİB'de Türkiye'nin AT'ye alternatifleri olduğu mesajını vermesi ve iş çevreleri tarafından dönemin koşullarını fırsata çevirme açısından önem taşıyan bir yapılanmadır (Uzgel, 2004: 303). Bölge, Soğuk Savaş sonrası Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini entegre etmek, istikrarı sağlamak, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşabilmek adına, bu bölge ülkelerinin NATO ve AB ile ilişki kurmak istemeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye; bölgede etkisini hissettirmek, Boğazlar'ın güvenliğini sağlamak, hala önemli bir ülke olduğunu göstermek ve ticari gelişimler elde etmek adına örgütte ve kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin bölgede İran'ı dengelemek adına Pan-İslamist politikayı dengelediğini düşünen Rusya, zamanla Türkiye'nin bölgede güçlenmesinden rahatsız olmaya başlamıştır. Türkiye, Rusya ile de ekonomik bir ilişki kurarak denge politikası kurmak istediğini belirtmiştir (Oktay, 2007: 222-223).

3.1.3.4.Kürt Politikası

Özal, Kürt meselesinde daha önce müdahil olabileceklerini, fakat darbe sonrası sivil rejime geçiş için mücadele verdiklerini, daha sonra ekonomiyi düzeltmeye çalıştıklarını, yeni darbe ihtimalini önlemek için bu yolu tercih ettiklerini belirtmiştir. Daha sonra devlete bakış açısını değiştirmek istediklerini, devletin baba olmadığını, herkesin kendisine güvenmesi gerektiğini, statükocu bakışın değiştirilmesi gerektiğini ve serbestliği vurgulamıştır. Bu bağlamda 141,142 ve 163. TCK maddelerinin kaldırılmasını ve Kürtçe'yi serbest bırakmayı örnek göstermiştir. Terör ve Güneydoğu sorunu iki farklı sorun olarak algılayan Özal, elverişsiz bir durumunda bulunulduğunu ve iki meselenin bağlantılı olduğunu da vurgulamıştır ve bu konuyla ilgili mücadelede en şahinin kendisi olduğunu belirtmiştir (Barlas, 2001:150-152).

Özal döneminde Güneydoğu sorunu hakkında raporlar yayınlanmıştır. Bunlardan ilki, "Kürt Sorunu-Güneydoğu Anadolu'daki Durum ve Çözüme Yardımcı Olabilecek Öneriler" adını taşıyan rapordur ve Ocak 1992 yılında

hazırlanmıştır. Rapor büyükelçi Kaya Toperi ve başyaveri kurmay Albay Aslan Güner tarafından hazırlanmıştır. İkinci rapor, "Kürt Sorunu Nasıl Çözülmez: Bir Çözüm Paketi Önerisi" adıyla Mayıs 1992 yılında Adnan Kahveci tarafından hazırlanmıştır. Üçüncü rapor ise, cumhurbaşkanlığı genel sekreteri Orgeneral Kemal Yamak tarafından hazırlanmıştır. İlk raporda; sorun çözülmez ise büyük hatta orta büyüklükte bir devlet dahi olunamayacağı, halkın ise küstürülmemesi gerektiği vurgulanmıştır. İkinci raporda ise; Güneydoğu Ateşi tabiri kullanılmış ve sorunun akılcı yöntemler ile 5-10 yılda çözülebileceği belirtilmiştir. Son raporda ise; bölge üzerinde yapılan çalışmalara rağmen, neden hala çözüme ulaşılamadığı sorusu sorulmuştur (Ekici, 2015: 112-113).

Bunun dışında Doğu Ergil'de 1995: Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tespitler Raporu'nda Kürt sorunu hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Diyarbakır, Batman ve Mardin'de yaşayan, Mersin, Antalya ve Adana'ya göç eden çoğunluğunu Kürlerin bir kısmını Zaza ve Arapların ve diğerlerinin oluşturduğu çalışmada deneklere çeşitli sorular yöneltilmiş ve sonuca dayalı değerlendirme yapılmak istenmiştir. Denekler terör örgütünün militanlarının sadece Kürtlerden oluşmadığını makûs talihlerine ve düzene başkaldıranların da yer aldığını, terörist yapılanmadan Kürt kimliğinin kültürel alanda tanınmasını, siyasal ortamda yasaklanmamasını, bunu sağlayacak demokratik ve sosyal yapının temin edilmesini istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca siyasilerin güneydoğu politikalarının bölgeye yatırım yapılması üzerine kurulması gerektiği, terör örgütünün yöre halkının ihtiyaçlarını ortaya koyan çok amaçlı bir araç olarak gördükleri de deneklerle yapılan çalışmadan çıkan sonuçlardandır (Ergil, 2010: 36-61). Özal'ın bölgeye yapmak istediği yatırımlar ve yöre halkına sağlamak istediği demokratik açılımlar bu bağlamda önem arz etmektedir.

1991 yılında Kürt liderlerle Özal Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile görüşmüştür.

Özal, Kürtçe'nin günlük hayatta konuşulmasını yasaklayan 2932 sayılı yasayı yürüklükten kaldırmış ve Anayasanın 141, 143,163. maddelerini kaldırarak, Kürt milliyetçiliği politikasını benimseyen partilerin kurulmasının önünü açmıştır. Nisan 1992 yılında da Kürtçe TV, radyo yayınına izin verilmiştir. (Ekici, 2015: 121).

Özal, terörün sebebinin geri kalmışlık olamayacağını, GAP ile bölgeye yatırımlar, yol, elektrik ve sulama götürdüklerini ifade etmiştir. Özal Kürt meselesini Türkiye'nin yumuşak karnı olduğunu, ama bizim artık birleştiğimizi, kız alıp verdiğimizi ve Türkiye istemeden Kürt devletinin kurulamayacağını vurgulamıştır (Barlas, 2001: 153-155).

Halepçe katliamı sonrası sınırları açan ve Kürtleri kabul eden Özal, bunun Türkiye'nin Kürt politikasındaki ilk değişim olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir. 6932 sayılı Kanun ile kalkan Kürtçe yasağını hızlandıran etkenlerden biri de Muş Milletvekili Alaattin Fırat'ın kızı Zeynep'in babasının şoförünün aracında dinlediği Kürtçe müzikten etkilenip bunu Özal'ın yanında tekrarlamasıdır (Özdemir, 2014: 489-490).

Özal, Kürt meselesini sadece bir güvenlik ya da dış güçlerin baskı ve kışkırtması meselesi olarak değil ekonomik, demokratik özgürlükler ve kimlik açısından da önemli bir konu olarak ele almıştır. Türkiye'yi Osmanlı İmparatorluğu bakiyesi olarak gören Özal, ülkenin birçok kültürü içinde bulundurduğunu, evlilikler yapıldığını, eğer kültürel entegrasyon sağlanırsa meselenin kökten çözüleceğini vurgulamıştır. Özal'a göre Türkiye ırk temeline dayalı bir ülke değildir. Zira en başta buna çok etnikli ve kimlikli yapısı izin vermeyecektir. Ayrıca Güneydoğu konusunda bölge terör konusu ile eşdeğerde görülmemelidir. Politikasında millet vurgusu yapan Özal, bölgenin Türkiye'nin bir parçası olduğunu ve yatırımlar, insanca davranmanın yarar getireceğini açıklamıştır (Duman, 2010: 283-286).

Özal, bölgeye yönelik aktif bir politika izleyerek terörle mücadele, ekonomik önlemler ve demokratik ve kültürel haklar tanımak gibi önemli bir adım atmıştır. Terör olaylarının yaşandığı ilk zamanlar olayın birkaç çapulcunun hareketi olduğunu vurgulayan ve küçümseyen Özal, terör olaylarının artması üzerine daha fazla askeri ve sert önlem alınması yoluna gitmiştir.

Kürt sorununu bölgenin ekonomik kalkınması yolu ile çözmek isteyen ANAP ve Özal, çeşitli projeler ortaya koymuştur. Ayrıca yasal düzenlemeler ile de soruna

çözüm bulmak istenilmiştir. Bu bağlamda 4 Nisan 1985'te 442 Sayılı Köy Yasasının 74. Maddesine eklenen bir fıkrayla geçici köy koruculuğu sistemine geçmiştir ancak bu sistem geçici olmasına rağmen günümüze kadar devam etmiştir. 19 Temmuz 1987 de Olağanüstü Hal Valiliği ve Asayiş Kolordu Komutanlığı kurulmuştur. Kabul edilen Pişmanlık Yasası ile de barış ve huzuru sağlamak amaçlanmıştır (Gençkaya, 2001: 109).

Özal, 1983-1989 yılları arasında terör sorununa küçük çaplı terör nitelemesi yapıp, ekonomik yaptırımlar ve askeri önlemler dışında herhangi bir eylemde bulunmazken 1989 yılı sonrası yeni ve sert yaklaşımlar getirmiştir. Terör sorunu ayrı Güneydoğu sorunu ayrı diyen Özal, teröristlerin propagandasına başarı sağlamamak için onları ciddiye almamıştır. Lakin toplu katliamlar sonrası tavrını değiştirmiştir. Bölgede terör örgütüne verilen desteğin arttığını, Türk-Kürt çatışmasına dönüşme ihtimalinin olduğunu, Güneydoğu meselesinin milli bir mesele haline geldiğini ve basit görülmemesi gerektiğini öne sürmüştür. 15 Ağustos 1984'te PKK'nın Eruh baskını ile başlayıp devam eden terör olayları sonrası terör olaylarının dünya çapında bir stratejinin vasıtası olduğunu, artık sıcak savaşın yerini soğuk savaşa onun da yerini teröre bıraktığını vurgulamıştır.

Özal 1992'de Demirel'e yazdığı "Kürt Sorunu" başlıklı özel mektubunda; Türkiye'nin Balkanlar, Orta Asya'daki Müslüman kökenli ülkelerle geliştirdiği ilişkinin dünya politikasında önemli bir yere gelmesinden rahatsız olanların bu süreci yavaşlatmak için terör eylemlerini desteklerini ele almıştır. Önceleri Suriye'yi Kürt terörizmine destek vermekle suçlamış, ardından silah dâhil lojistik desteğin Irak tarafından verildiğini iddia etmiştir. Ayrıca Kürt milliyetçiliği kavramına terör örgütünce yurt içi ve yurt dışında yapılan canlandırma amaçlı propagandanın da etkili olduğu Özal tarafından vurgulanmıştır. Özal, mücadele için kamuoyu oluşturulması gerektiğini, basının da destek olmasını, bölge insanının karşı tarafın eline bırakılmaması gerektiğini, ekonomik ve sosyal tedbirlerle desteğin şart olduğunu, GAP'ın önemini ve top yekûn bir mücadelenin gerekli olduğunu ifade etmiştir (Gençkaya, 2001: 112-123). Özal soruna demokrasi, özgürlük diyalog yöntemi ile yaklaşılmasını öngörmüştür.

Özal ile ilk defa Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik özel bir politika uygulanmış, ekonomik ve sosyal gelişme amaçlanmış, özel teşvikler sunulmuş, kamu ve özel sektörde çalışan personelin vergi indirimlerinden faydalanmaları sağlanmış, yatırım yapanlara ise çeşitli muafiyetler getirilmiştir. Bu dönemin en önemli projesi ise GAP Projesi olmuştur. Projenin önemi ise, teröristlerin devletin bölgeyi kalkındırmadığı yönüne dair yaptıkları propagandalara cevap olmasıdır (Duman, 2010: 288-289). Bu proje ile baraj ve sulama kanalları yolu ile tarımda verim ve ihracat geliştirilecek, bölgenin diğer bölgelerle olan eşitsizliği giderilecekti. Ancak Özal döneminde proje tümüyle tamamlanamamıştır.

Özal Güneydoğu Politikasında 3 adet çözüm önerisi sunmuştur. Bunları şu şeklide sıralayabiliriz: Çözüm Önerisi 1: Kimlikler, Din, Göç ve Entegrasyon: Özal Osmanlı imparatorluğunun bakiyesi olan Türkiye nüfusunun çeşitli kökenlerden geldiğini, herkesin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğunu Türk kelimesinin tüm etnik gruplara ithafen kullanıldığını, herkesin bir olduğunu, aynı zamanda din ve mezhep bağının olduğunu, İslam'ın önemini, bütün etnik ve mezhepten olan insanların birbirine karışıp kaynaştığını, farklılıkların olmadığını öne sürmüştür. İslam'ın Türkiye'nin milli bütünlüğünü sağlayan bir unsur olduğunu Kürtlerin azınlık olarak görülmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Güneydoğudan göç eden insanlara devletin Batı'da iş olanakları yaratmasının entegrasyon için önemine değinmiştir. Çözüm Önerisi 2: Federasyon, Eyalet Sistemi ve Bağımsız Kürt Devleti: Özal, federasyon fikrine karşı çıkarken, fikir özgürlüğü gereği Güneydoğu ve Kürt sorunuyla ilgili federasyon dâhil her türlü yaklaşımın tartışılması gerektiğini, böylece yanlış düşüncelerin neden yanlış olduğunun halka daha iyi anlatılacağını izah etmiştir. Ayrıca federasyon fikrini coğrafyanın müsait olmayışı, büyük göçlere neden olacağı, Türk-Kürt ayrımına sebep olacağı nedenleriyle de mümkün olmayacağını belirtmiş ve karşı olduğunu ortaya koymuştur. Çözüm Önerisi 3: Kürtçe Serbestisi, Kürtçe Eğitim ve Televizyon: Özal Türkçenin resmi dil olarak kalacağını ancak Kürtler ve öteki etnik çeşitliliğin anadillerini konuşabileceğini ifade etmiştir. Zira terörle mücadelenin çağdaş bir tavır ve siyasi yöntemlerle de yapılması gerektiğine inanan Özal, televizyonun da entegrasyon amacı ile kullanılabileceğini söylemiştir. (Gençkaya, 2001: 127-137).

2 Ekim 1992'de İstanbul Conrad Hilton oteldeki İş Dünyası Vakfı'nın toplantısındaki konuşmasında Özal, terörle mücadele hususundaki fikirlerinin çarpıtıldığını ve asla pazarlık gibi bir durumun olmadığını terör konusunda bizden fazla şahin yoktur diyerek açıklamış ve terörün terörle mücadele yöntemleriyle çözülmesini istemiştir. Bu bağlamda helikopterler aldırdığını daha da alınması gerektiğini terörle mücadelenin özel yetiştirilmiş timlerle yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Gökmen, 1994: 131-132).

Özal, Güneydoğu politikasını uygularken kendine özgü bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak bu sıra dışılık çelişkiler de barındırmaktadır. Zira bu dönem insan hakları ihlalleri artmış, soruna bir süre sonra yalnız askeri çözümlerle yaklaşılmış, ayrılıkçılık problemi hızlanmış ve köy koruyuculuğu gibi sıkıntılı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Özal bir cumhurbaşkanının sınırlı yetkilerine karşın tek adam gibi hareket etmiştir. 1983-1988 dönemi arasında konu ile ilgili özel bir yaklaşım sergilemeyen, Cumhurbaşkanlığı Konseyi ve MGK gölgesinde olan Özal, daha sonra otoritesini yeniden sağlamak istemiştir. Körfez Savaşı sonrası oluşan mülteci kamplarının Kürtçülük bilincinin gelişmesine katkıda bulunduğu iddia edilmektedir.

Özal, Kürt kelimesini ilk kez telaffuz eden Başbakan olmuştur. Bölgenin etnik yapısını kabul etmiş ve Kürtlerin kültürel kimlik taleplerini şiddete başvurmadan siyasal düzenlemelerle dile getirebileceklerini düşünmüştür. Ayrıca bir ülkedeki etnik ve dinsel farklılığın ülke için bölücü değil, tersine zenginlik kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Hatta kendisinin de yarı Kürt olduğunu iddia etmiştir. Kimi çevreler bu tutumundan dolayı Özal'ı Neo-Osmanlı olarak görmüşlerdir (Duman, 2010: 290-292).

3.1.3.5.Başkanlık Sistemi Öngörüsü

Özal'ın başkanlık sistemi hakkındaki düşüncesine göre; parlamenter sistemde parlamento zamanla krallaşabilecek ve etnik yapısı çeşitli olan ülkelerde gruplaşmalara yol açabilecektir. Ancak başkanlık sistemi, devlet adamlığını ön plana çıkararak "check and balance" (kontrol ve denge) sistemini işletecektir (Özdemir, 2014: 541).

2 Ekim 1992'de Özal, İstanbul Conrad Hilton oteldeki İş Dünyası Vakfı'nın toplantısındaki konuşmasında, ABD'deki başkanlık sistemini örnek aldığını söylemiştir. Başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığının belirgin olmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Zira parlamenter sistemde tek parti varsa yürütme hem yasamaya hem yürütmeye hâkim olurken koalisyon varsa parlamento hem yürütmeyi hem de yasamayı kontrol edecektir. Özal'a göre parlamenter sistem ya geçmişinde monarşi olan ülkelerde ya da homojen toplumlarda kurulmuştur. Ancak başkanlık sisteminde çeşitli insanlar kapsanıyor ve etnik-mezhep farklılıkları ayrıştırıcı unsur olmamaktadır. Türkiye'de Özal'a göre imparatorluk bakiyesi olduğu ve çeşitli etnik gruptan ve mezhepten insanları barındırdığı için sistemin değişmesinde fayda görmüştür (Gökmen, 1994: 140-141).

Başkanlık sistemini kademe kademe ele almak isteyen Özal, öncelikle Cumhurbaşkanı seçimi maddesinin değiştirilmesini ve başkanı halkın seçmesini yeterli bulmuştur. Ancak tüm bunların yasal alt yapısı olan Anayasanın nasıl düzenleneceğine dair bir bildirimde bulunmamıştır.

Özal Devrimi ya da İkinci Cumhuriyet olarak adlandırılan Özal'ın kurmak istediği sistemin başlangıcını Başkanlık sistemi, yeni yerel idari yapılanması, serbest ticaret oluşturmaktadır (Gökmen, 1994: 150-151).

Özal'a göre başkanlık sistemi etnik olarak geniş yelpazedeki toplumlara daha rahat uymaktadır. Avrupa'daki çok milliyetli parlamenter demokrasiler krallıklardır ve kral ülke bütünlüğü temsil etmektedir. Özal, etnik ve mezhep ayrılıklarının oluşmaması için başkanlığın tartışılması gerektiğini ele almıştır.

Özal başkanlık sistemi için "*Türkiye, bir Almanya gibi, mütecanis toplumlu bir ülke değil... Birincisi, bir büyük imparatorluğun her alanda bir nev'i mirasçısı... Şimdi hem nispi temsil hem parlamenter sistem varsa, ondan sonra ne koalisyonlardan ne de istikrarsızlıktan kurtulabiliyorsunuz...*" değerlendirmesinde bulunarak Türkiye gibi çok etnikli mozaik yapılara uygun olabileceğini dile getirmiştir (Barlas, 2001:144).

Özal'ın başkanlık sistemi üzerinde durmasında, 1950'de eğitim için daha sonra sağlık problemlerini çözmek için ve 1971-73 yılları arasında Dünya Bankası'nda çalışmak üzere Amerika'ya gitmesi büyük önem taşımaktadır. Zira Amerika'dan ziyadesiyle hem ekonomik hem de toplumsal ve siyasi konular bazında etkilenmiştir.

Özal parlamenter sistemin yapılacak reformlar açısından engel teşkil edeceğini, icraatların önündeki engelleri aşmak adına cumhurbaşkanı iken elinin kolunun bağlı olduğu düşüncesinden hareketle ikinci değişim mantığı ile yeni bir parti kurmak istemiş, ilk yapacağı icraatı ise başkanlık sistemine geçiş olarak öngörmüştür (İçener, 2015: 322). Özal, böylece kararların daha çabuk alınıp istikrara kavuşulacağını düşünmüştür.

3.2.TURGUT ÖZAL DÖNEMİ DIŞ POLİTİKA UYGULAMA ALANLARI

Özal dönemi dış politikası aktif ve risk alabilen, aynı zamanda çok yönlü ve alternatiflere açık bir dış politika arz ettiğinden aşağıda bağlantı kurulan bölgeler ve başlıca ülkelerle olan ilişkilere yer verilecektir.

Özal, karma bir kimlik ile yola çıkmış bir yandan Batı felsefesi diğer yandan İslam felsefesini sentez haline getirmek istemiştir. Bu bağlamda bir elinde Kuran diğerinde bilgisayar olan bir liderdi denilebilir (Gözen, 2001:312-313). Bu durum tezatlık olarak görülse de Özal için normaldir ve politik yaşamına da etki etmiştir. Özgürlüklere büyük önem veren Özal, iç politikada düşünce, din ve vicdan, teşebbüs özgürlüğünün önemini vurgularken, dış politikada Türkiye'nin aktif dış politikasının da bir gereği olarak komşu ülkelerden başlayarak küresel aktörlerle yakın ilişkiler kurması gerektiğini savunmuştur. Özal'a göre uluslararası politika çatışma, güvenlik üzerine değil barış, işbirliği etrafında şekillenmelidir. Bu bağlamda Türkiye, Doğu ve Bati arasında köprü vazifesi görmelidir.

3.2.1.Turgut Özal Dönemi Ortadoğu Politikası

Ortadoğu'da 1980'lerde yaşanan üç önemli olay Türk dış politikasını derinden etkilemiştir. Bunlar: Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, İran İslam Devrimi ve İran-Irak

Savaşı'dır. Bu gelişmeler Türk dış politikasının Ortadoğu'ya daha fazla yönelmesine sebep olurken, bir yandan da bu dönemde ön plana çıkan ve süreci iyi okuyup faydalanmak isteyen Özal'ı önemli bir aktör haline getirmiştir. Burada önemle vurgulanması gereken bir husus Özal'ın bölgeye yönelik aktif politikasının yani sıra uluslararası konjonktürün de buna uygun olmasıdır.

Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, Ortadoğu'da dengeleri alt üst eden ilk adımdır. Soğuk Savaş halen devam etmekte iken SSCB Afganistan'ı işgal ederek güney Asya yolu ile güneye yayılmaya başlamış, hem bölge ülkelerini etkilemeye hem de petrol bakımından zengin Basra Körfezi alanını etkisi altına almayı hedeflemiştir.

İran İslam Devrimi ile zaten bozuk olan bölgenin dengesi tekrar bozulmuş ve İslam'ın devrimci bir yapı olarak kullanılabileceği ve Batı etkisinden kurtulmanın bir yolu olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Devrimin yayılabileceği endişesi de büyük korku yaratmıştır. Bu korkuyu hem coğrafi yakınlık hem de tarihi, kültürel yakınlık nedeniyle en çok yaşayan ülke Irak olmuştur. Böylece yönetime Arap milliyetçisi Saddam Hüseyin gelmiştir. Saddam, zamanla İran'ı saf dışı etmek için saldırmış ve İran-Irak Savaşı başlamıştır. ABD, Batılı ülkeler Irak'a destek vermişlerdir. ABD Basra körfezinde, hayati çıkarlarını etkileyecek her türlü olumsuz etkinin karşısında Carter Doktrini'ni ortaya çıkarmıştır. Doktrine göre, bölgeye yönelik tüm istikrarsızlık ve tehditler ABD'ye yapılmış sayılacak ve gereği yerine getirilecektir.

Bu dönemde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin etkisine girebileceği ve İran'daki devrimden etkilenebileceği endişesi, etkili bir dış politika izlemesini gerektirmiştir. Bu bağlamda 1980 darbesinin ardından Türkiye, yeni bir düzen oluşturmaya Özal ile başlamıştır. Askeri hükûmet döneminde 24 Ocak Kararları'nın yapımı ve uygulamasından sorumlu olan Özal, liberal ekonomi anlayışına dayalı, ihracat odaklı ve yeni pazar arayışı içinde yönlendirmelerde bulunmuştur. Darbenin etkisi ile pazarını kapayan Avrupa'ya karşın, Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile ihracat yapılmaya başlanarak bu bölgeye ağırlık verilmiştir. Ayrıca ABD'nin 24 Ocak Kararları'nı desteklemesi, 1980 yılında imzalanan SEİA antlaşması ile ambargonun kalkmasa da, ordunun modernizasyonuna yapılan yardım yoluyla Ortadoğu'da

Sovyet ve İran tehlikesini önlemek istemesi de Türkiye'yi bölgeye çeken etmenlerden biridir.

Özal'ın Ortadoğu politikasını geliştiren etmen, bir yandan konjonktürün uygun olması iken, bir yandan da sahip olduğu düşünce yapısı ve karakteridir. Zira muhafazakâr bir kişiliğe sahip olan Özal, genel anlamda İslam dünyasına, özelde de bu bölgeye ilgi duyan bir devlet adamı idi. Bölge ve ülkeleri ile kültürel bağlarımız nedeni ile bağlantı kurmak isteyen Özal, Osmanlı İmparatorluğu bakiyesi olarak gördüğü bu ülkelerle yakın işbirlikleri kurmak istemiştir. Özal, Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ve politik ilişkileri geliştirerek Türkiye'nin İslami kimliğini vurgulaması hususunda çekingen davranmamış, bu adımın Avrupa Birliği ve Amerika'yla olan bağlarını güçlendirmesine yardımcı olacağını düşünmüştür. Bu husus Özal'ın "Türkiye Doğu ve Batı arasında köprü ülkesi olacak" metaforunun da ifade edilmiş halidir (Dinç, Yetim, 2012: 71).

Özal dış politikasında öncelikle yakın komşu ülkelerle ilişkiler kurmaya çalışmış, bunun yanı sıra çok yönlü bir dış politika izlemiştir. Özal, o döneme kadar ihmal edilen Ortadoğu/Arap/İslam âlemine de özel bir önem atfetmiş bu ülkeleri doğal müttefikleri olarak görmüştür. Zira Özal, Türkiye'yi Ortadoğu/İslam ülkelerinin lideri ve aynı zamanda Batı'nın kurumlarıyla bütünleşmiş gelişmiş bir ülke haline dönüştürmek istemiştir. Ilımlı İslamileşme politikası ile Arap ve İslam toplumuna, seküler değerleri benimseyerek de Batı'ya yakın durmuştur. Zaten hem NATO, OECD gibi Batı kurumlara, hem de İKÖ, İSEDAK gibi İslam kuruluşlarına üye olmuştur.

Değerleri koruma hususunda hassas olan Özal, Japonya'yı örnek gösterip Batılılaşırken bir yandan da değerlerin muhafaza edilebileceğini vurgulamıştır. Türkiye'nin de sahip olduğu değerleri koruyarak İslam ülkeleri arasında lider olabileceğini ortaya koymuştur.

İkili ticaret, petrol, müteahhitlik, Türk işçiler Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile ilişkilerdeki temel konulardır. Türkiye ithal ikameci politika yerine, serbest ticaret ve ihracata yönelmiştir. İran-Irak Savaşı ile %45 olan toplam ihracat, %55'e

yükselmiştir. Savaş içinde üretim eksikliği olan ülkelere ticaret yapılırken hem de bu ülkeler yanlarına Türkiye'yi almak istemişlerdir (Sönmezoğlu, 2006: 442). Türk ekonomisinin Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya açılımı ve özel sektörün genişlemesi Özal'lı yıllarla birlikte gerçekleşmiştir. Özal körfez ülkeleri olan İran, Irak, Libya gibi ülkelerle ilişkiler geliştirerek ve Arap sermayesini Türkiye'ye çekerek bölge karşısında Türkiye'nin ekonomik gelişimini artırmıştır (Larrabee, Lesser:2003:128).

Özal dönemi dış politikasında Ortadoğu büyük öneme sahip olmuştur. Bu politikanın önem kazanmasında o dönem içinde bulunulan ekonomik kriz ve petrol sorununun olmasının yanı sıra, Ilımlı İslam'ın ABD ile kurulan yakın ilişkiler bağlamında Yeşil Kuşak Doktrini doğrultusunda ön plana çıkmasının da etkileri mevcuttur.

Türkiye'nin Özal iktidarına kadar Ortadoğu'ya yönelik genel politikası şu şekilde ilerlemiştir: Ortadoğu ülkelerinin iç işlerini karışmama, ülkelerin birbirleriyle olan sorunlara ve ilişkilere müdahil olmama, Osmanlı devleti mirasçılığı bağlamında bölge üzerinde liderlik hedefleri gütmeme, Filistin Sorunu için temel olarak Arap yanlısı bir politika izlerken İsrail ile de diplomatik ilişkileri devam ettirme, dış politika bağlamında Batı'yı merkeze koyarken Batı savunma ittifaklarının bu ülkeler üzerinde güvenlik kaygısı yaratmamaya çalışılması, bölge ülkeleri ile karşılıklı çıkara dayalı ikili ilişkiler kurarak bütüncül bir bakış açısı geliştirmektir (Ertosun, 2015: 192). Ayrıca Osmanlı devletinden kalan anlayışla bölgeye yayılma arzusu içinde olmayan, ekonomik işbirliği kurma amacında olan bunun yanı sıra Batı odaklı dış politikaya sahip olan Türkiye, Kıbrıs meselesi ve Johnson mektubu sonrası yalnız bırakıldığını düşünüp yönünü Ortadoğu'ya da çevirmiştir. Türkiye Arapların I. Dünya Savaşı ardından İngiltere ile işbirliği içinde olmaları nedeniyle, II. Dünya Savaşı'yla ise tamamen Batı eksenli bir bakış açısı sergilemesi nedeniyle bölge ile ilişkilerinde soğukluk yaşamıştır. Kıbrıs Sorunu ve Johnson mektubu, ekonomik krizler gibi Batı ile arasının açılıp yalnızlaştığı dönemlerde ise Ortadoğu bir alternatif olmuştur. Türkiye'nin Arap-İsrail çatışmalarına yönelik tutumu da bölgeye olan politikasını etkilemiştir. Filistin meselesinde, İngiltere meseleyi BM'ye iletip uluslararasılaştırması ile BM'nin Çoğunluk Planı ortaya atılmıştır. Plana göre; Filistin'in Arap ve Yahudi devletleri ile özel statüde bir Kudüs bölgesine

bölünmesini ele alınmaktadır. Türkiye, Batı'nın destekleyip Arapların karşı çıktığı planda, Arapların yanında yer almıştır. Fakat Soğuk Savaş'ın etkisi ile daha sonra Türkiye üzerinde Batı etkisi artmış ve Türkiye 1948 yılında Arapların karşı olduğu Filistin Uzlaştırma Komisyonunda yer almış ve 1949 yılında da İsrail devletini tanımıştır.

Yine Süveyş Krizi esnasında Fransa ve İngiltere'nin Mısır'a saldırmasında açık bir tavır almamıştır. Fakat biraz önce belirttiğimiz gibi 1960'lar ile birlikte çok yönlülük politikası gereği 1967 ve 1973 Arap İsrail Savaşları sırasında Arap tarafını desteklemiştir. Öyle ki 1973 Savaşı'nda ABD'nin İsrail'e destek için İncirlik üssünü kullanmasına olumsuz cevap vermiş, 1979'da Filistin Kurtuluş Örgütü Ankara'da ofis açabilmiş, 1980 Kudüs'ü İsrail'in başkent ilan etmesi ile İsrail ile ilişkiler ikinci katiplik seviyesine indirilmiştir. Bir yandan İsrail'i tanıyan bir ülke olmuşken, 1956 Süveyş Krizinde Mısır'a saldıran İngiltere ve Fransa'ya karşı tavır almazken diğer yandan 1967-1973 Arap- İsrail çatışmalarında Arapların yanında yer alması Doğu-Batı ilişkilerindeki dengenin Batı merkezli olmasına rağmen zaman zaman Batı ile yaşanan olumsuz durumlar karşısında Doğu'ya kaydığını bize göstermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise Türkiye'nin gelişmelere göre tutum sergileyen bir ülke konumunda bulunması ve barışçıl çözüm önerileri geliştirilmesi yolunda aktif bir tutum sergilememiş olmasıdır.

Ortadoğu'nun önemi 1973 ve 1978 petrol krizleri sonucunda Batı nezdinde artmıştır. ABD, NATO stratejilerini gözden geçirerek SSCB karşıtı strateji oluşturulmasında bölgeye yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu durumun oluşmasında SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi de etkili olmuştur. Özellikle İran'ın kendi yönetim şeklini bölge ülkelerine ihraç etme hedefi büyük etki uyandırmıştır. Bu bağlamda ABD, Yeşil Kuşak Doktrini'ni ilan etmiş ve radikal İslam'a karşı Ilımlı İslam'ı benimseyen ülkelere destek vererek SSCB'yi çevrelemeyi, İran'ın ihraç hedefini yok etmeyi amaçlamıştır. Pakistan, Suudi Arabistan, Bahreyn, Umman, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve Mısır, Yeşil Kuşak içinde yer alacak ve ABD gerektiğinde üslerinden yararlanacaktı. Bu durum Türkiye'nin stratejik önemini artırmıştır. 1960'larda yaşanan Kıbrıs konusundaki deneyim ve dış politikada o dönem yalnızlaştırılma sonucu, Körfez

bölgesinin savunmasının Körfez ülkelerine ait olduğunu bildirilmiştir. Ancak 1983'te iktidara gelen Özal ve ANAP hükümeti, ılımlı İslam'ı desteklemiş, Avrupa'dan uzaklaşıp, ABD ve Yeşil Kuşak ülkeleri ile yakınlaşmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Batı'nın başta petrol olmak üzere bölgede çıkarlarını aktif dış politikası ile koruma görevini üstlenmiştir. Bu durumun oluşmasında, Özal hükümetinin etkisinin yanı sıra yukarıda da belirtildiği gibi uluslararası konjonktürün müsait oluşu da etkili olmuştur. Bu dönem dış politikasında öncekilerden farklı olarak ekonomik ilişkilere de ağırlık verilmesi önem arz etmektedir.

Özal, 25 Aralık 1987'de 46. Cumhuriyet Hükümetinin II. Özal Hükümeti Programını Sunuş Konuşması'nda, Orta Doğu'da kalıcı bir barış sağlamak için Filistinlilerin meşru haklarının tanınması gerektiğini, İsrail'in 1967'den beri işgal altında tuttuğu Arap topraklarından geri çekilmesi ve insan hakları işgallerinden vazgeçmesi gerektiğini, tüm bunları şiddetle kınadıklarını belirtmiştir.

Ortadoğu ve Afrika ülkelerine yapılan ihracat 1979'da yüzde 17 iken, 1980'de yüzde 21.7'ye, 1981'de yüzde 42'ye yükselmiştir. Şubat 1984 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Suudi Arabistan ziyaretinden sonra savunma alanında işbirliği artmış, Askeri, Eğitim, Öğretim, Geçici Görev Alanlarında Ortak İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 18 yatırım projesi, ticaretin geliştirilmesi vb. alanlarda görüşmeler yapılmıştır. Evren, Arap kardeşliği ve Ortadoğu'ya verilen önemi vurgulamış ve Türk dış politikasında İslam öğesi ön sıraya yükselmiştir (Tuncer, 2015: 38-39).

Özal iktidarı, Filistin Sorunu'na İsrail'in saldırgan tavrını eleştirip Arap yanlısı bir politika ile yaklaşmıştır. 2 Şubat 1985'te Davos Dünya Ekonomik Forumu'nda Özal, bölgede yüzyıllarca Araplarla birlikte yaşamış olan Türk ulusu için Filistin sorununun manevi bir boyutunun olduğunu vurgulamış ancak İsrail ile de en alt seviyede de olsa diplomatik ilişkileri sürdürmek gerektiğine ve tarafsızlığa değinmiştir. Özal, Filistin halkının vatan sahibi olması ve temsilcilerinin sorunun çözümünde söz sahibi olması gerektiğini, Ortadoğu'da her ulusun var olma hakkının bulunması hususunu vurgulamıştır. Bu çözüm yolu ile hem Araplara destek olurken hem de İsrail'in Araplar tarafından tanınmasını sağlamak istemiştir. Aynı yıl Ekim

ayında, BM Genel Kurulu'nda konuşan Özal, Türkiye'nin bölge ile tarihi bağlarının olduğunu ve Filistin'in bölünmesine karşı olduğunu, bölgede İsrail devleti kurulduysa Arap Devleti'nin de kurulması gerektiğini, Türkiye'nin bölgede tanınmış sınırlar içinde var olan İsrail'i tanıdığını, oldu-bittilerden kaçınılması gerektiğini açıklamıştır. Özal daha önceki dönemlerdeki Ortadoğu politikasını sürdürmüştür. Farklı yanı ise, Türkiye'nin sorunun çözümünde daha aktif olması gerektiğini ileri sürmesidir (Ertosun, 2015: 194-195).

Özal, Filistin'e kendi kaderini kendi tayin hakkının tanınması gerektiğini, Filistin Kurtuluş Örgütü'ne desteğini 29 Kasım 1984'teki Filistin Halkıyla Dayanışma Günü münasebetiyle yayınlanan mesaj ile göstermiştir. 15 Kasım 1988'de Türkiye ilan edilen Filistin Devleti'ni aynı gün tanımıştır.

Özal, İsrail ile diplomatik ilişkileri devam ettirerek Ortadoğu'da barış süreci için böyle bir misyon yüklendiğini, bu misyonun önemli ve gerekli olduğunu, Türkiye'nin İsrail'e açılan Müslüman bir ülke penceresi olması sebebiyle önemli bir noktada bulunduğunu düşünmüştür. Aynı zamanda ABD ile ilişkilerde Yahudi lobisinin etkin rolü de Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini sürdürme nedenlerindendir.

Özal, Yahudi lobisi ile Ermeni ve Rum lobilerinin faaliyetlerine karşı işbirliği geliştirmek istemiştir. Partinin muhafazakâr kimliğinin temsilcisi Mehmet Keçeciler'e ise bu durumun Türkiye'nin menfaati için olduğunu açıklama görevi düşmüştür. Keçeciler, çeşitli cemaat liderleri ile bir araya gelip Türkiye'nin Ermeni sorunu, ekonomik yardımlar, ambargolar konusunda önündeki engelleri aşabilmesi için işbirliğinin gerekliliğini ele almıştır. Özal, soruna aktif bir rol oynayarak, uluslararası bir konferansa ev sahipliği yapmak isteyerek, adil bir arabulucu olarak çözüm bulmak istemiştir. Ancak Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yetersizliği, ABD ve bölge ülkelerinin isteksiz oluşu, Türkiye'nin rolünün tam anlamı ile tanımlanmaması sebebiyle reddedilmiştir. 28-29 Ocak 1992'de ise Moskova'da ABD, Türkiye ve Rusya arasındaki görüşmede Türkiye daha önce bahsettiği Barış Suyu Projesi'nden ve sorunlardan bahsetme fırsatı bularak aktif bir girişimde bulunmuştur (Ertosun, 2015: 200-201).

Türkiye 1980 darbesi sonrasında, Avrupa'dan uzaklaşıp Ortadoğu ve özellikle Körfezdeki ülkeler ile siyasal, askeri ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Askeri darbeye destek verenler arasında ABD'nin yanı sıra S. Arabistan'da yer almış hatta Evren'e ilk kutlama mesajı çekenler arasında olmuştur. 1981'de Kuveyt emiri Şeyh Cabir El Ahmet El Sabah Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Özal hükümeti zamanında da yakınlaşma devam etmiştir. Bu durumun gelişmesinde, ABD'nin Körfez güvenliğinin sağlanması için askeri işbirliği yapma amacı taşıdığı bilinmektedir (Fırat, Kürkçüoğlu, 2002: 125). Zira Körfez ülkeleri, SSCB ve İran tehlikesi altındaydı ve bu tehlikenin giderilmesi için Türkiye'nin üslerinin kullanılması ve Körfez ülkelerinin zayıf ordularının Türkiye tarafından eğitilmesi fayda sağlayacaktı.

22 Aralık 1983 yılında, 45. Cumhuriyet Hükümetinin programının görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada Özal, İslam ülkeleri ile ilişkileri geliştirme politikası güdeceklerini, yalnızca Avrupa'ya mahkûm olunmayacağını açıklamıştır. 1979'larda 5-10 milyon dolar civarında olan İran ihracatının 1 milyara ulaştığını, Irak, Libya, Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün, Tunus ve Cezayir ile de ticari ilişkilerin güçlendiğini ele almıştır (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 148).

Temmuz 1984'te askeri bir heyet Kuzey Yemen sınırındaki Khamis Mushayt üssünde Arap birliklerini eğitmiştir. Özal hükümeti Dışişleri Bakanlığı'na çok iyi Arapça konuşan Vahit Halefoğlu'nun getirilmesi 12 Eylül dönemi dış politikasının devam edeceğinin göstergesi olmuştur. Ayrıca daha sonra iptal edilse de yabancıların Türkiye'de mülk edinmeleri sağlanmıştır. 16 Aralık 1983'te imzalanan 83-7506 sayılı kararname ile özel finans organlarının kuruluş, faaliyet ve esasları Merkez Bankası'nın da görüşü alınarak Başbakanlıkça düzenlenecek 13. Madde ile de tasfiye işlem ve kararları Türk Ticaret Yasası ve İcra ve İflas Yasası uygulanmayacaktı. Karar 5 Ağustos 1984 günkü Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Faysal Finans Kurumu ve Albaraka Türk Özel Finans Kurumunun kurulması bu kararname ile birlikte düşünüldüğünde Suudi sermayesinin Türkiye'ye girdiğini göstermektedir. Ortaklarının bir kısmının Arap diğer kısmının Korkut Özal ve Turgut Özal'ın yakın çevresinin olması da diğer bir ayrıntıdır (Fırat, Kürkçüoğlu, 2002: 126-127).

I . ve II. hükümet programında Ortadoğu ile Batı'nın Türkiye için birbirini tamamlayan unsurlar olduğu, Türkiye'nin ise tarihi, kültürel ve coğrafi yakınlığı nedeniyle işbirliği ve dostluk bağlarını güçlendirmek istediği belirtilmiştir. Özal, Türkiye'nin Ortadoğu'nun bir parçası olduğunu fakat asla jandarması olmadığını ABD'nin Türkiye'yi kullanamayacağını belirtmiştir.

Özal dönemi bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkiler artmıştır. Bölge, Türkiye için önemli bir pazar haline gelmiştir. 1985 yılında ihracat 3 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. İKÖ toplantılarında temsil Özal başbakanlığı döneminde cumhurbaşkanlığı seviyesine çıkmış, Evren Kazablanka Zirvesine 9-14 Ocak 1984 yılında katılmış ve ilişkilerin koordinasyonu için dışişleri değil, Yusuf Bozkurt Özal'ın da yer aldığı DPT görevlendirilmiştir (Laçinok, 2007: 587-588).

3.2.1.1.Körfez Savaşı

2 Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etmiştir. Irak Kuveyt'i sınırdaki tartışmalı bölgede petrol kuyusu açıp, kendisini ekonomik zarara uğrattığı gerekçesi ile işgal etmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgal nedenleri şunlardır:

1-İran-Irak savaşında borçlandığı 30 milyar dolar borcunu sildirmek istemesi, Arap dünyası için savaştığını belirtmesi.

2-Birlikte petrol çıkarılan bölgeden doğan zararın ödenmesini istemesi

3-Bubiyan ile Vebah Adalarını Irak'a bırakılmasını istemesidir (Akyol, 2009: 306-307).

İşgal 28 Şubat 1991'de resmen sona ermiştir. Olay 17 Ocak-28 Şubat 1991 tarihleri arasında savaş dönemi olarak anılırken, 2 Ağustos-17 Ocak arasındaki döneme kadar da kriz dönemi olarak anılmaktadır. Bu savaş sadece savaşan tarafları değil bölge ile bağlantısı olan tüm aktörleri de etkilemiştir. Türkiye kriz sürecini yaşayan bir aktör olarak klasik dış politika sürecinden farklı bir dış politika gütmüştür. Olağanüstü dönemde yaşanan zaman baskısı, bir anda ulusal çıkarlara yönelen tehdit, yaşanan istisnai durumlar ve uluslararası ortamın durumu, karar alıcının kişisel özellikleri, devlet sistemi ve ulusal şartlar karar vermeyi etkileyen

unsurlardır. Böylesi durumlarda hızlı karar alma konusunda hiyerarşik yapı geri plana itilebilmektedir. Zira Özal'da bu savaş boyunca karar alma hususunda daha çok tek başına hareket etmiştir. Körfez Savaşı, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin önemi azaldı minvalindeki görüşleri ortadan kaldırmak için bir fırsat olarak görülmüştür. Böylesi bir savaşın Türkiye'ye olacak olumsuz etkilerinden kurtulmak adına Özal, ABD'nin yanında yer almıştır. Böylece Türkiye'nin sadakati ispatlanırken Batı'nın gözünde Türkiye'nin konumunun sağlamlaşacağı düşünülmüştür.

Türkiye, NATO ile Ortadoğu arasında önemli bir bağlantı noktası olması, güneydoğu kanadının önemli bir parçası oluşu, bölgenin petrol ve gaz güvenliğinin sağlanması ve devamlılığı açısından önemli bir ülke olmuştur.

Körfez Savaşı, Özal'ın Cumhurbaşkanı olduktan sonraki dış politika görüşlerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu savaş, Türkiye'nin en başından beri Batı'nın yanında olduğu bir savaş olmuştur. Irak'a ambargo uygulanması kabul edilmiş, petrol hattı kapatılmış, meclisin gizli bir oturumu ile yabancı ülkelere asker gönderme ve yabancı ülkelerden asker kabul etme kararı geçirilmiş, üsler Amerikan uçaklarına açılmış, genelkurmayın haberi olmadan Amerika'dan savaş uçağı istenmiş ve İncirlik üssüne gönderilmiş, Irak'ın güneyindeki müttefikleri rahatlatmak için Kuzeye 2. ordu kardırılmıştır. Körfez savaşında ilginç olan karar verme yetkisi konusundaki bulanıklıktır. Zira Özal, Cumhurbaşkanı olarak karar alımı ve uygulanmasında büyük rol oynamıştır. Geleneksel dış politika aşılarak telefon diplomasisi ve bir anomali dönemi yaşanmıştır. Özal hükümet, meclis, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi, hatta silahlı kuvvetleri atlayarak karar verme mekanizmalarını tek başına yönetmek istemiştir. Bunun sonucunda Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Savunma Bakanı Safa Giray, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay istifa etmiştir. Savaşın ilgi çeken bir diğer noktası ise, bugüne kadar Ortadoğu'da denge politikası izleyen Türkiye'nin savaş konusu ile yakından ilgilenmesidir. Özal ise pragmatizimin doruklarına ulaşıp savaştan olabildiğince karlı çıkmak, önemini kaybeden stratejik konumumuzu korumak ve ekonomik avantajlar elde etmek istemiştir (Uzgel, 2004: 287-289). Karar alma sürecinin başına geçen Özal, Bush ile yakın temasta bulunmuştur. Fiilen savaşta

yer almak istese de bu genelkurmay başkanı Necip Torumtay'ın istifası ile bu durum engellenmiş ve eleştirilmiştir.

Türkiye'nin savaşta gösterdiği tutumu belirleyen en önemli etken, Irak'ın yaptığı eylemin Kuveyt'in toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına aykırı olması ve uluslararası hukuk ihlali olması sebebiyle kabul edilemez olmasıdır. Ancak burada dikkati çeken husus İran'a saldıran Irak'a karşı Türkiye'nin aynı hassasiyeti göstermemesidir. Zira Körfez Savaşı'na kadar Türkiye, Ortadoğu'da tarafsızlık politikasını ele almıştır ki Irak ile ilişkilerinde Kürt meselesi, ticari işbirlikleri nedeniyle hassas bir denge mevcuttu. Ancak Irak'ın zamanla su sorunu, terör gibi konulardaki saldırgan tavrı bu dengeyi bozmuştur.

Burada ele alınması gereken diğer husus da işgalin krize dönüşmesinin nedenleridir. Öncelikle, işgal uluslararası hukuka ve ahlaka aykırı olarak görülmüştür. İkincisi, bu işgal bölgenin siyasi, ekonomik ve askeri güç dengelerini bozacak niteliktedir. Üçüncüsü, bölgesel ve global aktör çıkarlarını zedelemesi ve son olarak da, Irak'ın kolaylıkla durdurabilecek görünmemesi krizin nedenleri ve tırmanma sebepleridir. Bu bağlamda ABD öncülüğünde Körfez Koalisyonu oluşturulmuştur (Gözen, 2009 (b): 248-249). Koalisyonun siyasi ayağı Birleşmiş Milletler (BM), Müşterek Güvenlik sistemi işletilmesi yoluyla tüm dünyada Irak'a karşı ortak bir duruş sergilenmesini sağlamıştır. İlk defa BM Antlaşmasının VII. Bölümü yaptırımları bu kadar hızlı hayata geçirilmiş ve ambargo uygulanmıştır. Bu durum dünyanın çok kutupluluktan tek kutupluluğa kayışının da bir göstergesi olmuştur.

Özal, Körfez krizi öncesinde Saddam'ın çok tehlikeli bir adam olduğunu, Kaddafi ile uğraşmanın yanlış olduğunu Bush'a Amerika'ya gittiğinde 26 Temmuz 1990 yılında telkin etmiştir. Özal, Irak'ın yanında olmanın Türkiye'ye zarar vereceğini, ABD ve Batı ile ilişkilerini bozacağını, büyümüş bir Irak'ın Türkiye aleyhine olacağını düşünmüştür (Barlas, 2001: 118-119).

Özal, Körfez Savaşı'nda siyasi, askeri ve diplomatik araçlar yolu ile hareket etmiştir. Siyasi açıdan, Amerika'nın savaş sonrası Kürt kartını oynamasından

çekinen Özal, tüm gelişme ve değişmeler üzerinde etkili olmamızı sağlayacak aktif bir dış politika izlememiz gerektiğini vurgulamıştır. Kısaca gelişme ve değişmelerde söz ve etki sahibi olmayı Türkiye'nin çıkarlarını korumak adına istemiştir ve kontrol diplomasisini kullanmıştır.

Özal, Irak'ta statükoyu devam ettirmek ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin oluşmasını engellemek istemiştir. Diplomatik açıdan, Özal, Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurulmaması ve karşılaşılan ekonomik zararları azaltmak adına Suriye, İran ile diplomatik ilişkiler içinde olmuştur. Özal bu ülkeleri kontrol altında tutarken, Batılı ülkelerin de Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurmasını desteklememelerini istemiş ve başarılı olmuştur. Askeri açıdan da, Özal ABD ile işbirliği içinde olmuştur. Ayrıca işgal sırasında ABD'nin Kürtleri silahlandırarak Irak'a karşı kullanmasını engellemek istemiştir zira bu devlet kurmalarında önemli bir adım olabilecektir. Bu nedenle Özal NATO'nun Türkiye'de konuşlandırılmasını istemiştir. ABD'nin Kürtleri desteklememe nedenleri ise, kamuoyunun tepkisini çekmemek, Özal'ın diplomatik başarıları ve Irak'ın silahsızlanmasını yani zayıflamasını sağlamaktır (Gözen, 2006: 807-811). Özal, Huzur Sağlama Operasyonu sayesinde göçmenleri gönderirken Çekiç Güç ile de Kuzey Irak'ı denetim altında tutmayı amaçlamıştır.

Bush, Özal'a hep değer vermiş ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Hatta basın toplantısında canlı yayında iken Özal'ın aradığını öğrenince konuşmasını kesmiştir (Akyol, 2009: 317-318). Akyol'a göre Özal'ın Talabani ve Barzani ile ilgilenme sebebi, Kuzey Irak'ı Türkiye'nin şemsiyesi altına alıp, ardından aynı şeyi Musul ve Kerkük'e yapıp sonra işgal etmektir (Akyol, 2009: 335-336). Özal, bu krizi Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği için bir baskı unsuru olması bağlamında fırsat olarak değerlendirirken, Washington ile yeni bir stratejik işbirliği kurmanın yolu olarak da görmüştür (Larrabee, Lesser:2003:134).

Özal'ın Körfez Savaşı algısını yönlendiren noktalar şunlardır: Birincisi, Soğuk Savaş sonrası konjonktürdeki değişim ile Türkiye'nin yeri ve konumu hakkında duyduğu kaygıdır. Zira savaş altın bir fırsat sunabilirdi. Türkiye hala hayati öneme sahip olduğunu ispatlayabilirdi. İkinci durum, Özal'ın bu dönemi sıkıntısız geçirmek için ABD ile yakın işbirliği kurması ve sadakatini ispatlamasıdır. Üçüncüsü, BM

Kararlarına uymanın ve uygulamanın Türkiye açısından bir elzem ve motive edici unsur olmasıdır. Dünyanın Irak'a karşı olduğu ve BM kararlarına destek verdiği görülmüştür. Dördüncüsü, Batı ile çıkarları kesişen Türkiye'nin Batı ve ABD ile birlikte hareket etmesi gerektiğini düşünmesidir. Beşincisi, Irak'ın saldırgan dış politikası ile çevresine zarar vermesidir (Gözen, 2009 (b): 253-260).

Türkiye, Körfez Savaşı ile geleneksel tarafsızlık politikasını terk etmiş, aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Özal'ın dış politikada cesur olması anlayışı burada önemli bir etkendir. Ayrıca Türkiye'nin coğrafi olarak Irak'a yakın olması da aktif dış politika izleme nedenlerindendir. Zaman baskısı ve ulusal çıkarları koruma güdüsü de aktif dış politika gereklerinden olmuştur. Yoğun ve kapsamlı ilişkiler sonucu oluşan telefon diplomasisi de yine etkili olmuştur.

Türkiye bu savaşta aktif dış politikası bağlamında petrol boru hatlarını kapatıp ambargo uygulamış, diplomatik yoğunluğa katılmış, İncirlik üssünü kullandırmış, savaş sonrası Kuzey Irak operasyonunu ve Çekiç Güç'ü desteklemiştir. Türkiye'den Dışişleri Bakanlığı ve başbakan saf dışı bırakılarak, petrolden sorumlu devlet bakanı Mehmet Keçeciler ve Özal'ın basın açıklamaları ile ambargo konulduğu ilan edilmiştir. Özal neredeyse Irak hariç tüm dünya liderleri ile mesaj/telefon diplomasisi geliştirmiştir. Hatta Bush ile yapılan gizli görüşmeye Dışişleri Bakanı Bozer'in alınmaması istifasına neden olmuştur.

Türkiye Irak sınırına asker yığılmıştır. Zira Irak'ın askeri tepki vermesi ihtimali, ayrılıkçı Kürtlerin durumdan istifade ederek Irak ve Türkiye'ye tepki göstermesi ve diğer bölgelere karşı Irak'ın toprak bütünlüğüne tehdit olabilmeleri potansiyeline dair hazırlık hususları önem arz etmiştir. TSK her zaman Irak'a karşı savaşa girme konusunda tepki göstermiş, hatta Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay istifa etmiştir. Bu dönem Irak'ın Türkiye'ye saldırı ihtimaline karşı Türkiye'nin isteği ile NATO SECUER'e bağlı AMF-A güçleri Erhaç ve Diyarbakır'a yerleştirilerek NATO'nun gerekli olduğu takdirde Türkiye'yi savunacağı mesajı verilmiştir.

Türk dış politikası bu dönem hem Özal'ın aktifliği hem de dış baskıların etkisiyle şekillenmiştir. Zira BM'deki veto gücü olan ülkeler ve ABD'nin hedefleri bu durumun yaşanmasını sağlamıştır. Ama Türkiye'nin öncelikli hedefi ulusal çıkarlarını korumaktır. İkinci hedef Batı ile ilişkilerini geliştirip onun önündeki prestijini artırmakken üçüncü hedef ise gelişmeleri etkileme isteği olmuştur. Zira Özal, bu sebeple de aktif dış politikayı geliştirmeyi amaçlamıştır.

Türkiye açısından savaşın en önemli sonuçlarından biri, ekonomik kayıpların büyüklüğüdür. Irak ile yapılan ticaret kesilmiş, Türk işçiler ve müteahhitler bölgedeki önemini kaybetmiş, Irak halkı nezdinde imajımız zedelenmiştir. İkincisi, Kuzey Irak ve PKK terör sorunu Türkiye'nin baş belası halini almıştır. Kuzey Irak'taki boşluğun terör örgütünce doldurulması güvenlik sorunu teşkil etmiştir. Son olarak da, ikinci husus ile de ilgili olan terör sorunu Türkiye'nin Batı önünde prestijinin daha da azalmasına neden olmuştur.

Cumhurbaşkanı Özal, Kerkük-Yumurtalık petrol hattını kapatarak Irak ile ticareti durdurmuştur. Özal bu önemli kararı tek başına ve tüm tepkilere rağmen almıştır. Bu adımın nedenleri şunlardır: Birincisi, Batı'nın gözünde Türkiye'nin hala Soğuk Savaş sonrası da değerli ve sadık bir müttefik olup Batı odaklı dış politikasına önem verdiğinin göstergesi olmasını ispat etmek, ikincisi, PKK meselesinde konu olan Irak'ın yeniden yapılanmasında Özal yönetiminin söz sahibi olmak istemesidir (Balcı, 2013: 195).Ancak bu durum hem diplomatik açıdan hem de ekonomik açıdan Türkiye'nin zararına olmuştur. Zira Özal bu kararı tek başına almıştır. Irak ile ilgili ticari ilişkilerimiz de sekteye uğramıştır.

Savaş boyunca ABD, Türkiye'den üç talepte bulunmuştur. İlki, üsleri kullanımı konusu, ikincisi, askeri birliklerin Irak'ın kuzeyine kaydırılması hususu, üçüncüsü, Suudi Arabistan'da konumlanan müttefiklere asker gönderilmesidir. Türkiye ilk talebe olumlu cevap vermiş ikinci talep de karşılanmış ve Saddam'ın güney cephesi zayıflatılmıştır. Üçüncü istek ise yerine getirilmemiştir (Balcı, 2013: 196-197).

Özal için Körfez Savaşı, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları kadar önemli bir savaştır. Zira bu savaş dünya kamuoyunun karşısında olduğu, sistemin tek

kutupluluğa gittiğini, bölgede köklü değişimlerin yaşanacağını gösteren bir savaştır. ABD ile birlikte hareket eden Özal, İran-Irak Savaşı'nda sessiz kalan hatta Irak'ı destekleyen ABD'nin bu savaşın tamamen karşısında olduğunu görmüş ve ABD ile birlikte hareket etmiştir. ABD, SSCB dâhil, Avrupa ülkeleri ve Arap ve İslam ülkelerinin çoğundan da destek görmüştür. Zira Irak'ın bu işgali haksızlık olarak değerlendirilmiş, Özal da tarafını seçmiştir. Özal'a göre Türkiye bu savaş karşısında kayıtsız kalmamalı, bölgenin tehlikeye girmesi ihtimaline karşı dikkatli bir politika izlemelidir.

Özal, savaştan bir yandan en az zararla çıkmak isterken, bir yandan da potansiyel tehlikeleri önlemek ve sınırların çizimi durumu olursa, burada ülkesinin kazançlarını korumak istemiştir. Kurulması ihtimal dâhilinde olan Kürt devleti tehlikesinden kaçınmak istemiştir. Özal, ABD'nin yanında olarak, onun gücünden kendi lehine yararlanmak istemiş, her an ABD'nin yanında olduğunu belirtmiş, Irak'a ambargo uygulamış, petrol boru hatlarını kapatmıştır. Savaştan önce barışçıl yollara başvurulmasını öngören Özal, Eylül sonu Bush ile yaptığı gizli görüşme sonrası ve BM Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararı sonrası, bölgeye daha çok asker yığılması gerekliliğine, sıcak savaş ihtimaline söylemlerinde yer vermiştir (Gözen, 2001:328). Özal'ın ABD'nin yanında yer almasında, savaş sonrası yaşanacaklarda söz sahibi olma isteği de etkili olmuştur. Eğer Irak parçalanır kuzeyinde bir Kürt devleti kurulursa, bu Türkiye için büyük bir tehdit oluşturacaktı. Özal bu noktada savaşın içinde aktif bulunarak, kontrolü sağlamayı da amaçlamıştır.

Özal, savaş sonrası mülteci sorununu çözmek adına Kuzey Irak'ta güvenli bölgeler yaratılmasını öngörmüştür. Huzur Sağlama Operasyonu ile ABD ve Batılı ülkelerin de yer aldığı yardım ve kurtarma operasyonu başlatılmış, ardından Çekiç Güç denilen askeri kuvvetler önce Kuzey Irak'a sonra da İncirliğe konuşlanmıştır.

Özal askeri yollar dışında, yumuşak yöntemler ile Kuzey Irak'taki sorunu çözmek istemiştir. Bu bağlamda Çekiç Güç aracılığı ile bölge halkı ile diyalog kurmak, ekonomik, ticari, kültürel adımlar atmak istemiştir. Özal bir taraftan bölgenin sempatisini kazanıp ABD ile yakınlaşmasını engellemeyi, diğer yandan da ABD destekli bir Kürt devletinin kurulması önlemeyi amaçlamıştır. Özal'ın bu

savaşta uyguladığı dış politikada tüm kurumları saf dışı bırakıp tek adam yönetimini ilan etmesinde, 1982 Anayasası'nın getirdiği yetkiler ile TBMM' deki ve hükûmetteki ANAP tabanı etkili olmuştur.

Savaşın sonuçları ise şunlar olmuştur:

1-Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımlar, Türkiye'nin yüz milyar dolara yakın zarara uğramasına neden olmuştur. Bu kaybın etkileri 1994, 2001, 2002 krizlerine zemin hazırlamıştır.

2-Bu savaş ile Irak, Türkiye'nin rakibi olmaktan çıkmıştır.

3-Irak'taki güç boşluğu PKK'nın Irak'ı üs olarak etkin bir şekilde kullanıp terör olaylarını artırıp Kürt'lerin yaşadığı coğrafyanın 1990'lar boyunca militaristleşmesine neden olmuştur.

4-Güneydoğu Anadolu bölgesinde ticari gelişmelerin sona ermesi ile işsizlik artmış ve bu durumda PKK'nın etkisini artırmasına neden olmuştur.

5-2003 yılında Türk parlamentosunun ABD'nin Irak'a müdahale etme teklifinin reddedilmesine neden olmuştur (Balcı, 2013: 197-198).

Körfez Savaşı sırasında Özal, Yumurtalık-Kerkük petrol boru hattını kimseye danışmadan kapatmıştır. Zira Özal'a göre kimse uyarmadan boru hattını kapatmak akıllıca bir davranış olmuştur. Özal'a göre, eğer boru hattı kapatılmasaydı kimse zaten gelip petrol alamayacaktı ve zaten ABD'de açık denizde gemilere izin vermeyecekti. Körfez Savaşı, Türkiye'nin stratejik önemini ortaya koyması açısından önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye'nin jeopolitik olarak bulunduğu bölgenin petrol alanı olması ve dünya rezervlerinin %70'nin bu alanda bulunması da bunu kanıtlar niteliktedir.

Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'ı yeni bir saldırıdan korumak için İncirlik ve Silopi'de konuşlanacak Çekiç Güç oluşturulmuştur. Çekiç Güç, PKK'ya yardım ettiği gerekçesi ile Türkiye kamuoyunda Amerikan karşıtlığını artırmış, muhalefet tarafından iktidarı yıpratmak için bir araç olarak da kullanılmıştır. Bu durum Türkiye üzerinde Amerikan etkisi olarak Çekiç Güç'ün görevine son verildiği 2003 yılına kadar dış politikaya etki etmiştir.

Özal, ABD'nin yanında yer almasının nedenini "Ne yapsaydık, 200 yıldır olduğu gibi yenilenin yanında mı yer alsaydık" cümlesi ile açıklamıştır (Özdemir, 2014: 427).

Bu krizde, Orgeneral Aslan Güner'e göre, Özal-Bush arasındaki görüşmenin gizli anlaşmasındaki üç madde, bu konuda Cumhurbaşkanının önemini vurgulamak açısından dikkate değerdir. Güner o dönem başyaver sıfatıyla bu görüşmenin bir bölümünde yer almıştır. Cumhurbaşkanı Özal, isteklerinin sözde kalmaması için aşağıdaki konuları gizli anlaşma olarak yazılmasını istemiştir. Bu maddeler şunlardır:

Alternatifler: Türkiye'nin koalisyon güçleri ile kuzeyden bir cephe açabileceği, bu kuvvetlere sadece kolaylık sağlanacağı, bir zırhlı tugayın Suudi Arabistan'a gönderilmesi, 3 F16 Filosu ile hava kuvvetlerince koalisyona destek verilmesi, Akdeniz'de görevlendirilen harp gemisi ile koalisyon kuvvetlerine katılması, Siyasi Şartlar: Misak ı Milli hattına kadar olan bölgenin Türkiye Cumhuriyeti kontrolüne bırakılması, 2020 yılına kadar petrol ihtiyacının karşılanması, Kıbrıs meselesinin Türk tezine uygun olarak çözülmesi, AB konusunda destek, PKK ile mücadelede destek sağlanması, Ermeni lobisi girişimlerinin önlenmesi, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin sorunsuz hale getirilmesi, Rusya'ya karşı Orta Asya ve Kafkasya'da birlikte hareket edilmesi, tekstilde kotanın kalkması, Askeri Şartlar: Türk Hava Kuvvetleri'nin temin edemediği araç ve gereçlerin temini, 5 adet F16 Filosunun Türkiye'ye hibe edilmesi, 2'şer adet tanker uçağı ve AWACS'ın Türk Hava Kuvvetlerine devredilmesi, 7 adet mobil radar verilmesi vb. (Özdemir, 2014: 428-429).

Türkiye Körfez Savaşı süresince bir köprü vazifesi görmüştür. NATO'nun Güneydoğu kanadındaki stratejik bir öneme sahip hem de NATO ile Ortadoğu arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Türkiye savaş sonrası sonuçları açısından siyasi bir rol oynayabilecektir. Bu bağlamda Türkiye'deki devlet sistemi, İslam dünyasında hem laik hem Müslüman hem de Batı ile iyi ilişkilere sahip olması bakımından tektir ve dünyaya bir model oluşturabilirdi. Türkiye yakın gelecekte ABD'li, Avrupalı ve Asyalı firmaların ticari faaliyetlerinin üssü olabilecektir.

Savaş sırasında Özal, Barış Suyu Projesi, Ortadoğu Ekonomik Topluluğu, Ortadoğu İnşaat ve Kalkınma Bankası gibi proje tekliflerinde bulunmuştur. Amacı, savaşın meyvelerini toplarken Türkiye'nin sorunlarını çözmek ve Türkiye'yi bölgede ön plana çıkarmaktır. Fakat projelerden destek alamadığı ve ömrü yetmediği için istenen sonuç da alınamamıştır (Gözen, 2000: 138-139).

Musul ve Kerkük Özal'ın Körfez Savaşı boyunca elde etmek istediği hedefi olmuştur. Zira kuzeyden ikinci bir cephe açıp savaşa katılmak istiyordu lakin muhalefet, genelkurmay başkanlığı ve savunma bakanlığı buna karşı çıkmıştır (Gökmen, 1994: 100-101).

3.2.1.2.Arap İsrail Politikası

Özal, İsrail'e yönelik düşük profilli bir dış politika izlemiştir. Bu dönem Türkiye uluslararası alanda, gitgide İslam değerlerini öncelleyen politikaya yönelmeye başlamıştır. 15 Kasın 1988'de sürgünde Filistin Devleti'ni tanıyan ilk ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Lakin pragmatist Özal dış politikası buna rağmen İsrail'e karşı düşmanca bir tavır da sergilememiştir. Özal sorunu çözmek adına arabuluculuk yapmak istemiş ve Barış Suyu Projesini öne sürmüştür.

İsrail ile 1980'lerde ilişkiler soğukluk içinde başlamıştır. Bu durumun oluşmasında İsrail'in 1980'de Doğu Kudüs'ü, 1981'de Golan Tepelerini ilhak etmesi, başkentini Kudüs'e taşıması gibi tek taraflı eylemlerinin yanı sıra Filistin intifadasına Türkiye'nin yakın ilgisi etkili olmuştur. İsrail'in Doğu Kudüs ilhakı ve Kudüs'ü başkent yapması BM Güvenlik Konseyi 476 ve 478 sayılı kararlarıyla hükümsüz ilan edilirken, Türkiye 28 Ağustos 1980 yılında Kudüs başkonsolosluğunu kapatıp 2 Aralık 1980'de Tel-Aviv'deki maslahatgüzarlığını ikinci kâtip düzeyine indirmiştir (Erhan, Kürkçüoğlu, 2002: 149). Bu dönem 1980'lerin ikinci yarısından sonra ilişkiler gelişmiştir. Zira bu dönem Türkiye-ABD ilişkileri yoğunlaşmış ve Türkiye Ortadoğu'da ABD'nin en önemli müttefiki olmuştur. İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye, model bir ülke haline gelmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 449-450). Aynı zamanda Ermeni lobisine karşı Özal'ın en büyük başarısı Yahudi lobisinin desteğini alarak Türk tezini desteklemelerini sağlamak olmuştur (Coşkun, 2015: 27).

1970'lere kadar dengeli giden İsrail ile ilişkiler 1977 yılında Likud Hükümeti'nin iktidara gelip Lübnan ve işgal edilmiş yerlerle ilgili amaçları neticesinde seviyesini düşürmüştür. 1980 Temmuz'unda İsrail'in Kudüs'ün Arap kesimini ilhak edip başkent ilanı ile ilişkiler ikinci kâtiplik düzeyine inmiştir. Özal hükümetleri ise Arap desteğini kaybetmemek adına düşük profilli bir politika izlemiştir. Özal, kurulan Yahudi Devleti'nin yanında Filistin halkına da kendi kaderini tayin etme hakkı verilmesi gerektiğini ele almıştır. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ise Yahudi Lobisi'nin Türkiye aleyhine baskıları sebebiyle ilişkiler ticaret ve bilgi paylaşımı hususunda canlanmıştır. Ancak Özal, yine İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır. 1988'de kurulan bağımsız Filistin Devleti'ni tanıyan ilk NATO üyesi ülke Türkiye olmuştur. Ancak Filistin temsilciliğinin statüsü değişmemiş ve İsrail ve Filistin'e eşit mesafede durulmuştur. 1991 yılında iki tarafla da diplomatik ilişkiler büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir. Özal, bölgede, Barış Suyu Projesi ile çatışmaları durdurmak istemiştir.

İsrail'in Kudus'ü bir oldu-bitti ile kendisine bağlaması sonucu Türkiye 31 Temmuz 1980'de yayınladığı bir bildiri ile bunu kabul etmediğini belirtmiştir. 4 Aralık'ta ise Telaviv'deki maslahatgüzarını danışma gerekçesi ile çağırmış, Kudüs başkonsolosluğunu kapatmış ilişkileri alt düzeye indirmiştir. İsrail'in 6 Haziran 1982 Lübnan işgalini ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü bu ülkeden çıkarmasından sonra Türkiye bildiri yayınlamış ve saldırıların sona erdirilmesini talep etmiştir. Bu dönemdeki görünürdeki İsrail karşıtlığına rağmen Türkiye, Lübnan işgali sırasında buradaki kamplarda bulunan Ermeni teröristlere karşı düzenlenen harekâtta Tel Aviv'le işbirliği yapmıştır (Fırat, Kürkçüoğlu, 2002: 128). Yaser Arafat'ın 1986 Türkiye ziyaretinden sonra kurulacak devletin tanınacağı mesajı verilmiş ve 15 Kasım 1988'de kurulan Filistin Devleti'ni Türkiye dünyada beşinci, Batı'da birinci sıradan tanıyan ülke olmuştur.

3.2.1.3.İran-Irak Savaşı

22 Eylül 1980 yılında Irak'ın İran 'a saldırısı ile savaş başlamıştır. Irak kuzeyde ayrılıkçı Kürtlerin güneyde ise Şii Arapların İran tarafından kışkırtıldığını

öne sürerken, İran ise Irak'ın Kuzistan'daki ayrılıkçı Arapları desteklediğini düşünmüştür. Böylece taraflar gerginlik yaşayıp çatışmaya başlamıştır. Önce ABD ambargosundan etkilenen İran karşısında üstün olan Irak, yıpranarak İran ile denge sağlamıştır. Savaş 18 Temmuz 1988'de iki tarafın BM Güvenlik Konseyi 598 sayılı kararı kabul etmesi sonucu fiilen sona ermiştir (Akdevelioğlu, 2002: 154).

Özal, İran-Irak Savaşı sırasında İran'a ziyarette bulunmuş ve Irak'tan bu süreçte İran'ı bombalamamasını rica etmiştir. Fakat Irak, Özal ve ekibinin kaldığı otelin 50 metre ötesine bomba atmıştır. Irak, bölgede yüklü miktarda silah kullanmakta ve Saddam'ın sert tavrı rahatsızlık uyandırmaktaydı. Özal, Saddam'ın bela olacağını ve ABD'nin ona bir ders vermesi gerektiğini düşünmüştür (Güner, 2015: 76). Özal, İran-Irak Savaşında petrol boru hatlarının kapatılmadığını, Körfez krizinde ise kapatılmasının uluslararası istisnai ve hukuki bir durum olarak açıklamıştır (Barlas, 2001: 129).

İran ile ilişkilerde ticari ve ekonomik boyutu geliştirmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda Özal, başbakan olduktan sonraki ilk gezisini İran'a yapmış ve 758 milyon dolarlık iş anlaşmaları imzalanmıştır. İran, Pakistan ve Türkiye Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Örgütü Kurmuş daha sonra 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatına dönüşmüştür. Özal İran'ın Şii, Türkiye'nin Sünni olmasından dolayı tehlike oluşturmayacağını düşünse de devrim ihracı ihtimali ve PKK'ya verilen destek sorun olarak görülmüştür (Laçinok, 2007: 592-593).

Türkiye'de yaşanan darbe ve İran'daki devrim iki ülkenin ideolojik farklılıklarını göz önüne sermiştir. Zira darbe, İran için Amerikan yanlısı bir darbe olarak ele alınmıştır. Devrimden kaçan İranlıların Türkiye'ye gelmesi de rejim karşıtlarına yataklık olarak algılanmıştır. Türkiye ise İran' ı kökten dinci gruplara destek vermekle ve rejim ihracı amacında olmakla itham etmiştir. Tüm bunlara rağmen Özal dönemi ilk resmi ziyaret, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu tarafından Mart 1984 yılında gerçekleşmiş Nisan sonunda ise Özal ziyarette bulunmuştur. İran-Irak Savaşı nedeni ile ticaretin zarar görmemesi sağlanmıştır. Kasım 1984'te, İran ve Türkiye, PKK'nın Türkiye'ye yönelik hiçbir harekâtında topraklarını kullandırmayacağını taahhüt eden bir anlaşma imzalamıştır.

Savaş, 17 Eylül 1980'de Irak'ın Cezayir Antlaşması'nı tek yönlü feshedip 22 Eylül'de İran topraklarını işgal etmesiyle başlamıştır. Türkiye tarafsızlığını ilan etmiştir. Savaş genel olarak güneyde devam ettiği için Irak'ın kuzeyinde bir boşluk oluşmuştur. Bu nedenle kuzeyde Kürt örgütleri birçok alanda fiili denetimi ele geçirmiştir. Hem savaşan İran hem de bölgede Arap liderliğini isteyen Suriye bu örgütleri Irak'ı zayıflatmak için desteklemiştir. Bu durumun Türkiye'ye etkisi ise örgütler yolu ile PKK'nın yardım alması olmuştur. Türkiye oluşan Suriye-İran-Kürt yakınlaşmasına karşı Irak ile yakınlaşmıştır. Bu bağlamda 19 Aralık 1980'de sulama, petrol ve ulaşım alanlarında işbirliğini ele alan bir anlaşmaya imza atılmıştır. Yine ekonomik anlamda anlaşılarak petrole karşı, Türk ihraç ürünleri takas edilmiştir. Bu dönem ayrıca Suriye ile ilişkiler gerginleşmeye ve terör üzerine odaklanmaya başlamıştır. Zira 1981'de Suriye ve Türkiye arasında imzalanan Suçluların Geri Verilmesi ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Sözleşmesi yorumlama farklılığına neden olmuştur. Suriye, 12 Eylül'den kaçan teröristlerin iadesi konusunda, topraklarında terörist değil siyasi mülteci bulunduğunu bildirmiştir.

Türkiye, savaş boyunca iki ülke ile de siyasi ve ticari ilişkilerini devam ettirmiştir. 1982 yılına kadar İran topraklarında devam eden savaş, İran atağı ile Irak topraklarına kaymıştır. Bu durumu fırsat bilen Suriye sınırını ve kendi topraklarından geçen petrol hatlarını Irak'a kapatarak Irak'ı Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattına yani Türkiye'ye bağımlı kılmaya mecbur bırakmıştır. Suriye ile gerginleşmesi neticesinde Türkiye gerekirse sert önlemler alacağını belirtmiştir. 1983 yılı sonunda hem Suriye'nin ABD ile ilişkilerindeki sorunlar hem iç siyasal sorunları, PKK'yı kendi topraklarından çıkarmasına sebep olmuştur. Böylece terör örgütü, Irak'ın kuzeyine İran'a yönelmiştir. Bu durum karşısında Şubat 1983'te Türkiye ve Irak arasında Sınır Güvenliği İşbirliği Anlaşması imzalanarak önceden haber vermek şartıyla birbirlerinin topraklarında sıcak takip yapabilme hakkı ortaya konulmuştur. Bu durumu kınayan Barzani, Öcalan ile işbirliğine başlamıştır.

15 Ekim 1984'te Irak ile Türkiye arasında Irak Güvenlik Protokolü imzalanmıştır. Irak'ın protokolü imzalama nedeni, Kürt muhalif hareketlerine karşı birlik oluşturmak ve petrol ihracatını sadece Kerkük-Yumurtalık boru hattından

sağlamasıdır. 5 Mart 1985'te Suriye ile Türkiye arasında da Sınır Güvenliği Protokolü imzalanmıştır. Bu gelişmeler ardından PKK kitleselleşmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, Ankara'nın bölge halkını kendinden uzaklaştırması ve Kuzey Irak'ta PKK ve Iraklı Kürt peşmergeler arasında yaşanan silahlı çatışmalar etkili olmuştur (Fırat, Kürkçüoğlu, 2002: 135). 17 Temmuz 1988 İran-Irak Savaşı'ndan sonra Irak'ın Kürtlere karşı kimyasal silah kullanması üzerine Türkiye o dönem AT'ye tam üyelik başvurusunun da etkisi ve tepki çekmemek, yerel seçimlerde Güneydoğu Anadolu bölgesinden oy alabilmek adına sınırlarını Kürtlere açmıştır. Kürt mülteci sorunu sonucunda Irak ile yakın ilişkiler sona ermiştir. Türkiye İran ile ekonomik ilişkilerine devam etmiştir. Petrol alıp, temel tüketim mallarını satmıştır. Özal, ideolojik olarak çok farklı olan bu iki ülkenin yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır. 1984'te İran'ı ziyaret etmiş ve ticaret anlaşmaları imzalamıştır. 29 Ocak 1985'te Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği'nin devamı olarak Türkiye İran ve Pakistan Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurulmuştur.

Savaş boyunca Türkiye aktif tarafsızlık politikası sergilemiştir. Böylece ekonomik anlamda kazanç sağlayan Türkiye'nin ihracatında büyük bir gelişme gözlemlenmiştir.

70 bine yakın Iraklı Kürdün Türkiye'ye sığınması Türk dış politikasının şekillenmesinde etki yaratmıştır. Türkiye'ye sığınan Kürtlere sıcak takibi düzenleyen 1984 Protokolü'nün Türkiye tarafından reddedilmesi ve iptali, Türkiye'nin PKK kamplarına yaptığı operasyonların hukuki zeminini yok etmiştir. Kürt sözcüğü kamusal alanda dolaşıma girmiş ve Kürtlüğün ayrı bir kategori olduğu devlet aktörleri ve kamuoyu önünde normalleştirilmiştir. Son olarak ise Körfez Savaşı ile artan sığınmacı sayısı, Türkiye'ye isteksiz de olsa kabul kararı verdirmiştir. 1991'de Huzur Harekâtı operasyonu ile mülteciler evine gönderilmiştir (Balcı, 2013: 198-200).

Türkiye açısından savaşın olumsuz iki yanı, Kürt sorunu ve su sorunudur. Savaş sırasında Kuzey Irak'taki askeri boşluktan yararlanan Kürtler bölgede insiyatif almıştır. İran bu bölgedeki Kürtleri desteklerken, Suriye ise Türkiye'yi zayıflatmak ve Irak'ı rakip gördüğü için buradaki Kürtlerin ayrılıkçı hareketlerini desteklemiştir.

Halepçe'de kimyasal silah kullanımı, askeri yöntemler gibi araçlarla Irak otoritesini güçlendirmiştir. Sınıra biriken Kürtler, Türkiye için sorun oluşturmuştur. Özal, arabulucu olmak istese de olamamış ve Türkiye tarafsızlık politikası izlemiştir. Her iki ülkeye de ziyaretlerde bulunan Özal, ticari olarak karlı çıkaracak adımlar atmıştır.

Özal'ın İran ziyareti ile mal mukabili İran petrolü alan Türkiye, ihracatı artırıp, döviz rezervini eriten petrol gereksiniminin önemli bir kısmını bu ihracatla sağlamıştır. Özal sempatisi ve güveni de bunda etkili olmuştur (Yavuzalp,1996: 279). Özal'ın Irak ziyareti sonrasında ise petrol boru hattı kapasitesi iki katına çıkarılıp anlaşma sağlanmıştır (Yavuzalp,1996: 287).

3.2.1.4.Turgut Özal ve İslam Dünyası

İslam ülkelerini kültürel ve dini noktalarımızın ortaklığı nedeniyle kardeş olarak gören Özal, Osmanlı imparatorluğunun son döneminde Araplar ile olan anlaşmazlıkları bir kenara itip işbirliği içinde olmak istemiştir. Dindar ancak dinci olmayan yani radikal bir İslam inancı olmayan Özal, İslam inancı ile Batı değerlerini kaynaştırmayı zira ekonomik işbirlikleri ve yardımlaşmalar yolu ile sorunların çözülüp fonksiyonalist bir bakış açısı ile zamanla çatışmaları engelleyeceği düşüncesini uygulamaya koymuştur. AB'ye bu anlamda imrenen Özal, böylesi bölgesel ve ekonomik işbirliği amaçlı bir örgütün Ortadoğu'da da kurulması gerektiğini düşünmüştür. Zira Özal'a göre, ekonomik olarak başlayan karşılıklı bağımlılık zamanla siyasi karşılıklı bağımlılığı getirecektir. Özal, AB benzeri örgüt oluşturmanın bölge için henüz uygun olmadığını önce uluslararası işbirliğinin ve İslam Ortak Pazarının oluşturulmasının gerekliliğini ve bunun ise projeler yolu ile gerçekleştirileceğini ele almıştır. GAP ve Barış Suyu Projesi bu bağlamda önemlidir.

Su, dış politikada terör kadar önemli bir yer tutmuştur. Özal dış politikada siyasal sorunlara ekonomik ve kültürel ilişkiler yolu ile çözüm bulmak istediğinden bu proje ile Türkiye'nin kendi topraklarında doğan ve kendi topraklarında denize dökülen Seyhan-Ceyhan nehirlerinin kendi kullanımından arta kalan sularının iki boru hattıyla Suudi Arabistan ve Umman'a taşınmasını önermiştir. Proje 1987

yılında önerilmiş ancak hayata geçirilememiştir. Zira Arap devletleri görünür gerekçe olarak maliyetlerin yüksekliğini öne sürse de su gibi önemli bir konuda Türkiye'ye bağımlı kalmayı istememiştir.

Proje ile Özal'ın amacı, Türkiye'den gelecek suyun boru hattı ile Ortadoğu ülkelerine aktarılıp karşılıklı bağımlılık kurularak sorunlarına kalıcı çözüm bulmaktır. Batı hattı denilen ilk hat, Türkiye'den Seyhan- İslâhiye-Kilis yolunu takip edip Suriye'ye ulaşacak buradan Hama-Humus-Halep-Şam üzerinden Ürdün'ün başkenti Amman'a geçip en sonunda Suudi Arabistan'da Yanbu-Cidde-Medine'ye varacaktır. Doğu hattı ise, Türkiye-Suriye-Ürdün güzergâhında önceki hatta paralel şekilde devam ettikten sonra Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkelerine su taşıyacaktır. İlk hat 8,5 milyar dolara ikincisi ise 12,5 milyar dolara mal olacaktır (Ertosun, 2015: 205). Ancak proje hem maliyetli hem bölge ülkeleri hem de ABD desteğinden yoksun olduğu için hayata geçirilememiştir.

Filistin-İsrail Sorunu'nda, Özal'ın politikasının sınırlarını belirlememesi, ABD, İsrail ve Arap kesimlerinin Türkiye'nin bölgede etkili rol almasını istememesi, Türkiye'nin ise bu durumu tersine çevirmek için diplomatik faaliyetlerde bulunmaması, Özal'ın arabulucu olmak isteyip de İsrail ile de ilişki kurulması isteğine karşın Arap yanlısı ve İsrail'e karşı sert tutum politikasının devam etmesi ilişkilerin istenilen düzeye çıkmasını engellemiştir. Ancak Özal'ın aktif olmak istemesi, İsrail ile de ilişkileri geliştirmek istemesi, konuyu Filistin sorunundan bağımsızlaştırıp ikili bir hale sokması, bölge sorunlarına uluslararası çözümler üretmek istemesi ise Özal'ın politikasının olumlu yanları olmuştur.

Suriye ile 5 Mart 1985 Güvenlik Protokolü imzalanmıştır. Korucu sistemi uygulanarak PKK için tek çözümün bu yol olduğu belirtilmiştir. Suriye ile 1987'de protokol imzalanarak terörist eyleme yer verilmeyeceği ve Fırat'ın sularından 500 metreküp su verileceği ele almıştır (Tuncer, 2015: 44-46). Suriye ile ilişkiler bağlamında ise, 1986 Akdeniz Oyunları için hazırlanan haritada Hatay'ın Suriye topraklarında gösterilmesine Özal "Güçleri varsa gelsinler alsınlar görelim" diyerek sert bir tepki göstermiştir. 1987'de ise güvenlik ve su protokolleri imzalanmıştır. 1992 yılında da güvenlik protokolü imzalanmıştır (Laçinok,2007: 595-596).

Irak temasları noktasında ise 1991 yılına kadar Almanya'dan sonra ikinci büyük ticaret partner Irak olmuştur. Özal, Kürtlerin azınlık olmadığını eğer azınlık denirse ayrılıkçılık başlayacağını vurgulamıştır. 14 Haziran 1991'de Celal Talabani Özal ile görüşmüş ve Kürt sorununun çözümünde tek muhatap olduğunu belirtmiştir. Özal, bu görüşmelerin aleyhe kullanmalarını engellemek için PKK ile mücadele adına yapıldığını vurgulamıştır (Laçinok, 2007: 603-605).

Özal iktidara geldiğinde İslam dünyası ile yakın ilişkiler kurması hususunda bunu zamanın gereği ve tarihsel mirasımızın bir gerekliliği olarak görmüştür. Bu nedenle sadece ABD ve Batı yanlısı bir dış politika sergilememiş, İslam ve Türk Dünyası ile de yakın olmayı tercih etmiştir.

Özal'ın İslam dünyasına yakınlığında etkili olan faktörler şunlardır:

1-İdeolojik olarak İslam'a duyduğu yakınlık önemli rol oynamıştır. Zira Özal'ın muhafazakâr bir yapısı bulunmaktadır.

2-Müsülüman ülkelerini ekonomik açıdan doğal ticari ortaklar olarak görmesi ve Avrupa ile sıkı rekabet ortamı ve şartların zorluğundansa Ortadoğu pazarına girmenin daha kolay olacağına olan inancı. Bunda da tarihi-kültürel ve dini bağlar ön plana çıkmaktadır.

3-Türkiye'nin tarihi ve kültürel olarak İslam Dünyası'na yakın oluşu ve bir model olarak görülebileceği.

4-Batı ile ittifakına rağmen Türkiye'nin en ihtiyaç duyduğu anlarda Batı'yı yanında göremeyip yalnız bırakılması ve buna duyulan tepkidir (Ataman, 2001: 380-382).

3.2.1.4.1.İslam Konferansı Örgütü ve İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İKÖ, ISEDAK)

25-28 Ocak 1981'de 3. İslam Zirve Konferansı'na Türkiye ilk kez eşit düzeyde Başbakan Ulusu başkanlığındaki heyetle katılmıştır. Kıbrıs Türk heyeti ise ilk kez Kıbrıs Türk Federe Devleti olarak yer almıştır. 16-18 Ocak 1984'teki 4.İslam Zirve Konferansı'na Türkiye Cumhurbaşkanı düzeyinde katılarak verdiği önemi ortaya koymuştur. Bunun sonucunda Evren başkan yardımcısı seçilmiş ve Ekonomi ve

Ticari İşbirliği Sürekli Komitesi başkanlığını üstlenmiştir. Türkiye, örgüt ile ilişkisini geliştirerek Kıbrıs'ın tanınması ve Bulgaristan'daki Türklerin durumuna destek almayı hedeflemiş ancak başarılı olamamıştır.

İKÖ 1980'li yıllarda Türkiye'nin en fazla meşgul olduğu örgütlerden biri olmuştur. Kenan Evren Kazablanka Zirvesine katılmış ve Türkiye'nin İslam ülkeleri ile olan ilişkilerinin seviyesinin üst düzey derecesini gösterme bağlamında önemli bir örnek olmuştur. Türkiye bu katılımla ISEDAK başkanlığını da almıştır. 1981'de kurulan ISEDAK'in temel amacı, birçok projeyi Ortadoğu ülkeleri ile hayata geçirmek, bölgesel kalkınma ve işbirliğidir. Bu bağlamda Aksiyon Planı adındaki proje ile turizm, ticaret, ulaşım, iletişim, sanayileşme vb. pek çok alanda işbirliği hedeflenmiştir.

Türkiye en çok ihracatı İran, Irak, Suudi Arabistan ve Libya ile yapmıştır. Bu durum, izlenilen dış politika ile de ilgilidir. Zira İran-Irak Savaşı boyunca aktif tarafsız olan Türkiye İran ile barışçıl ilişkiler kurmuş, bölgede yalnızlaştırılan İran da bundan memnuniyet duymuştur. Irak ile de ticaret hacmi 2 milyar dolara çıkarken petrol ithalatımızın yüzde altmışından fazlasını bu ülke temin ediyordu. Türkiye'nin temsil ettiği ılımlı İslam ülkesi ve politikası ise Suudi Arabistan ile olan ilişkileri artırmıştır. 1980'lerin sonunda Türkiye'nin AT ye yaklaşması, İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, petrol fiyatlarının düşmesi ile ihracatın azalması, İsrail'in Kudüs'ü başkent yapması ile bölge ile ilişkilerde gerileme yaşanmıştır (Gözen, 2009 (b): 199-200).

1990'lar ile SSCB'nin yıkılması, Balkanlar'daki karışıklıklar, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Arap-İsrail sorunu Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikasını bozmasına neden olmuştur. SSCB'nin yıkılması ile kurulan yeni devletlerle ilişkiler geliştirmek isteyen Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkisi azalmıştır.

Ortadoğu politikasının gelişiminde Özal'ın Türkiye'yi bir köprü olarak görmesi, iki taraf için de aktif rol oynanması gerektiğine inanması, bölge avantajlarından yararlanmak istemesi pragmatik yönünün ağır bastığını, uluslararası ortamın da buna uygun olduğunu göstermiştir.

3.2.2.Turgut Özal Dönemi Avrupa Topluluğu İle İlişkiler

12 Eylül darbesi, AT ile ilişkiler konusunda bir çekince yaşanmasına sebep olmuştur. 12 Eylül idaresi AT ile ilişkilerin yürütüleceğini belirtmiştir. Zira 12 Eylül harekâtının AT/Batı tarafından desteklenmesi, uluslararası arenada tanınması için gerekli görülmüştür. 12 Eylül iktidarı Türkiye'nin ekonomik destek bağlamında da AT'ye ihtiyaç duyduğunu bilmektedir. Bu bağlamda darbe sonrası Özal, 24 Ocak Kararları'nı uygulamak, ABD ve Batı ile sıkı ilişkiler geliştirmek için ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmiştir. Yunanistan'ın AT konusunda 1979'da Katılım Antlaşması'nı imzalayarak bir adım öne geçmesi de yine 12 Eylülcülerin AT ile ilişkilerini sıkı tutmasının nedenlerindendir. Darbe sonrası AT içinde bir grup Türkiye ile ilişkilerin askıya alınmasını öngörmüşken, diğer grup ilişkilerin olduğu gibi devam etmesi gerektiğini, bunun demokrasinin yerleşmesi için yapılan bir hareket olduğunu öne sürmüşlerdir. Sonuç olarak 17 Eylül 1980'de toplanan parlamento Türkiye'nin gecikmeden demokrasiye geçmesi gerektiği kararını almıştır.

AT, darbe sonrası Türkiye ile ilişkilerini hemen sonlandırmamıştır. Haziran 1980'de kararı alınan Dördüncü Mali Protokol 19 Haziran 1981'de imzalanmıştır. Ancak siyasi partilerin 15 Ekim 1981 de kapatılması, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu üyelerinin 52 si hakkında idam cezasının istenişi, Kürt Sorunu, insan hakları ve demokrasi sorunları ilişkileri zedelemiştir. AT tarafından ilişkiler 22 Ocak 1982'de kesilmiştir (Gürbey, 2010: 142).

1 Ocak 1981'de AT'ye Yunanistan'ın tam üye olması Türkiye ile girdiği yarışta bir adım öne çıkmasını sağlamıştır. Bu durumun Türkiye açısından olumsuz yönleri şöyle sıralanabilir: Öncelikle, uzun süren yarışta Türkiye kaybetme duygusunu yaşamıştır. İkincisi, Türkiye ile benzer ürünleri ihraç eden Yunanistan ticari olarak Türkiye'nin önüne çıkacak ve gerilemesine neden olacaktır. Üçüncü olarak, Kıbrıs, Ege vb. konular AT aracılığı ile Türkiye'ye yaptırımlar uygulanarak çözülmeye çalışılabilecektir. Son olarak ise, Yunanistan Türkiye için olumsuz kararlar alınmasına neden olabilirdi. Burada tarihten gelen rekabette ve Avrupalı olma isteği ön plana çıkmaktadır.

Özal, AB'ye demokratikleşme açısından itici bir güç olması, ekonomik açıdan büyük bir pazar, güvenlik için stratejik bir ortak, çağdaş ve modern bir ülke olabilmek adına da bir model olması gibi önemli noktalar nedeniyle önem vermiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarihten bu yana hep Batılı bir devlet olma ideali gütmesi de etkili olmuştur (Karluk, 2015: 135).

Tanıl Bora, Özal'ın AT'ye tam üyelik başvurusunu pragmatist kimliği ile bağdaşlaştırmış ve Ortadoğu ihracatının gerilemesinin, bu adımın atılmasında büyük payı olduğunu ayrıca o dönem demokrasi ile ilgili yaşanan sorunları aşmak adına da iyi bir yöntem olabileceğini vurgulamıştır (Bora, 2005: 591). Özal, AB konusunda din ve kültür faktörünün çok önemli olduğunu, Türkiye'yi kabul etmelerinin zor olduğunu, ama önemli olanın Avrupa'nın standartlarını yakalanmak olduğunu düşünmüştür.

Özal, DPT müsteşarlığı döneminde, AET konusunda ılımlı değildi. ANAP Parti Programı'nda AET ile ilgili hüküm yer almazken, hükümet programında yer verilmiştir. İktidarın ilk yıllarında Özal, AET'ye ilişkin net bir tavır içinde olmamıştır. Avrupa Konseyi'nin 1985 başkanlığının Türkiye'ye geçmesine itiraz edilmesi ve Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun bakanlar komitesinden çekilmesi Konsey'in, Türkiye'de 1983 yılında serbest seçimler yapılmadığını belirtmesi, insan hakları ihlallerinin bulunduğunun sebep gösterilmesi sonucu Özal, Avrupa Konseyi'nin o kadar da önemli bir yer olmadığını ifade etmiştir. Polis Yasası'nın polislere olağanüstü haklar tanıması nedeniyle AET kurumlarınca eleştirilmesi de Özal tarafından Türkiye'nin iç işlerine müdahale şeklinde yorumlanıp, Özal tarafından buna haklarının olmadığı vurgulanmıştır (Laçinok, 2007: 576-577). 22 Aralık 1983 yılında 45. Cumhuriyet Hükümetinin programının görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada Özal, müşterek pazara tam üye olmanın hedeflendiğini fakat bunu yaparken de pazarlık payı almak istenildiğini belirtmiştir (Neziroğlu, Yılmaz, 2014: 148).

Özal'ın bu dönem Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile yakın ilişki kurmasında Batı'dan uzaklaşması bir etken olabilir. Ancak bu ülkelerle olan ilişkilerde de sorun yaşanması ile 1985 yılı sonrası tekrar AET'ye dönülerek, tam üyelik başvurusunda

bulunulmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum ise Özal'ın pragmatik yönünü vurgulamaktadır. Zira 1981'de Yunanistan'ın AT üyeliği ve Türkiye nazarında bir adım öncelikli konuma gelmesi, üyelik başvurusunun hızlanmasında bir etken olmuştur. Ortaklık başvurusunun 1987 seçimleri dönemi yapılması da dış politika gelişmelerinin iç politikada kullanılabileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Topluluğun Türkiye'de insan hakları ihlalleri, demokratikleşme konusunda eksiklikler olduğu düşüncesi, yapılan seçimlerin göstermelik olduğu görüşü, Özal'ın geçmişte topluluk ile ilgili olumsuz düşünceleri, iktidarının ilk döneminde topluluğa üyelik başvurusu yapmasına engel olmuştur (Akçay, 2016: 78). 16 Eylül 1986'da darbe sonrası bakanlar düzeyinde ilk kez Ortaklık Konseyi toplantısı yapılmıştır. Toplantı ile ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Özal, 1985 SEİA ile istediği çıkarları ABD'den alamadığı, enflasyonunu azaltabilmek, Batılılaşma bağlamında AB'ye üyeliğin şart olduğu görüşü, Yunanistan'ın üye olarak Türkiye'nin önüne engeller çıkaracağı, Katma Protokol ile işçilerin serbest dolaşımı hususundaki sıkıntıları gidermek adına, bütçe açığını kapatmak ve Ortadoğu ile ticari ilişkilerin azalması nedenleriyle birliğe tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Burada yine Özal'ın pragmatik yönünü görmekteyiz.

17 Ekim 1986 yılında AT ile ilişkilerden sorumlu devlet bakanlığı oluşturulup başına da Ali Bozer getirilmiştir. DPT içinde de Özel İhtisas Komisyonu oluşturulmuştur. AT'den sorumlu devlet bakanlığı, adalet, dışişleri, maliye, gümrük, sanayi ve ticaret, tarım, çalışma bakanlıkları, hazine ve dış ticaret müsteşarlığı ve DPT yetkililerinden oluşan bir kurulla kurumlar arası iletişim sağlanmıştır. Özel sektör ve kamu sektörü arasında da İktisadi Kalkınma Vakfı, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği gibi kuruluşlar ve üniversite yetkililerinin yer aldığı Danışma Kurulu ile bağlantı sağlanmıştır. Özal, 1984 yılında, Katma Protokol'e göre 1986'da başlaması beklenen Türk işçilerin serbest dolaşımı konusunda mal ve sermayenin serbest dolaşabilmesi adına taviz verebileceğini dile getirmiştir. (Laçinok, 2007: 578-579).

I. Özal Hükümeti Programında "*Avrupa Ekonomik Topluluğu ile münasebetlerimizde, esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız.*" şeklinde ilişkilere verilen önemin vurgusu yapılmıştır (1983 Hükümet Programı, 66). Yine II. Özal Hükümeti Programında da AT ile ilişkilere özel bir önem atfedilmiştir. Programda: "*Hükümetimiz Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimize özel bir önem vermektedir…Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimizi, karşılıklı menfaatlerin dengelenmesini ön planda tutan bir anlayışla sürdüreceğiz*" şeklindeki açıklamasından verilen önemi görmekteyiz (1987 Hükümet Programı:107).

Özal, yalnızca iktidarı döneminde değil, Bülent Ulusu askeri hükümeti döneminde, başbakan yardımcısı iken DPT'de Avrupa Topluluğu Dairesi kurulması gerektiğini öne sürmüş ve kurulmasını sağlamıştır. Amaç, 24 Ocak Kararları'nın alınmasının ardından ekonominin dışa açılması, gümrük birliği sağlanması ile birlikte gümrüklerin azaltılması karşısında kaynakların daha rasyonel dağıtımı sorununu çözmekti (Karluk,2015: 145-146). Bu bağlamda 15 Aralık 1982 yılında, 8/3987 Sayılı Kararname ile Topluluk ile koordinasyon görevi DPT'ye verilmiş ve teşkilat içeresinde AET Başkanlığı kurulmuştur.

AET ile yaşanan gelişmeler neticesinde demokratikleşebilme ve siyasi yasakların kalkması için 6 Eylül 1987 yılında referanduma gidilmiştir. 25 Ocak 1988'de BM İşkenceyi Önleme Sözleşmesi imzalanmış, 3 Şubat 1988'de TBMM Adalet Komisyonu İşkenceye Karşı Avrupa Sözleşmesini onaylamış, Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna kişisel başvuru hakkı tanınmıştır (Laçinok, 2007: 580).

Özal'ın 14 Nisan 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmasının nedenleri genel olarak şunlardır: Taviz Yıpranması da denilen 1971'de yürürlüğe konulan Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'ne dâhil edilmeyen Türkiye'de sanayi ürünlerine sağlanan tavizlerin ayrıcalıklı özelliğinin ortadan kalkması ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği ülkelerine tavizler sunulması, 24 Ocak dönemi kararları sonrasında Türkiye'nin ekonomik reformlar yoluyla dışa açılması, KDV'nin getirilmesi, özelleştirme politikalarının oluşturulması, sübvansiyonların büyük oranda kaldırılması ile Topluluk rekabetine hazır hale gelmiş olmak, AT'nin Kuzey'e

doğru genişlemesi, üye olan İngiltere, Yunanistan ve Portekiz ihracat konusunda Türkiye ile benzerlik göstermesi Türk ekonomisi açısından olumsuz bir durum sergilenmesi ile daha fazla kayıplar yaşanmaması isteği, tam üyelik fırsatlarından yararlanma isteği, dış kaynak bulmada yaşanan sorunlara çözüm getirme arayışı, Türk işgücünün Topluluk içinde serbest dolaşımı, yerleşim hakkı sorunlarını çözmek, tek taraflı yükümlülükten kurtulma isteği, MGK'nın demokratik rejime geçilir geçilmez topluluklara tam üyelik başvurusunda bulunulması kararı bağlamında DPT içinde AET ile ilişkiler hususunda bir başkanlık kurulması ve Yunanistan'ın olumsuz tavırlarının vereceği zararlardan korunma isteğidir (Karluk, 2015: 150-1ı855).

18 Aralık 1989 Avrupa Komisyonu raporunda, başvuru hakkında ekonomik yetersizlikler, Türk-Yunan sorunu ve Kıbrıs gibi konular nedeniyle üyeliğin askıya alındığını belirtmiştir.

Özal, topluluğa üyeliğimiz ile bu yapının Hıristiyan Kulübü olmadığının gösterileceğini belirtmiş, ileride İslam-Hıristiyanlık karşıtlı olacağını belirterek üyeliğin köprü vazifesi göreceğini ele almıştır (Laçinok, 2007: 581).

Özal iktidarının ilk yıllarında AT'ye karşı net bir tavır sergilememiştir. Bu durum AT'ye karşı mesafeli olduğu ve dinsel yönü güçlü olan Özal'ın kültürel ve dinsel nedenlerle bütünleşmeye karşı olduğu yorumlarına neden olmuştur. Özal'ın bu soğuk tavrı takınmasında, bu dönem daha çok Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin gelişmesini istemesi ve ekonomik olarak henüz hazır olunmadığını düşünmesi etkili olmuştur (Uzgel, 2004: 225). Tam üyelik durumunda Türkiye'nin diğer Müslüman ülkeler gözünde ılımlı İslam'ı temsil edileceği düşünülmüştür.

Özal'ın iktidardaki ilk döneminde karşılıklı çıkar dengesi mantığı, dış politikaya daha çok ekonomik olarak yön verme isteği, darbe sonrası Türkiye ve Avrupa'nın eleştirileri, Özal'ın ve hükümetinin Ortadoğu ve ABD ile ilişkilere öncelik vermesi, AT ile ilk yıllardaki ilişkilerin soğuk geçmesinin genel nedenleridir. 1985'ten itibaren Özal'ın Ortadoğu'dan istediğini alamaması, içten gelen baskılar ve dış koşullar AT ile yakınlaşma sebebi olmuş ve AT ile bütünleşmenin Türk dış

politikasının gereği olduğu belirtilmiştir. Burada ise yine Özal'ın pragmatik yönünü ön plana çıkmaktadır.

Özal iktidara geldiğinde ihmal edilen Türkiye AT ilişkilerini canlandırmak istemiştir. 1983 ANAP Programında AT ile ilişkilerde esas hedefin tam üyelik olduğunu ve çıkarların dengelenmesini ele alan bir politika sergilemek istediklerini belirtmiştir (ANAP Programı, 1983: 214). Ayrıca kan kaybetmekte olan ilişkiye şok tedavisi uygulayıp, acil bir durum karşısında daha farklı bir yöntem izleyerek tam üyelik başvurusunda bulunmanın çözüm olacağı da 1 Aralık 1984'te Özal tarafından açıklanmıştır (Erhan, Arat, 2002: 90). İlk defa Özal iktidarı ile AT iç politika konusu yapılmış ve 1986 yerel seçimlerinde ön plana çıkarılmıştır. Özal müzakere yolu ile üye olunması gerektiğini, ne pahasına olursa olsun mantığının yürütülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. AT'nin insan hakları hususunda düzeltmeler yapılması gerektiğini öngören açıklamalarını Özal iç işlere müdahale olarak değerlendirmiştir (Gürbey, 2010: 145).

Tam üyelik başvurusu öncesinde Türkiye birtakım çalışmalarda bulunmuştur. Öncelikle, Batı Avrupa'nın önemsediği Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na Türk vatandaşlarının bireysel başvurusu için çalışma başlatmıştır. Türkiye'de Yunan gayrimenkullerinin satışını yasaklayan 1964 tarihli gizli kararnameyi kaldıracağı belirtilmiştir. Serbest dolaşım konusundaki ısrar azaltılmıştır. İnşaat ihalelerinde AT firmalarının başarılı olmasına dikkat edilmiştir. Son olarak da radikal İslam'a karşı Türkiye'nin bir alternatif ve model olduğu vurgulanmıştır (Erhan, Arat, 2002: 93-94). Ayrıca 13 Nisan 1987'de zorunlu göç ettirme uygulaması iptal edilmiştir. 28 Nisan 1987'de eski politikacılar için uygulanan siyaset yasağını kaldırmak için Anayasa değişikliğini Özal açıklamış ve 6 Eylül 1987'de halk oylaması ile bu değişiklik kabul edilmiştir. Ocak 1988'de İşkencenin Yasaklanmasına Dair Avrupa ve BM Sözleşmeleri imzalanmıştır. 1989'da Türk Ceza Kanunu'nun komünist ve İslamcı propaganda ve düşünce sebebiyle işlenen siyasi suçlarla ilgili 140, 141, 163. maddelerinin iptal edileceği, düşünce özgürlüğüne engel oldukları Özal tarafından ifade edilmiştir (Gürbey, 2010: 158).

Özal için AET'ye üyelik yeni pazar ve Kıbrıs sorunu için büyük önem teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra ele alınması gereken diğer nokta ise kültürel çeşitlilik, dinler arası diyalog ortamının oluşturulmasıydı. Zira Türkiye, Batı ile Doğu arasında çağdaş ve laik değerleriyle bütünleşecek kritik bir ülke olması bakımından önemli bir konumda bulunmaktadır.

Bu dönemde Türk iş dünyasının AT'ye üye olma isteğinin nedenleri şunlar olmuştur:

1-Mali yardım ve teknoloji transferi sağlamak,

2-Bölgesel ve az gelişmiş ülkelere yönelik yardımlardan yararlanmak,

3-İstikrarlı ve büyük bir pazara ulaşmak,

4-Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın üyelikleri ile Türk ürünlerinin uğrayacağı pazar kaybını önlemek,

5-Uluslararası kapitalist sistemle bölgesel düzeyde bütünleşmek,

6-Batılı yaşam tarzının benimsenmesi olmuştur (Uzgel, 2004: 199-209).

Türkiye'nin o dönem ABD ve Ortadoğu ile ticari ilişkilerde istediği randımanı alamaması, Yunanistan, Portekiz İspanya örneklerinde olduğu gibi ortaklık ve gümrük birliğinin yeterli olmayacağı görüşünü benimsemesi ve önde gelen iş adamlarının da bunları desteklemesi, Batılılaşma ideali, Yunanistan'dan geri kalmama isteği tam üyelik başvurusuna giden yolu açmıştır.

Yetmişli yıllarda AT'ye ilişkin olumsuz görüşleri olan Özal, 1980'li yılların ortasından itibaren bu görüşünü tamamen değiştirmiştir. Bu durumun gelişmesinde Ortadoğu ile istenen düzeyde ilişkilerin gerçekleşmemesi, ABD yardımlarının yetersizliği, AT'nin iyi bir pazar ve borç para kaynağı olması, toplumun baskısı, mali protokolün imzalanmaması, Yunanistan engeli, dokuma ürün ihracatı kısıtlamalarının engellenmek istenmesi, gümrük tarifesi indirimlerinin yerine getirilmemesi ve serbest dolaşım sorunu etkili olmuştur.

Türkiye 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ayrıca Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın üye olurken Türkiye'nin geride kalmak istememesi, gümrük birliğinin henüz gerçekleşememiş olması, işçilerin serbest

dolaşımının askıya alınması, üyeliğin getireceği güven ile ülkeye nakit girişinin sağlanacak olması, dış kredi sağlanması arzusu başvurunun ekonomik nedenleri iken Batılı olma, modern olma arzusu, Yunanistan ile eşitliği sağlamak, NATO üyesi iken AT üyesi de olmak istemek, dışlanmama arzusu ise başvurunun siyasal nedenleri haline gelmiştir.

Türkiye'nin başvurusu, Konsey'den Komisyon'a iletilirken Özal, kabul alma için çeşitli çabalar göstermiştir. Yunanistan başbakanı ile görüşüp Davos Ruhu adı verilen Dünya Ekonomik Forumu'nda da anlayış ve diyalog geliştirmek istemiştir. Başvuruya, Yunanistan ve Lüksemburg karşı çıkarken, İngiltere ve Belçika desteklemiş, Almanya ise başvurunun gümrük birliği ile sonuçlanması gerektiğini öne sürmüştür. Fakat 18 Aralık 1989'da Komisyon raporu başvurunun şimdilik askıya alındığını belirtmiştir. Gerekçe olarak ise 1993 yılına kadar genişlemeyi düşünmediklerini göstermiştir. Bunun yanı sıra darbe sonrası demokrasiye geçiş adımlarının yeterli olmaması, Kıbrıs Sorunu, ekonomik yetersizlikler, enflasyon ve işsizlik görünür nedenlerden bazıları iken, kültür farklılığı ve SSCB sonrası Doğu Avrupa ülkelerinin dönüşümünü sağlamak örtülü nedenlerdendir. Aynı zamanda AT bu durumdan yararlanarak Türkiye'nin iç işlerine bazı müdahalelerde de bulunmuştur. Azınlık sorunlarını Avrupa standartlarında çözme talebi, 1980 darbesi sonrası yurt dışına çıkan Türkiye Komünist Partisi yöneticilerin yurda dönüşünde tutuklanmalarına yapılan eleştiri ve bunu bahane ederek finansal yardımların engellenmesi, 1987'de Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'yi Ermeni Soykırımı tanımaya çağırması bu hususa örnekler teşkil etmektedir. En önemli müdahale durumu ise 1990'lardan itibaren Kürtlere ilişkin politikalardır. PKK'dan ayrılıp siyasi parti kurarak 1990'da Kürtler meclise girmiştir. AT, onlara karşı gerçekleştirildiğini düşündüğü insan hakları ihlallerini eleştirmiştir.

Eski politikacılara, aydınlara açılan davalar, insan hakları ihlalleri, 1981 Ekim ayında siyasi partilerin kapatılması, 1982 yılında AET ile ilişkilerin süresiz askıya alınıp 4. Mali Protokolün durdurulmasına neden olmuştur (Sönmezoğlu, 2006: 403).

Özal hükümeti, ilişkileri düzeltmeye çalışsa da kopukluklar meydana gelmiştir. Demokrasi alanındaki eksiklikleri engel olarak gösteren AT'ye nazaran Özal, tam üyelik ile Türkiye'nin teşvik edilip demokrasisini derinleştirebilecektir.

Körfez Savaşı sırasında hem ABD'ye hem de AT'ye Türkiye'nin önemini bir kere daha ispatlayan ve artık Cumhurbaşkanı olan Özal, 1991 yılının Mart ayında AT üyelerine mektup yazarak Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak yalnızca Türk dokuma ürünleri ithal kotasını yüzde 30 oranında artıran AT, ikna edilememiştir (Gürbey, 2010: 167).

Körfez Savaşı ya da Davos Süreci'nde de olduğu gibi Özal, AT konusunda da dış politikanın yürütülmesinde bireysel, tek başına etkide bulunmuştur. Bu durumun arkasında zayıf muhalefet, mecliste çoğunluğu elinde bulundurma, bürokrasinin gücünün kısıtlanması ve askeri darbenin demokrasiye verdiği zararlar ile Özal'ın baskın kişiliğinin etkileri bulunmaktadır.

Özal, 1980'lerin ikinci yarısına gelindiğinde Ortadoğu ile azalan ticari ilişkiler ve ABD ile beklenen girişimlere ulaşamayınca yönünü Avrupa Topluluğu'na çevirmiştir. Burada Özal'ın izlediği pragmatist politika önem arz etmektedir. Özal göre, AET üyelik süreci meşakkatlidir ve aceleci olunmamalıdır. Zira Türkiye Müslüman bir ülkedir, AET'nin ise tüm üyeleri Hristiyan olan bir topluluktur, bu konuda bir zıtlık mevcutken aynı zamanda Türkiye büyüyen ve kalabalık nüfusu ile de topluluk için bir sorun teşkil edebilecektir.

Özal'a göre Türkiye'nin üyeliği topluluğa dinler arası diyalog, kültürel çeşitlilik ve hoşgörü kazandırması açısından önemlidir. Din faktörünün AT'ye üyelikte önem kazanmasında, Türk işadamlarının Türkiye'nin ekonomik gelişmişliğini yeterli bulup kültürel ve dinsel ayrımın bir engel olabileceğinin düşünülmesi ve Cheysson ve Kohl gibi Avrupalı politikacıların bu yöndeki açıklamaları etkili olmuştur (Uzgel,2004: 260).

3.2.3.Güvenlik Politikası

Özal dış politikada pragmatist ve aktif bir rol alırken ekonomiye önem vermiş ticari ilerlemelerin zamanla siyasi ilerlemelere yol açacağını düşünmüştür. Ülke güvenliği, askeri konuların haricinde, ekonomi ve kültürel ilişkiler yolu ile de ele alınmıştır.

Özal, savaş ile hiçbir sorunun çözülemeyeceğini, mecbur kalmadıkça savaşa başvurulmaması gerektiğini öne sürmüştür. Harplerin sorunu çözmediği hatta daha da içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklediği hususunda değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak belirtilmesi gereken diğer bir husus ise Özal'ın realist bakış açısı ile TSK'nın modernizasyonuna gösterdiği önemin de unutulmaması gerektiğidir (Mor, 2016: 176-179). Güvenlik bağlamında bu dönemde Yunanistan ile ilişkiler önemli yer tutmaktadır. Batı'yı her koşulda Türkiye üzerine kışkırtan, silahlanmaya önem veren Yunanistan, Türkiye'nin ABD'den silah alımını engellemeye çalışmıştır.

Bulgaristan'daki Todor Jivkov yönetimi ülkelerindeki Türklerin adını değiştirme ve baskı yapma yolu ile sorunlara neden olmuştur.

Bu dönemde ayrıca terör önemli bir problem haline gelmiştir. Ermeni terörünün yanı sıra 1980'lerin ortasından itibaren Kürt ayrılıkçılığının örgütü PKK, terör eylemlerine başlamış ve yoğunluğunu artırmıştır.

ABD'nin Sovyetler Birliği karşısında askeri gücünü artırması ve Türkiye'ye de askeri yardımlarda bulunması önemli gelişmelerdendir. Lakin ABD ambargosu, ABD'yi etkileyen Türkiye karşıtı lobiler, ekonomik güçlükler Türkiye'nin yerli savunma sanayisini geliştirmesini sağlamıştır.

Özal dönemi güvenlik politikası, ekonomik boyut ile ilişkilendirilmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye Sovyet tehdidinin yayılmasını engelleme hususunda ABD ile birlikte hareket etmiştir. Ortadoğu'da İran Devrimi sonrası İran'ın devrim ihracı etkisini ortadan kaldırmak için yine görev Türkiye'ye düşmüş ve muhafazakâr Arap ülkeleri ile yakınlaşmaya yönelmiştir.

ABD ile yakın ilişkiler kurulmasına rağmen Özal iktidarı döneminde NATO ile ilişkilerde zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlığın kökeninde NATO stratejilerindeki yenilikler, Türk-Yunan ilişkilerinde NATO'nun tutumu ve Türkiye'ye sağladığı güvenliğin tartışılır hale gelmesi etkili olmuştur. Bu dönemde NATO'nun esnek karşılık stratejisinin esnetilmesi kanat ülkesi olan Türkiye'nin zor durumda bırakılması anlamına gelmekteydi. Yaşanacak bir kriz Trakya, Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu'yu savaş alanı içine alabilecekti. 1987 yılında orta menzilli nükleer silahların ortadan kaldırılmasını öngören antlaşmanın ABD ve SSCB arasında imzalanması NATO'nun kanat ülkesi olan Türkiye'ye kısa erimli füze ve nükleer topların yerleştirilmesini gündeme getirmiş fakat Türkiye SSCB'nin tepkisini çekmemek, nükleer silah hususunda statükosunu korumak ve nükleer savaş alanı haline gelmemek, Türk ordusunun modernizasyonuna olan ilgiyi azaltmamak adına bu durumu kabul etmemiştir. 2 Mayıs 1984'te Milli Savunma Bakanlığı ve General Dynamics yetkilileri arasında sözleşme imzalanarak Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Ortaklığı kurulmuştur. Bu dönemin en önemli projesi F16 uçaklarının üretilmesi olmuştur. Türkiye kendi savunma sanayisini kurmak, özel sektörden destek almak, dışa olan bağımlılığını azaltmak istemiş ancak istenilen başarı elde edilememiştir.

3.2.4. Turgut Özal Dönemi Balkanlar ve Kıbrıs İle İlişkiler

3.2.4.1.Tarihsel Arka Plan

Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılma alanı olan Balkanlar, tarihi, dinsel, etnik ve kültürel bağlamda Türkiye Cumhuriyeti için de önemli bir bölge olmuştur. Bugün Türkiye'nin yüzde beşini oluşturan Trakya bölgesi, Balkanlarla kurulan bağın en önemli ögesidir. Bunun yanı sıra bölgedeki gayrimüslimler tarafından Osmanlı devleti olumsuz bir unsur olarak algılanmıştır. Bu durumun oluşmasında bağımsızlığını yeni kazanan Balkan devletlerinin Avrupa'da yaşanılan Aydınlanma sürecini, Rönesans'ı kaçırıp geri duruma düştükleri iddiası yatmaktadır. Aynı zamanda 19. yüzyılda içinde bulundukları ulusal mücadelede Osmanlı devletini ötekileştirme bağlamında gerek duyulan bir nokta olarak da bu husus önem arz etmektedir. Zira bir yandan da ulus devlet oluşturma çabaları içinde Osmanlı geçmişinden kurtulmak istemişlerdir. Osmanlıya duyulan nefretin bir nedeni de

İslamiyet'i bu bölgeye yaymış olmasıdır. Boşnaklar, Pomaklar, Torbeşler, Arnavutlar'ın tamamı ya da bir bölümü İslamiyet'i seçmiş ve bölgede olumsuz olarak anılmışlardır. Bugün Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya'daki Türk azınlıklar Osmanlı döneminin mirası olarak varsayılıp zaman zaman baskılar yaşamaktadırlar.

19. yüzyıldaki milliyetçilik akımından etkilenen Balkanlar bölgesinde, Türk milliyetçiliğinin de temellerinin atılması sağlanmıştır. Balkanların Türkiye için önemi coğrafi açıdan Türkiye'nin Batı'ya açılma yolu üzerinde olması, dış ticaret açısından önemli bir noktada yer alması, yurt dışındaki Türk işçilerle bağlantı yolları üzerinde bulunması, tarihsel ve kültürel bağlar ile Türk azınlığın bölgedeki konumu, Yunanistan ve Bulgaristan'ın ittifak durumunun Türkiye'ye etkisi, Boğazlar ve İstanbul'un savunulmasında Trakya bölgesinin yetersizliği, baskı gören Türk azınlıkların Türkiye'yi hamileri olarak görmesi hususlarında ön plana çıkmaktadır.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı içerisinde Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Moldova masalarının bulunması, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yanı sıra bölgeye verilen önemi kanıtlamaktadır (Ülger, 2006: 269).

3.2.4.2.Soğuk Savaş Dönemi Türkiye'nin Balkan Politikası

Türkiye, bu dönem statükocu bir politika izleyip istikrar arayışında olmuştur. Bulgaristan bu süreçte Doğu bloğunda yer almıştır ve Türkiye ile ilişkilerinde ideolojik boyutta eklemlenmiştir. Arnavutluk, Yugoslavya ise komünist olmasına rağmen Türkiye ile doğrudan sınırları olmadığı ve Doğu bloğundaki muhalif konumları nedeniyle Türkiye için büyük bir sorun yaratmamıştır. Bu dönemin kayda değer gelişmesi, 1953'te imzalanan Balkan Paktı'dır. Pakt daha sonra ittifak halini almıştır. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında resmi adı Dostluk ve İşbirliği Antlaşması olan belge ile Türkiye bölgede istikrarı sağlamak istemiştir. Ancak Türk-Yunan anlaşmazlığının artması ve Yugoslavya'nın SSCB ile arasının düzelmesi ile 1975'te sona ermiştir. 1960'lı yıllara kadar Türkiye bölge üzerinde bireysel girişimlerde bulunmamış ve Batı ve Ortadoğu ile yakın ilişkiler kurmuştur. İmzalanan ittifak anlaşması ise ABD telkini ile yapılmıştır. Bu dönemde

Balkanlar'da işbirliğini ele alan Stoica Planı'nın reddedilme nedeni de Soğuk Savaş psikolojisi gereği, ABD ile yakınlaşıp Türkiye'yi NATO'dan ayıracak yapılardan uzak durmaktır. Zira Romanya Başbakanı Stoica'nın sunduğu bu plan Sovyet propagandası olarak değerlendirilmiştir.

1960'lar ile birlikte Türkiye, Kıbrıs ve Yunanistan ile yaşadığı sorunlar nedeniyle dış politikasında çeşitliliğe ve aktifliğe yönelmiştir. Balkanlar'da bundan nasibini almıştır. Balkanları ihmal ettiğini düşünen Türkiye, bu konuda epey yol kat etmiş, Yunanistan'ın tutumundan dolayı bu zorunluluğu hissetmiş ve bu tutumun Kıbrıs konusunda desteğe dönüşeceğini düşünmüştür. Ecevit iktidarı döneminde de bölge ile ilişkiler yakınlaşmıştır. Bu husus da Helsinki Son Senedi'nin yarattığı etkide önem arz etmektedir. Ayrıca Kıbrıs konusundaki sorunlar da dış politikada çeşitliliğe neden olmuştur

3.2.4.2.1.Bulgaristan

1980'li yıllarda Bulgaristan'daki Türk azınlığa yönelik baskılar dış politika bağlamında önemli etki eden unsurdur. Zira Bulgaristan SSCB ile yakın ilişkide bulunan, Varşova Paktı üyesi olarak Türkiye'nin Trakya bölgesi için önemli bir tehditti. Bunun yanı sıra Bulgaristan, Türk azınlıklara yönelik 1950'de zorunlu göçe neden olmuş, 1974'te Türkçe eğitim yasaklanmış, 1984'te ise Yeniden Doğuş Süreci adını verdikleri isim değiştirme kampanyasını başlatmıştır. Türkçe kitapların satışı yasaklanmış, Türkçe konuşanlar cezalandırılmıştır.

Özal, Bulgaristan Sorunu'nda Bulgaristan Türkleri'nin meselesinin diğer Türklerin meselesinden çok daha önemli olduğunu, zira Bulgaristan'ın özel bir durumu olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu vilayeti olduğunu, bu yüzden milli mesele olarak görülmesi gerektiğini belirterek Soğuk Savaş sonrası konjonktürle beraber Osmanlıcılık anlayışının yeniden alevlenmesiyle, 5 Temmuz 1989 yılındaki TBMM konuşmasında yer vermiştir (Ayata, Yücel, 2015: 120).

Yine Özal, Bosna meselesinde de aktif diplomatik hareketlerde bulunmuş, BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı , Avrupa Konseyi, NATO, Batı Avrupa Birliği (BAB) gibi uluslararası arenalarda dikkatleri çekmiştir.

Özal hükümeti bu dönem ihtiyatlı bir politika izlemiş, 1985'te Bulgaristan'a bir nota vermiştir. Özal gerekirse Bulgaristan'daki tüm Türkleri Türkiye'ye kabul edebileceklerini açıklamış, sorunun görüşmeler yolu ile göç anlaşması ile çözülebileceğini vurgulamıştır. 1989'da Jivkov yönetimi, Türk azınlıkları toplu göçe zorlayınca, Türkiye'de sığınmacıların sayısı 300.000'e ulaşmış ve Türkiye daha fazla göçmeni kabul edemeyeceğini bildirip vize koyarak sınırı kapatmıştır (Uzgel, 2002: 179-180). Ancak 1989 yılına kadar sorun, uluslararası platforma taşınarak ve kamuoyu baskısı oluşturarak çözülmeye çalışılmıştır. Bulgaristan içişlerine müdahale olarak gördüğü göç anlaşmasını imzalamamıştır. Bu örnek Osmanlı mirası ile ilk temas olması bakımından önem arz etmektedir (Balcı, 2013: 192-193).

Bulgaristan, Soğuk Savaş döneminde tip kimliği Doğu Bloğu ülkesi olarak, rol kimliği ise Yeniden Doğuş Politikası adı altında Türkleri asimile etmek istemiştir. Bulgaristan rol kimliğinde öteki olarak Türk azınlığı görmeye başlamıştır. Zira Türklerin nüfusu artmış ve önemli yerlere gelmeye başlamışlardı. Jivkov'un amacı Bulgaristan Türklerine yönelik yeni isim dayatma politikası ile onlara yeni bir kişisel kimlik kazandırmaktı. Bulgaristan'ın tip kimlik olarak Doğu Bloğu üyesi Türkiye'nin ise tip kimlik olarak Batı bloğu ülkesi olması sorunun çözümünün uzamasına neden olmuştur. Özal sıkıntılı bir dönemden sonra iktidara gelmiştir. Bu yüzden birlik ve beraberliği, barışı, azimle ülkenin her köşesine hizmet götürmeyi, çalışkanlığı düstur edinmiştir. Özal'daki bu tip ve rol kimliği dış politikasına ve Bulgaristan Sorunu'ndaki tavrına da yansımıştır (Dağlıoğlu, 2014: 144-150).

Bulgaristan ile ilgili II. Hükümet programında "*...soydaşlarımızın ikili ve milletlerarası anlaşmalarla tanınmış haklarına saygı gösterilmesini ve arzu edenlerin Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmesi için her türlü gayreti göstermeye devam edeceğiz*" hükmü yer almıştır (II Özal Hükümet Programı,108). 1988 yılında Dostluk Protokolü imzalanmıştır. Özal göçmenlerin gelmesi hususunda, babacan bir tavır sergilemiş, Bulgar yönetimine karşı ise sert bir tutum sergilemiş fakat tüm

göçmenlerin gelemeyeceğini anlayıp sınırı kapamıştır. Bu durum Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi halkın desteğini almak istemesi ve pragmatist yönünün bir göstergesi olarak da değerlendirilmiştir.

Sorun, ikili görüşmeler ile aşılamayınca uluslararası arenaya taşınmıştır. NATO'ya, 1985 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) taşınmış, Uluslararası Af Örgütü ve Helsinki İzleme Komitesi vb. kuruluşlar bu durumu kınamıştır. Türkiye'nin başvurusu ile 6-10 Ocak 1986'da İslam Konferansı Örgütü'nün Dışişleri Bakanları'nın 16. Toplantısında, Bulgaristan'daki Türk-Müslüman Azınlığın Davası Hakkında Karar başlıklı raporu ile örgütün Bulgaristan'daki Müslüman azınlıkla dayanışma içinde olduğu ortaya konmuştur. 1988 yılında Balkan Konferansı'nda, Türk ve Bulgar dışişleri bakanları bir Protokol imzalamış ve siyasi, ekonomik ve insani alanlarda işbirliği hususunda karma çalışma grubu oluşturulmuştur. İslam Konferansı 17 ve 18. toplantısında sunduğu raporlarda 1988 ve 1989 yıllarında yaşanan çilenin son bulması gerektiğini belirtmiştir (Tuncer, 2015: 132-134).

Özal hükümeti bu dönem ihtiyatlı bir politika izlemiş, 1985'te Bulgaristan'a bir nota vermiştir. 1989'da Jivkov yönetimi toplu göçe zorlayınca Türkiye'de sığınmacıların sayısı 300000'e ulaşmış ve Türkiye daha fazla göçmeni kabul edemeyeceğini bildirip vize koyarak sınırı kapatmıştır (Uzgel, 2002: 179-180).

3.2.4.2.2. Yunanistan

Özal Balkan politikasını, tarihi, kültürel bağlarımız olan bu ülkelere hem coğrafi hem de Osmanlı imparatorluğu ile bağlarımızdan sebebiyle yakın oluşumuzdan ötürü, ilişkilerimizi geliştirme, hem de Yunanistan'a karşı önlem alma üzerine kurmuştur (Güner, 2003: 194).

Özal dönemi Türkiye-Yunanistan ilişkilerini analiz edebilmek adına önce uluslararası konjonktür incelenmelidir. 1970'li yılların ikinci döneminde yaşanan yumuşama, SSCB'nin Afganistan' işgali, İran İslam Devrimi ile yeniden sertleşmeye başlamıştır. ABD'de işbaşına gelen Ronald Reagan'da silahlanmaya önem vermiş,

ılımlı İslam ise Yeşil Kuşak Doktrini ile komünizmi çevrelemede önem verilen bir yaklaşım haline gelmiştir. Türkiye'de iktidara gelen 12 Eylül yönetimi de bu bağlamda komünizme karşı İslam dinini ön plana çıkarmıştır.

Türkiye ve Yunanistan'ın geçmişten gelen sorunları Ege Denizi, adalar sorunu ve Kıbrıs konularıdır. Özal dışa açılma, komşularla işbirliği ve dostluk politikası gereği ilişkilerde yeni bir sayfa açmak istemiştir. Yunanistan'a ziyaretlerde bulunan Özal, aktif bir siyaset izlemiştir. Dostluk grubu oluşturularak sorunların çözümü, ticaret, turizm alanlarında işbirliği vb. alanlardaki teklifleri karşı tarafça kabul edilmemiştir. Hatta bu politika gereği Özal, Yunan vatandaşlarına tek taraflı olarak vize uygulamasını kaldırmıştır. Dostluk antlaşması teklifi ise kabul edilmemiştir. Özal'a göre Yunanistan uluslararası hukuku tek taraflı yorumlayıp sorun çözücü değil sorun odaklı hareket edip diyalogdan kaçınmıştır.

I.ve II. Özal Hükümet programında Yunanistan'a yer verilmiştir. Zaman zaman Özal'ın ani çıkışları ve ağır dili sorunların çözümünü zorlaştırmıştır (Laçinok, 2007: 614). Davos görüşmeleri sonucu oluşan siyasi komitede Özal, kıta sahanlığı, kara suları, hava sahası, FIR hattı, Kıbrıs ile azınlıklar konusunun görüşülmesi gerektiğini ele alırken, Papandreu yalnızca kıta sahanlığı ve Kıbrıs'ı ikili sorun olarak düşündüklerini diğer konuların Yunan milli çıkarlarından taviz vermek olacağını öne sürmüştür. Atina için Türkiye ile bu görüşme, savaşmayacağını garanti etmesi bakımından önemli olurken Türkiye açısındansa AT önünde Atina ile normalleşen ilişkilerin olumlu etkisi olarak önem arz etmiştir (Bodur, 2013: 827-828).

İlişkilerde temel aktör Turgut Özal ve partisi ANAP ile Andreas Papandreu ve partisi PASOK olmuştur. Türkiye'de iç politika bağlamında darbelerin etkisiyle bürokrasi ve kurumlar arası yarış başlamıştır. Özal DPT içinde iken dışişlerini etkisiz bırakmak istemiştir. Bu düşünce sistemi içine Türk Silahlı Kuvvetleri'ni de alarak devam etmiş ve Özal dış politikada bu kurumları geri plana iterek ekonomiyi ön plana çıkarmak istemiştir. Zira bu dönem ABD de de uygulanan neo-liberal politikanın Türkiye temsilcisi Özal olmuştur. Özal için dış politikada ekonomi önem arz ederken kimi kemikleşmiş sorunlar da dış politikaya engel teşkil etmekteydi. Bunlardan biri de Yunanistan ile ilişkiler ve Kıbrıs Sorunu idi. PASOK lideri Batı

karşıtlığını radikal boyutlarda yaşayan, Moskova, üçüncü dünya ve sosyalist ülkelerle yakın ilişkileri savunan popülist bir politika benimserken, iktidarının ikinci döneminde ekonomik sorunlar nedeniyle bu politikaya devam edememiş, ABD ve NATO ile ilişkilerine devam etmiştir.

Papandreu çelişki gibi görünen bu politikasını Türk Tehdidi gerekçesiyle izah etmiş, bu ilişkiler ile ABD ve AT içinde Türkiye'ye karşı ön planda olduklarını Ege'de ise Türk yayılımını önlediklerini belirtmiştir (Fırat, 2002: 104).

Özal hükümetinin 1983 hükümet programında Yunanistan'a dostluk eli uzatılacağı, sorunların barışçıl yollardan ve hakkaniyet ile çözüleceği, sorunları körüklemeden yardımcı olarak çözmek gerektiği, tarihi komşuluk gereği ticari, turizm ve iktisadi ilişkilerin geliştirileceği vurgulanmıştır (ANAP Programı, 1983: 215). Bu barış havasını yansıtan önemli bir örnek olarak, Yunanistan'da mahkemenin Batı Trakya'da Türk bulunmadığı gerekçeli kararı karşısında 1988 yılında 10 bin civarında Türk gösteri yürüyüşü yaparken Türk hükümeti karşı aktif bir dış politika izlememesi gösterilebilir. Zira Özal hükümeti 1974 sonrası bozulan ilişkileri restore etmeyi amaçlamıştır (Balcı, 2013:193-194).

Özal, meselenin büyütülmemesi gerektiğini, Yunanistan'ın Türkiye'ye göre küçük bir ülke olduğunu, aktif bir dış politika izlemek için bu gibi hususların sorun edilmemesi gerektiğini diğer konulara odaklanmanın daha mantıklı olduğunu vurgulamıştır (Neziroğlu, Yılmaz, 2014:149)

3.2.4.2.3.Limni Sorunu

Sorun ilk kez 1983'te NATO'nun 3-5 Ekim 1983'te Kararlılık Gösterisi 83 adlı kara hava ve deniz tatbikatına hazırlanırken, Yunan hükümetinin Napoli NATO Karargahına harekat merkezlerinden birinin Limni adasında kurulmasını istemesiyle ortaya çıkmıştır. Türk hükümeti adanın NATO tatbikatları yolu ile silahlandırılmış olacağından buna karşı çıkmıştır. Aynı sorun 17-24 Ekim 1984'te yine aynı tatbikat sırasında tekrar yaşanmıştır. Yunanistan G-18 hava koridorunu sivil havacılığa kapatmış, Ankara ise notam yayınlayarak harekât sorumluluk alanlarını Yunan-Yugoslav sınırından başlayıp Limni üzerinden geçerek Rodos'un güneyine giden

G18'in ve Atina FIR'ının bir bölümünü içine alacak şekilde belirlemiştir. Yunan hükümetinin Limni'de konuşlu kimi kuvvetlerini resmi bir belge ile NATO'ya tahsisli göstermesi ile Türkiye Yunanistan'ın NATO'ya tahsis ettiği tüm kuvvetler üzerinde veto kullanmıştır. Ardından Yunanistan aynı şekilde Türkiye'yi veto etmiştir. Bu konu 1990'ların sonunda da iki ülke arasında problem teşkil etmiştir.

Özal, Papandreu'nun sert tepkilerine karşı ılımlı bir yaklaşım sergilemiş ve diyalog çağrısını sürdürmüştür. Ancak 1985'te karasularının gündeme gelmesi sırasında Özal, ilk defa sert bir tutum içine girerek gereğini yapılabileceğini ve oldubittiyi kabul etmeyeceklerini vurgulamıştır. Papandreu 1985'te ikinci iktidarı döneminde ülkede yaşanan ekonomik zorluklar ve AT'nin kemer sıkma programı dayatması nedeniyle popülist politikalarına son verip Türkiye ile daha yumuşak ilişki kurmak zorunda kalmıştır. 1986'da Davos'ta bir araya gelecek olan liderlerin planı basına sızması nedeniyle ikili değil Dünya Ekonomik Forumu başkanı Dr. Schwab'ın da araya girmesi ile üçlü görüşme olarak gerçekleşmiş ve istenen diyalog birinci Davos görüşmesinde sağlanamamıştır. Bu sorun Özal'ın Yunanistan ile ilişkilerde sorun çıkmaması için olabildiğince gösterdiği ılımlı yaklaşıma örnek teşkil etmektedir.

3.2.4.2.4. Mart 1987 Ege Bunalımı

Özal, yurt dışı gezisindeyken meydana gelen bunalım Özal'ın tavizkar politikasına olumlu bakmayan dışişleri ve genelkurmay tarafından gerilimi artıracak şekilde yönlendirilmiştir. Türkiye'nin AT başvurusu öncesi gerilim yaratan Yunanistan için bu durum bir fırsat olmuştur. Yunan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Kapsis Bern bildirisini tanımadıklarını ve Ege'de petrol araması yapılabileceğini açıklamış, Türk Dışişleri Bakanlığı ise nota ile karşılık vermiştir. Yunanistan ayrıca Ege'de 25 Martta tüm kuvvetleri ile tatbikat yapacağını bildirmiştir. Türkiye'de ise Sismik I gemisinin Ege'ye açılması ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na Ege'de petrol arama ruhsatı verilmiştir. 26 Mart akşamı Sismik I gemisi haksızlığı protesto etmek adına karasuları dışına çıkmış iki ülke silahlı kuvvetleri alarma geçirilmiştir. Turgut Özal'ın geri adım atılmayacağını belirtmesi üzerine Yunanistan durumun yanlış anlaşıldığını ifade edip yumuşama sağlanmış, 28 Martta tahrik

olmadıkça gemilerin kendi karasuları dışına çıkmayacağı kararını almıştır (Fırat, 2002: 113).

Yunanistan'ın Taşoz adası önünde petrol aramasına karşılık olarak Türkiye'nin de aynı bölgede petrol arama başlaması ve bunun Yunanistan tarafından tahrik olarak algılanması, tarafları sıcak savaşa yakınlaştıran önemli bir olay olmuş bir yandan ise Papandreu ve Özal'ın görüşmesinin önünü açmıştır.

Özal, BBC ile yaptığı mülakatta savaşa karşı olduğunu ancak haklarının savunulacağını, Yunanistan'ın kendi suları dışında petrol aramaya devam etmesi durumunda Türkiye'nin de aynı şeyi yapacağını ama savaş istemediklerini vurgulamıştır (Gürbey, 2010: 196). Bu buhran aynı zamanda Davos Süreci'nin başlangıç unsuru olmuştur. Dikkat edilmesi gereken nokta Özal'ın soruna bizzat müdahale ederek çözüme kavuşturmasıdır. Zira genelkurmay başkanlığı, bürokrasi savaş ihtimalini de bir hayli hesaba katmaktaydılar. Diğer önemli bir nokta da, Özal'ın AT'ye tam üyelik hususunda Yunanistan engelini kaldırmak için iyi niyet politikasını yürütmesidir. Bu durum muhalefet partileri tarafından geleneksel dış politikadan sapma olarak görülmüştür.

3.2.4.2.5.Davos Süreci

Özal'ın Yunanistan ile ilgili dış politikasında, ilişkilerde yumuşama sağlamak adına Yunanistan ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla siyasi ilişkilerin geliştirileceği anlayışı hâkim olmuştur. Zira bu sorun, Türkiye'nin ABD ile AT ile ilişkilerinde sürekli ayak bağı olmaktaydı. Bu bağlamda Özal, Türkiye'nin sorun yaratan değil çözüm odaklı bir ülke olduğunu göstermek istemiştir. İktidara geldikten sonra karşılıklı görüşme siyaseti ve dostluk antlaşması yapılmasından yana olduğunu, anlaşmazlıkların bir süreliğine geri planda tutulup ekonomi, ticaret ve turizm alanlarında işbirliği içinde olunması gerektiğini öne sürmüştür. İlk önlem olarak Yunanlılara vize yükümlülüğünü tek taraflı kaldırdığını Dışişleri Bakanlığı'nın da bilgisi olmadan açıklamıştır (Gürbey, 2010: 187). Özal için sorunların çözümü aynı zamanda Türkiye'ye yatırımlar ve mali kaynaklar elde etmesi hususunda yardım sağlayacaktı.

31 Ocak 1988'de bir araya gelen liderler geçmişten gelen sorunların suistimal edilmemesi gerektiğini, iyi niyet ve çok çalışarak gayret edilmesi gerektiğini, katı tutumların son bulmasını temenni etmişlerdir. Ayrıca ortak işbirliği komitesi kurularak ticaret, turizm ve kültürel alanlarda işbirliği ele alınırken siyasi komite kurularak da sorunlara kalıcı çözüm yollarını bulmaya çalışılmıştır. Bu süreçten sonra Türkiye 5 Şubat 1988'de Yunan uyrukluların Türkiye'de bulunan gayrimenkulleri üzerindeki haklarını donduran 2 Kasım 1964 tarihli gizli kararnameyi sonlandırmıştır.

Taraflar yılda en az bir kere toplantı yapmayı, iki hükümet başkanının büroları arasında kırmızı telefon hattının kurulmasına karar vermişlerdir. Özal için Davos'tan iyi bir başlangıç olamazdı zira zaten Yunanistan ile iyi ilişkiler kurulması politikasının bir yanını oluşturmaktaydı (Gürbey, 2010: 202). Davos ikili sorunların hala çözülemediği ancak güven ve yakınlaşma ortamının sağlandığı bir süreç olmuştur.

3-4 Mart 1988'de iki lider bir ortak bildiri yayınlamıştır. Bildiride Davos'ta kurulan komitelerin karşılıklı Ankara ve Atina'da toplanacakları, Yunanistan AT-Türkiye ortaklık Konseyinin 25 Nisan 1988 toplantısı öncesinde 1964 Ankara Antlaşması ve tamamlayıcı protokole ilişkin uyum protokolünün imzalanmasını teminen onay verecek, Kıbrıs'taki kayıp kişiler komitesinin çalışmaları artırılacak, askeri tatbikat ve askeri uçuşlarla ilgili konular görüşülmüştür (Fırat, 2002:115). Ayrıca kayıp kişiler için İnsani Meseleler Komitesi Kurulması kararlaştırılmış, Dışişleri bakanları güven artırıcı önlemleri tartışmak için birinci çalışma grubunu oluştururken Dışişleri Bakanlığı İkili İlişkiler Dairesi Genel Müdürü Ömer Akbel ile Yunan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Konstantinos Georgios başkanlığında ikinci çalışma grubu kurulmuş ve terörizm, uyuşturucu ticaretiyle mücadele, vize muafiyeti konularının ele alınması kararlaştırılmıştır (Gürbey, 2010: 204).

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz Yunanistan ile ilgili dış politika ve ilişikler hususunda yapılan eleştirilere karşı Türk dış politikasının diğer ülkelerden farklı olduğunu, zira milli menfaatler konusunda hükûmetle muhalefetin arasında

farklılıklar olmadığını, görüş ayrılıklarının usul ve yöntem konularında olduğunu, Davos Zirvesi'nden önce muhalefet partileri başkanları ve ileri gelenlerinin bilgilendirildiği, Mecliste Davos konusunda mütalaada bulunulduğunu, bu toplantı ile bugüne kadar oluşan uçurumun azaltılmaya çalışıldığını, iletişimin had safhada olduğunu, sorunların barışçıl yollarla çözülmeye çalışıldığını ikili meselelerde tavizde bulunulmadığını, Yunan tarafının aynı hassasiyeti göstermediğini belirtmiştir (Gürbey, 2010: 209-210).

Özal ve Papandreu Davos Süreci ile yeni yaklaşımlar getirmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: (Gürbey, 2010: 217-219).

1-Her konuya milli çıkarlar ve kuşkuyla bakanların aksine yeni bir çözüm yolu aramak istemişlerdir.

2-Ekonomi alanında yapılan çalışmalara öncelik verilmiş sorunun çözümünü kolaylaştırması ümit edilmiştir.

3-Diplomatlar, güvenlik uzmanları gibi kaynakların ilişkileri zora sokacağından duyulan endişe ile daha sık görüşmek adına Davos Süreci'nin hayat bulmasını istemişlerdir.

4- 1988'den itibaren eleştirilere yenik düşen Papandreu Kıbrıs ve Ege sorunlarını ilişkinin düzelmesinde şart koşmuştur. Sürecin ilerlemesinin zorlaştığı ortaya çıkmıştır.

Davos ruhu iki ülke ilişkilerini yumuşatmış fakat istenen somut sonuçlar alınamamıştır. Bunda siyasal iradenin bürokratik teknik hazırlıklarla desteklenmemiş olması, kalp ameliyatı geçiren Papandreu'nun hastalığı ve ülkesinde yaşanan bankacılık skandalı etkili olmuştur (Fırat, 2002: 115). Ayrıca sonuçlar somutlaştırılamamış bu süreçte taraflar siyaseten de yıpranmıştır.

3.2.4.2.6.Kıbrıs ile İlişkiler

Kıbrıs bu dönemin dış politika çerçevesinin çizilmesinde önemli bir alandır. Bu sorunun çözümüne çok fazla önem verilmesinin üç nedeni bulunmaktadır: Birincisi, AT'ye tam üyelikte Yunanistan engelini aşmak ikincisi ise, Kıbrıs ile başlatılan tam

üyelik işlemleri üçüncüsü de, AT'nin Kıbrıs' a artan ilgisidir. Kıbrıs sorunu Yunanistan ve Türkiye arasında kemikleşmiş bir sorun halini almıştır (Uzgel, 2004: 370-371). Özal, Kıbrıs konusunda aktif bir politika izlemiş, kendi ulusal çıkar anlayışı doğrultusunda Yunanistan'a zeytin dalı uzatmış, vizeyi tek yanlı kaldırmak, sınırlı sayıda olsa asker çekmek, dörtlü zirve önermek gibi girişimleri ortaya atmıştır (Uzgel, 2003: 404).

Kıbrıs konusunda Özal hükümetleri ve Cumhurbaşkanlığı döneminde dikkat çeken husus, Kıbrıs'ın tanınması için uluslararası alanda hiçbir girişimde bulunulmaması ve Kıbrıs'ın ayrı bir devlet gibi değil de eyalet gibi görülmesi olmuştur (Uzgel, 2004: 402).

Özal, Kıbrıs'ı Türk dış politikası için bir yük olarak görmüştür. I. Özal hükümet programında cumhuriyet kurmaya mecbur bırakıldıklarını ve federal çözüm yolunun kapanmadığını vurgulamıştır (Laçinok, 2007: 616). Özal çözüm isteyen taraf olmuştur. Oy kaygısı gütmediği için Özal, cumhurbaşkanlığı döneminde daha tavizkar olmuştur. Özal'ın 4 hedefi olmuştur: Rumların uyuşmazlığı yüzünden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) tanınmasından başka çare kalmadığı mesajını vermek, Türk işadamlarına yatırımlar için siyasi güvence sağlamak, yeni ekonomik modelle KKTC'yi güçlü kılmak ve her koşulda Türkiye'nin yanlarında olduğunu vurgulamaktır (Laçinok, 2007: 618). Özal, Maraş'ın Rum kesimine verilmesi karşılığında, ABD'nin hibe yapacağı şartına, Türkiye'nin NATO'ya katkısının azalacağı şeklinde cevap vermiştir.

Özal dış politikasını Türkiye'nin küresel ekonomiye eklemlenmesi şeklinde yürütüyor, bunu engelleyen kemikleşmiş soruların öncelikle çözülmesi gereken sorunlar olduğunu düşünüyordu. Bu bağlamda öncelikle Kıbrıs sorunu önem arz etmiştir. Rauf Denktaş sorunun oldu-bittiye getirilmesini önlemek için yapıcı ve ulusal tezleri destekleyen bir görüş içinde olmuştur. Bu bağlamda Denktaş 1984'te iyi niyet önerilerini içeren görüşlerini BM Genel Sekreteri Perez De Cuellar'a sunmuş ancak Kipriyanu reddetmiştir.

17 Nisan 1984'te Türkiye-KKTC temsilciliklerini karşılıklı büyükelçilik düzeyine çıkarmıştır. Özal'ın yük olarak ve Türkiye'nin dış yardımlar almasında engel gördüğü KKTC'ye yönelik ilk politikası, adanın kuzey kesimini serbest bölge yapıp yabancı yatırımları bölgeye çekmek olmuştur. Zira Lübnan iç savaşı nedeniyle bölgedeki ticaret merkezi boşluğunu KKTC doldurabilirdi. Ancak siyasal istikrarsızlıklar nedeni ile bu politika başarılı olmamıştır. Özal'ın ikinci politikası, 2 Temmuz 1986'da iş adamları ile yaptığı ziyaretle başlayarak KKTC ekonomisini Türkiye ekonomisine benzetmek olmuştur. Türk burjuvazisinin yatırım yapması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Aralık 1986'da iki ülke arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Fakat bu politika da Türkiye ile bütünleşmeyi ima ettiği ve rasyonel bulunmadığı için muhalefetten eleştiriler almış ve başarılı olamamıştır. Siyasal bir çaba olarak ise, Türkiye'den gidenlerin kurduğu Yeniden Doğuş Partisi'nin kurulmasıdır. Uluslararası alanda ise KKTC'nin İKÖ'ye gözlemci statüsü ile katılması önemli bir gelişme olmuştur.

Özal'a göre o güne kadar bir politika üretilemeyen Kıbrıs sorunu bir an evvel çözülmeliydi. Özal'a göre sorun ancak ABD'nin Türkiye'nin yanında olması ile çözülebilecek, tarafsız olması çözüm getirmeyecektir. Zira Avrupa'yı yanına alacak olan Yunanistan aleyhimize bir tutum sergileyecektir. Özal'a göre yapılacak olan Kıbrıs'ta iki ayrı devlet veya gevşek bir federasyonun içinde iki toplumun yaşamasına izin verilmesidir. Gevşek federasyon daha iyi olacaktır. Sorunun ABD gözetiminde Türkiye, Yunanistan, KKTC ve Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin bir arada olduğu dörtlü bir konferans ile çözülebileceğine ABD'yi ikna eden Özal, başbakan Mesut Yılmaz'ın müdahalesi ile bu amacını gerçekleştirememiştir. Ve çözümsüzlük devam etmiştir (Güner, 2003: 84-85).

Özal Kıbrıs meselesinin milli bir mesele olarak saklanmasına karşı olmuştur. Ya iki devletli ya da gevşek bir federasyon içinde yaşayan, iki toplumlu bir yapının kurulmasını gerekli görmüştür. Hatta asker ve üs bulundurmayı gerektirmeyeceği için gevşek federasyonu ise tavsiye etmiştir (Barlas, 2001:134).

Özal'ın KKTC 'yi serbest bölge yapma ve yabancı yatırım çekme politikası başarılı olmamıştır. Bu yüzden KKTC ekonomisini Türk ekonomisine benzetmeyi

amaçlamış, Aralık 1986 yılında Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Ancak Türk sermayesi bölgeye yatırımı rasyonel bulmamıştır (Tuncer, 2015: 77).

Özal, Kıbrıs meselesinin çözülüp, tarihi bağlar yolu ile çevremiz ile bağlantı kurulması halinde 21. Asrın Türkiye'nin, Türklerin Asrı olacağını vurgulamıştır.

Sonuç olarak Özal, ilişkiler ve dış politikası konusunda kendi tarzını dayatmış ve başarılı olamamıştır. Zira sorun üzerinde ekonomik kararlılığa yönelik dış politikası ile Davos sürecini yönlendirmek isterken bürokrasiyi, muhalefeti ve dışişlerini devre dışı bırakmıştır. Bu bağlamda vize zorunluluğunu tek taraflı kaldırmış, 1964 tarihli kararname iptalini tek taraflı sağlamış, bu konuda ona olan güveni sarsmıştır. Batı Trakya Türkleri meselesini Davos'a taşımaması da diğer önemli husustur. Tek başına karar alma ve bireysel Yunanistan politikası izlemesi konusunda da eleştirilmiştir. Ayrıca ekonomik çıkarlar adına milli ve siyasi çıkarları geri plana attığı görülmüştür. Özal'ın tepkisel değil etkin bir dış politika ile ekonomi öncelikli ilişkilerin zamanla ikili sorunları çözeceği düşüncesi kamuoyu, hükümet ve partilere yeterince anlatılmadığı için de başarılı olamamıştır.

3.2.4.2.7.Bosna Hersek

Bosna Krizinde Özal, BM ve NATO'ya müdahale için güç oluşturma çağrısında bulunmuştur. 1992'de BM Güvenlik Konseyi ambargo kararı almıştır.13 Şubat 1993 yılında, Taksim Meydanı'nda Bosna-Hersek ile Dayanışma Platformu'nun içişleri bakanlığının reddetmesine rağmen miting yapmasına Özal tarafından izin verilmiştir. Kendisi de bir konuşma yapmıştır. Bu durum Bosna olayının iç politika malzemesi edilmesi şeklinde eleştirilmiştir. Türkiye Balkanlar'daki karışıklık içinde, NATO'nun başlattığı uçuş yasağını denetleme operasyonuna 18 adet F16 ile katılmış ve bölgeye ABD ile havadan insani yardım ulaştıran ilk ülke olmuştur (Laçinok, 2007: 609-610).

Türkiye 1992'den itibaren kendi adına ve İslam Konferansı Örgütü adına olmak üzere iki ayrı şekilde, Bosna Hersek'te yaşanan vahşeti ve etnik temizliği, BM-AGİT/K, Avrupa Konseyi, NATO, BAB ve diğer uluslararası toplantılarda ve belli başlı devletler nezdinde gündeme getirmiştir. Devamında BM Güvenlik

Konseyi kararları uyarınca, Yugoslavya ile ticari ilişkilerini kesmiş, Adriyatik'teki BAB ablukasına fırkateynleriyle, NATO çerçevesinde Bosna Hersek üzerindeki uçuşa yasak bölgenin denetimin ve daha sonra Kararlı Güç Operasyonu çerçevesinde Sırp Menzillerinin havadan vurulması operasyonlarına uçaklarıyla, Bosna Hersek'te konuşlandırılan BM Barış güçleri UNPROFOR, IFOR ve SFOR'a da kara birlikleriyle katılmıştır (Ayata, Yücel, 2015: 82).

3.2.5.Turgut Özal Dönemi ABD İlişkiler

Özal, Türk milleti olarak hep zayıftan yana olduğumuzu ve bunun zararını gördüğümüzü, artık güçlünün yanında olup faydasını görmemiz gerektiğini, ABD ile yakın ilişkiler kurulması bağlamında önemle desteklemiştir. Özal ABD üzerinde etkili de olmuştur. Rusya'daki darbe girişimi karşısında, Bush'u arayıp ekonomik yardımların kesileceğine dair deklarasyon yayınlamasını telkin etmiş ve yayınlanmıştır, Irak'ın Kuveyt'i işgal edeceğini önceden Bush'a bildirmiş ancak dikkate alınmamıştır. İşgalden sonra Bush Özal'ın tavsiyelerini dikkate almış ve Özal bu hadisede bizzat etkili olmuştur. Özal, Türkiye'yi dışa açmak ve yıldızlaştırmak istemiştir (Güner, 2015: 69-70). Özal'ın ABD ile olan ilişkisinin analizi bağlamında büyükelçi Robert Strauz Hupe CIA'in özel biyografisinde Özal için "gelmiş geçmiş en Amerikan yanlısı Türk lideri" denildiğini ifade etmiştir (Demir, 2010:76).

Özal, ekonomi eğitimi almak için 1952 yılında Amerika'ya gitmiştir. Buradan çok etkilenmiştir. Dünya Bankası'nda çalıştığı dönemde de ABD'nin teknolojisi, gelişmişliği, özgürlüğü onu hep etkilemiştir. Hem başbakanlığı hem de cumhurbaşkanlığı döneminde ABD ile iyi ilişkilerin ulusal çıkarlarımız için fevkalade önem taşıdığını düşünmüştür. Ancak yaşanan dönem itibari ile Türkiye de ABD için önemli olmuştur. Zira Carter Doktrini gereği hem Ortadoğu'da hem de SSCB karşısında yakın bir NATO müttefikine ihtiyaç duyulmuştur.

Özal'ın Amerikan şirketleri ile bağları, düşündüğü reformlarda etkili olmuştur. Zira New York'lu bir işadamı Frank Zarb ile yediği akşam yemeğinde Barış Suyu Projesi ve Boğaziçi köprüsü gelirlerini satmak fikri gelişmiştir. ABD silah sanayisi önde gelen isimleri ile sivil sanayi konusunda yabancı yatırımlarını çekmiştir (Laçinok, 2007: 566).

ABD Başkanı Carter, 23 Ocak 1980'de Kongre'de Basra Körfezini ele geçirme amacı taşıyan dış güçlerin ABD'nin hayati çıkarlarına tehdit olarak düşünüleceğini ve buna müteakip askeri güç kullanımı dâhil olmak üzere mutlak biçimde karşılık verileceğini açıklayan Carter Doktrini Ortadoğu'da yaşanan çalkantıyı ve bölgede Türkiye'nin önemini ele alması bakımından önemlidir (Türkmen, 2012: 162). Zira İran'da rejim değişikliği ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgali ABD'nin işini iyice güçleştirmiştir. Regan da Regan Doktrini ile 1985'te komünizme savaş açmıştır (Keskin, 2005: 527).

SEİA, 29 Mart 1980 yılında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasıdır. Bu anlaşma tarihi itibariyle önemlidir. İran İslam Devrimi ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgali hasebiyle Türkiye'ye ve onun bölgeye olan yakınlığına duyulan ihtiyaçla imzalanmıştır. Ancak zamanla bu anlaşma bazı şartlara bağlanmıştır ve Türk-Yunan sorunu, Kıbrıs meselesi ve Ermeni Soykırımı iddiaları çerçevesinde şekillenmiştir (Laçinok, 2007: 566-567). Bu bağlamda Özal'ın meşhur sözü "yardım değil ticaret istiyoruz" şekillenmiştir. Zira 1985 yılında Ortadoğu ile 3.5 milyar dolar, Ortak Pazar ile 3.2 milyar dolar, ABD ile ise yalnızca 400 milyon dolar ihracat yapılmıştır. 1987 yılından sonra yardım miktarları ciddi şekilde düşmüştür (Laçinok, 2007: 568).

Nisan 1985 tarihinde Özal'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı ziyarette, Reagan'ın Özal ile yaptığı görüşmede, Reagan'nın Türkiye ile ilgili Türkiye'nin önceleri NATO müttefiki olarak görüldüğünü, fakat Özal ve liderliği ve izlediği politikalar neticesinde ticari bir partner olarak gördüklerini, finans alanı gelişmeleri ile daha iyi tanımaya başladıklarını, köprü vazifesi gören Türkiye'nin Asya ve Avrupa arasında ABD'ye özel bir bakış açısı getirdiğini, Osmanlı döneminde de Türkiye'nin köprü vazifesini iyi bir şekilde yürüttüğünü bugün de bu bağlantının diplomatik ve kültürel olarak sağlandığını vurgulamıştır (Neziroğlu,Yılmaz, 2014: 280).

ABD, Kıbrıs'ı tanımamıza sıcak bakmamış ve adadan askerlerin çekilmesi üzerinde durmuş, yardımları da bu konuya bağlamıştır. Ada, ABD için Sovyet deniz gücünü Doğu Akdeniz'den uzak tutmak için önemli bir konumda olmuştur.

Ermeni Sorunu'nda ise Özal, soykırım olmadığını genellikle Ermenilerin düşmanımız gibi davrandıklarını ve Suriye'ye göç ettirilirken bazılarının yolda öldüğünü vurgulamıştır. Ermeni Tasarısını 1987'de reddeden ABD, SEİA 'yı yine bu konuya bağlayıp Kıbrıs'ta asker indirimi istemiştir. George Bush döneminde 24 Nisan'ın Ermeni Soykırımını anma günü kabul edilmesi Özal tarafından tek atımlık barut ve devleti gereksiz yere meşgul eden olay olarak nitelendirilmiştir. Yine Bush tarafından 1 milyon Ermeni'nin korkunç soykırımlarla öldürüldüğünü açıklaması sonucu Özal, bunu esefle kınamış, bu meselenin politikacıları değil tarihçileri ilgilendirdiğini, iddiaların asılsız olduğunu, o dönemde bu sayıda Ermeni'nin Türkiye'de olmadığını belirtmiştir (Laçinok, 2007: 569-570).

Özal, NATO konusunda NATO olsa da olmasa da Türkiye'nin stratejik öneminin değişmeyeceğini, hatta daha da önemli olduğunu, ABD yardımlarının artması gerektiğini, zira Türkiye'nin NATO'nun uç bölgesi olduğunu ve tehlike altında bulunduğunu, yardımlar artmazsa NATO'ya katkının da azalacağını belirtmiştir. Ayrıca SSCB'nin tepkisini çekmemek için NATO içinde ek nükleer yükümlülüğü reddetmiştir. Böylece bir yandan da denge politikası izlenirken diğer yandan da Türkiye'nin değerli bir ülke olduğu vurgusu yapılmıştır.

ABD, Özal için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Eğitim için ilk kez gittiği ABD'den çok etkilenen Özal, Türkiye ile ABD arasında benzerlikler kurup ABD gibi bir ülke meydana getirmeye çalışmıştır. ABD'nin adem-i merkeziyetçi yapısı, erime potası olup birçok etnik kökenden insanı barındırması, toplumun pragmatist felsefesi örnek aldığı noktalar olmuştur. Bunun yanı sıra ABD yönetimi için de tanıdık bir isim olan Özal, Türkiye-ABD ilişkilerinin sürekliliğini sağlayıp sürdürmeye istekli tek isimdir. Özal'ın iki yıla yakın Dünya Bankası'nda çalışması, 24 Ocak Kararları mimarı oluşu da bunda etkili olmuştur.

ABD'nin gelişmiş ve güçlü yapısı, Ermeni ve Kıbrıs Sorunları hususunda her daim elinde bulunan kozları, Özal'ın ABD ile iyi geçinmek isteme nedenleri olmuştur. ABD ile ilişkiler konusunda Özal, yardım değil daha çok ticaret yapma mantığı gütmüştür.

Özal'ın seçimler sonucu iktidara gelmesi bir taraftan da ABD'nin işine gelmiştir. Zira Özal, zaten ABD'de eğitim almış, Dünya Bankası'nda çalışmış, 24 Ocak Kararlarının mimarı olarak IMF ile önlemler almış, 1982'de zayıflamak amacıyla ABD'de bulunmuş çeşitli yetkililerle görüşmüş, orada tanınmış, dönemin Yeşil Kuşak Doktrini'ne uyan muhafazakâr ve liberal bir kişi olması, ABD tarafından da iyi karşılanmasının sebepleri olmuştur. Özal liberal, serbest piyasa ekonomisine önem veren bir liderdi. Bu anlamda da ABD ile fikirsel bağlamda da uyuşmaktaydı. ABD ile iyi ilişkiler kurulması gerektiğine inanan Özal, bunun hem ulusal çıkarlar hem de Ermeni ve Kürt sorunları karşında ABD'yi yanımıza çekmek ve lobiler karşısında güçlü kalabilmek için gerekli görüyordu.

Bu dönem Türkiye Ortadoğu'da ABD desteği ile lider olma amacını gütmüştür. Bir yandan ticari ilişkiler yoluyla ihracat yapılırken diğer yandan da Türkiye'nin stratejik ve etkin konumdan dolayı ABD'den yardım alabilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda 26 Nisan 1985'te önceden imzalanan Mutabakat Muhtırası yenilenmiştir. ABD ise Türkiye'nin bölgede istikrarı sağlamasını ve İsrail ile Türkiye'yi yakınlaştırarak ve birbirine bağlayarak kendi konumunu pekiştirmeyi amaçlamıştır.

18 Aralık 1985'te SEİA Antlaşması 5 yıl uzatılmıştır. Ancak ABD'nin yaptığı yardımları yetersiz bulan Türkiye çeşitli taleplerde bulunmuştur. Öncelikle askeri modernizasyonun hızlandırılması, yapılan yardımlarda Kongrenin etkisiz kılınması, yardım ile ilgisiz konular arasında Kıbrıs vs. şart koşulmaması, lobicilik faaliyetlerinde yardımda bulunulması bunlardan bazılarıdır. Fakat ABD, Kongre için formül bulamadığını, lobicilik konusunu ise Türkiye'nin çözmesi gerektiğini belirtmiştir (Uzgel, 2002: 56).

Türkiye, ABD ile ilişkilerini Özal döneminde Yunanistan ve Kıbrıs yüklerinden kurtarmak istemiştir. Ancak bunun kolay olmadığı anlaşılmıştır. Zira

Yunanistan'da ABD için önem arz etmektedir. Tarihten gelen sempati ve Rum lobisinin etkisi yadsınamazdı. Yunanistan'da 1980'lerde ABD ile ilişkilerde tam bir şımarık çocuk baba ilişkisi gözlemlenmiştir. O dönem iktidarda olan Papandreu, ABD karşıtı olmasına rağmen ABD ile ilişkilerini normal seyirde sürdürmüş, ABD ise sorunlu tarafı memnun etme mantığı ile hareket edip tolerans göstermiştir. Rum lobisi ve AT üyesi olan Yunanistan bu konumunu iyi kullanmıştır. Özal ve Türkiye ise liberal, ABD yanlısı uzlaşmacı tavrına rağmen ABD'yi gerek demokrasi alanındaki sorunları gerek insan hakları sorunları nedeniyle yanına çekememiştir.

Özal, Avrupa ile kıyaslandığında esas olanın ABD olduğunu, ABD dış politikasının pragmatik ve çözüm odaklı olduğunu Avrupa'nın ise saplantılı ve dış politikada pasif olduğunu siyasi güç olmaktan çok ekonomik güç olduğunu dünya sorunlarına kayıtsız kaldıklarını vurgulamıştır (Duman, 2010: 340).

Bu dönemde Türkiye ve ABD arasında ekonomik ve askeri yardımlar yapılmıştır. NATO tesislerinin yeniden düzenlenmesi, Muş ve Batman'da hava alanı inşaları, askeri hava alanlarının düzenlenmesi yolu ile Ortadoğu'daki muhtemel çatışmalarda gerekli imkânların sağlanması, ortak F16 savaş uçağı üretim projesi, 29 Kasım 1982'de Türkiye'de on hava alanının modernize edilmesi ve iki hava alanının inşasını içeren Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 393-394).

3.2.6. Turgut Özal Dönemi Avrasya İle İlişkiler

Avrasya, dar anlamda Türk Dünyası'nı ifade ederken, geniş anlamda Soğuk Savaş sonrası kapitalist ekonomik sisteme eklemlenen coğrafyayı ifade etmektedir (Tellal, 2007: 19). Türk dış politikasında kavram daha çok dar anlamda ele alınmaktadır. Türkiye, bölgeye Cumhuriyetin ilk yıllarında, iki savaş arası dönemde yer vermiştir fakat Soğuk Savaş ve sonrasında ise hem Türkiye'nin öneminin azaldığı tartışmalarını sonlandırmak hem de bölgede kurulan bağımsız ülkelerle tarihi, kültürel bağlarında etkisi ile daha yakın ilişkiler kurmak adına konu daha çok gündem de yer almıştır.

Türkiye, SSCB dağıldıktan sonra stratejik olarak dünyada barışı sağlamak, bölgede ekonomik işbirliği fırsatlarını değerlendirmek, jeopolitik çoğulculuğu koruyarak Avrasya'nın hegomonik bir etki alanı olmasını sağlamak ve bölgede uluslararası meşruiyet zemininde yeni işbirliği mekanizmalarının oluşumuna katkıda bulunmayı amaçlamıştır (Sanberk, 2015: 217). Bu bağlamda bölgede eğitim kurumları açılmış, ulaşım ve iletişim kanalları geliştirilmeye çalışılmış, gaz rezervleri konusunda ilerleme kaydetmek istenmiştir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz KEİB, Bakü Tiflis Ceyhan boru hattının temeli, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve özel teşebbüs temelli okulların açılması, uçak seferlerinin başlatılması gibi gelişmeler sağlanmıştır. KEİB'in istenen başarıya ulaşmama sebepleri, projenin önemli şahsiyetlerle ilerleyebileceği gerçeğidir. Bir yanda Özal gibi önemli bir devlet adamı varken diğer yanda Yeltsin gibi zayıf ve ileriyi göremeyen birinin olması etkili olmuştur. Bunun yanında birçok devletin davet edilmesi ve amaç yelpazesinin çok geniş tutulup her işi yaparız mantığı ile hareket edilmesi başarısızlığın diğer nedenleri olmuştur (İmer, 2015:228-229).

Turgut Özal bölgede lider olma fırsatını yakaladıklarını düşünmüş ve bunun iyi değerlendirilmesi gerektiğini politikalarına da yansıtmıştır. Türkiye bir model ve ağabey rolünü üstlenmiştir. Öncelikle 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetleri ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Ardından TİKA kurulmuş, işbirliği amaçlanmıştır. Yine üyeleri Türkiye, İran, Pakistan olan Ekonomik İşbirliği Örgütüne işbirliği amacıyla 1992 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan katılmıştır. Bu girişimler istenen düzeyde ekonomik gelişim sağlamamıştır.

Bağımsızlığını kazanan ülkeler Türkiye'yi model almışlardır. ABD ve Batı İran'ın model alınması ve radikal yönetimlerin ortaya çıkmasındansa Türkiye'nin model alınmasını tercih etmiştir.

Türkiye'nin model oluşturma nedenleri şunlar olmuştur: Çoğulcu demokratik sistem, serbest piyasa ekonomisi ve modern anayasal düzene sahip olunmasıdır. Rusya dâhil dünya basını bu modeli önermiştir (Kara, 2012:175).

Türkiye'nin yakın ilişkileri Pan-Türkizm yayılmacılık olarak görülse de Özal bunun doğru olmadığını ne kadar toprak olursa o kadar sorun olacağını vurgulamıştır (Kara, 2012: 165). Ayrıca İran ile de ilişkilerin canlı tutulması gerektiğini öne sürmüştür. Türkiye'nin model olma bağlamında bu görevi kendi isteği ile üstlendiğini ABD tarafından bu görevin verilmediği, ANAP sözcüsü Vehbi Dinçerler'in 19 Şubat 1992 yılındaki meclis oturumundaki konuşmasında belirtilmiştir. Ayrıca bu zorlu yükün altından tek başına kalkmanın mümkün olmadığını bilen Türkiye, Batı'nın da yardımına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği başkanlığı kurularak Türki Cumhuriyetlere uzmanlar göndererek, serbest piyasa ekonomisine geçiş, mevzuatların hazırlanışı, bütçe vs. konularında gelişim göstermeleri amaçlanmıştır (Kara, 2012: 176-180). Bir yandan verilen eğitimler yolu ile de gelişime destek sağlayan Türkiye, diğer yandan da uluslararası toplumun desteğini sağlamıştır. ABD yardımlar göndereceğini belirtmiş, Bush Azerbaycan'ı tanımıştır. Ayrıca Türkiye bu cumhuriyetlerin AGİK ve AB ile ilişki kurmasına da aracı olmuştur.

Tüm bu gelişmelere rağmen yatırım ve ticaret alanlarında yardım hususunda Türkiye yetersiz kalmıştır. Türkiye'deki teknolojik ve sermaye yetersizliği ve bölge üzerine yapılmış akademik çalışmaların olmaması, bölgenin tanınmaması yapılanları havada bırakmıştır. Somut adımlar ise yatırım ve proje üreten ülkelerce atılmıştır. Türkiye istediği ağabeylik rolünü yürütememiştir. Demirel-Özal gerginliği, Türkiye'nin başarısız olması sonucu Batı'nın Türk Modelini desteklemekten vazgeçmesi, Özal'ın vefatından sonra yönetimin değişmesi ve Rusya'nın bölgede etkili olması fırsatların kaçırılmasına sebep olmuştur.

Türk Dünyasına yönelik işbirliği hususunda Türk dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türkçe Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TürkPA), Türk Akademisi, Aksakallar Konseyi, Türk Dünyası Belediyeler Birliği vb. birçok teşkilat kurulmuştur.

30-31 Ekim 1992 yılında Ankara Bildirisi imzalanmıştır. Bildiri, Türkiye Cumhurbaşkanı başkanlığında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan,

Türkmenistan cumhurbaşkanları katılımı ile ortak kültüre ve işbirliğine vurgu yaparak ele alınmıştır (Bodur, 2013: 909-910).

Özal dönemi Orta Asya ülkeleri bağlamında şu gelişmeler yaşanmıştır: Türkiye'de Orta Asya politikalarına yönelik kurumlar kurulmuş, var olanlar geliştirilmiştir. TİKA'nın sayesinde bölgeye ayni ve nakdi yardımlar artmış, Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) ile kültürel birliktelik için zemin arayışları sağlanmış, MEB'e bağlı "Büyük Öğrenci Projesi" ile Orta Asya devletlerinden öğrenciler Türkiye'ye getirilmiş, TRT Avaz'ın kurulmasıyla bölgeye medya kanalıyla etki edilmek istenmiştir. Türk Eximbank bölge ülkelerine krediler sağlayarak ekonomik temelli politika geliştirmek istemiştir (Arslan, 2016: 144).

TRT Avrasya daha sonra TRT Türk adıyla bölge ülkelerinde yayına başlamıştır. Ancak Azerbaycan dışında Türkçe'nin akıcı olarak anlaşılmaması sıkıntı olmuştur. Yine 1992 yılında düzenlenen Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirve Toplantısında da aynı sıkıntı yaşanmıştır. 1993 yılında kurulan TÜRKSOY milliyetçi grupların etkisi altında kalmıştır. Türk okulları açılmış, camiiler yaptırılmıştır. Türkiye bazen maddi yetersizlik bazen de dil sorunları nedeniyle istediği gibi etkili olamamıştır. Ayrıca bu ülkeler Kıbrıs'ın tanınması ya da Ermeni soykırımı iddiaları hususunda Türkiye'ye destek olmamışlardır (Tellal, 2007: 23-25). 1992 yılından sonra üniversitelerde Fen Edebiyat Fakültelerinde, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin dışında Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri açılmaya başlamıştır. 24 Ocak 1991 yılında, 3699 no'lu kanunla Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü dönüştürülmüştür (Devlet, 2007: 197-198).

Avrasya'nın Türkiye için diğer bir önemli yönü de enerji tedarikçisi ve gelişen bir pazar olması nedeniyle ihracattaki yerinin büyük olmasıdır (M. Bilgin, 2007: 75). Türkiye Avrasya'da TİKA, KEİ, ECO örgütleri ile etkili olmak isterken, AB'ye girmek için Avrupa ile daha çok ihracat yapması bu ilişkileri güçsüz kılmıştır.

Avrasya politikasının başarısızlık nedenlerini genel olarak şöyle sıralayabiliriz: İlk olarak, Osmanlı'nın reddi kapsamında eski Osmanlı tebaasına sırt dönülüp daha

sonra yeni politikalar saptanılması Pan-Türkizm tehlikesi gibi görülmüştür. Ayrıca eğitim, din, sağlık vb. alanlarda yeterli çalışma yapılmamıştır. İkinci olarak, ABD eksenli ilk on yıl yapılan yürütülen politika Rusya'nın göz ardı edilmesine neden olmuştur. Üçüncü olarak, model ve ağabey olma isteği bölge ülkelerince olumlu karşılanmamıştır. Zira yeni bir ağabey istememektedirler. Türkiye ayrıca ekonomik anlamda bunu sağlamada yetersiz kalmıştır. Dördüncü olarak ise, bölgede Rusya Federasyonu'nun etkisinin önemli yer tutmasıdır (Tellal, 2007: 27-32). Diğer yandan Türkiye tüm zamanını, gücünü ve kaynağını AB ve Batı için harcadığından Türk Dünyası ile yeterince ilgilenememiştir. Ayrıca ilgilenmeye başladıktan sonra da ortak tarih yazmak, ortak dil oluşturmak gibi gerçekçi olmayan projelere başvurup zaman kaybetmesi de önem arz etmektedir. Önyargı ve dayatmalar, uluslaşma süreçlerini görmezden gelmek de olumsuzluk yaratan diğer bir noktadır (Devlet, 2007: 179-180).

Ayrıca, Türkiye bölgede politik ve ekonomik bir üstünlük sağlamak için finansal ve kaynak bağlamında eksiktir. Oysa bölge ülkeleri kendilerini destekleyecek bir ülkeye ihtiyaç duymaktadırlar. İkinci olarak, serbest ekonomi, demokrasi ve laik Türkiye modeli bölgede yeterli heyecanı sağlayamamıştır. Zira Sovyet dönemi otokrasileri demokrasinin genişlemesindense kendi güçlerini artırmayı yeğlemektedir. Üçüncü olarak, Türkiye'nin sahip olduğu yerel sıkıntılar; Kürt Sorunu, ekonomik problemler vs. bölge ile istediği şekilde ilgilenmesine engel olmuştur. Son olarak, bölgedeki Rus etkisi Türkiye'nin istediği etkiyi yaratmasını engellemiştir (Larrabee, Lesser:2003:100-102).

Özal, yeni uluslararası örgütler kurmuş, çeşitli uluslararası örgütlere üye olmuş ve barış dilini kullanarak aktif bir siyaset izlemek istemiştir. Bu bağlamda yumuşak gücü ve lider kimliği ile de ön plana çıkan Özal, kamu diplomasisi oluşturarak basın, radyo, televizyon programları, eğitim vb. yollarla dış politikayı yönlendirmiştir. Eximbank, TİKA yeni kurulan kurumlara örnektir. 1990 yılında yurt dışındaki Türklerle iletişimi sağlamak adına TRT Int kurulmuş ve daha sonra TRT Avrasya adını almıştır. Özal döneminde yeni kurumlara büyük önem verilmiştir.

1984 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Daha sonra Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan da içine dâhil edilmiştir. Örgütün Türkiye açısından önemi, Orta Asya ve Kafkasya'ya açılımın öncüsü olmasıdır. KEİB ise, Türkiye'nin öncülüğünde, Rusya, Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Ukrayna, Yunanistan ile kurulmuştur. Bildirisi 25 Haziran 1992 yılında imzalanmıştır. Amacı üyelerin siyasi, ekonomik, sosyal ve ticari ilişkilerini geliştirip derinleştirmek olmuştur. Örgüt Türkiye'nin konumunun önemini vurgulaması bakımından da önemlidir.

1992 yılında TÜRKSOY adında kültürel işbirliğini öngören uluslararası bir kuruluş oluşturulmuştur. Üye ülkeler; Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yanı sıra Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Başkortostan, Hakasya, Tıva Özerk Cumhuriyetleri ile Moldova'ya bağlı Gagauz Yeri üye olmuş, Rusya Federasyonu'na bağlı Yakut Saha ve Altay Cumhuriyeti olmak üzere üye sayısı toplam 14'e ulaşmıştır.[4]

Özal Karabağ meselesini, Sovyet döneminde Sovyetlerin iç işleri olarak görmüş ve karışmama politikası uygulamışken, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile aktif destek sağlamıştır. Ermeni-Azeri çatışmasını Azerbaycan'ın Sovyet Cumhuriyeti olduğunu, sınırımızın onunla değil Ermenistan ile daha uzun olduğunu, sınırın doğrudan Azerbaycan'a değil Nahçivan ile olduğunu bu sınırın ise sadece 6-7 km olduğunu, aslında Azerbaycanlıların Anadolu'daki Türk halkından çok, İran Azerilerine yakın olduğunu, lehçelerimizin ve mezheplerimizin farklı olduğunu Sovyetlere müdahale edemeyeceklerini vurgulamıştır (Kara, 2012: 67). Bu durum büyük bir gaf olarak değerlendirilmiştir. Özal, Azeriler ile ilgili yaptığı gaftan sonra 20 Ocak 1990 yılında "hata yaptım, Azeriler bizim öz ve öz kardeşlerimizdir" diyerek bunu telafi etmeye çalışmıştır (Akyol, 2009: 285).

[4] http://disiliskiler.kulturturizm.gov.tr/TR,22131/turk-kultur-ve-sanatlari-ortak-yonetimi-genel-mudurlugu-.html (26.10.2016).

3.2.7. Turgut Özal Dönemi SSCB İle İlişkiler

1980'li yıllarda SSCB'de reformların yaşandığı bir dönem başlamıştır. Gorbaçov öncelikle ekonomik yeniden yapılanmayı (perestroyka) ve siyasal dönüşüm, demokratikleşme, açılım (glastnost) denilen programları 1986'da SBKP'nin 27. Kongresinde dile getirmiştir. Zira artık amaç, sadece barış içerisinde bir arada yaşamak değil bunun yanı sıra karşılıklı bağımlılık kurmak ve uluslararası işbirliğiydi.

Türkiye Atatürk dönemi ve Özal dönemi iktidarlarında Sovyetler ile ilişkilerin en yoğun dönemini yaşamıştır. Türkiye'nin kurtuluş mücadelesi süresince Sovyetler Türkiye'ye büyük destek vermişlerdir. Bunu hem İtilaf devletlerinden Türkiye'yi korumak hem de sosyalist rejimi ihraç ederek Türkiye'yi kendilerine yaklaştırmak için yapmışlardır. 16 Mart 1921 yılında Moskova ile Dostluk Anlaşması imzalanmış, sosyalist rejim ise kabul edilmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar iyi giden ilişkiler, Stalin'in toprak talebi ve boğazlarda üs istemesi ile bozulmuştur. Özal iktidarı ilişkileri düzeltmiş, doğal gaz alıp KEİB Projesi'ni hayata geçirmek istemiştir.

18 Eylül 1984 yılında Türk Sovyet Ticaret Protokolü imzalanmıştır. 3 Ekim 1984 yılında da Türk İhraç Malları Sergisi Moskova'da açılmıştır (Kara, 2012: 200-21).

Türkiye, 80 darbesi sonrası SSCB ile ilişkilerine özel önem vereceğini açıklamıştır. Hatta bu dönemde ekonomik ilişkilerde yaşanan sıçrama siyasal alanlara da sıçramıştır. Özellikle ihracat ve ithalat 1924 yılından sonraki en üst seviyeye çıkmıştır. Yaygın kanı olan SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve Türkiye'de yaşanan darbe sonrası ilişkilerin durgunluk yaşaması hususu ikili ilişkilere çok fazla yansımamıştır. 10 Mart 1981'de Seydişehir Alüminyum Fabrikasının geliştirilmesine İlişkin Sözleşme imzalanmıştır. 20 Mayıs 1982'de Ödemelerde Serbest Dövize Geçilmesine İlişkin Protokol ile 1977 tarihli Türkiye-SSCB Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması'nın Yürürlüğe girmesine İlişkin Program imzalanmıştır. 18 Eylül 1984'te imzalanan Doğal Gaz Anlaşması ilişkilerde çok önemli bir noktayı teşkil

etmiştir. Zira Türkiye'nin taahhütlük işlerinin önünü açmıştır. Türkiye'nin ihracat çeşitlenmesi sağlanmıştır. SSCB'nin Türkiye'den alacağı malların ortak yatırımlardan olması üçüncü ülkelerin Türkiye'de yatırım yapmasına sebep olmuştur. Türk-Sovyet kuruluşları ortaklıklar kurmuştur. Türkiye'nin enerji politikası çeşitlik yaşamıştır. Doğalgaz ikili ticarette ilk kez devamlılığı olan bir mal olmuştur. BOTAŞ'ın kurulması bu anlaşma sonrası gerçekleşmiştir. 6 Temmuz 1989'da imzalanan Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması sınır bölgelerindeki ticari potansiyelin kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'den SSCB'ye açılan Eximbank kredileri ekonomik ilişkileri artıran diğer faktördür. Siyasal anlamda ise, 1981'de BM Genel Kurul toplantısı sırasında dışişleri düzeyinde ilk görüşme sağlanmıştır. Bunu karşılıklı ziyaretler takip etmiştir. Özal hükümet programlarında ilişkilerin özellikle ekonomik boyutta geliştirileceğinin altı çizilmiştir. 25-27 Aralık 1984'te Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Uzun Vadeli Program ve 1986-1990 dönemini içine alan Mal Değişimine İlişkin Anlaşma ve Kültürel ve Bilimsel Değilim Programı imzalanmıştır. 24 Mart 1988'de ise Karadeniz FIR Hattı imzalanan protokolle belirlenmiştir. Bunlara rağmen ilişkilerin pürüzsüz gittiğini söylenemez. Bulgaristan'da yaşanan azınlık sorununda Türkiye'nin tepkisine kayıtsız kalamayan SSCB, Temmuz 1986'da Özal'ın Moskova ziyareti sırasında Gorbaçov tarafından kabul edilmemesine yol açmıştır. Kızıl Ordunun Azerbaycan müdahalesi kamuoyunda tepkiyle karşılansa da Özal bu sorunun SSCB'nin iç sorunu olarak algılamıştır. Bu durumun oluşmasında ilişkilerin ticaret boyutundaki büyüme de etkili olmuştur (Tellal, 2002: 166).

I.Özal Hükümet Programında *"... kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile karşılıklı haklara saygı, yapıcı bir işbirliği anlayışı içinde istikrarlı ilişkiler sürdürmek arzusundayız*" şeklinde konuya yer verilmiştir (I. Özal Hükümet Programı, 66). Burada önemli olan Özal'ın Soğuk Savaş dönemi Batı bloğunda yer alırken, ekonomi merkezli bakış açısı ile Doğu bloğu ile de ilişki içinde olmasıdır. 18 Eylül 1984 yılında Doğal Gaz Anlaşması, müteahhitlik ve ticaret anlaşmaları imzalanarak SSCB ile ilişki kurulmuştur. Gorbaçov dönemi ile Batı'ya yakınlaşan SSCB ile Özal irtibat kurup 28 Temmuz 1986 yılında turizm alanında çerçeve anlaşmaları imzalanmıştır. II. Özal Hükümet Programında yine karşılıklı işbirliği ve ekonomik ve ticari ortaklıklara vurgu yapılmıştır. 1980-1991 arası ilk defa Türkiye

SSCB arası uzun vadeli ekonomik işbirliği mekanizmaları oluşturulmuştur. Özal 25 Aralık 1987' de 46. Cumhuriyet Hükümetinin II. Özal Hükümeti Programı'nı sunuş konuşmasında Sovyetler Birliği ve diğer Sosyalist devletlerle, ticari ilişkiler geliştirmeyi, her zaman egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama prensiplerine uyacaklarını ve dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi hedeflediklerini açıklamıştır (II. Özal Hükümet Programı).

Batı'nın Soğuk Savaş sonrası SSCB'ye karşı kale olarak gördüğü Türkiye'ye ihtiyacı kalmasa da Balkanlar'daki etnik çatışmalar, SSCB'nin dağılması ile Türki Cumhuriyetlerin bağımsız olması, II. Körfez Savaşı gibi gelişmeler halen ortak olarak görülebileceğinin göstergeleri olmuştur. Zira Müslüman nüfuslu Cumhuriyetlerin İran modelini örnek alması korkusu yeni bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye model olarak gösterilmiştir (Bal, 2006: 397-400). Fakat bu Türkiye modelini zayıflatan hususlar gerçekleşmiştir: İran'ın Şii oluşu ve bu cumhuriyetlerin Azerbaycan dışında Sünni oluşu nedeniyle çok da mezhepsel farklılık nedeniyle Türkiye modelinin etkili olamayacağı görülmüştür. Rusya'nın yakın çevre politikası ve bölge üstünde hâkimiyet kurma isteği, Batı tarafından ters karşılanmayıp istikrarı sağlayacağı için meşru görülüp yine Türkiye modelini zayıflatan bir husus olmuştur. Buradaki Rusların haklarının da korunması gerektiği, birden çok güçle uğraşmaktansa tek güçle uğraşma mantığı da etkili olmuştur. Diğer yandan Türk politikacıların demeçleri Batı'yı Pan-Türkizm konusunda tedirgin etmiş ve Türk modeli bir zarar daha görmüştür. Son olarak, Türkiye'nin iç istikrarsızlıkları ekonomik ve askeri yıpranışı da modele zarar vermiştir. Ancak aslolan Batı'nın ihtiyacı kalmayınca modelden vazgeçmesidir (Bal, 2006: 400-401).

SONUÇ

Turgut Özal dönemi Türk dış politikası birçok açıdan önceki dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Zira Özal kişiliği, vizyonu ve fikirleri ile Türk dış politikasına önemli dönüşümler sağlarken, Türkiye'nin geçirmiş olduğu ekonomik, sosyal ve siyasi dönüşüm, uluslararası konjonktürdeki değişim de bu dönemdeki gelişmelere zemin teşkil etmiştir. Soğuk Savaş'ın son dönemi, dünyadaki Yeni Sağ akımın, neo-liberalizmin etkileri ve Soğuk Savaş sonrası tek hegemon güç olarak kalan Amerika'nın izlediği politikalar doğal olarak Türk dış politikasını da etkilemiştir.

Turgut Özal döneminde Türkiye'nin bağımlılık esasına dayanan ittifak anlayış bir tarafa bırakılarak, karşılıklı bağımlılık mantığına dayalı, bölgesel ağlar geliştirmenin neticesi olarak çok boyutlu yeni bir ittifaklar ağı anlayışını geliştirmeye yönelik bir sürecin başlaması, Türk dış politikasında yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Türkiye'nin Avrupa'ya olan bağımlılığını azaltmak maksadıyla Amerika Birleşik Devletleri ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini derinleştirmesi ve Batı bağımlılığını kırmak amacıyla da İslam dünyası ile yakın ilişkilere girmesi, çok boyutlu dış politika yaklaşımına verilen değeri göstermektedir. Türkiye'de yaşanan kimlik değişimi de dikkat çekici bir diğer unsurdur. Değişen etnik politika ile Kürt sorunu, Türkiye'nin komşu ülkeler, Avrupa ülkeleri ve Avrupa Birliği gibi bölgesel kuruluşlarla ilişkilerinde önemli rollerden birini oynamıştır.

Sosyal konstrüktivizm bağlamında ön plana çıkan maddi yapının yanı sıra büyük önem arz eden ve sosyal etkileşim süreci sonunda inşa edilmiş sosyal unsurlar, etkilerini liderlerin söylemlerinde, belgelerde, parti programlarında göstermektedirler. Bu bağlamda ANAP Parti programları ve seçim beyannamesi, konuşma metinleri vs. bu dönemi analiz edebilmek adına önemlidir.

1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başında uluslararası ilişkiler alanında bir dizi yeni sorun meydana gelirken, Soğuk Savaş'ın da bittiği bu yıllarda disiplinin en karmaşık sorunu; kolektif kimliklerin etnik kökenler, ulus devlet, federasyon, cinsiyet, sınıf, medeniyet gibi başlıca konulardan oluşmuştur. Soğuk Savaş ardından

iletişim, etkileşim uluslararası ilişkilerin yapılandıran önemli bir araç haline gelmiştir. Bu nedenle artık devletlerin etkileşiminden çok devletlerin anlamları, devletlerin kimliği, değerleri, içinde bulundukları sistemin yapısı, çıkarlar, normlar ön plana çıkan hususlar haline gelmiştir.

Çalışmanın genel bulguları sorulan sorular ışığında aşağıda özetlenmiştir:

1-Türk dış politikasında Özal döneminin diğer dönemlerden farkı nelerdir?

Özal dönemi Türk dış politikası 1983-1993 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Soğuk Savaş sona yaklaşmaya başlamıştır. Türkiye, 12 Eylül darbesi ardından sivilleşme yoluna girmiş, seçimler yapılmış, Turgut Özal iktidara gelmiştir. Turgut Özal'ın iktidara gelmesinde en büyük etken 24 Ocak Kararları mimarlarından biri ve iyi bir ekonomist olmasıdır. Ekonomi önceliği hususu Özal dönemi dış politikasına da yansımış ve Başbakan Özal, dış politikasını ekonomik temellerden hareket ederek belirlemiştir. Özal'a göre ekonomik ve ticari anlamda kurulan ilişkiler, zamanla karşılıklı bağımlılığı sağlayacak ve bu husus da zamanla siyasi ilişkileri geliştirme yoluna gidecektir. Liberalizme, serbest piyasa ekonomisine ve demokrasiye büyük önem veren Özal, köklü bir ekonomik değişimin sosyal, siyasal ve kültürel bir dönüşüme kapı aralayacağına inanmıştır. Bu nedenle Özal dönemi dış politikasının öncekilerden farkı, Türkiye'nin ekonomisini güçlendirecek atılımlar gerçekleştirip dış politikada sıkışan hareket alanını genişletme anlayışı olmuştur. Liberalleşme ve ekonomi ağırlıklı dış politika başlığında da ele alındığı gibi serbest piyasa ekonomisi, ihracata dayalı ekonomi politika, minimal devlet anlayışı, ihracat sübvansiyonu, fiyat istikrar fonu, vergi iadesi, belli vergi, fon ve ödemelerden muafiyet, katma değer vergisi ve gelir vergilerinden muafiyet, gümrük vergisinden muafiyet, ihracattan elde edilen dövizin serbest kullanımı ve Eximbank kredilerinden yararlandırılma gibi teşvikler, özelleştirme, bölgesel ekonomik işbirliği küresel ekonomi ile bütünleşme yolunda atılan adımları teşkil etmiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere Türkiye ticaret etkinliğini geniş alanlara taşımıştır.

Özal dönemi Türk dış politikası pragmatisttir. Özal içinde bulunulan geçiş dönemi şartlarını iyi okumuş ve buna uygun bir dış politika izlemiştir. Batı ile Doğu

arasında köprü olarak kabul edilen Türkiye'de pragmatik bir dış politikanın kazançlı çıkaracağı düşüncesinden hareketle Barış Suyu Projesi vb. çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Özal döneminde Türk dış politikası tek bir ülkeye ya da tek bir ittifaka/bölgeye bağlı kalmamış, ulusal çıkarlar doğrultusunda yelpaze geniş tutulmuştur.

Özal dönemi Türk dış politikasının aktif ve çok boyutlu olması önceki dönemlerden diğer bir farkıdır. Gerektiğinde riskler alabilen, koşulların getirdiği fırsatları değerlendirmesini bilen "aktif" dış politika, Özal dönemi Türk dış politikasının belirgin bir özelliğidir. Tek yönlü yani Batıya bağımlı bir ilişki ağından, karşılıklı bağımlı ve karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan; Batı ile bağları koparmadan Orta Asya Türk cumhuriyetleri, Doğu Avrupa ve İslam ülkeleri ile sıkı ilişkiler başlatan bir politik anlayış sergilenmiştir. Özal döneminde bütün hükümetlerden daha fazla uluslararası antlaşma imzalanması, Orta Asya ve Kafkasya'daki gelişmelere müdahil olma isteği, Balkanlarla ilişkiler, Avrupa ile ilgili gelişmeler de bunun göstergelerindendir. Bu dönem etnik unsurlara yeni yaklaşımlar da önem arz etmektedir. Türkiye dışında yaşayan Türklere, Türkiye'deki etnik unsurlara da yer verilmektedir. Bu dönem bir yandan bölgesel aktif politikalar KEİB, İKÖ gibi uluslararası kuruluşlarla yürütülürken diğer taraftan da AB, NATO ve ABD ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Aktif ve çok boyutlu dış politika başlığı altında da belirtildiği gibi bu dönem dış politikanın "beyni Batı'da gönlü Doğu'da" anlayışı ile dinamik bir seyir izlediği analiz edilmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Batı nezdinde önemini kaybedeceği kaygısı da bu anlayışı pekiştirmiştir. Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki tutumu bu duruma örnek gösterilebilir. Özal dönemi Türk dış politikasının aktif olmasında; iki kutuplu sistemin son bulması ile yeni düzenin getireceği fırsat ve tehditlere karşı Türkiye'nin cevap üretme isteği, yapısal değişim ve dönüşümler sağlayarak Türkiye'nin dünya ile nitelikli ilişkiler kurma gerekliliğinin alt yapısını sağlama amacı ve dış politika üzerinde Özal'ın tek taraflı baskın oluşu yatmaktadır.

Özal dönemi Türk dış politikasında bürokrasiyi azaltmak amaçlanmıştır. Özal'ın ekip çalışmasına ve bürokrasinin işleri yavaşlattığına olan inancı bürokrasiden uzaklaşılmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı

bürokrasisi ile aktif bir dış politika yürütemeyeceğinin ortaya konması ile Dışişleri Bakanlığı'ndan bazı yetkiler alınarak devlet bakanlıklarına paylaştırılmıştır. 177 sayılı 13 Aralık 1983 ve 206 sayılı 8 Haziran 1984 tarihli kanun hükmünde kararnameler ile Dışişleri Bakanlığı'nın görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Bu durum zaman zaman sorunlar yaşanmasına, hatta Özal'ın dış politikayı tek elden yönettiği eleştirilerini ortaya atmıştır. Türkiye'de karar almayı etkileyen organlar hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Dışişleri Bakanlığı, bürokrasi ve medyadır. Bürokrasinin hantallığını aşma amacıyla bu dönem politik çalışmalar çoğu zaman Özal'ın konutunda ve çalışma saatleri olarak da oldukça esnek biçimde düzenlenmiştir. Özal'ın dış politika hususunda çoğu zaman tek başına kararlar alıp, tek adam olarak hareket etmesi eleştirildiği noktalardandır. Başbakanlığının ilk yıllarında Dışişleri Bakanlığı'nı atlayarak tek taraflı Yunan vatandaşlarına vizeleri kaldırdığını açıklaması, Bulgaristan'dan göç eden mülteciler konusunda yine Dışişleri Bakanlığı'na danışmadan karar alması ve dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın istifasına sebep olması, Körfez savaşında Kerkük-Yumurtalık petrol botu hattının kapatıldığını basına tek başına açıklaması gibi örnekler de tek başına hareket etmesi, Özal'ın ev kıyafeti ile başbakanlık konutunda çalışmalar yapması, askerleri spor kıyafetleri ile selamlaması, zaman zaman bürokrasiyi saf dışı bırakıp iş adamları ile kararlar alması, hükümet, meclis, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi, hatta silahlı kuvvetleri atlayarak karar verme mekanizmalarını tek başına yönetmek istemesi sonucunda Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Savunma Bakanı Safa Giray, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay istifa etmesi bürokrasiyi atlatmak istemesi bağlamındaki örneklerdir. Ancak bir paradoks teşkil eden nokta ise, Özal'ın bürokrasiyi azaltmak istemesine rağmen, başbakanlıkta 100'e yakın danışman ve 45'inci. hükümette 8 olan devlet bakanlığı sayısını 12'ye çıkarması ile daha da artmış olması ve hızlı karar alma ve sivil yönetime geçiş adına en fazla kanun hükmünde kararname çıkaran başbakanın da Özal olmasıdır.

Özal dönemi Türk dış politikası yeni bir kimlik kazanmıştır. Bu kimlik, Türk İslam Sentezi ve Osmanlı-İslami geçmişinin unutulmaması temelinde oluşan, Kemalist kimlik algısının karşısında güçlü bir alternatif olarak yeni Osmanlılık dış politik söylemi ile tarihsel miras bakış açısı, İslami kimlik ve Osmanlı geçmişi etrafında dönen bir dille inşa edilmiştir. Yeni Osmanlılık anlayışı ile güçlü bir etnik

Türklük vurgusu temelinde Türkiye, Müslüman dünyanın lideri rolüne soyunmuştur. Özal iktidarı yalnızca ekonomik nedenlerle İslami ve Osmanlı bakiyesi ülkelerle ilişki kurmak istememiştir, aynı zamanda kimlik temelinde de bu yakınlık meşru görülmüştür. İslamcı ve Batıcı kimliklerin melezi bir dış politika kimliği oluşturmak hedeflenmiştir.

Özal dönemi dış politikasını farklı kılan en önemli noktalardan biri de, mevcut ulusal kimlik tanımlamasının aidiyet sorunlarına sebep olduğunu düşünerek, halkın etnik ve dilsel kökenlerinin dikkate alınması gerektiği konusunda atılan adımlardır. Bu bağlamda ortaya konulan ulus aşırı ve bölgesel çalışmalar etnik politika söylemini destekler nitelikte olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı bakiyesi alanlar ve kültürel, tarihi, dini bağlar yolu ile meydana getirilen "biz" bilinci önem kazanmıştır. Osmanlı mirasçılığı algısı ve hoşgörü politikası üzerinden yıllarca hor görüldüklerine inandıkları Kürtler, sosyalistler ve İslamcıların düşünce ve ifade özgürlükleri teminat altına alınması öngörülmüştür. Özal dönemi dış politikasının Osmanlı'ya duyduğu ihtiyacın en önemli sebeplerinden biri de Türkiye'de yaşanan ulusal kimlik bunalımının PKK terörü ile şiddet içeren bir hal alarak toplumsal uzlaşının azalmasına sebebiyet vermesidir. Özal, Osmanlıyı tarihi referans noktası edinerek toplumsal ve kültürel problemleri, kimlik sorununu çözmek istemiştir.

Özal dönemi Türk dış politikası statükoculuğa karşı, gerektiğinde risk alabilen aktif bir dış politikayı öngörmesi bakımından da dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Özal bu bağlamda Atatürk ve İnönü'yü kıyaslayıp Atatürk'ün değişime açık, reformcu bir lider olduğunu ifade etmiş, İnönü'nün ise statükocu yapısını eleştirmiştir. Özgüveni yüksek ve cesur bir lider olan Özal, Türkiye'nin aktif ve çok boyutlu bir dış politika izlenmesini uygun bulmuş, Türk dış politikasında çok şeylerin değiştiğini belirtip pasif ve çekingen dış politikanın son bulduğunu açıklamıştır. İfade edilmesi gereken önemli bir husus da Özal'ın iktidara gelir gelmez aktif bir dış politika sergilemediğidir. Zira öncelikle Türkiye'nin ekonomik sorunlarını çözüp elinin güçlenmesini sağladıktan sonra dinamik bir politika izlemiştir. Türk-İslam Sentezi bağlamında İslam ağırlıklı milliyetçilik vurgusu, yeni Osmanlılık bağlamında "eritme potası" vurgusu ile Balkan, Kafkas ve Ortadoğu

ülkeleriyle ekonomik sınırların kaldırılması ve Türkiye'nin merkez ülke konumu kazanması hedeflenmiştir.

Özal dönemi Türk dış politikası başkanlık sisteminin tartışmaya açıldığı bir dönem olması nedeniyle de farklı bir dönemi teşkil etmektedir. 2 Ekim 1992'de Özal, İstanbul Conrad Hilton oteldeki İş Dünyası Vakfı'nın toplantısındaki konuşmasında, ABD'deki başkanlık sistemini örnek aldığını söyleyerek etnik ve mezhepsel farklılıkların ayrıştırıcı unsur olmaktan çıkarılacağını, kararların daha çabuk alınıp istikrarın sağlanacağını belirtmiştir.

Özal dönemi Türk dış politikası muhafazakâr, liberal, sosyal demokrat ve milliyetçi unsurları ANAP'ın kapsayıcı ideolojisi altında birleştirmiştir. Farklı siyasi gruplar Özal iktidarı döneminde bir arada çalışmış ve birleştirici olma mesajı verilmiştir. ANAP selamı da bu mesajın sembolü haline gelmiştir.

Özal dönemi Türk dış politikasında liderin etkisinin diğer karar alma odaklarından daha fazla etkili olması da bu dönemi ayıran diğer bir noktayı oluşturmaktadır. Baskın liderlik de denilen lider tipi özellikle dış politika ve savunma gibi konulara aktif bir şekilde ilgi duymaktadır. Ayrıca karşılaşılan dış politika sorunu diplomasi ya da protokol gerektiriyorsa, baskın lider dış politika tutumunun belirlenmesinde tek belirleyici konumundadır. Özal siyasi engellere meydan okuyan bir liderken, karar alma sürecinde bilgiye kapalı yani kendi ülküsü etrafında hareket eden bir lider olmuştur. Özal ilişki odaklı bir lider olarak yeni ilişkiler kurmaya ve fırsatları değerlendirmeye yönelik bir tutum içinde olmuştur. Bu dönem Türk dış politikasında da Özal'ın kişisel özelliklerinin ve kimliğinin etkisi belirgin bir biçimde hissedilmiştir.

2-Turgut Özal'ın iktidarda olduğu dönemde Batıcılık ve Statükoculuk ilkelerinde değişim yaşanmış mıdır?

Özal dönemi dış politikası temelde Batıcı ama diğer yandan çok yönlü olarak inşa edilmiştir. Zira ABD her zaman Özal iktidarında önemli bir konumda bulunmuştur. Hatta Özal bu durumu, kazananın yanında olma mantığı ile

açıklamıştır. Yine AB ve Batıcılık politikası önemli bir yer tutarken Türkiye'nin kültürel, dini ve ekonomik bağlarının olduğu Ortadoğu, Türki Cumhuriyetler ve Balkanlar ile olan ilişkileri de göz önünde bulundurulmuştur. Özal dönemi Türk dış politikasının Batıcılık kimliği esneyip teknolojik olarak Batıcı, kültürel olarak Doğucu bir karaktere bürünmüştür. Bu durum bir tezat değil Özal'ın kapsayıcı, çok yönlü ve pragmatist ideolojisinin bir sonucudur. Özal ile Batıcı ve İslamcı melez bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Statükoculuğu eleştiren Özal, dış politikada aktif ve risklere açık bir duruş sergilenmesinden yana olmuştur.

3-Sosyal konstrüktivizm 1983-1993 dönemi Türk dış politikasını kapsamlı bir biçimde açıklamakta mıdır?

Sosyal konstrüktivizm uluslararası ilişkiler alanına ait bir yaklaşım değil bilim felsefesi ve bilgi sosyolojisine ait bir yaklaşımdır. Kendi içinde çeşitli düşüncelere ve farklı yaklaşımlara sahip olan sosyal konstrüktivizm genel olarak gerçekliğin ve bilginin sosyal olarak inşa edildiğini savunmaktadır. Sosyal gerçekliğin oluşmasında sosyal aktörlerin, yapıların ve bilginin önemini ortaya atan bir sosyal kuramdır. Konstrüktivist felsefe ve sosyal kuram uluslararası ilişkiler alanında meta kuramsal temel olan epistemolojik olarak bilginin sosyal inşası, ontolojik olarak ise sosyal gerçekliğin inşasını oluşturmuştur. Bu bağlamda sosyal konstrüktivizm bir uluslararası ilişkiler teorisi değil yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Rasyonalist teorilerin Soğuk Savaş'ın sonunu öngörememeleri, uluslararası alanın tarihsel ve sosyal boyutunu ihmal etmeleri, anarşinin sosyo-kültürel alt yapısını ve aktörlerin kimlik ve çıkarlarını sorgulamamaları neticesinde sosyal konstrüktivizm disiplinde yer edinmiştir. Sosyal konstrüktivizm üçüncü bir yol olarak pozitivizm ve post pozitivizm arasında yer edinen bir yaklaşımdır. Soğuk Savaş'ın ardından terörizm, etnik çatışmalar, kimlik sorunları, değerler, kültür vb. kavramların önem kazanmasıyla yaklaşım, olay ve olguları değerlendirmek, yapılan analizlerin değişmezliğini, tabulaşmasını önlemek ve alanın insani eylemlerce gerçekleştirilen kararlardan oluştuğu vurgulamak bakımından diğer teorilere göre fark yaratmıştır. Zira her insan içinde bulunduğu toplumdan, aileden, inancından, günlük yaşadığı olaylardan etkilenmektedir. Bu etkiyi içinde bulunduğu konuma, unvana objektif kalma kaygısı içinde olsa dahi yansıtmaması mümkün değildir. Uluslararası ilişkiler

de toplumsal, sosyal ilişkiler gibi sosyal bir süreçtir, kurallar, kurumlar ve bireyler tarafından etkilenerek inşa edilmektedir. Sosyal konstrüktivist dış politika analizi devletlerin dış politika tercihlerinde ulusal ve uluslararası düzeydeki sosyo-kültürel yapılarla etkileşimi ile ortaya çıkmaktadır. Yani karar alıcıların algı dünyasını şekillendiren sosyo-kültürel yapılar önem arz etmektedir. Sosyal konstrüktivizmin kimlik, değer, fikir, kültür vb. sosyal olgular üzerinden yaptığı değerlendirmeler ile geçmişte dikkate değer görülmeyen hususların önemini ortaya çıkarmıştır. Ancak sosyal konstrüktivizm üzerinde herkesin anlaştığı tek bir yaklaşım olmadığından dağınık bir alan olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü tartışmanın içindeki üçüncü yol olarak görülen sosyal konstrüktivizm, farklı bakış açılarını benimsemesine rağmen, pozitivist epistemoloji ve post pozitivist ontolojiye sahip olan bir yaklaşımdır.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının yönelimini belirleyen ana unsurun kimlik olması sosyal konstrüktivist anlayışa dayalı analizi önemli kılmaktadır. Sosyal konstrüktivizme göre, devletlerin kimliği çıkarlarının şekillenmesinde rol oynayan büyük bir faktördür. Zira her devletin öncelikle kim olduğu daha sonra ne yapmak istediğini belirleyecektir. 1983-1993 dönemi Türk dış politikasının kimliği Batı ve Doğuyu birlikte değerlendiren melez bir yapıdadır. Zira Özal iktidarı Türkiye'yi Doğu ve Batı arasında bir köprü, bölgesel güç olarak görmek istemiştir. Sosyal konstrüktivizme göre kültürel yapıların maddi yapılara nazaran önceliğe vardır. Zira yaklaşım aktörlerin nesnelerin onlara atfedilen anlama göre bir değer taşıdığını savunmakta ve bunun üzerine sosyal olarak inşa edildiklerini vurgulamaktadır. Bu nedenle kimlik tanımlaması sosyal hayatta olduğu kadar politikada da önem taşımaktadır. Uluslararası toplumda etkileşim içinde olup tanınma arayışına giren aktörler kimlik ve çıkar edinme sürecinin önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar.

Sosyal konstrüktivizmde güç, güvenlik ve çıkar kavramları sosyal inşalardır. Kurucu teoriye göre bu dönem güvenlik ve denge politikasının ardında da kimlik odaklı sosyal inşa süreci bulunmaktadır. 1982-1993 dönemleri arasında Türkiye'nin Batıcı kimliğinin yanı sıra Doğu ile de bağlar kurması çıkarların bu yönde inşa edilmesi ile ilgilidir. Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye'nin Batıcı kimliğinin

devamlılık arz etmesinin sebebi Avrupalı kimliğinin yansımasıdır. Türkiye AB ilişkileri bu bağlamda dönem içinde değerlendirilebilir. Zira Batılı bir kimliğin yansıması olan insan haklarına saygı, demokrasiye değer veren, serbest piyasa ekonomisine eklemlenmiş bir ülke adaylık sürecini tamamlayıp birliğe üye olabilmektedir. Ya da bu dönemde Balkanlar'da yaşanan asimilasyona karşı duruş, Türki Cumhuriyetler ve Ortadoğu ülkeleri ile kurulan tarihi, kültürel ve dini bağlar da kimlik bazında değerlendirilebilmektedir.

Yaklaşıma göre aktörü eyleme geçiren öznel faktörler, tarihsel, kültürel tecrübeler, değer, kimlik ve kuramsal bağlılıklar neticesinde oluşan kural ve normlara uygun davranışlardır.

Sosyal konstrüktivizm devleti temel aktör kabul ederken devlet dışı aktörlerin karar alma süreci üzerinde etkili olduklarını da ortaya koymaktadır. Özal dönemi dış politikasında devlet dışı aktörler zaman zaman dış politikanın şekillenmesinde önemli roller oynamışlardır. Naim Süleymanoğlu'nun Özal tarafından Türkiye'ye getirilmesi ve Özal'ın Balkanlar'daki baskıcı yönetime karşı vatandaşlarımıza yönelik sahiplenici tavrı, çeşitli sanatçılara özgürlükler bağlamında yardımcı olmak istemesi Özal'ın kişisel özelliklerinin politika sürecine olan etkisini ortaya koymaktadır. Turgut Özal, Türk dış politikasında farklı ve özgün bir lider olmuştur. Kişisel özelliklerini dış politikasına en fazla yansıtan liderdir. Bu nedenle karar verme bağlamında kişiliği ve kimliği de etkili olmuştur.

Uluslararası, ulus üstü kuruluşlar sosyal konstrüktivizme göre uluslararası politikada etkili olabilmektedirler. Özal dönemi NATO, İKÖ, BM, KEİB ve AB ile ilişkiler bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. Özal uluslararası örgütler vasıtası ile ülkeler arası işbirliğinin güçleneceğini savunmuştur. Sosyal konstrüktivizm sistemin anarşik olduğunu kabul eder ve bu sistemin maddi olduğu kadar düşünsel öğelerden de oluştuğunu ve anarşiden ne anlaşıldığının önemli olduğunu vurgular. Burada kimlik kavramının önemi tekrar ortaya çıkmaktadır. Zira bir devlet karşıdaki devleti dost olarak tanımlarsa onu kendisine rakip olarak görmeyecektir. Sosyal konstrüktivizm 1983-1993 dönemi Türk dış politikasını tahayyül edilen yeni kimliği, kültür ve değer kavramları üzerinden analiz ederken ekonomi odaklı dış politika

analizi ve güvenlik politikasındaki gerçekçilik bağlamında realizm ve liberalizm tarafından da değerlendirilebilmektedir. Bu anlamda kapsamlı olmaktan çok kimlik ve değer odaklı bir biçimde bu dönemi açıklamaktadır.

4-1983-1993 arası dönemde Türk dış politikasını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen iç ve dış siyasal gelişmeler neler olmuştur?

Uluslararası bağlamda köklü değişiklik ve dönüşümlerin yaşandığı 1980'ler, tüm dünyada siyasal dengelerin yeniden kurulduğu, Soğuk Savaş'ın sonuna yaklaşılan, silahlanma yarışının arttığı, savaşların yaşandığı (SSCB'nin Afganistan'ı işgali, İran-Irak Savaşı, Lübnan iç çatışması vb.) Türkiye'nin yakın komşularla problemlerin arttığı yılları temsil etmektedir. Dünyadaki Yeni Sağ ve muhafazakâr politikalar Türkiye'de Özal tarafından temsil edilmiştir. Bulgaristan Sorunu, Kıbrıs Sorunu, Kürt Sorunu, Körfez Krizi, SSCB'nin çökmesi, Yugoslavya'nın dağılması ile gelişen kimlik, kültür bağlantılı gelişmeler dış politika üzerinde etki yaratmıştır. İç siyasette, 12 Eylül darbesinin ardından gelen askeri vesayet her partinin seçime girmesine izin vermemiş, seçimlere sadece üç parti ve veto edilmeyen adaylar katılmıştır. 6 Kasım 1983 seçimleri sonucunda birinci parti ANAP, ikinci parti Halkçı Parti, üçüncü parti olarak ise MDP olmuştur. Özal iktidarı, dış politikasını ekonomi odaklı, liberal, çok yönlü ve aktif olacak şekilde planlamıştır. Özal'ın iktisadi liberalleşmede ilk uygulaması henüz iktidarda değilken ortaya koyduğu 24 Ocak Kararları'na bağlı kalıp çeşitli reformlar gündeme getirmiştir. Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu yapılmış, Yunanistan, Kıbrıs ve Ege sorunları ile ilgilenilmiş, Bulgaristan'daki asimilasyon politikası yakından takip edilmiş, vizeler tek taraflı kaldırılmış ve soydaşlarımız ülkemize davet edilmiştir, Bosna Hersek'teki katliama sessiz kalınmamış, Ortadoğu ile ilişkiler aktif tutulmaya çalışılmış, İran-Irak Savaşı'nda tarafsız kalan Türkiye büyük ekonomik kazançlar elde etmiş, Körfez Krizi'nde aktif bir politika izleyerek Soğuk Savaş sonrası yeni düzende bölgesel önemini Batı nezdinde korumak istemiş, SSCB'nin yıkılması ardından kurulan yeni devletlerle ekonomik, kültürel ve sosyal bağlar kurarak etki alanını genişletmeyi hedeflemiştir. Yeni Osmanlıcılık tabiri olarak da algılanan Osmanlı bakiyesi alanlara açılım, Türk Dünyası ile pekiştirilen ilişkiler, başkanlık sistemi gibi hususlar da bu dönem dış politikası üzerinde etkili olan diğer iç ve dış siyasal gelişmelerdir.

5-Turgut Özal'ın dünya görüşü, ideolojisi, parti programı dış politikasının şekillenmesinde nasıl etki etmiştir?

Turgut Özal dönemi Türkiye'sinde kimlik ve değer yargıları daha fazla ön planda tutulmuştur. Özal'ın kişiliğinin devlet adamlığı üzerine etkisi de büyük olmuştur. Zira Özal kimliği; uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler ışığında, iktisadi olarak neo-liberal, kültürel olarak muhafazakâr, siyasi olarak milliyetçi ve sosyal demokrasiyi savunan, hem İslamcı hem Batıcı sentez bir yapı arz etmiştir. Bunun yanı sıra sosyal konstrüktivist yaklaşımın ön gördüğü sistem merkezli kimlik inşasında iç kültürel etkenler de etkili haldedir. Bu bağlamda liderin bakış açısı, kimliği, değerleri önemlidir. Özal dış politikayı pragmatist, çok yönlü, proaktif, alternatiflere açık, popüler şeklinde etkileyerek geleneksel ve pasif Türk dış politika anlayışını değişime uğratmıştır. Türk dünyası, İslam dünyası, Balkanlar, Ortadoğu, Batı ve Amerika ile karşılıklı bağımlılık esasına dayalı ilişkiler kurmak istemiştir. Ayrıca Özal'ın aceleci, bürokrasinin hantallığından kurtulma istekli tek başına hareket edişi, dini değerlere önem vermesi ve bunu söylemlerinde sık sık dile getirmesi, hem Batılı ancak değerlerinden de bağımsız olmayan, çalışkan, ikna gücü yüksek ve sempatik yapısı ile dış politika üzerinde etkili olmuştur. Türk siyasi hayatında ilk kez bir parti programı ile hükümet programı aynı tasarlanmıştır. Bu durumun eleştirilmesi karşısında Özal, ilk defa hükümet programında seçim beyannamesine yer veren, yani detaya inen bir hükümet oldukları yanıtını vermiştir. I. Özal Hükümet programında; birlik ve beraberliğin ilk sıradaki önemi vurgulanarak tüm milletin hükümeti oldukları vurgusu yapılmıştır. Milli birlik ve beraberlikten sonra ülkede anarşinin nüksetmemesi için ekonomik ve sosyal meselelerin ele alınması gerektiği, devletin millet için var olduğu, demokrasini, insan hak ve hürriyetlerini korumanın, sosyal dengesizlikleri gidermenin başat koşulunun ülkenin iktisaden güçlü olmasından geçtiği, ailenin milletin temeli olduğu, yurt dışında büyüyen işçilerimizin çocuklarının Türk kültürüne bağlılıklarının devam ettirilmesi için çalışacakları, ülke güvenliğinin korunması için tüm ülkeler özellikle de komşu ülkelerle iyi ilişkiler ve işbirliği içinde olunmasının bir elzem olduğu, NATO'ya üyeliğimizin güvenliğimizin sağlanması ve denge unsuru oluşturması bakımından gerekli olduğu, ABD ile ilişki ve ittifakımızı güçlendirmemiz gerekirken ve AT'ye

tam üyeliğin önemli bir hedefimiz olduğu bunun yanı sıra Batı dünyasıyla mevcut bağlarımız ile Ortadoğu ve İslam alemiyle sürdürdüğümüz yakın ilişkilerin dış politikamızın birbirlerini tamamlayan unsurları olduğu gibi önemli noktalar vurgulanmıştır. II. Özal Hükümeti Programında ise; Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna ferdi müracaat hakkı tanınmasının demokratikleşme açısından önemine, muasır medeniyet seviyesi olarak hedef gösterilen Avrupa Topluluğu' na tam üyelik müracaatının Özal iktidarına nasip olduğu, bu dönemde de siyasi ve ekonomik istikrarın ülkenin ilerlemesine katkı sağlayacağı, yapılan reformlar, maddi gelişmenin yanı sıra manevi gelişmenin, ahlakın önemine, milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adalete dayalı ve liberal politikaların önemi, iktisadi gelişimin ve milli savunmanın güçlendirilmesi, dış politikamızın ana hedefleri arasında yer aldığı, yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın hak ve menfaatlerin korunması gerektiğine, ABD, AT, Ortadoğu, Uzakdoğu ve Afrika, Sovyetler Birliği ve sosyalist devletler ile egemenlik ve hak eşitliği, saygı çerçevesinde ilişkiler kurulması gerektiğine ve milli ve manevi kıymet hükümlerimizi muhafaza ederek Ortadoğu ve Batı Dünyası arasındaki yerimizi belirginleştirirken, diğer taraftan Batı dünyasına entegre olabilmenin gerektirdiği olgun, hoşgörülü, kavgasız bir düşünce ve tartışma ortamını gerçekleştirmenin hedeflendiği ortaya konmuştur. Hükümet programları Özal iktidarının yol haritası olmuş ve dış politikası üzerinde doğrudan etki yaratmıştır.

6-Kimliğin, değer yargılarının Özal dönemi Türk dış politikasına etkisi ne olmuştur? Bu dönem dış politikası aktif ve çok yönlü bir karakter sergilemiş midir?

Kimlik ve değer yargıları Turgut Özal döneminde Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Zira Osmanlı bakiyesinden kalan ülkelerle olan ilişkileri her zaman önemsemiş ve geliştirmek istemiştir. Bunun yanı sıra Batı, özelde de Amerika ile iyi ilişkiler geliştirmiş, aynı zamanda Türkiye'nin de kendi bölgesinde lider bir konuma gelmesi için çalışmıştır. Avrupa Birliği'nin uzun ince bir yol olarak tanımlanmış, Türkiye'nin Müslüman olduğu için birtakım sorunlar yaşayabileceğini tahmin etmiştir. Bulgaristan'da yaşanan kimlik krizinde Türk vatandaşlarını kabul etmeye hazır olduğumuzu defaatle vurgulamış ve 330 bin soydaşımızı sınır kapılarını açarak Türkiye'ye almıştır. Kürt meselesi hususunda

anne tarafından Kürt olabileceğini söyleyerek ayrımcı yaklaşımlara mesafeli bir duruş sergilemiştir.

Özal dönemi Türk dış politikasında, Özal mümkün olduğunca aktif ve alternatiflere açık dış politikası ile Türkiye'yi Doğu ve Batı arasında bir köprü olarak görüp Neo-Osmanlıcılık ile kültürel yönden de ilişkileri sıkı tutmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra Batı'dan da kopmadan Türkiye'yi bölgesel bir güç olarak görme isteği ve bu alandaki dönüşüm çabaları, dünya liderleri üzerindeki etkileri ile dış politikada kırılma sayılabilecek gelişmelere imza atmıştır. İleri görüşlülüğü, değişime açık olması, sosyal yönünün gelişmiş olması, toplumun tüm kesimini kucaklamaya yönelik bakış açısı ve mühendis zekâsı bunda önemli etkenlerdir. Bu bağlamda düşünüldüğünde aktif bir Türk dış politikası izlemiştir. Bu dönemde yaşanan çok boyutluluk ve alternatifler geliştirme politikası Özal'ın aktif ve yüksek profilli dış politikasının tezahürüdür. Zira bu dönemde bütün hükümetlerden daha fazla uluslararası antlaşma imzalanması, Orta Asya ve Kafkasya'daki gelişmelere müdahil olma isteği, Balkanlar'la ilişkiler, Avrupa ile ilgili gelişmeler, Körfez Savaşı bunun göstergelerindendir. Bu dönem etnik unsurlara yeni yaklaşımlar da önem arz etmektedir. Türkiye dışında yaşayan Türklere, Türkiye'deki etnik unsurlara da yer verilmektedir. Turgut Özal'ın Türk dış politikası için getirdiği değişimlerin başında, alternatiflere açık olmanın gerekliliği anlayışı ile dış politikadaki manevra alanlarını genişletmesidir. Dış politikayı ekonomi ile harmanlayıp ekonomik kazançları siyasi kazançlara çevirerek karşılıklı bağımlılık ve barışı uluslararası örgütler üzerinden kurmaya çalışması ve bu dönemde Türkiye'nin ticaret ortaklarının artması da önemli bir adımdır. Özal'ın medyayı aktif olarak kullanması, "İcraatın İçinden" programı ile halkın karşısına sık sık geçmesi Özal'a ve icraatlarına olan güveni artırmıştır. Konuşmalarının basit, kısa, ikna edici ve tekrarlarla pekiştirici olması da halk nezdinde sempati kazanmasına sebep olmuştur. Bunların yanı sıra özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde dış politikaya güçlü bir şekilde müdahil olması, tek başına kararlar alması, dışişlerini dışarda bırakması, güven duyduğu yakınları ve tanıdıklarından oluşan ekibiyle birlikte çalışması zaman zaman eleştirilen hususları olmuştur. Merhum Özal zıtlıkların, paradoksların sentezi bir döneme imza atmıştır.

Turgut Özal Türkiye ve Türk dış politikası için önemli ve değerli bir kazanım olmuştur. Özal Türk dış politikasında risk alabilen, çok yönlü, pragmatist, aktif bir lider olarak yer edinmiştir. Türkiye'nin Batı odaklı dış politikası değişmemiş buna Osmanlı bakiyesi alanlar eklemlenmiştir. Turgut Özal, Türkiye ve Türk dış politikası için içinde yer aldığı dönem boyunca eleştirilen noktaları olsa da büyük bir kazanım olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitap

Ak, Ömer (2012). "Liderlik Profili Analizi ve Dış Politika: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan". Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I. Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı, Ankara: Nobel Yayınları. ss.501-528.

Akdevelioğlu, A. (2002). İran-Irak Savaşı, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II, 1980-2001, İstanbul:İletişim Yayınları, 6. Baskı.

Akgün, Birol (2009). "Türkiye'de Hiçbir Taraf Batı'yla İlişkilere Hayır Demiyor". Der: Habibe Özdal. Osman B.Dinçer. Mehmet Yegin. Mülakatlarla Türk Dış Politikası. Ankara: USAK Yayınları, ss. 285-305.

Akıllı Erman (2013). Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Akkaya, Y. (2004). "Düzen ve Kalkınma Kıskacında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık", Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi Toplum ve Cinsiyet, Der: Balkan, N., Savran S., İstanbul: Metis Yayınları, ss.139-163.

Aksoy, Metin, Murat Çemrek (2010). "Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı". (der.) Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil. Türkiye'nin Değişen Dış Politikası. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, ss.151-173.

Akyol, Mehmet (2009). Beni Çok Ararsınız. Ankara: Akçağ Yayınları.

Aral, Berdal (2001). "Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Ya da Kopuş". Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağı. Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Kitapları, ss. 219-246.

Arı Tayyar (2004). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. İstanbul: Alfa Yayınları.

Arı, Tayyar (2002). Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbul: Alfa Yayınları.

Ataman, Muhittin (2001). "Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm". Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağı. Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet. İstanbul: Boyut Kitapları, ss. 351-384.

Ataman, Muhittin (2003(b)). "Pragmatik Bir Dış Politika: Özal'ın Batı'ya Bakışı", Liberal Düşünce Dergisi, Bahar, ss. 127-136.

Ataman, Muhittin (2011). "1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal'lı Yıllar". Ed: Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu. Osmanlıdan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika), Ankara: Savaş Yayınevi.

Ayata, Ali ve Yücel Gökberk (2015). Yeni Küresel Düzende Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bal, İdris (2006). "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi". 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası. (ed.) İdris Bal. Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, ss.393-407.

Balcı, Ali (2013). Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Barlas, M. (2001). Turgut Özal'ın Anıları. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Bilgin Nuri (2007). Kimlik İnşası. Ankara: Aşina Kitaplar.

Bilgin, Mert (2007). "Türkiye'nin İhracata Yönelik Ekonomi Politikalarında Avrasya'nın Stratejik Önemi". (der.) Mustafa Aydın. Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi II. Ankara: Nobel Yayınları, ss-73-108.

Bilgin, Mert (2008). Türkiye'nin Küresel Konumu, Moderniteden Postmoderniteye Ekonomi, Siyaset, Güvenlik ve Kimlik Açılımları. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Birand, Mehmet Ali ve Soner Yalçın (2015). The Özal: Bir Davanın Öyküsü, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Bodur, Harun (2013). Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Bora, Tanıl (2005). "Turgut Özal". Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 7, Liberalizm. (ed.) Murat Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, ss.589-601.

Bozdağlıoğlu Yücel (2007). "Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)", Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler, (ed.) Haydar Çakmak. Ankara: Platin Yayınları, ss.149-154.

Bozdağlıoğlu, Yücel (2012). "Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi." Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler 1- Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika: (der). Tayyar Arı. Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler 1- Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika. Bursa: MKM Yayınları, ss.127-151.

Bozer, Ali (2015). "Özal, Dış İlişkilerde İnsani Boyuta Birinci Derecede Önem Veren Bir Kişiydi". (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.9-20.

Bozkurt, Veysel (2001). "Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal". Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağı. Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Kitapları, ss.169-196.

Canbolat, İbrahim S. (2003). Değişen Dünyada Almanya ve Türkler, Ulusal Çıkar Ulusal Birlik ve Kamuoyu Tercihi Açısından Bir İnceleme, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.

Canbolat, İbrahim (2009). "Dış Politikada Alternatif", Mülakatlarla Türk Dış Politikası. Der: Habibe Özdal, Osman B.Dinçer, Mehmet Yegin. USAK Yayınları, ss.229-242.

Cemal, Hasan (2013). Özal Hikâyesi, İstanbul: Everest Yayınları.

Coşkun, Bezen Balamir (2012). "Uluslararası İlişkilerde 'Kimlik' ve Türk Dış Politikası", Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı, Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi. Cilt 1. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss.603-620.

Coşkun, Ali (2015). "Milli Ve Manevi Değerlerine Bağlı, Yenilikçi, Cesur, Girişimci Lider". (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.21-28.

Çakmak, Haydar (2013).Turgut Özal dönemi Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, Haydar Çakmak (ed)., Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, İstanbul: Doğu Kitapevi, ss.117-123.

Çalış, Şaban (2001). "Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Özal, Balkanlar ve Neo-Osmanlılık", İhsan Sezal, İhsan Dağı (ed.), Kim Bu Özal, İstanbul: Boyut Yayıncılık, ss.385-424.

Çalış, Şaban (2004). Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar. Konya: Çizgi Kitabevi.

Çeçen, Anıl (1996). Kültür ve Politika, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Çelebi, Işın (2013). Türkiye'nin Dönüşüm Yılları, Yeniden Öğrenme Zamanı, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Çiftçi, Kemal (2010). Tarih Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çölaşan, Emin (2008). Turgut Nereden Koşuyor, Turgut'un Serüveni, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Demir, Ali Faik (2007). "Dış Politikada Lider ve Türkiye", Ali Faik Demir (Yayına Hazırlayan), Türk Dış Politikasında Liderler, Süreklilik ve Değişim, Söylem ve Eylem. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, ss.11-24.

Demir, Ali Faik (2010). Liderlerin Türk Dış Politikasına Bakışları, Yönetme Şekilleri ve Öncelikleri, 21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi, (ed). Hasret Çomak, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, ss.57-79.

Demiray, Muhittin. (2002). "Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Anlayışları", Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Türkler Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. Cilt 17, ss. 291-300.

Demirtaş, Birgül (2014). "İnşacılık", Şaban Kardaş, Ali Balcı (ed.) Uluslararası İlişkilere Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular, İstanbul: Küre Yayınları, ss. 110-123.

Denk, Erdem (2009). "Türkiye Siyasetinin Dış Politik(a) Tabuları". (ed.) Ömer Laçiner, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 9 - Dönemler ve Zihniyetler. İstanbul: İletişim Yayınları, ss.1207-1228.

Devlet, Nadir (2007). "Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Kültür Politikaları". (der.) Mustafa Aydın. Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi II. Ankara, Nobel Yayınları, ss.177-212.

Duman, M. Zeki (2010). Türkiye'de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal. Ankara: Kadim Yayınları.

Efegil, Ertan (2012(a)). "Türk Dış Politikasında Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler", Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I. Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı (ed). Ankara: Nobel Yayıncılık, ss.85-102.

Efegil, Ertan, Açık Fatma (2012). "Günümüz Türk Dış Politikasında Türk Kültürü Etkisi", Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I, Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı (ed). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss.621-638.

Efegil, Ertan (2011). "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Sorunsalı: Batı Yöneliminden Anadolu Merkezli Anlayışa Geçiş Mi?". Der: Murat Ercan, Değişen Dünyada Türk Dış Politikası. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Mart, ss. 405 – 430.

Efegil, Ertan (2012(b)). Dış Politika Analizi Ders Notları, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ekici, Seydali (2015). "Özal'ın Güneydoğu Sorununa Yaklaşımı", (ed). Erkan Ertosun, Erkan Demirbaş, Turgut Özal, Değişim, Dönüşüm. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.111-134.

Eralp, Atila (1996). "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, Atila Eralp (der.) İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 57-88.

Eralp, Yalım (2015). "Turgut Bey kendi öz yaşamında duygusaldı, ama dış politikada duygusal değildi, realist ve pratikti". (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss-253-264.

Erdoğan, Mustafa (2001). "Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal", Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağ, Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Kitapları. 15-32.

Ergil, Doğu (2010). Kürtleri Anlamak, Güvenlik Politikasından Kimlik Siyasetine, İstanbul: Timaş Yayınları.

Erhan, Çağrı, Tuğrul Arat (2002). AT'yle İlişkiler, (ed.) Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları.

Erhan, Çağrı ve Ömer Kürkçüoğlu (2002). "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II 1980-2001. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erol, Mehmet Seyfettin ve Emre Ozan (2012). "İdeoloji ve Dış Politika", Ertan Efegil, Mehmet Seyfettin Erol (ed.), Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği, Ankara: Barış Kitap, ss. 347-374.

Ertosun, Erkan (2015). "Özal'ın Ortadoğu Barışı, Perspektifi". (ed.) Erkan Ertosun, Erkan Demirbaş. Turgut Özal, Değişim, Dönüşüm. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.191-219.

Ertosun, Erkan (2014). "Dış Politikada Özal'lı Yıllar". (ed.) Cihat Göktepe, Tuba Ünlü Bilgiç, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1946-2012. İstanbul: Ufuk Yayınları.

Fığlalı, Ethem Ruhi (2001). "Değişimci Özal ve Değişim Sürecindeki İslam". Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağı. Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Kitapları. 211-218).

Fırat, Melek (2002). Yunanistan'la İlişkiler, Baskın Oran, (ed)., Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II (1980-2001), İstanbul: İletişim Yayınları.

Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu (2002). "Ortadoğu'yla İlişkiler", (ed.) Baskın Oran. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları.

Friedrichs Jörg (2004). European Approaches to International Relations Theory, A House With Many Mansions, Routledge. London and Newyork.

Gençkaya Faruk (2001). "Turgut Özal'ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı", İhsan Sezal, İhsan Dağı (ed.), Kim Bu Özal, İstanbul: Boyut Yayıncılık, ss.103-150.

Giddens, Anthony (1984). "The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration", Berkeley: University of California Press.

Gökmen, Yavuz (1994). Özal Yaşasaydı, Ankara: Verso Yayıncılık.

Göktolga, Oğuzhan (2012). Post Modernite ve Siyasal Kimlikler. İstanbul: Bilsam Yayınları.

Göle, N. (2002). Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine (2. baskı), İstanbul: Metis Yayınları.

Gönlübol, Mehmet (1981). Atatürk'ün Dış Politikası; Amaçlar ve İlkeler, İstanbul: Atatürk Yolu.

Gözen, Ramazan (2000). Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası. Ankara: Liberte Yayınları.

Gözen, Ramazan (2001). "Özal ve Körfez Savaşı: İdealler/Gerçekler Açmazından Dış Politika", Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağı. Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Kitapları, ss. 307-350.

Gözen, Ramazan (2006). "Kuzey Irak Sorunu". (ed.) İdris Bal . 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası. Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, ss.797-818.

Gözen, Ramazan (2009 (a)). "Dış Politikayı Alternatifler Çerçevesinde Değerlendirmek Doğru Olmaz, Zira Dış Politikada Ülkeler Birbirini İkame Etmez". Ed: Habibe Özdal, Osman B. Dinçer, Mehmet Yegin. Mülakatlarla Türk Dış Politikası, Ankara: USAK Yayınları, ss. 265-285.

Gözen, Ramazan (2009 (b)). İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara: Palme Yayıncılık.

Gözen, Ramazan (2014). "İdealizm", Uluslararası İlişkiler Teorileri, (der.) Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.67-121.

Güner, Engin (2003). Başdanışman Engin Güner Anlatıyor, Özallı Yıllarım, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Güner, Engin (2008). "Özalcı Dış Politika", Uğur Güzel, Özalcılık, İstanbul, Emre Yayınları, ss. 189-236.

Güner, Engin (2015)."Ekonominiz güçlü değilse dış politikada hiçbir şey yapamazsınız", (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.63-78.

Gürbey, Gülistan (2001). "Özal'ın Dış Politika Anlayışı". Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağı. Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Kitapları, ss. 285-306.

Gürbey, Gülistan (2010). Arızalı Demokrasilerde Dış Politika, 1983-1993 'Özal Dönemi'nde Türkiye'de Toplumsal Talepler ve Karar Süreçleri, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Güvenç Bozkurt (2009). "Kültür, Kimlik ve Kimlikler", Gönül Pultar (der.), Kimlikler Lütfen, (Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili), Ankara: Odtü Yayınevi, ss. 31-38.

Güzel, Hasan Celal (2010). "Osmanlı Milletleri Topluluğu Kurabiliriz". Mülakatlarla Türk Dış Politikası. Ed: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, Ankara: USAK Yayınları. Cilt: 3.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (2015). "Turgut Bey Vatanperver Ve Türkiye'nin Yüksek Menfaatlerini Düşünen Bir İnsandı". (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.53-62.

İmer, Sencer (2015). "Rahmetli Atatürk'ün en önemli politikası 'Yurtta sulh, cihanda sulh' Turgut Özal tarafından aynen benimsenmiştir". (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.221-240.

İnat Kemal, Bakı Ali (2007). "Dış Politika: Teorik Perspektifler", Uluslararası Politikayı Anlamak 'Ulus Devletten Küreselleşmeye' (ed). Zeynep Dağı, Uluslararası Politikayı Anlamak 'Ulus Devletten Küreselleşmeye'. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kara, Abdulvahap (2012). Turgut Özal ve Türk Dünyası, Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Karacasulu Nilüfer (2012). "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler – 1 Kimlik Kültür Güvenlik ve Dış Politika, Tayyar Arı (ed.), Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları, ss.109-127.

Karacasulu, Nilüfer (2014). " Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", (der.)Tayyar Arı. Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2 Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar. Bursa: Dora Yayınları, ss. 105-124.

Karluk, S. Rıdvan (2015). "Turgut Özal ve Avrupa Birliği: Uzun ve Meşakkatli Bir Yol". (ed.) Erkan Ertosun, Erkan Demirbaş. Turgut Özal, Değişim, Dönüşüm. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.135-169.

Keçeciler, Mehmet (2015). "Turgut Bey, Taha Yasin Ramazan'a 'Bağdat'a gelirim, seninle Saddam'ı da Bağdat'ın ortasında asmadan dönmem' dedi". (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.143-164.

Keskin, Funda (2005). "ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri." (ed.) Baskın Oran. Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kirman, Mehmet Ali (2004). Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Knutsen, Torbjon L. (2006), Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi, Mehmet Özay (çev.). İstanbul: Açılım Kitap.

Kösebalaban, Hasan (2014). Türk Dış Politikası, (çev.) Hüsamettin İnanç, Ankara: Big Bang Yayınları.

Kratochwil, Friederich (2013). "Uluslararası Siyasette "arası"nı Yeniden Düşünmek", Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler, Esra Diri (der.) İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, ss.771-789.

Kubalkova, Vendulka (ed.) (2001). "Foreıgn Polıcy, International Politics, and Constructivism", Foreign Policy In A Constructed World, M.E.Sharpe Armonk, New York, London, England, http://www.gbv.de/dms/sub-hamburg/330307312.pdf (01.08.2015).

Küçük, Mustafa (2014). "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", Uluslararası İlişkiler Teorileri, Ramazan Gözen (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 325-379.

Laçinok, Nevra Yaraç (2007). "Turgut Özal". Ali Faik Demir (Yayına Hazırlayan). Türk Dış Politikasında Liderler, Süreklilik ve Değişim, Söylem ve Eylem. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, ss.537-639.

Mor, Hasan (2016). Türk Dış Politikasının Eksenleri, Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti, Konya: Çizgi Kitabevi.

Mortimer, Edward (2015). "Özal, Türklerin Ve Kürtlerin Birlikteliğine Ve Bu Birlikteliğin Orta Doğu'nun Yeni Güç Merkezi Olduğuna Vurgu Yapıyordu". (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.45-52.

Neziroğlu, İrfan, Tuncer Yılmaz ve Gülşah Erdem Efe (2014). Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cilt 8, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara: TBMM Basımevi.

Oğuzlu, Tarık (2012). "Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika". Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı, Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss.203-224.

Oktay, Emel G. (2007). "Türkiye'nin Avrasya'da Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü". (der). Mustafa Aydın. Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II). Ankara: Nobel Yayınları, ss.213-240.

Onur, Köksal (2010)."Türk Dış Politikasında Karar Verme Süreci: Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB Üyeliği Sürecinde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası", Yüksek Lisans Tezi.

Oran, Baskın (1996). Türk Dış Politikası Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar. Ankara Üniversitesi. SBF Dergisi. Cilt 51. Sayı 1, ss.353-370.

Özal, Turgut. (2010). Tarih ve Miras, Yayına Hazırlayan Selman Kayabaşı. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.

Özcan, Gencer (2014). "Dış Politika Analizi", Evren Balta (der). Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.323-350.

Özdemir, Hikmet (2014). Turgut Özal. Biyografi, İstanbul: Doğan Kitap.

Özen, Hayriye (2011). "Turgut Özal", Emre Toros (ed). Türkiye'de siyasi liderlik: dönemler, özellikler ve karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.

Özev, Muharrem Hilmi (2013). "Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm", Hasret Çomak, Caner Sancaktar (ed.), Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar, İstanbul: Beta Yayınları, ss. 483-523.

Özyurt, Cevat (2012). Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma. İstanbul: Açılım Kitap.

Phıllıps, Andrew Bradley (2007). "Constructivism", International Relations Theory for the Twenty-First Century An introduction, Edited by Martin Griffiths, Routledge, London and Newyork. 60-75.

Robins, Kevin , Morley David (1997). Kimlik Mekânları, Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar. Emrehan Zeybekoğlu (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rumelili, Bahar (2014). "İnşacılık/Konstrüktivizm", Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, Evren Balta (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, ss.151-175.

Sanberk, Özdem (2015). "Türk diplomasisi, dış politikanın ekonomik boyutunun önemi konusunda yeni bir bilinçlenmeye kavuştu", (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.207-220.

Sarıbay, Ali Yaşar (2001). "Özal'ın Toplumu, Toplumun Özal'ı". Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağı. Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Kitapları, ss.151-160.

Serdar, Ziyaüddin (2007). Post-Modernizm ve Öteki/Batı Kültürlerinin Yeni Emperyalizmi. Gökçe Kaçmaz (çev). İstanbul: Söylem Yayınları.

Sezgül, İbrahim (2009). Küreselleşme, Neo-Liberalizm Ve Etik. Cilt:2. Sayı:4, ss.504-509.

Smıt, Christian Reus (2014). "Konstrüktivizm", Uluslararası İlişkiler Teorileri, Burchill Scott, Andrew Linklater, Richard Devetak, vd. , Muhammed A. Ağcan, Ali Aslan (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, ss.285-315.

Solomon, M. Scott, Griffiths Martin, Roach Steven C. (2011). Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler. Cesran (çev.), Ankara: Nobel Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk (2005). Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Sönmezoğlu, Faruk (2006). II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, İstanbul: Der Yayınları.

Şıvgın, Halil (2015). "Statükocu anlayışı Özal değiştirdi", (ed.) Erkan Ertosun. Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.79-106.

Tellal, Erel (2002). "SSCB'yle İlişkiler", (ed.) Baskın Oran. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II 1980-2001. İstanbul: İletişim Yayınları, ss.158-166.

Tellal, Erel (2007). "Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği". (der.) Mustafa Aydın. Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi II. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 13-34.

Tuncer, Hüner (2015). Özal'ın Dış Politikası (1983-1989). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Türk, Fahri (2012). "Türkiye'nin 1990'lardaki Kültür Dış Politikaları ve Yansımaları", Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1, Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı (ed). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss.639-659.

Türk, Fahri (2014). Türk Kültür Dış Politikası, Ankara: Paradigma Akademi Yayınları.

Türkmen, Füsun (2012). Kırılgan İttifak'tan "Model Ortaklığa" Türkiye ABD İlişkileri, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ulagay, Osman (1984). 24 Ocak Deneyimi Üzerine, İstanbul: Hil Yayınları.

Uzgel, İlhan (2002). Balkanlarla İlişkiler, Baskın Oran(ed). Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.167-181.

Uzgel, İlhan (2004). Ulusal Çıkar Ve Dış Politika. Ankara: İmge Kitabevi.

Ülger, İrfan Kaya (2006). "Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990'lı Yıllar". (ed.) İdris Bal, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası. Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, ss.257-272.

Vurgun, Levent (2015). "Dönüştürücü Liderlik, Konsepti Ve Turgut Özal'ın İç ve Dış Politika, Ekonomi, Silahlı Kuvvetler, Yürütme ve Yargı Alanlarındaki Dönüştürücü Liderlik Uygulamaları". (ed.) Erkan Ertosun, Erkan Demirbaş. Turgut Özal, Değişim, Dönüşüm. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, ss.57-88.

Wendt, Alexander E. (2012). Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner, (çev.), İstanbul: Küre Yayınları.

Wendt, Alexander E. (2013(b)). "Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet", Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler, Esra Diri (der.) İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, ss.679-709.

Wınrow, Gareth M (2002). "Orta Asya ve Transkafkasya Politikası", Der: Alan Makovsky, Sabri Sayarı. Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri. çev. Hayri Güldü, İstanbul: Alfa Yayınları, Washington Ortadoğu Politikası Enstitüsü.

Yavuzalp, Ercüment (1996). Liderlerimiz ve Dış Politika, Bir Diplomat Gözüyle, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Yayla, Atilla (2005). "Özal, Özal Reformları ve Liberalizm". Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 7, Liberalizm. (ed.) Murat Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, ss.584-588.

Yazıcıoğlu, M. Sait (2001). "Özal'ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler"Ed: İhsan Sezal, İhsan Dağı. Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Boyut Kitapları. 197-210.

Yeldan, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, 3. Baskı, İletişim Yayınları 710, Araştırma-İnceleme Dizisi 109, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

"İcraatın İçinden," içinde Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 13.12.1984-12.12.1985, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1985.

Abramowıtz, Morton (2013). "Remembering Turgut Ozal: Some Personal Recollections", Insight Turkey, Cilt. 15, Sayı. 2, ss. 37-46.

Ak, Ömer (2009). Dış politika Analizi ve Liderlik: Süleymaniye Krizi Sürecinde R. T. Erdoğan Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akçay, Ekrem Yaşar (2016). "Turgut Özal Dönemi Türkiye-Birlik İlişkileri: Batıcılık Mı? Ulusal Çıkar Mı?". Proceedings of International Turgut Ozal Symposium. Ankara, ss.76-86.

Aktan, Coşkun C. (1988). "Reaganomics. Thatcherism ve Özal Ekonomisi", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Ekim, ss.47-55.

Aktan, Coşkun Can (1995). "Klasik Liberalizm, Neo Liberalizm Libertarianizm". Amme İdare Dergisi. Cilt 28. Sayı 1. Mart. 3-32.

Arı Önder, Kıran Abdullah (2011). "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 15, Sayı: 46, ss.49-64.

Arslan, Muhammed Murat (2016). "Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Türk-Rus İlişkilerinin Değerlendirilmesi". Proceedings of International Turgut Ozal Symposium. Ankara: ss.141-145.

Ataman, Muhittin (2000). Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü, Liberal Düşünce Dergisi. Yaz 2000, ss. 53-63.

Ataman, Muhittin (2002). "Leadershıp Change: Özal Leadershıp and Restructurıng ınTurkısh Foreıgn Polıcy", Alternatives Turkish Journal of International Relations , Volume 1, Number 1, pp-120-153.

Ataman, Muhittin (2003). "Özalist Dış Politika; Aktif ve Rasyonel bir Anlayış". Bilgi Dergisi. Cilt: 7. Sayı: 2,ss. 49-64.

Ateş, Davut (2008). "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Orta yol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi". Afyon Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt X, Sayı: 1,ss.213-235.

Ateş, Davut (2009). "Konstrüktivizm, Tek Kutupluluk ve Amerikan Hegemonyası". Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 5, Sayı: 20, ss.79-103.

Aydın, Hakan (2014). "Sosyal İnşacı Değişim: Türkiye ve Afrika İlişkileri", Kırıkkale Üniversitesi, Afrika Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Analiz No:4, ss.1-17.

Bozdağlıoğlu, Yücel ve Çınar Özen (2004). "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık". Uluslararası İlişkiler. Cilt 1. Sayı 4. Kış 2004, ss.59-79.

Cankara, Pınar Özden ve Yunus Emre Aysel (2015)."Türkiye'de Siyasal Liberalizmin Nirengi Noktası: Turgut Özal Ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Hükümet Etme Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 8. Sayı: 41. Aralık.

Dağlıoğlu, Gökçay (2014). "Turgut Özal Döneminde Türkiye'nin Bulgaristan Türkleri Politikası: Konstrüktivist Bir İnceleme". Vol:3, No:6, ss-139-181.

Dinç, Cengiz ve Mustafa Yetim (2012). "Transformation of Turkish Foreign Policy Toward the Middle East : From Non-Involvement to a Leading Role", Alternatives: Turkish Journal of International Relations , Cilt. 11, Sayı.1, ss. 67-84.

Duman, M. Zeki (2007). "Modernden Post-Moderne Geçişte Kimlik Tartışmaları ve Çokkültürlülük", Uluslararası İlişkiler, Cilt 4, Sayı: 13, ss.3-24.

Dündar, Lale (2016). "Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü". Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Bahar, ss. 1-20.

Emeklier, Bilgehan (2011). "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar", Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı: 4, ss. 139-184.

Erdağ, Ramazan (2013). Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries), Cilt/Volume: 8, Sayı/Number:1, ss.51-76.

Ereker, Fulya (2013). "Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan Yapı Sorunu", Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı: 36, ss.45-71.

Erol, Mehmet Seyfettin ve Ozan Emre (2011). "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", Akademik Bakış, Cilt 4 Sayı 8, Yaz, ss.13-38.

Ertem, Helin Sarı (2012). "Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği", Güvenlik Stratejileri Yıl: 8 Sayı: 16, ss.177-237.

Gambettı, Zeynep (2009). İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet Ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No :40. Mar, ss.145-167.

Gürpınar, Doğan (2012). "The Trajectory of Left-Liberalism in Turkey and Its Nemesis: The Great Rupture in the Turkish Left", Insight Turkey, Cilt: 14, Sayı: 1, ss.147-168.

Heper, Metin (2013). "Islam, Conservatism and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan", Insight Turkey , Cilt. 15, Sayı. 2, ss. 141-156.

İçener, Zeynep Çağlıyan (2015). "Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Siyasi Mülahazaları". Bilig, Sayı 75, ss.313-339.

İnel, Hakan (2016). Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Bürokrasi ile İlişkiler Açısından Karşılaştırılması. The Journal of

Europe-Middle East Social Science Studies. ISSN: 2149-6439. Volume 2, Issue 2, ss.181-215.

İrem, N. (1997). Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığının Kökenleri, Toplum ve Bilim: Türk Muhafazakârlığı, Sayı: 74, ss. 52-101.

İzmirli, Resul, Ramazan Gökbunar, Buğra Özer (2014). Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 42. Sayı Ekim.

Karacasulu, Nilüfer (2007). "Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşaacı Yaklaşım". Uluslararası Hukuk ve Politika Cilt 3, No: 9, ss.82-100.

Karakoç, Jülide (2013). "Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler", Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 28, Sayı: 2, ss.131-160.

Kardaş, Şaban (2011). Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?, Akademik Ortadoğu, Cilt 5 Sayı 2, ss.19-42.

Kaya, Sezgin (2008). "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 63, Sayı: 3, ss.83-111.

Kekevi, Serkan ve Gökmen Kılıçoğlu (2012). "Uluslararası İlişkilerde Kültür ve Kimlik" Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı:1, ss. 1183-1192.

Kılıç, Mehmet (2015). Milliyetçilik Algısında Yaşanan Değişim Üzerine Bir Deneme, The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies. ISSN:2149-6439. Volume. 1. Issue. 1, ss.49-58.

Kiriş, H. M. (2012). "Türkiye'de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Eski Yeni Partilerin Yükselişi ve Düşüşü", Toplum ve Demokrasi, Yıl 6, Sayı 13-14, Ocak-Aralık, ss. 25-53.

Köker, Levent (1995). "Turgut Özal: Siyasi İdeolojik Bir Portre", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 11, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.203-206.

Köroğlu, Ahmet (2012). Türkiye'de 1990'lı Yıllarda Ortaya Çıkan Siyasi Liberalizm Pratikleri, İnsan & Toplum Dergisi. Cilt 2. Sayı 3,ss.119-138.

Küçük, Mustafa (2009). "Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak". Ege Akademik Bakış , 9, (2), ss.771-795.

Kümbetoğlu, Belkıs (1997). "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit: Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar", içinde Kemali Saybaşılı ve Gencer Özcan (ed.), Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Kürkçüoğlu, Ömer(1980). "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 35, Sayı, 1, ss.309-336.

Onuf, Nicholas (2002). "The Strange Career of Constructivism in InternationalRelations",http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Km7Nppk6PM4J:home.aubg.bg/faculty/mtzankova/POS%2520102%2520Readings/Onuf_%2520The%2520Strange%2520Career%2520of%2520Constructivism%2520in%2520International%2520Relations.doc+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr (07.09.2015).

Oral, Naciye, Erdoğan Selami (2014). "Turgut Özal Dönemi Türkiye'de Siyasal Liberalizm". JOBEPS. Vol:3. No:6, ss.35-53. December.

Özal, Turgut (1992). '8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İzmir Ticaret Odasındaki Konuşmaları', İzmir Ticaret Odası, 24 Aralık.

Özen, Hayriye (2013). "Informal Politics in Turkey During the Özal Era (1983-1989)", Alterna-tives: Turkish Journal of International Relations", Cilt. 12, Sayı. 4, ss. 77-91.

Öztürk, Ebru Çoban (2014). "Kimlik, Dış Politika ve Uzlaşma: İnşacı Kuram Çerçevesinde Ulusal Kimlikler ve İkili İlişkiler Üzerine Bir Değerlendirme" Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, 60/2014, ss.1-12.

Ringmar, Eric (1996). "Identity, Interest and Action: A culturel explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War", Cambridge University Press.

Ruggie, John Gerard (1998). "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge". International Organization, Vol. 52, No. 4, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics, ss.855-885.

Sarınay, Yusuf (2000). Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt XVI. Sayı 48.

Slaughter, Anne-Marie (2011). "International Relations, Principal Theories", ss.19-24.
https://www.princeton.edu/~slaughtr/Articles/722_IntlRelPrincipalTheories_Slaughter_20110509zG.pdf (12.09.2015).

Smit, Chris Reus (1996). "The Constructıvıst Turn: Crıtıcal Theory After The Cold War", Working Paper No.1996/4.1-16.

Steve, Smith (1995). "The Self Images of A Dıscıpline: A Genealogy of Internatıonal Relatıons Theory" http://ic.ucsc.edu/~rlipsch/Pol272/Smith.pdf (10.09.2015).

Şener, Bülent, Çağrı D. Çolak (2015). Türkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal Ve ANAP, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 18, Aralık, ss. 393-417.

Türköz, Elif Nagihan (2016). Özal'lı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: Ocak, Cilt-Sayı: 9(1) ss:103-116 ISSN: 2148-5801, e-ISSN 1308-4216 http://dergipark.ulakbim.gov.tr/niguiibfd/.

Uluç, A. Vahap (2014). "Liberal Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasal Düşüncesi". Yönetim Bilimleri Dergisi. Cilt: 12. Sayı: 23, ss.107-140.

Wendt, Alexander E. (2009). "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapan-Yapı Sorunu", Uluslararası İlişkiler. Cilt 6, Sayı 23 (Güz 2009), ss. 3-44.

Wendt, Alexander E. (2013). "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası". Ş. Gökçe Gezer (çev.). Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 39. ss.3-43.

Elektronik Kaynaklar

"Anavatan - Halkçı - Milliyetçi Demokrasi Partileri Secim Beyanname Ve Programları" 1983 TBMM, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu 27.06.2016. http://212.174.157.46:8080/xmlui/handle/11543/678 (15.09.2016).

ANAP Parti Programı, ANAP 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, ANAP Hükümet Programı,https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/198604151%20ANAP%20PRORAMI%201983/198604151%20ANAP%20PRORAMI%201983%20198604151.pdf (15.09.2016).

Babiş, Ahmet Gencehan (2014). http://www.turksam.org/tr/makale-detay/862-90-larin-turkiye-sinden-%EF%BF%BD20-ocak-1990-baku-katliami-na-bakmak, (20 Ocak 2014).

Bora, Tanıl Turgut Özal, http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/312_10/Bora,%20Tanil_Turgut%20Ozal.pdf (17.02.2016).

Bozkurt, Veysel . "Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik Ve Turgut Özal". ss-1-21, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:9UvozrYPGLEJ:veyselbozkurt.com/wp-content/uploads/2014/01/Turgut-%25C3%2596zal-G%25C3%25BCncelle%25C5%259Ftirilmi%25C5%259F.doc+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr (25.10.2016).

Coşkun, Yeşim. "12 Eylül Darbesi Nedir? 12 Eylül'de Neler oldu? 12 Eylül Darbesinin Nedenleri ve Sonuçları". http://www.hurhaber.com/12-eylul-darbesi-

nedir-12-eylul-de-neler-oldu-12-eylul-darbesinin-nedenleri-ve-sonuclari/haber-656682 (31.03.2016).

Çınar, Yusuf (2011). "Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi". Akademik Bakış Dergisi. Sayı 26. 1-19. http://www.akademikbakis.org/eskisite/26/09.pdf (17.03.2015).

Doğan, Kutlay (1994). "Turgut Özal Belgeseli", http://www.tha.com.tr/turgutozal/giris.htm (10.09.2017).

Ertosun, Erkan. "Dış Politikada Özallı Yıllar" (1983-1993), https://www.academia.edu/14301339/D%C4%B1%C5%9F_Politikada_%C3%96zall%C4%B1_Y%C4%B1llar_1983-1993_ (16.02.2016).

https://www.researchgate.net/publication/283149595_Turgut_Ozal, (05.12.2016).

Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=KARAR, 15.08.2017).

Larrabee, F. Stephen, Lesser, and Ian O. (2003). "Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty", RAND Corporation, 2003. https://ebookcentral.proquest.com/lib/yalova/detail.action?docID=202778

Maruflu, Selçuk (2014). "Turgut Özal Yaşasaydı Bambaşka Bir Türkiye Olurdu". http://www.oncevatan.com.tr/turgut-ozal-yasasaydi-bambaska-bir-turkiye-olurdu-makale,31130.html (02.11.2016).

Onuf, Nicholas (1994). "The Constitution of International Society", http://www.ejil.org/pdfs/5/1/1229.pdf (18.09.2015).

https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.htm (I. Özal Hükümeti Programı).

https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP46.htm (II. Özal Hükümeti Programı).

Yavuz, Hakan (1998). "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika": Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi, (http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501472 (06.06.2017).
12 Nisan 1991 tarihli Resmi Gazete, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20843_1.pdf

Gazete

"Devlet, Baba Olursa Döver", Milliyet, 27.03.1991, s. 18.

Armaoğlu, Fahri (1988). "Başbakan ve Dış Politika". Tercüman.

Ulman, Haluk (1988).“Özal ve Dış Politika”. Hürriyet.

Hürriyet, 26 Mayıs 1986.

ÖZGEÇMİŞ

Çalışmanın yazarı Kübra Deren EKİCİ, 1986 yılında Sivas'ta dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğretimini Sivas'ta tamamladıktan sonra 2009 yılında Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. 2012 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans çalışmasını tamamlamıştır. Aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Doktora programını kazanmıştır. Yazar 2012 yılından beri Yalova Üniversitesi Armutlu Meslek Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.